Т. XCVIII. Р. 1910, кн. VI. Рік XIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

ВИХОДИТЬ У ЛЬВОВІ ЩО ДВА МІСЯЦІ ПІД РЕДАКЦІЄЮ

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. XCVIII. 1910, VI H. XIX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Закінчено 15/I с. с. 1911.

Т. XCVIII. Р. 1910, кн. VI. Рік XIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОЇЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. XCVIII. 1910, VI B. XIX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Закінчено 15/I с. с. 1911.

Зміст XCVIII тому.

1. Зміст тому . . . . . с. 3—4
2. До питання про розселение Вятичів. Кілька заміток з приводу новійших праць, подав Михайло Грушевський . . . . . с. 5—9
3. З минувшини м. Бродів (Причинки до історії міста в XVII в.), написав Іван Созанський, III . с. 10—30
4. Студії над українськими народніми піснями, подає Іван Франко: XXXIII. Хмельнищина (думи, пісні та вірші) (далі буде) . . . . . с. 31—54
5. Економічна політика росийського правительства супроти України в 1710—1730 рр., написав Іван Джиджора (далі буде) . . . . . с. 55—74
6. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в., написав Михайло Возняк. Додатки . . . с. 75—146
7. Miscellanea: а) Лопушанський »Святовид«; б) Один із буковинських духовних antiquae educationis, под. Вол. Гнатюк; в) Уривок граматики Ів. Лаврівського, под. М. Возняк . . . . . с. 147—162
8. Наукова хроніка: З новійших публікацій Буковини, подав Мирон Кордуба . . . . . с. 163—172
9. Бібліоґрафія: історія політична і суспільно-культурна, мова, етноґрафія, жите суспільне і економічне (реєстр ширших обговорень див. с. 238) . . . . с. 173—239
10. Оголошення . . . . . с. 240—244

Inhalt des XCVIII Bandes.

1. Inhalt des Bandes . . . . . S. 3—4
2. Zur Frage über die Siedlungen der Vjatičen. Einige Bemerkungen aus Anlass neuerer Arbeiten, von Michael Hruševśkyj . . . . . S. 5—9

3 Aus der Vergangenheit der Stadt Brody (Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt im XVII. Jahrh.), von Ivan Sozańśkyj, III . . . . . S. 10—30
4. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: XXXIII. Die Zeit Chmelnyćkyj's (Kobsaren-Sänge, sog. Dumy, Lieder u. Verse) (Fortsetzung folgt) . . . . . S. 31—54
5. Die wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraina gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydžora (Fortsetzung folgt) . . . S. 55—74
6. Studien über die galizisch-ukrainiechen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, Anhang S. 75—146
7. Miscellanea, von W. Ščerbakiwśkyj, V. Hnatjuk u. Mich. Voznjak. . . . . S. 147—162
8. Wissenschaftliche Chronik: Aus den neueren Publikationen der Bukovina, von Miron Korduba . S. 163—172
9. Bibliographie: Politische u. Kulturgeschichte, Sprache, Ethnographie, soziales und ökonomisches Leben (Verzeichnis grösserer Besprechungen s. S. 238) . S. 173—239
10. Annoncen . . . . . S. 240—244

До питання про розселенне Вятичів.

Кілька заміток з приводу новійших праць.

Подав *Михайло Грушевський.*

А. А. Шахматовъ — Южныя поселенія Вятичей (відб. з Извѣстій импер. академіи наукъ), Спб., 1907.

П. И. Якобій — Вятичи Орловской губерніи (Записки импер. географич. общества по отдѣл. этнографіи, XXXII), Спб., 1907.

В. А. Городцовъ — Древнее населеніе Рязанской губерніи (по поводу статьи А. А. Шахматова), (Извѣстія отд. рус. языка, 1908).

А. Л. Погодинъ — Записки имп. географ. общества і т. д. (рец. на працю Якобія), (Извѣстія отд. рус. яз., 1908).

Вятицьке племя, таке далеке від руського житя XI—XII в. в своїх неприступних „бринських" лїсах, описане київським лїтописцем як найбільш некультурне з сучасних племен, і в додатку якимсь загадковим способом, з незвісних мотивів, випроваджене „від Ляхів", не може не займати увагу дослїдників і не перестає давати привід до ріжних більше або меньше смілливих теорій. Так от др. Якобій, лїкар-психіатр, приглядаючи ся до потомків вятицької людности Орловської губ., прийшов до виводів про її різку етнїчну окремішність від великоруської людности і на підставі географічної ономастики сеї території вважає тутешню людність в основі своїй східно-фінською. Д. Спіцин в своїх недавніх Историко-археол. разысканіях (див. Записки т. XCIII) також відмовляє Вятичам словянства — по його гадці дорога з Чернигова на північ була утруднена „не столько непроходимостью брынскихъ лѣсовъ, сколько дикимъ нравомъ, занимавшихъ эту область вятичей — странного пле-

мени, можетъ быть даже не славянскаго происхожденія, видимо не желавшаго никакого общенія съ Русью й враждебно къ ней росположеннаго". Проф. Поґодін, розбиваючи фільольоґічні підстави теорії дра Якобія, його вятицько-фінські паралелї, висуває иньшу теорію — по його гадцї правильне толкованнє зібраного Якобієм матеріала „открыло бы намъ картину далекого разселенія литовскаго племени на востокъ", себто в землю Вятичів; на жаль тільки він ухиляєть ся від близшого пояснення і аргументованія сеї тези. Городцов вірить в близше спорідненнє Вятичів з Радимичами, а також і в те, що обидва сї племена походять від Ляхів, доказ на те бачить в подібностях археольоґічного матеріалу вятицького і радимицького, особливо семикінцевих привісок, а що до лядського походження — потвержденнє тому добачає в находцї рунїчних знаків на урнах з Вятицькоґ землї, подібних до урн західно-словянських і польських (автор тут посилаєть ся на працю Лєцєвского); одначе далї він очевидно вагаєть ся між гадкою про лядське походженнє і міґрацією з заходу, з-під Ляхів. Ак. Шахматов, що також був прийняв таке толкованнє лїтописного тексту, тепер Вятичів виймає з-під нього, з огляду, що в новгородській версії лїтописи маємо переказ про лядське походженнє самих тільки Радимичів — „о ляшскомъ происхожденіи (Вятичів) не можетъ быть и рѣчи", зате Радимичів готов він уважати таки Ляхами — „отъ рода Ляховъ": вони „обрусѣли, приняли языкъ русскій" під впливом вятицькоґ кольонїзації, що покрила Радимичів, відступаючи з полудня, і сей факт дав привід лїтописцеви звязати сї два племена разом і дати їм спільне походженнє.

Завважу до сеї лїтописноґ традиції, що ми властиво не маємо причини дуже сильно противставляти новгородськоґ версії, де говорить ся про походженнє „отъ рода Ляховъ" Радимичів, і „Повісти" де мова про походженнє „отъ Ляховъ" Радимичів і Вятичів. Рїжниця в давности обох текстів не велика, і авторитетність обох більш меньш однака. Новгородська версія не виключає сеї другоґ, бо говорить при нагодї війни Володимира з Радимичами тільки про Радимичів, отже з неї не можна вивести, щоб про Вятичів автор не знав також переказу, чи здогаду. Обидва тексти мають однакове право на увагу — або не мають його. І значінне їх однакове — обидва говорять про походженнє від Ляхів, а не перехід з лядського погранича, як пробували се толкувати. Се зовсїм виразно каже новгородська версія про Радимичів. Меньше виразистий текст Повісти, зовсїм

очевидно, маєть такеж значінне, як і текст Новгородської версії. Але ті вагання в становищу що до сеї звістки, які ми бачимо у дослідників, котрі не відважають ся просто попрощатись з нею, як з простим непорозуміннєм київських книжників чи київської традиції, але й не знають, що з нею зробити, — найлїпше показують, як трудно зробити що небудь з сею звісткою.

Тепер що до руху Вятичів з полудня, яким, мовляв, були покриті Радимичі. Шахматов виводить се з реконструкції лїтописного оповідання про похід Святослава на Козар і Вятичів. В лїтописи маємо:

„И посылаше къ странамъ глаголя: „хочю на вы ити“. И иде *на Оку рѣку* и на Волгу. И налѣзе Вятичи, и рече имъ: „кому дань даєте?“ Они же рѣша: „Козаромъ по щелягу отъ рала даємъ“. *В лѣто 6473. Иде Святославъ на Козары;* слышавъше же Козаре изидоша противу съ княземъ своимъ каганомъ, и съступиша ся бити ся и бывши брани межи ми одолѣ Святославъ Козарамъ и градъ ихъ Бѣлу Вежю взя. И Ясы побѣди и Касогы и приде къ Кыєву. *Въ лѣто 6474.* Вятичи побѣди Святославъ и дань на нѣ възложи“.

Зазначені курсивою слова Шахматов вважає пізнїйшими додатками і дає таку реконструкцію початкового тексту:

„И посылаше къ странамъ глаголя: „хочю на вы ити“. И иде на Вългу на Козары. И налѣзе Вятичѣ и рече Вятичамъ: „кому дань даєте?“ Они же рѣша: „Козаромъ по щелягу отъ рала даємъ“. Слышавъше же Козаре изидоша противу съ къняземъ своимъ каганомъ и съступиша ся битъ ся, и бывъши брани одолѣ Святославъ Козаромъ и градъ ихъ Бѣлу Вѣжю възя. И Ясы побѣди и Касогы и прииде къ Кыєву и побѣди Вятичѣ и дань на нѣ възложи“.

Шахматов зовсїм справедливо, як менї здаєть ся, відчув, що се оповіданнє про війни з Козарами і Вятичами дуже мало підходить до епічного стилю Святославової легенди. Але зроблені ним дрібні поправки не поправляють дїла. Справедливо завважив він, що слова „Слышавъше же Козаре“ продовжують гадку „Посылаше къ странамъ глаголя: ‚хочю на вы ити‘“. Але Вятичі розбивають сю звязь. Коли схочемо видобути властиву звязь гадок, мусимо викинути Вятичів з сього оповідання зовсїм, і тодї дістаємо:

„И посылаше къ странамъ глаголя: „хочю на вы ити“. И иде на Вългу на Козары. Слышавъше же Козаре изидоша противу съ къняземъ своимъ каганомъ и съступиша ся бити, и бывъши брани, одолѣ Святославъ Козарамъ и градъ ихъ Бѣлу Вѣжю възя. И Ясы побѣди и Касогы и прииде къ Кыєву“.

І потім безпосередно:

„Иде Святославъ на Дунай на Българы. И бившимъся одолѣ Святославъ Болгаромъ и взя городовъ 80 по Дунаю. И сѣде ту въ Переяславци, ємля дань на Болгарѣхъ".

Поза тим лишаєть ся самостійне оповіданнє иньше:

„Иде Святославъ на Оку рѣку. И налѣзе Вятичи. И рече имъ: „кому дань даєте?" Они же рѣша: „Козарамъ по щелягу отъ рала даємъ". *[Тут могла бути відповідь Святослава в тім стилю як в анальоґічнім оповіданню про похід Олега на Радимичів або Сіверян: „Не давайте Козарамъ но мнѣ давайте"].* И побѣди Вятичь Святославъ и дань на нихъ възложи". *[А може й не було тут того: побѣди, а просто тільки: „и възложи дань на нихъ"].*

В лїтописнім оповіданню очевидно зложені до купи сї два оповідання. Фраза: „и приде къ Києву", що опинила ся перед кінцем похода на Вятичів, вказує на се доста виразно. Може бути, що згадка про Волгу належить до сьогож походу на Вятичів, і в оповіданню про похід на Хозар не було сього слова; знаємо, що в тім часї став ся руський погром не тільки на долїшнїй Волзї, а і на середнїй, в краю Буртасів і Болгарів (див. Історію України I[2] с. 409) — отже сей похід на Оку міг бути вступом до походу на середню Волгу, на Болгар. Та се вже буде дальший здогад. Поки що станемо на тім, що оповіданнє про похід на Вятичів — се пізнїйший придаток до оповідання про похід на Хозар, контамінація звязана з походом на Вятичів. Супроти того здогад ак. Шахматова, що Святослав здибав Вятичів десь по дорозї на долїшню Волгу, на Подоню — упадає, і на мою думку, д. Шахматову треба се толкованнє покинути.

З ними упадає і одинока підстава його гіпотези про оселї Вятичів на Подоню і пізнїйший перехід на Оку. Поріче Оки зістаєть ся їх територією і давнїйшою і новійшою, і вятицький рух на північ, де вони мали би покрити Радимичів, не має за собою нїяких даних.

Відплив степової людности на північ, під натиском степових орд, починаючи від угорського руху IX в. і кінчаючи половецьким, по всякій правдоподібности мав вплив на сильнїйше залюдненнє лїсового поясу. Але нема підстави звязувати спеціяльно з сим рухом кольонїзацію поріча середньої Оки, території рязанської. Відплив степової людности мусимо представляти собі в певній анальоґії з попереднїм рухом в степи — як

тоді словянська людність ширила ся з своїх давнійших осад в напрямі полудньово-східнім, по рікам і торговельним дорогам, так тепер, відступаючи, вона мусїла зовсїм натурально тягнути до головних осель своїх земляків, з котрими звязана була торговельними і всякими иньшими відносинами, так що рух сей мусїв іти не так на північ, як на північний захід (пор. Історію України I[2] с. 206). Розуміеть ся могло з Подоня богато заходити і на пізнійшу рязанську територію, але сей рух з полудня трудно класти во главу угла рязанської кольонїзації. Головне значінне мусїв мати рух на Оцї, з горішнього, вятицького поріча, і з горішньої Волги. Д. Городцов у своїй статї, розбираючи археольоґічний матеріал, на жаль не застановив ся над сим питаннєм, на скільки рязанські могили X—XI вв. мають — або не мають — тїснїйші анальоґії з старинностями Подоня (правда, що сї останні дуже слабо прослїджені!); він вказуе на анальоґії матеріалу з північної Рязанщини з матеріалом кривицьким, полудневої Рязанщини — з матеріалом радимицьким; чомусь поминає важнїйше — анальоґії з археольоґічним матеріалом вятицьким, хоч і вважає кольонїзацію полудневої Рязанщини рішучо вятицькою.

При тім ставить теорію про повну відмінність кривицької кольонїзації північної Рязанщини і її полудневого, вятицького заселення: та йшла між фінську кольонїзацію і осїдала між неї, ся виганяла фінську людність, здобуваючи її городки, витїсняючи з краю. Теорія сміла, але звучить не дуже ймовірно і вимагає перевірки.

І кінець кінцем насуваеть ся знов те саме питанне, зазначене мною вже давнїйше (Історія України I[2] с. 166): самі Вятичі чи не були вже словянською (радимицькою можливо) кольонїзацією на фінськім уже ґрунтї, і чи не в сїй обставинї, що се була пересаджена на фінський ґрунт радимицька кольонїзація, треба шукати обяснення сих фактів, що в традиції Радимичі і Вятичі являють ся близько спорідненими племенами, а далї в своїм етнічнім розвою розходять ся: Радимичі зістають ся в складі білоруської ґрупи, Вятичі — великоруської. Др. Якобій взяв ся за доказ сеї тези про фінську основу вятицької кольонїзації з засобами негодящими. Але може, приглянувши ся до місцевої хоро- і топоґрафії, археольоґії й етнольоґії, можна знайти більш серіозні вказівки на таку фінську основу.

З минувшини м. Бродів.

(Причинки до історії міста в XVII в.)

Написав Іван Созанський.

III.

Промисл і торговля.

Промисл і торговля спочивають майже виключно в руках чужинців та місцевих Жидів. Польське і руське міщанство горне ся хиба до такого промислу, що стоїть у тїсній звязи з головним занятем міщанина, тобто хлїборобством, тай то не на ширший розмір, але на стільки, на скільки вимагає сього домашня потреба. Загал ремісників виробляє лишень се, що згори було замовлене, а скупоньке було число таких, що не чекали на замовлене, але продукували стільки, що зі своїм товаром виїзджали на ярмарки, що справдї могли звати ся промисловцями. За кілька десяток лїт годї назвати двох-трьох промисловців і купців, що щасливо ведуть свій інтерес і дорабляють ся маєтку, майже всїх матеріяльна карієра кінчилась довгами, а в слїд за тим продажею їх реальностий.

Одиноким дуже популярним промислом був промисл горілчаний. „Вільно буде кождому міщанинови мати свої власні бровари, солодівні і винниці — читаємо в привілею наданім брідським міщанам властителем міста Станїславом Конецпольским дня 8 цвітня 1629 р. — а хто-небудь із міщан схоче варити пиво, повинен заплатити від вару, що має робитись із півшости мацї брідської міри, золотих три; те саме розуміє ся і що до горілчаного солоду, робленого з такоїж міри...“ [1])

[1]) Barącz, op. cit. ст. 14.

І треба признати, що міщани користали з того права, хоч рідко який вийшов добре на сім промислї, навпаки сей промисл у значній части причинив ся до матеріяльної і моральної руїни міщанства. Більша половина процесів, що відбувались перед мійським судом, мала своє жерело саме в піянстві. Затягнути приятеля чи знакомого до себе в хату, частійше до жидівської „gospody“ на „пів горця меду“, чи „кварту“ горілки, впитись здорово, счинити таки за столом галабурду, побити навіть того, кого запросилось, накинутись із лайкою на першого ліпшого, витягнути шаблю та кликати свого ворога на двобій, піти до ратуша перед суддів „записати свою невинність“, наче-б входило в програму щоденного занятя міщанина. Такий напр. Яцентий Мушиньский певно не понавбн був у халепу, коли-б тверезий вертав домів. Ідучи в ночи напитий мав побачити чорта, що побивав ґонтами шпихлїр Секежиньского. Яцентий відозвав ся до нечистої сили: „Пек тобі, сотано, люди в день роблять, а ти в ночи“. Про сього міщанина записано впрочім, що знав ся на чарах і „obłudnych lekach“. Панове судді видали такий вирок — справа судилась дня 29 сїчня 1725 р. — Яцентий має заплатити 5 гривен на замок, а що такої суми не годен у нього знайти, то за кожду гривну дістане по два буки. На божі домн, себто до двох костелів і трьох церков, повинен купити по пять фунтів воску. У кождім домі божім буде лежати хрестом через цїле богослуженє, щоби на будуче не хвалив ся чародійством. Злишнім було-б подрібно говорити про наслїдки розпаношеного піянства; вони були ті самі, що й нинї.

У кождого міщанина подибуємо будь у хатї, будь в осібнім будинку вмуровані бані, спеціяльні бочки, рури, рурниці, корита до заливаня солоду й иншу снасть до робленя горілки. Гнали горілку, варили пиво і мід головно для власної потреби. Рідко хто виробляв таку силу напитку, щоби міг продавати другим. Розвоєви сього промислу пособляло й замилуване міщан до пасїчництва. Як на важне жерело доходів кладено велику вагу на пасїку, тих кількапайцять, инодї кількадесять пнїв пчіл, що їх тримав міщанин на фільварку або в гаї, при слюбних записах, завіщанях, посмертних списах або ліквідаціях міщанського інвентаря. Маємо й таких міщан, що в своїх пасїках удержують умисних пасїчників, старих, часто збанкротованих, дідів, що не все по совісти робили свою службу, нераз вирізували з улїв пластри меду, а перед судом викручувались, що шкідником був медвідь. Із завистю глядів сусїд на

сусїда, коли й пасїка йому вела ся. Нїщо инше, як сусїдська зависть була причиною, що Андрій Гаврилюк назвав свою сусїдку вдову Павлиху чарівницею, бо чарами звела його пчоли до своєї пасїки, де їх вдовині потяли. Їздив і до ворожбита питати, чому пчоли не ведуть ся. За обиду сусїдки і віру в чари лавники велїли Гаврилюкови — а було се 10 липня 1737 р. — передусїм перепросити вдову, звернути їй кошти процесу, на замок заплатити гривен 20, на війтівський уряд 3 та купити по два фунти воску до обох костелів, фарного й домінїканського. Від перших десяток лїт XVII в. повстає навіть осібна професія ремісників виключно християн, т. зв. винників, пивоварів та солодівників. Були се або самі властителї броварів і горалень, або біднїйші, що наймались на роботу до богатших міщан, згодом до Жидів, що вже в першій пол. названого столїтя захоплюють у свої руки сей типово християнський промисл.

Із ремісників промисловцями можна назвати передусїм шапкарів. Шапкарством занимають ся дуже вчасно міщани руської і польської народности. Вовну, з неї саме вироблювано шапки, беруть все на кредит, дуже сумлїнно сплачуваний, у Жидівки Файбєльової. Кредитований товар представляв иноді значну вартість. Так нпр. у р. 1629 названа що-йно кредиторка квитує Грицька шапкаря з решти довгу 420 зол., які був винен за 18 каменїв і 10 фунтів вовни. Тогож року тойсам Грицько сплачує Файбєльовій 200 зол., довг іще першого чоловіка його жінки. Під ту саму пору инший шапкар Яків виплачує тійже Жидівці останок довгу 200 зол. Свій виріб шапкарі возили найчастійше на ярмарки до Ярославя та Бару. Крім сих промисловців деколи й шевцї мали також на стільки товару, що могли вивозити поза границї свого міста. З акту датов. р. 1633 довідуємо ся, що Андрій швець і инші шевцї возили чоботи на ярмарок до Унева. В Підгірцях прийшов до них митник та жадав оплати; пустив їх, коли довідав ся, що з Бродів. За селом дігнав син митника Андрія шевця, побив його та таки стягнув митову оплату у висотї 12 гроший. З иншого знова документу під р. 1639 знаємо, що прим. Василь коваль продає самих цьвяхів у Самборі на ярмарку за 90 зол. За житя великого гетьмана Станїслава Конєцпольского місцеве міщанство заняте виробом поташу, який експортовано до Ґданьска, смоли, дьогтю, стрільного пороху, витоплюванєм зелїзної руди, випалюванєм угля та цегли.

Із загалу місцевого міщанства висуває ся на чільне місце

преціньодна руська родина, що доробила ся немалого маєтку, мала поважанє межи своїми й чужими, ввійшла в склад мійської старшини. Були се Дублянські, що зайшли сюди десь при кінці XVII в. Один із них Ілля Дублянський мав у місті ліярню дзвонів, пильнував роботи, щасливо торгував своїми виробами й очевидно став богачем. Із посмертного спису всього майна Іллї зробленого 13 серпня 1747 р. виберемо деякі точки, щоби мати поняте, до чого могло дійти міщанство при достатку готівки та щирій праці. У р. 1736 Дублянський одружив ся другий раз а за жінку взяв собі міщанку з Жовкви, якусь Анастазію. Пані Анастазія вносить у хату Дублянського таке придане. Готових гроший дістала від батька, як було умовлене при інтерцизї, 1000 зол. а з ласки знов пані-матки, про що батько не знав, 100 червінців або 1800 зл., придбаних зі збіжа, вина, меду, вишняку і т. и. Крім сих гроший Анастазія мала осібно 30 битих талярів і 200 тинфів. Біжутерія молодої представляла неаби яку вартість. Жемчуги нанизані на 8 шнурках коштували 27 червінців або 486 зол. а щирозолотий ланцюх 30 червінців або 540 зол. До того дістала також штуку золота зі золотим хрестиком і рубінами, дві пари щиро золотих ковтків, в одній парі діяменти, у другій були рубіни, один перстень також із золота а в ньому діямент, два щирозолоті перстені з рубінами, два із тогож золота, але без каменів „ординарнійші“, чотири обручки з самого золота. І жіноча ґардероба Анастазії була не скупонька: три спідниці із дорогої матерії, одна з венецького атласу зі щирозолотою широкою коронкою в долині, друга зелена ґродеторова з золотим ґальоном, третя жовтої краски з такоїж матерії зі срібною „компанкою“, шуб дві, рожева ґродеторова підбита сивими кріликами, зелена з такогож сукна, підшита білими песиками, а три: зелену в квіти, підбиту кунами, синю ґродеторову з попелицями й ґродеторову кармазинової краски купив чоловік. З постелї названо три ковдри: димова в кармазинї, друга атласова зелена від батьків а третю жовту справив чоловік. Із посудини Анастазія дістала на своє ґаздівство срібних ложок 12, срібних чарок більших і менших 10, цинових мисок із полумисками 13, тарілок 24, цинову „приставку й мідяну панву“. Неменше цінна була ґардероба пана Дублянського. Вже, як подружив ся з Анастазією, справив собі дві киреї; одну на будденьдругу ясно червону підбиту рисями на празник, два контуші: один сірий підшитий білим ґродетором, другий макової краски для щоденного ужитку, три жупани, атласовий

в кармазині, атласовий рожевий, суконний кармазиновий, дорогий півпас, шапку з перського сивого баранка та подорожню опанчу. Недвижимий маєток лишив ся по небіщику такий: дім, варстат із приладами до відливання дзвонів, гай, в якім було 9 пнїв пчіл, пастівник з огородом і саджавкою, огород на ярину та пів ґрунту біля церкви Пр. Богородиці. Вкінці згадано в акті про пятеро коний, куплених у Могилеві за 30 червінців умисно до їзди й пару коний призначених до обробленя ґрунту, один візок окутий і другий новий „ринвіз“. На людях лишили ся такі довги: неназваний по призвищу властитель відливарні дзвонів винен 1560, громада Блудів за дзвін недоплачених 34, громада Городок 15, пан Бельский 464, громадяни Малої Мощаниці 100 зол. пол. Видатки на похорон чоловіка Анастазія обчислила на 362 зол., в чім було й 72 зол. на сорокоусти для о. Івана а рештою заплачено служби божі, що їх відправили спрошені священики, напитки для цехових корпорацій, духовних, поспільства й старців, для яких по звичаю справлено осібний обід. Мали Дублянські двох синів: Якова й Стефана, про якого знаємо, що був на науці у Кременці.

Головну ролю у місцевім промислї, як вже вище згадано, відограли чужинці, а між ними перше місце належить ся Мануїлови Корфінському, Грекови з острова Корфу. В актах названий він заєдно: złotogławnik, mieszczanin y kupiec brodzki, auritextor, civis et negotiator Brodensis, причім все доданий епітет: славетний, famatus. Від коли Мануїл почав вести в Бродах свої промислово-купецькі інтереси, на підставі знаних нам актів годі подати певну звістку. Найранше здибуємось із його особою в р. 1639, коли то Мануїл реклямував дорогою судової інтервенції по смерти Вірменина Норсезовича крім звичайних коврів також один гаптований сріблом і золотом [1]). Ся вістка винята з актів міста Львова свідчить найкраще, що фабрика златоглавих матерій, якої властителем був Мануїл, знаний серед львівських купців civis Brodensis, була звісна значно ранше, як у році поданя згаданої протестації а її вироби мали збуте і поза Бродами. На брідськім терені бачимо Мануїла рівнож у р. 1639. Тоді то пан Мануїл, auritextor і брідський міщанин, явив ся особисто перед війтівським урядом, щоби вписати контракт продажі свого дому, який збудував власним коштом на

[1]) Sprawozdania dla badania historyi sztuki w Polsce, т. V, ст. LXIII.

новім місті а тепер продає славетному Андрієви Атанасовичеви Грекови за 700 зол. п. Другий дім сусїдний Мануїл лишив для себе. Як бачимо, Мануїл у поданім новисше році вже на добре загосподарював ся в Бродах, мав два доми і ткацький варстат, значить осїв був тут кілька лїт ранше. Чи Мануїл по власній волї покинув свою далеку вітчину та вибрав ся до Бродів, чи може заохотив його до сього через своїх аґентів вел. гетьман кор. Станіслав Конєцпольский, не можна рішучо сказати. Імовірнїйший другий здогад. Польські історики подають, що названий маґнат заложив у своїм місті фабрику дорогих матерій, якої доси нїгде в Польщі не було [1]). На сю гадку можна хиба о стільки пристати, що Конєцпольский окружив своєю опікою першого основателя й властителя робітнї парчевих матерій, Мануїла Корфінського. Про промислові та торговельні аґенди Мануїла не багато можемо сказати. З актових книг дізнаємо ся, що Корфінський спровадив для свого промислу робітників грецької народности. Так нпр. з акту під р. 1643 довідуємо ся, що Мануїл рік-два ранше був у Царгородї, а повертаючи назад до Бродів намовив між иншими й Грека Їеорґія, що знав ся також на його промислї (złotociągnik), аби вибрав ся до Польщі, бо там Конєцпольский потребує такого робітника. Їеорґій послухав, накупив за 620 талярів потрібних до роботи приладів та змовившись із другим ремісником Жидом Кемалою пустили ся в далеку дорогу. На початок не мали в місті роботи. Мануїл дав їм фанцибру 15 гривен, 800 лутів талярового срібла і 52 червоних золотих на позолоченє замовленої роботи. Зарібком мали подїлитись зі своїм кредитором. Вийшло одначе инакше, бо Кемала обдурив і свого спільника й самого Мануїла. В часї роботи відтинав шматки золота і срібла та ховав їх за холяву. Згодом Корфінський брав на науку свого ремесла й міщанських дітий, з яких опісля виходили самостійні майстри, що ще довгі роки після того, як Мануїл закинув свій промисл, вели в місті занесене з далекого Сходу ремесло. Акти подають нам трп контракти, які списав Корфінський із родичами, що віддали йому на практику своїх дітий. В р. 1641 стають у Мануїла на науцї Тимко, син місцевого міщанина Василя Грабаря та Яцко, син Лукаша Суходільського, перший на 8, другий на 10-лїтну практику. Принципал зобовязує ся крім „доброго й сумлїнного“

[1]) Sprawozdania dla badania historyi sztuki w Polsce, т. IV, ст. LXVI—VII; т. V, ст. LXIII і LXXXI; Barącz, op. cit., ст. 17.

навчаня дати своїм ученикам харч, кождого року по 10 зол. заплати, а з ноші 4 дольомани шиптурові, 16 сорочок, стільки ногавиць, 4 шапки, а Яцкови, бо довше має термінувати, в додатку 3 паси. В два роки пізнійше місцевий купець Вірменин Захарій Маркович як прибраний опікун (przysposobiony opiekun) дав Корфінському на науку Івана Прилуцького, родом із Мирополя та згодив ся з ним так: Мануїл має дати хлопцеви через 12 літ харч, а з одіжи 20 сорочок, 20 ногавиць (ґаці), 10 пасів простої роботи, 10 шапок, дольомаників шиптурових 5 а сермяжних 6, габяних „уборів“ 5, обуви скільки зідре, „щоби босий не ходив“ та 120 зол. готівкою по відбутім термінї, отже по 10 зол. кождого року. Та мабуть принципал мав погану натуру, зі своїми учениками — як виходить із двох протестацій внесених до місцевого лавницького суду раз матїрю терминатора, раз знова самим Мануїлом — поводив не дуже гарно. Мати знаного нам вже Яцка Суходільського завела Корфінського перед суд жадаючи „басарунку“ (винагороди) за се, що її хлопець відданий Мануїлови для науки ремесла через те, що принципал часто його побивав, розстав ся з сим світом. Суд присудив, аби Корфінський присяг, що закид несправедливий, що не винен у передвчасній смерти свого ученика. Як „compurgatores“ стають до присяги — бо так веліло право — разом з обжалованим славетні Аслан Парусович і Стоян Петрович, земляки Мануїла. До присяги не прийшло, бо Луциха „порахувала ся зі своїм сумлїнєм“, понехала право, та зобовязала ся не відновляти ніколи акції і мовчати по вічні часи про саму справу а то під загрозою двістї гривен на панський замок. Тогож таки року сам Мануїл заскаржив був до суду міщанина Лавринця, що не додержав умови. Лавринець угодив був Мануїла, що вчитиме його сина Прокопа ремесла. Хлопець мав бути на науцї 12 літ. При згодї батько виговив собі, що син має діставати від майстра що року гонорар (salaria). Як завдаток Лавринець взяв був від Мануїла 8 зол. та невдовзї по тім підмовив хлопця, щоби втїк від майстра. В додатку пропало десь із робітнї дороге зелїзо, прилад до тягненя золота (zelazo bułatowe), якого нїде в Польщі не дістати, хиба у турецькій землї. Мати хлопця показала перед судом покровавлену сорочку свого сина й сказала, що Мануїл збиткував ся над дитиною, побивав часто, через що син мусїв втечи.

Крім робітнї в Бродах Мануїл Корфінський мав другий філіяльний варстат золотоглавих матерій у Львові. Ся фабрика

істнувала ще в р. 1645 [1]). Сам Мануїл переживав у Бродах, а з його іменем зустрічаємось тут іще кілька разів. У р. 1646 дає він письменну повновласть славетному Михайлови Алюїзї, уповажняючи його до стягненя 540 зол. п. м. від Григорія Патращика та 140 талярів, які був винен Мануїлови Григорій Коник. Рік 1646 був справді фатальним для Корфінського. Наперед не стало вже опікуна Станіслава Конецпольского, що тогож року попрощав ся з сим світом а відтак і сам Мануїл тоді тяжко занедужав. Прийшовши до здоровля Корфінський зявив ся перед мійським урядом та просив вирізати з книг своє завіщанє. Зі своїм промислом не розставав ся по смерти свого протектора, як подають польські історики [2]). В актах подибуємо під р. 1647 дві справи, з яких виходить, що Мануїл далі виробляв парчі, хоч немало клопоту мав він із робітниками. Так нпр. один челядник (złotogławniczek) таки Мануїлів краян, заєдно впивав ся, лаяв свого пана а до роботи, хоч наперед дістав був платню, не приходив. Певно за намовою добрих людий Стоян — таке було імя сього челядника — приобіцяв перед судіями, що горівки не пити-ме, доки буде робити у Мануїла та шанувати-ме свого добродія, бо коли-б сталось инакше, заплатить 100 гривен на замок а по пятьдесять на оба уряди: панів райців і війтівський. А що винен іще свому панови 80 зол., то приобіцює відробити їх. Пан Корфінський платити-ме йому за кожду вироблену штуку парчі половину гроший на долоню, другу-ж обертати буде на амортизацію довгу. Ручили за Стояна Іван Юрович і Атаназ Грек, золотник. Кілька неділь пізнійше Мануїл жалував ся перед судом на другого свого челядника Тимка, що викликав у місті колотнечу а відтак, хоронячись перед карою, втік із міста. Перед тим наробив свому майстрови немало шкоди в золоті, сріблї та готових парчевих матеріях на суму дванайцять сот зол.

Властивою причиною, що викликала застій у промисловій праці Корфінського, була козачина, чи там „тяжкі часи“, як загально каже сьогочасний польський панегірист [3]). Дня 3 жовтня 1650 р. Мануїл подав через міщанина Івана протестацію до мійського суду на купця вірменської народности Аслана Еміровича, якому віддав був для переховку перед гостиною козаків у місті свій варстат. Коли відтак допоминав ся звороту

[1]) Sprawozdania... т. V, ст. LXIII.
[2]) Sprawozdania... т. IV, ст. LXVII і т. V, ст. LXXXII.
[3]) Sprawozdania... т. IV, ст. LXVI—VII.

зденонованого добра (яке після права ad primam instantiam deponentis має бути видане) Аслан — як читаємо в позві — nescitur quo spiritu motus варстату для пересушеня не звернув, але через три літа майже в склепу тримав. Страту, до якої привів його несумлінний Аслан, оцінює собі Корфінський на три тисячі золотих. Вислані по приказу війта лавники переконались, що справді шкода немала та до книг подиктували таку реляцію: Ничниці і струни погнили, зігнив і не до ужитя матеріял на основі: самого білого шовку на три варстати а зеленого на четвертий. Таксамо погнила постіль і сила инших річий. Та завинив у тім по трохи й сам Корфінський, коли не хотів сплатити 1920 зол. позичених разом із своєю жінкою Раліною в Еміровича. Рік раньше, як Мануїл вніс через свого плєніпотента протестацію на Аслана, той уже мав у руках вирок на нього від місцевого підстарости Яна Ґрабіньского, що дозволяв зревідувати товари привезені до міста знаним нам вже міщанином Іваном, якого Аслан назвав фактором свого довжника Корфінського. Весь товар походив із далеких східніх країв: два тисячі соболевих хвостиків, рисього футра цілих штук 12, один блам хребетнього а один хвостового, 40 завоїв, шовкових турецьких пасів сіткової роботи штук 5. Міщанин Іван відпекав ся спілки з Мануїлом, признав ся натомість, що названий товар купив разом із Греком Киром Дмитровичем, купцем у Львові. Що більше, подав перед судом, що Мануїл винен йому 600 зол.

Не стало вже в пол. XVII в. фабрики Мануїла, але промисл занесений ним із далекої землі не заниділ тут цілком. У другій пол. названого століття подибуємо в актах з р. 1666 згадку про міщанина й горожанина Івана Кириловича „złotogławnik-a“, що був властителем варстату, на якім вироблювано парчеві матерії. Рівночасно з сим промислом повстають тут споріднені з ним ремесла. І так передусім маємо на місцевім ґрунті двоякого рода гафтярів: тих, що гафтують золотом і сріблом а яких по урядовому називано „ремісниками тягненого золота й срібла“ і пізнійше знов таких, що гафтують шовком. Представником першого рода гафтярів, навіть основателем сього ремесла в Бродах, був згаданий в актах під р. 1639 чужинець Олександер Грек, що між иншим гаптував золотом і сріблом сагайдаки та аксамітні рукавиці. Невдовзі навчились того ремесла й місцеві міщани, між якими в р. 1646 знаний був Іван гафтяр, що сріблом „робив гафти на чорнім лубі“. Гафтярством занимає ся згаданий в акті з р. 1679 якийсь Марко. Згодом се ремесло

спочивав головно в руках місцевих Жидів. У другій пол. XVIII в. маємо їх тут девятьох [1]).

Інтересне, що повстає навіть осібна ремісницька професія, що мала дбати про матеріял для гафтярів. В актовій книзі з р. 1646 подибуємо якогось Абрагама „єдвабника“ та Самуїла Філя фарбяря шовку. Чи справді була в Бродах за житя гетьм. Станіслава Конєцпольского навіть фабрика шовку, чи тут годовано спеціяльні усільниці, як про се згадує сучасний польський панегірист, не беремось рішати [2]).

Не велике було число міщан-промисловців, не богато було межи міщанством Русинів і Поляків, що занимали ся торговлею а вжеж найменше таких, що гаразд виходили на торговельних спекуляціях. Ті самі перепони, задля яких міщанство не кидалось до промислу, здержували його від ризиковної торговлї. А саме недостача готового гроша, доступного і, що важнїйше, сумлїнного кредиту, цїлковита нездарність, а властиво брак таких чинників, що мали-б нагляд над публичним безпеченством та опікували-б ся купецтвом, грабежі, що спадали на купців якраз із рук тих, що вважали себе членами передової верстви польської суспільности, ті, кажемо, рабівництва, що були послїдовністю страшного в цїлій Польщі, особливо в першій полов. XVII в., безладя — ось найважнїйші причини, задля яких торговля не приносила міщанам сподіваного зарібку, навпаки матеріяльну руїну сього майна, яке міщанин мав раньше, заки взяв ся за торговельні операції. Зразком розпаношеної лихви може бути один із багатьох фактів, про які згадують нам акти. Місцевий Жид Шмойло Ґітлїн жадає напр. у р. 1639 від свого довжника Хведора Кустинського, щоби сплатив йому довг, 34 зол. пол., 17 зол. титулом капіталу, а других 17 як „інтерес“ (по теперішньому відсотки) від названої суми за два роки. З акту під р. 1650 довідуємо ся, що місцеві міщани Сень Шеведло й Лесько Смолярчик везли з Польщі оселедцї в бочках. Переїзджали через шляхоцьке село Тарнавку. Один із тамошньої шляхти якийсь Ґрушецкий напав на них та iure caduco зграбував 12 бочок оселедців, які невдовзі як свій товар повіз на ярмарок до Олики. Там подибали його оба міщани та просили тамошнього підстароcту, щоби приарештував Ґрушецкого разом з його крамом. Сей, що правда, сповнив просьбу міщан, але

[1]) Sprawozdania... т. V, ст. LXXXI.
[2]) Sprawozdania... т. IV, ст. LXVI—VII.

зараз таки звернув рабівникови зрабоване майно. Правдивою карою божою, особливо для купців, були жовніри ріжних хоругов. Вони без церемонії нападали на купецькі валки та рабували, що попало. Так нпр. сталось з „худобою“ Гаврила Могиленка, купця з Лисянки. В р. 1666 він їхав до Волощини. В дорозі зустрінули його жовніри та обрабували навантажений ріжним товаром віз. Гаврило прохав помочи у запорожського гетьмана, що саме під сю пору був у Білій Церкві, але виновників таки не відкрив. Поміг йому в тім ділї слуга (rękodainy) шляхтич Рудницький, якому Гаврило за „фатиґу“ приобіцяв 100 зол. і кармазиновий контуш. Міщани торгують головно збіжем, вином, волами та кіньми. По вино їдуть на Угорщину, а продають його будь у себе в місті, будь на ярмарках у сусідних містах, навіть у Київі. Іван Малицький, один із найрухливійших міщан руської народности, заки почав торгувати иншим товаром, має на складі в склепі 7 бочок угорського вина, яким одначе розпоряджає його кредитор Юзько Кіт, що позичив Іванови 260 зол. Малицький — як довідуємось з акту під р. 1645 — купує українського ганишу 100 каменїв та платить за камінь 6 зол., 3 копи овечого сира, копа по 50 зол. та 3 маці оріхів, кожда маця по 4 зол. Усе добро арештує Пйотр Коцельский, що заручив за Івана 380 зол, яких одначе Малицький на означений час не віддав. Та не краща доля постигла й сього польського торговця. В р. 1645 Коцельский як спільник місцевого купця Шкота Каспра Вельцера купує у Ольбрахта Пенцлавского чесника черської землї, дві „szkucie“ пшениці, та того-ж таки року тратить усе майно. За позичені у Жида Копльовича грошї накупив був Коцельский 90 юхтових шкір, 104 каменїв ганишу та иншого товару та поїхав на ярмарок до Торуня. Там його по причині „нарушеня мійських свобод“ приарештували, а що не міг заспокоїти вірителя в сам час, Копльович забрав його посілість у місті. Вином торгують згадані в актах з р. 1646 Пйотр Ліпский, Васько Малярчик та якийсь Грицько, який позичив у Вірменина Миколи Маркевича 260 зол. на дві бочки вина. В другій пол. XVII в., а саме в р. 1660 Микола Білокаменецький, якийсь Зінко та Семен Чопик везуть вино до Київа, де торгують за нього 800 зол. Їх вірителькою була Жидівка Тавба, що позичила їм 1200 зол. Знаний нам вже Лесько Смолярчик купує на торзї в Олиці в р. 1650 збіже й везе його на ярмарок до Казимиря. Іван Белзський і Сень Миськович торгують кіньми. Спілка розвязалась, бо

відай Іван не хотів сплачувати правильно свому спільникови довгу. Винен йому, як читаємо в позві з р. 1646, 1100 зол. Сень жалував ся перед судом, що Іван анї сам не хоче пристати до спілки, анї не дозволяє своєму синови. Миськович має коний на 2000 зол. З акту під р. 1660 довідуємо ся, що міщани Поляки Казимир Оклейский, Кшиштоф Гавлїньский та Цебровский взяли до спілки від Захаріяшової Маркевички, Вірменки, 100 таблиць мила, кожда таблиця по зол. 2, гроший 4. Крань Сеньович торгує волами. В р. 1642 купує в Куната Заневича 21 волів, кождий по зол. 23. Кредиторкою Сеньовича була Анна Лучиньска, маркґрафиня підгорецька, яка позичила йому 220 зол., а що на реченець гроший не дістала, по приказу суду забрала хату свого довжника. В актах згадуєть ся також про міщан, що торгувалю сіллю; привозили її в бочках, головно з Підкарпатя.

Матеріял, на якім опираємось, се відорвані, взагалї не богаті своїм змістом вістки про торговельні аґенди чужосторонних купців і промисловців, що замешкали в Бродах. Акти називають нам найчастїйше імя і призвище чужинця-купця, вартість купленої ним реальности, часто без близшого означеня, де реальність положена, та призвище давного її властителя. Коротко кажучи — се контракти купна-продажі — матеріял бідненький, щоб при його помочи можна бодай у найголовнїйших начерках подати образець побуту найрухливїйшої верстви місцевого міщанства, себто купців.

Першими чужинцями, що спершу розложили в Бродах свої крами, а далї купили тут і реальности, були Шкоти. Бачимо їх на місцевім ґрунтї зараз у перших роках, як місто дісталось у посїданє вел. гет. кор. Станїслава Конєцпольского. В актї з р. 1630 Якуб Павл Шот (Szot) титулує ся „брідський міщанин“ [1]).

Шкотські купцї мали охоту користати з привілеїв місцевого міщанства, а особливо з протекції дїдича, але не радо осїдали

[1]) За час від р. 1633—1648 акти називають отсих купців-Шкотів: Tomasz Niwin, Ioannes Sterlin (1633), Andreas Arbochnet, Petrus Mantif, Jakob Boel (1634), Gaspar Watsen, Ioannes Stuarth, William Roborcan, Petrus Bron, Ioannes Pox (1635), Ioannes Kier, Jakob Pikien, Richard Wilemson (1636), Ardys Innes (1637), Hanusz Herman (1638), Jakob Kamerarius, Gaspar Boel, Fridrich Bem (1640), Ioannes Dzimison, Gaspar Chalmeron, Ioannes Kochron (1641), Ioannes Horry, Walter Ramsa, Dawid Rodzier, Robert Boel, Petrus Gutrie (1642), Augustinus Karmichel (1643), Jerzy Mout (1644), Petrus Porterson (1647), Alexander Walkier (1648).

в самім місті на стало. Спершу Конєцпольский не робив їм жадних перепон: купці приїзджали й відїзджали деинде. Та коли осїло їх у місті більше число, вел. гетьман коронний не дозволяв радцям видавати їм т. зв. мійської „лібертації“, або инакше не допускати їх до привілеїв, доки не зобовяжуть ся набути реальности та вибудувати гарний дім, чи каменицю. Так нпр. в р. 1642 Шкот Давид Родзер, якого не допущено до мійських привілеїв, складає перед урядом обітницю, що вернувши з львівського ярмарку зараз по св. Аґнєщі, купить за значну суму посїлість у місті. Тодїж другий купець Шкот Роберт Боель присягає, що шанувати і слухати-ме мійських прав та по ярмарку на св. Прокопа, на який приїде з товарами, купить реальність. Коли-б присягу зломив, панове радці мають право забрати йому товари, деби тільки їх подибали. Тогож року Томаш Нївін ручить перед урядом за „nowoosiadłego“ свого земляка Петра Ґутрі, що верне на св. Прокопа до міста зі своїм крамом та купить тут дім. Коли-б сталось инакше, пропаде кавція 100 зл., які зложив у мійській касї. „Хотячи, щоби місто гарно виглядало — слова виняті з акту під р. 1641 — щоби було замкнене мурами, щоби в нїм мешкало багато купецьких людий ріжних народностий та релїґій“, Конєцпольский велить своєму підстаростї Млоховскому, панам радцям і війтови оцїнити дім у ринку коло Шкота Миколи Ферлї, віддати його в посїданє новому шкотському купцеви Іванови Роу, який має за нього заплатити 500 зол. дотеперішньому властителеви Аронови Мошковичови, а тому назначити місце під будову деинде. Рівночасно оцїнено на 300 зол. реальність иншого Жида Самуеля Айзиковича, що мав дім у ринку біля святоюрійської вулиці. Йосиф, чоловік Тавби, якого реальність у ринку при вулиці, що вела до замку, рівнож ухвалено продати, приобіцяв на тім місци вибудувати каменицю на „прикрасу міста“. Між шкотськими купцями бачимо таких, що не відтягають ся від горожанської служби. Якуб Боель і Каспер Вельцер фіґурують в актах з р. 1642 як члени скабінату. Шкоти торгують всячиною. Ардис Іннес продає сукно „мухаір“. Не названий близше по призвищу Шкот Александер торгує перцем, шафраном і габою. Іван Stuorth привозить у р. 1646 з Туреччини між иншими товарами також у 4 мішках 13 фунтів „ультрамаріну“: половину того продає його земляк (бо сам властитель у дорозї занедужав і помер у Константинові), Самуїл Найлянд, кн. Домін. Заславському за 1950 зол., а другу за такуж цїну Фабянови Гор-

неви, купцеви в Ґданьску. Вільгельм Льоґі має два склади вина, один у власнім склепі, другий в Андрія Переяславця, а що-йно названий Найлянд має торговлю самопалів (мушкетів); 100 штук, кожда по зол. 8, продав перед пилявецьким походом львівському купцеви Мельхіорови Кайзерови. По Якубі Пікені, що помер у р. 1654, лишилось таке майно. Наперед в каменицї Найлянда, де Пікен мав склеп, 2 майже цїлі звої фалендишового півсинього сукна, 1 звій зеленого пакляку, 1 лазурового, 2 звої французького сукна, один цинамової, другий сїрчаної краски, 1 звій чорної і добрий шмат зеленої баї, 2 звої жовтого кіру а дві штучки червоного, по кілька ліктїв чорного й лазурового шиптуху, шкарлату та блакитного коптуху. Панове радцї, що їм приказав підстароста заопікуватись майном небіщика, знайшли крім того ще кільканайцять купецьких скринь, 3 портрети: самого купця, його подруги та дитини, готових гроший 231 зол., 6 коний, 10 робочих волів, одного чабана, три бички-назимки, 4 корови а при них 4 телят та 48 безрог. Вкінцї одну скриню з товарами лишив небіщик у замку. Опечатано урядовою печаткою ще пять скринь рівнож навантажених усяким добром та старі ковердї.

По катастрофі 1648 р. у містї вже не подибати кільканайцять купецьких родин. Воні вже не вернули назад, ба й ті, що не думали на все розлучитись із містом, маючи там дещо своїх товарів, зложених у замку, не дуже спішились із поворотом. Дїдич, уряд та поспільство зажадали від них, щоб чим скорійше побудували на згарищах нові доми та причинялись до сплати мійських довгів. І справдї, двайцять купецьких родин самих Шкотів і Нїмцїв зобовязалось документом датованим 13 сїчня 1651 р. вволити волю міщан і пана та за кілька недїль по св. Аґнєшцї розпочати будову. Тогож року спала на шкотських купцїв несподїванка, бо мусїли під присягою зложити десяту часть свого майна: золота, срібла, готових гроший та доходів із ґрунтів на підмогу (subsidium) анґлїйській короні, як веліла варшавська конституція з дня 5 грудня 1650 р. На місцевім теренї не бачимо шкотських купцїв у дальших роках XVII в.

Крім Шкотів подибуємо тут досить вчасно, бо в першій пол. XVII в., купцїв Вірмен. Не місце тут говорити про сю ролю, яку відограли Вірмени в колишньому торговельному світї та про значіне їхніх купецьких операцій, спеціяльно на теренї нашого краю. „Вірмени то Орієнт під львівським небом —

слова історика львівського патриціяту й міщанства в XVI і XVII в. — їх кольонія стиснена побіля катедри, то шматочок Азії, кинений на руську землю... Як Львів вязав зі Сходом Польщу й якусь частину Европи, так Вірмени лучили зі Сходом Львів. Вони зістали сталим звеном між львівським торгом а найдальшими сторонами Орієнту після того, як упала Кафа, в їх руках спочивала головно орґанізація торговлї східними товарами, вони удержували правильну комунікацію караванну, з якої користали не тільки львівські купці, але й ґданські, краківські, кольонські, норимберґські..."[1]) На ґрунті нашого міста — говоримо се на підставі знаного нам рукописного матеріялу — Вірмени не фіґурують як монополїсти торговлї східними товарами, не оперують такими капіталами та не провадять купецьких трансакцій у такому розмірі, як їх земляки у Львові, одначе — се річ певна — не уступають їм у торговельнім хисті, проворности, знаню людських потреб, забаганок, словом людської натури, взагалї у природнім талянті до купецтва. Задля сих прикмет мусїли цінити їх всї і всюди, а сама звістка, що в даній місцевости осядуть, була певною ворожбою її економічного розвою. Без належної свободи для своїх інтересів, обмежені у веденю ремісничої робітнї чи купецької крамниці місцевими правами, що тільки знали визнавців державної віри, а малу свободу й опіку давали тим, що належали до иншої релїґії — так нпр. трактували Вірмен львівські права ще в XVII в. — вірменські купці мабуть радо годились осїсти там, де не було жадних обмежень, тим радше в тім містї, де згори заґварантовано їм протекцію можного маґната. А саме такого опікуна найшли сї вірменські купці, що їм доля судила замешкати в Бродах, в особі великого гетьмана коронного Станїслава Конецпольского. Щоб зробити своє місто промисловим та торговельним, Конецпольский видає в р. 1638 письмо, яким заявляє, що бере під свою протекцію славетних Марка Сергіовича, Миколу й Захарія Марковичів та велить їм звербувати до свого міста купців та ремісників, яким прислугувати будуть свободи й прероґативи надані мешканцям Бродів[2]). Сю панську ґваранційну грамоту один із

[1]) Władysław Łoziński. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. We Lwowie 1902, ст. 266 і дальші.

[2]) Ся грамота гетьмана Станїслава Конецпольского втягнена в мийські книги звучить: „Stanisław na Koniecpolu Koniecpolsky Casztellan Crakowsky, Hetman Wielki Coronny, Buzky, Barsky, Kowelsky, Płoskirowsky starosta etc. Oznaimuie komu to wiedzieć należy,

названих Вірмен, Марко Сергіович, вже як civis et viceaduocatus iuris Armenici protunc Brodensis, просить мійський уряд у р. 1641 втягнути в урядові мійські книги. Названі панські аґенти мусїли, що правда, найти таки між своїми земляками в Язлівци й в другій вірменській кольонії Каменці Подільськім купців, які були-б радо приняли протекцію Конецпольского та на „прероґативи і вольности“ міщан Бродів, про що згадав був вел. гетьман коронний у знаній нам грамоті, не дуже то годились, коли Конецпольский був приневолений видати для Вірмен нову грамоту. Сею грамотою в дня 29 грудня 1643 р. потвердив він Вірменам, що поселились у Бродах, привілеї, права, вольности й свободи, які мали з давен-давна в своїй метрополії, тобто Язлівци. Сі привілеї конфірмували потім син гетьмана Александер і внук Станїслав та король Ян Собеский у заступстві свого сина Якуба в р. 1690 [1]). Похід військ Хмельницького через Броди був причиною, що значне число й вірменських купців покинуло місто. Бо не без причини Александер Конецпольский приказує в р. 1650 свому підстаростї Ґрабіньскому виставити знаному нам вже Вірменинови Захарієви Марковичови повновласть, аби звербував до Бродів купців вірменської й иншої народности та релїґії [2]). Поселившись у сьому кварталї міста,

wszem wobec y każdemu zosobna iz wziąłem w protectią moie sławetnych Marka Serhiowicza y Mikołaja Zachariasza Markowiczow y onych za sług swoich rękodaynych przyjąłem, dawszy im to zlecenie, aby ludzi kupieckich także Rzemieśnikow rozmaitych, różnych narodów, do Miasta mego dziedzicznego Brodów zaciągli, w którym wszystkie wolności y praerogatiwy Miastu temu powagą seimową nadane służyć będą. Żądam tedy W. MM. abyście onemu w sprawach sobie przez mie zleconych idącemu y wracającemu się, także y tym, których on do Miasta mego Brodów zaciągnął, bezpieczeństwo drogi warowali, y wolno wszędzie z domostwem, kupcami, y z sprzętem do Rzemiosła należącym żadnego na nich nie wkładaiąc ciężaru przepuszczali. A dla lepszey wiary przy podpisie ręki moiey, Pieczęć zwyczayna jest przyłożona. Dat. w Usciu die 11 Ianuarii 1638. Stanisław Koniecpolski. L. S.“

[1]) Barącz, op. cit. ст. 69—70.

[2]) Пор. отсей документ, який виймаємо з актів. „Ad officium praesens veniens personaliter Famatus Zachariasz Armenus civisque iuratus Brodensis patefecit ac praebuit literas a Gno Dno Ioanne Grabiński protunc subcapitaneo Brod., in quibus consensus pertrahendi extraneae nationis tum etiam variae religionis homines ad civitatem Brodi., petens illas actis suscipi et inferi, quarum tenor talis. Wszystkim wobec y każdemu zosobna, komu to wiedzieć będzie należało, wiadomo czynię, mianowicie panom Ormianom także y innym stanom reli-

де мешкали міщани польської народности в сусідстві фарного костела, Вірмени принаймні по кінець XVII в. затримали свою відрубність: судились після власного правничого кодексу, мали своїх війтів, лавників, удержували осібних священиків, ходили на богослуженя до своєї церкви, ховались на своїм власнім кладовищи. Маємо одначе один конкретний випадок, що Вірменин піддає ся під права міщан польської і руської народности. В р. 1650 Захарій Маркович „добровільно відступає, понехує й опускає вірменську юрисдікцію, а пристає до польської, зобовязуючись при тім бути слухняним радцям та війтови та на їх зазив ставитись кождого разу, як се роблять мешканці релігії католицької і грецької". Згодом подибати Вірмен на найвищих мійських урядах: у числі чотирьох радців чи консулів, ба навіть на війтівськім кріслі. Так нпр. у р. 1694 консулем був Вірменин, названий на польський лад, Ян Асланович. Супроти вірменських купців українське населенє міста носило в серці нелюбов і нетолерантність. „Ти не гідний бути війтом, бо ти не одного збавив шматка хліба, не одного несправедливо закував у кайдани; не повинен ти бути війтом, бо ти Вірменин, а Вірмени, Жиди, Цигани й Татари не мають своєї землі і віри" — так „шкалював", як читаємо в судовім позві, міщанин Іван Риндзюк — війтів син — як сам себе на суді назвав, Вірменина Якова Богдановича, під сю пору брідського війта, їдучи з ним на Україну відай у торговельних цілях у р. 1741. А вже-ж права, якими покористувались Вірмени в Бродах, мусїли бути далеко ширші і користнїйші, чим ті, що їх мали прочі

giey rożney: iż daię ten uniwersał moy Sławetnemu Panu Zachariaszowi Markowiczowi, Ormianinowi, mieszczanowi y kupcowi brodzkiemu iako człowiekowi z cudzoziemskiemi ludźmi żyiącemu, aby we wszystkim ludzi tych ubezpieczywszy imieniem moim, którzybykolwiek zaciągnieni byli przezeń dla mieszkania do Brodów, którym ia obiecuię we wszystkim praw tych nie naruszyć według woley y rozkazania Iaśnie Wielmożnego Iego Mości Pana Alexandra na Koniecpolu Koniecpolskiego Chorążego Coronnego, Pereiasławskiego, Korsonskiego, Płoskirowskiego etc. Starosty, które są nadane Brodom od Przodkow I. K. M. y teraz potwierdzone przy szczęsliwey Coronatiey I. K. M. y nadane są niektóre puncta potrzebne każdemu stanowi kupieckiemu należące. Do tego ieszcze to obiecuię że tych Panów kupców, których zaciągnie Pan Zachariasz dla mieszkania do Brodów, biorę ich w opiekę pod ramię zamkowe, żeby nie byli podlegli żadnemu prawu pospolitemu ale w krzywdach ich powinien będę ich bronić y rozsądzać. Na co dla lepszey wiary y pewnieyszego świadectwa pieczęć z podpisem ręki moiey przyciskam. W Brodziech 10 Iulii A. D. 1650. I. Grabinsky.

мешканці міста. У р. 1694 міщанська депутація зі своїм бурмістром Франціщком Шульцом на чолі зявилась перед Якубом Собеским, що в той час був властителем Бродів, та висказала йому просьбу міщанства, щоби допоміг йому та дав ратунок у мійських фінансових клопотах. Між иншим делеґати мусіли жалуватись перед королевичем на своїх сусідів вірменських міщан, коли Собеский у своїм листї писанім зі Жовкви до ґубернатора брідської твердині згадує попри инше й таке: що тикаєть ся Вірмен, які gaudent immunitate сих маєтностий, на яких у самому початку свого приходу в Поділя поселились, то повинні причиняти ся до спільних мійських видатків, бо прикупили собі більше таких домів, із котрих маєть ся платити мійські податки [1]).

Першими Вірменами, що поселились у Бродах, був Яків Пірумович і його зять Аслан Еміровіч. В р. 1634 вони набули на власність реальність Яна Бялобжеского а рік опісля вписали контракт „донації“ заключений у Камінці Подільськім у брідські мійські книги. Ся реальність лежала біля католицького фарного костела при до нині знаній вулиці косцельній. В р. 1636 Пірумович купив від Петра Руцкого реальність при козиківській

[1]) Сей лист королевича до ґубернатора брідської твердині наводимо в цілости, бо представляє цікавий причинок для історії передовсїм міста. Лист датований із Жовкви дня 1 сїчня 1694 р., а адресований до Яна Крушиньского — так звав ся ґубернатор. „Supplikowali do nas Mieszczanie Brodzscy ze wielkie cierpią uciemiężenie od przechodzących posłow kozackich nalezy tedy abyś WM. Pan tego dozierał, zeby kozacy nic sobie nadto więcy nie pozwalali tylko co usus kaze y Miasto z dobry woli swoiey wyswiadczy. Strony zas Ormian ktorzy gaudent immunitate tych dobr na ktorych in primordiis zescia z Podola swego osadzeni są, ale ze więcy domow sobie przykupili iuz cum onere zwykłych podatkow mieyskich z tych tedy tenentur przykładac się do mieiskich expensow powinni. Supplikowali y o tym ciz Poddani Nasi ze niektorzy Ichm. w Brodach albo w sąsiedztwie mieszkaiący czynią sobie sprawiedliwosc z Poddanych naszych brodzkich to osobliwie Wmm. zalecam abys omni modo tego przestrzegał y nie dopuszczał wszak kazdemu będzie satisfaktia z zamkowy sprawiedliwosci. Domy takze mieyskie aby takze w długach nie byli oddawane post excusationem Imm. concreditoribus przezco mieyskie podatki upadaią pilno zalecamy moze byc inszą drogą kozdemu sprawiedliwosc. Uskarzali się naostatek ze nieiaki pan Kotelnicki tam mieszkaiący intriguie się w rozne interessa a nie z pozytkiem Miastu y oprocz tego wiele roznym kupcom winien został doirzyc tedy Wm. masz aby tego więcy nie było y co komu nalezy aby była satisfaktia za czym P. Bogu Wm. oddaie. WMP. zyczliwy wielce Iakub Ludwik Krolewic“.

вулиці, яку сейчас і за ту саму ціну (200 зол. п.) відпродав своєму землякови Вірменинови Муратовичеви. Яків Пірумович, се один із чільнїйших купців, знаний далеко поза границями Польщі. Як виходить із протестації, що її подав Пірумович у р. 1639 до місцевого суду, то удержував він торговельні зносини з далеким Сходом. Того-ж року Пірумович „civis et advocatus iuris Armenici Broden.“ вислав був свого сина Миколу до Анґори для закупна товарів. В Текіртаку здибав ся з Миколою львівський вірменський купець Богос alias Тафрала. Приїхали до Яс і тут Богос підмовив митників, щоби приарештували Пірумовича. І справді забрали з возів між иншим дві белнї (belni) чамлету, які одначе невдовзї назад звернули. Через сю перепону в торговлї Яків оцїнив свою шкоду на 2000 зол. або й більше. Якийсь час спільником Пірумовича був Жид Авраам Шльомович, а коли оба розійшлись, Авраам мав ще доплатити Яковови двома ратами 600 зол. пол. На ярмарку в Краківцї Яків Пірумович має кількадесять штук випасених волів. Не одним товаром торгує і його зять Аслан Емірович. У р. 1642 нпр. Аслан посилає з поташом на торг до Казимира свого фактора. Тодї законтрактовує він закупно 40 бочок чистого, доброго й непідозрілого поташу, який Асланови має привезти львівський купець Войцєх Бочкович. З позву, який подав у р. 1646 Емірович, тодї вже вйт вірменського права, дізнаємось, що торгував також дорогими матеріями. Григорій Самуїлович — так звав ся його довжник — прийшов був до Асланового маґазину за атласом. Сторгував локоть по 6 зол. Всього атласу Самуїлович взяв 437 і чверть ліктя на загальну суму 2600 зол. Коли одначе матерію приніс до себе і близше їй придивив ся, переконав ся, що Аслан його обдурив. Замість атласу венецького, якого жадав, Аслан дав йому гірший, фльорентийський атлас. В додатку деякі штуки — як ствердили се й присяжні — цїлком погнили й без вартости. Та найшов ся таки земляк Аслана, що тогож року „хитро й зрадливо засїв ся на його добру славу між купцями та довів до втрати кредиту“. Аслан набрав був у згаданім горі роцї у краківського купця Піноцої товарів на 18.300 зол. Довідавшись про се Вірменин Микола Хадзейович, купець із Замостя, підійшов Асланового кредитора й за половину поданої цїни відкупив від нього мембран Емировича. По недуже довгім часї Хадзейович був у Львові, де здибав Аведика, Асланового фактора, що вертав із Туреччини з товарами. Аведик побачивши в руках Миколи мембран свого пана, викупив його заплативши

цілу суму. Не мав Аслан щастя й до власної рідні. По смерти тестя оба сини небіщика, а Асланові шваґри Микола і Кшиштоф та їх мати Анна Пірумовичі загарбали всю спадщину, не допускаючи до поділу Еміровича.

Один із Пірумовичів, що був вірменським епископом, навіть в нечесний спосіб хотів відсунути від батьківської спадщини свою сестру Зофію та її чоловіка Аслана Еміровича. Августин de Нерзесович, нотар вірменського права, покликаний на свідка в процесі Аслана з шваґрами заявив, що Пірумович епископ намовляв його, щоби вписав у вірменські книги декларацію Еміровича й його подруги, буцім то вони вже дістали від батька приобіцяне придане.

З инших вірменських купців згадаємо ще про кількох. Марко Сергіович, що в р. 1642 був лавником вірменського права, торгує лоєм та милом, Оліфер Пастернакович знов рибою (у р. 1642 напр. вислав два вози риби до Варшави), а Шарак Вартерісович веде оживлену торговлю з Туреччиною, з купцями у Львові та Ґданьску. Вірменин Будах має клієнтів головно межи варшавськими шевцями, яким кредитує сафян нераз на дуже значну суму. Оліфер Фієньович, купець з Бродів і Теодор Буйна з Кременця висилають цілими лаштами пшоно до Ґданьска. Оліфер закинув був раз свому спільникови, що затаїв і присвоїв собі два лашти пшона, або 42 корців. В акті з р. 1642 маємо згадку про торговельні інтереси иншого Вірменина Якова Хачедуровича. Він торгує волами; на ярмарку в Краківці має їх раз 91 штук, які продає Петрови Целєрови, купцеви з Познаня. Оган Кіркорович не маючи готового гроша, а хотячи заспокоїти свого кредитора, купця з Персії Дзадура, що для екзекуції довгів від купців мусів нарочно приїхати до Бродів, сплачує йому довг 3000 тризлотових талярів бурштином. Мав сього бурштину три роди: дрібний, око вартости 3 таляри тризлотові, середній, око по 5 талярів а головного по 7 талярів. Се був бурштин необроблений. Крім сього забрав Дзадур трохи бурштину обробленого. Весь товар представляв вартість 4000 талярів, в кождім по 3 зол. пол. Згаданий вже нами Вірменин Микола Маркович має прим. в р. 1653 спільника Вірменина Вартириса Кіркоровича, купця в Замостю. Маркович мав немалий клопіт із зятями свого спільника, які по смерти Вартериса не хотіли з ним обрахуватись. Бож претенсія Миколи до спадкоємців Кіркоровича представляла неаби яку дрібну вартість. У своїй протестації Маркович заявляє, що раз взяв від Варти-

риса, що торгував сукном: фалєндишом і каразією, в белях сього товару, продавав його разом зі своїм корінним товаром, але стратив, бо сукно зіпсуте цьвіллю. Потім дав був самому Кіркоровичеви на ярмарку в Язлівці 1200 зол., його-ж факторови Зіґартови в Сґрию 1000 сафянів за 3000 зол., а вкінці через Павла Долгая, слугу угорського королевича Ракочія, передав був для Вартириса 760 талярів (в кождім по 3 зол. пол.), щоби купив шовкових коверців і „сїдженє" золотом оправлене. Впрочім знаємо ще про Марковича, що мав на людях богато гроший. Його довжником був нпр. в р. 1653 Яків Кшиштофович, купець у Замостю, що був винен Миколї 1300 зол. пол. Про брата Миколи Марковича, Захарія, можемо сказати, що був у ласці пана. На його приказ підстароста Ґрабіньский дав Захарієви даром під будову площу, що колись належала до міщанина Яна Табачнїка. Захарій торгує милом. У р. 1661 протестував ся він перед лавницьким судом на місцевого міщанина Карпа по своїй професії адепта ковальського куншту, що загвоздив йому коня, яким саме Маркович мав відвезти свій товар на ярославський ярмарок. Лавники реляціонували перед війтом: Захарій поправдї навантажив цїлий віз милом, два стоси мила в комнатї і скриня з тимже товаром у пивницї, усе в ладї, щоби забрати на торг, та клопіт, бо кінь окалїчив.

Акти, які ми мали під рукою, не подають нам нїщо більше про торговельні операції вірменських купців. Крім самих призвищ не можемо нїщо сказати про тих Вірмен, що жили при кінцї XVII в. На місцевому теренї бачимо їх ще в 1-шій пол. XVIII в. По страшній пожежі в р. 1742, яка пожерла мілїонове майно купців, Вірмени майже до одного вибрались із Бродів [1]).

[1]) Barącz, op. cit. ст. 93—94.

Студії над українськими народніми піснями.

Подає **Іван Франко.**

XXXIII. Хмельнищина (думи, пісні та вірші).

Чотири попередні студії (про битву під Хотином, про Варшаву, про бандурку і про комаря) являють ся екскурсом у нашу народню та полународню творчість XVIII—XIX в., отже хронольоґічно відбігають від попередніх студій. Я помістив їх тут між иншим тому, що вони були написані перед усіми попередніми студіями і доси лежали в рукописї. Студію про комаря мені довело ся тепер значно доповнити і поправити.

Після сего невеликого відскоку, спричиненого, так сказати, потребою часу, вертаю знов до другої половини XVII в. і розгляну тут у хронольоґічнім порядку пісні, думи та вірші про українських гетьманів та козаків того часу, починаючи Богданом Хмельницьким і його товаришами. Кладучи в основу своїх студій поперед усього українські пісні, думи та вірші, я користую ся для провіреня їх історичної та літературної вартости також історичними жерелами, писаними та друкованими на ріжних мовах, і працями новочасних істориків. Значне місце в тих помічних матеріялах займуть польські вірші, писані, а по части також друковані сучасниками, які доси занадто мало були використані істориками Хмельнищини.

Значну скількість польських віршів опубліґував і коментував я у своїй розвідці „Хмельнищина 1648—1649 років в сучасних віршах“, друкованій у „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“ т. XXIII—XXIV і поданого там матеріялу не буду тут

повторяти. Ряд спеціяльних розвідок, що повинен складати сей розділ, розпічну деякими загальними увагами про козаків і Хмельницького перед його виступом на широку арену політичної діяльности при кінці 1647 р.

1. Козаки і Хмельницький перед р. 1648.

Маючи майже від самої половини XVI в. не мало діла з козаками, польська суспільність загалом досить слабо обзнайомлена була з походженєм і побутом козаків. Переважав погляд, що се були „chłopi“, піддані польських панів, що цураючи ся роботи на панських ланах та при панських дворах утїкали в степи, де займали ся головно розбоєм, а попри те ловами на диких звірів та рибальством. Ті, що жили близько заселених міст, привикали звільна також до хліборобської праці, хоча ненастанні напади Татар змушували їх жити раз-у-раз на воєнній стопі. Ось як характеризує Самуіл Твардовський житє окраїнних козаків коло половини XVI в.:

Wszakżeż ci z nich daleko byli swowolnieyszy,
Którzy morzu y pladze tamtey przylegleyszy,
Ustawicznym rozbojem w polach się bawili,
Lubo to wirozuby po Dnieprze łowili,
Lubo lądem lisice strzelali i kozy,
(Zkąd zowią się kozaki), to w tajemne łozy
I trawy przypadając, kogo gdzie napadli,
Turki li, Tatary li koczujące kradli.
Do takiego w lekkości swego przyrodzenia
Przykładając z zwyczaju oraz i ćwiczenia,
Żyli jednak bez rządu i żadney zwierzchności,
Prócz, gdy zima wstawała, schodzili na włości.
Na wiosnę zaś i nowe rozpary słoneczne,
Jako muchy ożyli, i mając tamteczne
I lasy i sposobność wszytkę do żeglugi,
Wodą się opuszczali w ostrowy i ługi,
Których tam jest nie mało, przez Dnieprowe progi[1]).

[1]) Woyna domowa z Kozaki i Tatary, Moskwą, potym Szwedami, i z Węgry, przez lat dwanaście za panowania Nayjaśnieyszego Jana Kazimierza króla polskiego tocząca się, na cztery podzielona xięgi oyczystą Muzą od Samuela z Skrzypny Twardowskiego, opus posthumum, Calissii 1681, Część I, ст. 3—4.

Далі польський поет згадує, що король Степан Баторій дав тим козакам воєнну орґанізацію, якою вони

Kontenci przestawali. I z tego początku
Wiele dokazowali w takim swym porządku
Na morzu y na ziemi. A dzieł ich dawnieyszych
Tu nie licząc, co mogło naszych lat późnieyszych
Turkom być strasznieyszego, jako kiedy dali
Nad tysiąc mil w Azyę samą zaieżdżali,
Wyścinali Trapezunt, Synop z gruntu znieśli,
I pod Konstantynopol nieraz sam podeśli,
Prętkością niesłychaną mury okurzywszy.
Ale nie mniey i ziemią bywali szczęśliwszy,
Nadewszytko z Osmanem, gdy nam wszytko czoło
I przedmur wytrzymali.

Автор натякає тут на славну битву під Хотином 1621 р., в якій козаки під проводом Петра Сагайдачного відіграли дуже важну ролю. Може се відносити ся також до битви на Цецорі в р. 1620, в якій турецький комендант Скендер-паша по тяжких боях побідив польське та козацьке військо і в якій поляг польський гетьман Жолкевський, а також чигиринський підстароста Михайло Хмельницький, батько Зиновія (Богдана) Хмельницького, а він сам був узятий Турками до неволї [1]).

Для Твардовського, що на війну Хмельницького з Поляками дивив ся по троха власними очима, незрозуміле завзяте козаків проти Поляків.

Zkąd wam ta złość, o chłopi, i rankor zażarty
Ku swym panom? Nie był że inny świat otwarty
I morze pozwolone, gdziebyście te byli
Tak ciężko zamierzone razy wytoczyli?
Nie podobniey na Turki y brzydkie pohańce
Wywrzeć było tych jadów, nie mizerne brańce
W turmach przepadające i ciężkich robotach
Po Rodysach i morskich różno Galeotach,
Bracią swoje wyzwolić, albo jedney wiary
Z sobą spólne narody, Serby y Bułgary,

[1]) Лѣтопись событій въ Юго-западной Россіи въ XVII вѣкѣ, составилъ Самоилъ Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи войска Запорожскаго 1720, т. IV, Кіевъ 1864. Приложеніе, Записки Матвея Титловскаго 1620—21, ст. 157.

I cożkolwiek około Dniestru y Dunaiu
Sobie tak przyległego oswobodzić kraiu? [1])

У Твардовського, як і загалом у Поляків, була очевидно коротка память, бо пишучи ті, по троха навіть славянофільські рядки після погромів Хмельницького він не тямив мабуть, що одною з найважнїйших причин попереднїх польсько-козацьких вій було власне те, що Польща не хотїла пускати козаків на море і навіть у Крим, аби не дразнити могучої Туреччини, і волїла платити Татарам дань і руйнувати власні пограничні посїлости та вирізувати тисячами не тілько уоружене козацтво, але також безоружних селяи, аби тілько не дати розрости ся сему ненависному народови.

Переходячи до особи самого Хмельницького, вважаю потрібним висловити деякі загальнїйші уваги про відносини двох галузий історичної науки, а власне тої, що називає ся історіографією в тїснїйшім значіню і яку можна вважати або відтворюванєм розвою полїтичних та суспільних відносин з узглядненєм більшого або меншого впливу визначних людських одиниць на розвій тих відносин, або відтворенєм подій, доконаних визначними одиницями при помочи більших або менших народніх мас із узглядненєм суспільного та полїтичного стану тих мас, — і тої, що називає ся французьким терміном традіціонїстикою, а анґлїйським фолькльором і займає ся слїдженєм народніх традицій у найріжнїйших формах, себ то слїдженєм зображеня минулого житя, відносин, вірувань і фантазійних витворів ріжних поколїнь, збережених при помочи чи то устного переказу, чи писаного або друкованого слова. Вдумуючи ся глубше в відносини сих двох галузий історичної науки побачимо, що між ними не можна потягнути докладної границі. Бо коли історіографія в тїснїйшім значіню змагає до відтвореня того, що ми привикли називати історичними фактами, то для осягненя сеї мети вона розпоряджає засобами або матеріяльної натури (такими як могили, шанці, замки, будівлї, зброї, убраня і т. и.), що творить т. зв. матеріяльну культуру людського роду, або писаними, друкованими чи устними переказами та свідоцтвами, що майже всї, з вийомком хиба таких як урядові реєстри, збірки законів, судові та цівільні акти та статистичні викази новійших часів, входять у обсяг також традіціонїстики. Кожде людське оповіданє про факт людського житя, а особливо про подію доконану більшою

[1]) Op. cit. ст. 1—2.

масою людий, містить крім фактичної основи домішку фантазії, і ніяке людське оповідане, хоч би найточнійше і найтверезійше, не може передати ані одного т. зв. історичного факту у всій повноті його звичайно незлічених деталів та його звичайно укритих у глубинах людських душ та невловимих для ніяких спостережень ріжнородних обставинах. Оттим то кожда проба історіографії являєть ся або більше-менше поетичною конструкцією подій на основі більш або менше критично провірених (через порівнане деталів), доступних авторови свідоцтв, при чім у талановитого автора випукло виступають визначні історичні дїячі на тлї їх окруженя, або більш або менше вірним представленем суспільно-політичних відносин, у якому за масою нагромаджених для сього з конечности деталів блїднуть або майже зовсїм щезають визначні історичні дїячі.

Особа Богдана Хмельницького і ті суспільно-політичні рухи українського народа, в яких він відограв важну ролю, дійшли до нас у великій масї ріжнородних сучасних та пізнійших свідоцтв, із яких значна часть, прим. судові акти галицько-руських бунтівників, листи самого Хмельницького та його численних сучасників, урядові трактати, універсали та реєстри мають визначну історіографічну вартість, хоча й тут не треба забувати, що в листах, протоколах і навіть у трактатах та універсалах стрічає ся богато незгідного з дійсністю, що крім автентичних документів до нас дійшло богато пізнійших фальсіфікатів, а всї історіографічні проби, писані або друковані чи то сучасними чи пізнійшими, подають масу деталів про один і той сам факт суперечних, та масу видумок, у яких дійсні факти перенесено з одної особи на другу або перемінено до непізнаня.

Поклавши собі метою вияснити історичне та літературне значінє тих поетичних памяток зложених нашою мовою ріжними людьми і в ріжних часах, що вяжуть ся з іменами Хмельницького та його товаришів, я уважаю потрібним сягнути глубше в ту траціоністичну історіографію і притягнути для провіреня її вартости як найбільше і як найхарактернійших свідоцтв, не маючи зрештою претенсії ані потреби вичерпати всї свідоцтва, або дійти при кождім спорнім фактї до зерна історичної дійсности. Моя близша мета, при помочи літературно-історичного порівнаня зложити критичний апарат для оцінки поетичних памяток нашої нації. Сей апарат може придати ся також спеціяльному історіографови, охороняючи його від помилок, які неминуче випливали

з користуваня матеріялами більше традиціонїстичними нїж історіографічними.

До таких, більше традиціонїстичних нїж історіографічних памяток нашого письменства треба зачислити головне жерело звісток про житє Богдана Хмельницького перед 1647 р., а власне т. зв. „Руську достовірну лїтопись“, що не дійшла до нас у самостійній формі, а тілько в формі виписок, доконаних в р. 1770 козацьким полковим обозним Степаном Лукомським у Прилуках у його доповненю до перекладу оповіданя польського письменника Матвія Титловського про дві війни Турків з Поляками в рр. 1620 і 1621. Сей переклад разом із доповненєм Лукомського був опублїкований у четвертім томі лїтопису Величка[1]). Не можна сказати, чи Лукомський у своїх виписках вичерпав увесь текст „Руської достовірної лїтописи“, та думаю, що задля її важности і невеликого обєму, а також задля того, що вона фаховими істориками доси вважає ся зовсїм затраченою, не від річи буде тут подати повний текст усїх виписок Лукомського, цитованих як узяті з тої лїтописи.

1. „1606 году Петръ Конашевичъ Сагайдачній, отозвавшись гетманомъ, хотячи своего щастія отвѣдати, ходилъ съ войскомъ запорожскимъ водними судами подъ Кефу, городъ турецкій; тотъ городъ своевавши и зъ неволѣ многихъ христіянъ освободивши, съ пребогатими користми изъ Чорного моря въ Украину возвратилъ ся, ради котрой знатной прислуги его Поляки зѣло его возлюбили, и козаки, его весма почитаючи, ему доброжелателствовали.

2. 1620 года гетманъ козацкій Самойло Кошка съ козаками, при гетманѣ коронномъ Жолковскомъ, во время султана турецкаго Османа Гордаго, на коварной, подъ видомъ мира съ Поляками, на урочищѣ прозиваємомъ Цецьора войнѣ находилъ ся, но взятъ ли онъ Турками въ полонъ и викупилили его козаки изъ того полону, такъ якъ Зѣновія Богдана Хмельницкого, или ни, не извѣстно, токмо сіе за подлинно вѣстимо, что онъ гетманъ Кошка въ городѣ украинскомъ Каневѣ погребенъ, чего въ доказательство тамъ его гробъ свѣдителствуетъ.

3. Тогожъ года по гетманѣ Кошкѣ избранъ козаками гетманомъ Бородавка, которій Кримъ воевалъ, однако его за непостоянство и за пянство его Петръ Конашевичъ Сагайдачній убилъ, и онъ Сагайдачній гетманомъ отъ козаковъ избранъ и отъ

[1]) Самоилъ Величко, op. cit. ст. 155—182.

короля Жигмонта III подтвержденъ, понеже его, якъ выше сего сказано, не токмо козаки, но и всѣ Поляки любили.

4. Михаилъ Хмелницкій, сотникъ козацкій, которій съ Чигирина съ козаками тамошними въ висше реченій походъ былъ взятъ, тамъ же убитъ, а синъ его, Михайла — Зѣновій Хмельницкій съ нимъ, отцомъ, въ тотъ же походъ для присматриванія къ военному дѣлу былъ взятъ, онаго живаго непріятели въ полонъ взяли, однако по двухъ годахъ козаки плѣнникомъ же изъ той неволи его викупили.

5. Михайло Хмелницкій родомъ изъ Украинскаго города Лисянки, и когда старинній городъ козацкій Чигиринъ отъ короля Полскаго вновъ на староство перемененъ, и тое староство воеводѣ Рускому, Ивану Даниловичу Жолковскому жаловано, то онъ, Михайло Хмелницкій, пришедъ туда съдѣланъ бывъ писаромъ для записки податей, изъ народа тамошнего оному старостѣ принадлежащихъ, въ которомъ званіи мало поживъ сплодилъ сего сина Зѣновія, котораго отъ младихъ лѣтъ отдалъ въ наученіе: первѣе въ Кіевъ, а потомъ въ городъ, что надъ рѣкою Саномъ, въ Ярославле до Єзуитовъ, и тамъ въ наученіи проводилъ свои лѣта до совершеннаго возраста. Будучомужъ ему тамъ еще отрокомъ, приключилъ ся такій случай удивленія достойній: когда онъ около костела съ соучениками прохожалъся, то вихоръ изъ той компаніи его самого бѣгающаго ногами подхватя, трижды вкругъ онаго костела обнес, и на томъ мѣстѣ, изъ котораго подхваченъ, опять его поставилъ. Єзуиты сіе странное, небывалое приключеніе разніи розно разсуждали, однакожъ тѣмъ согласно заключили провѣщавая: будетъ де отъ сего отрока великое на костелъ Римскій гоненіе. И такъ онъ Хмелницкій Зѣновій окончивъ тамъ свои ученія къ отцу своему Михайлу въ Чигиринъ возвратилъ ся.

6. Тогожъ 1620 года гетманъ Петръ Конашевичъ Сагайдачній къ королю Жигмонту III. писалъ съ прошеніемъ, чтобъ унія изъ Русѣ была изнесена. Хотя король ему въ прошеніи его не отказивалъ, однако проволѣкая ничего не здѣлалъ. Однако гетманъ Сагайдачній тую унію такимъ образомъ опровергъ: святѣйшій патріярхъ іерусалимскій Ѳеофанъ ѣдучи изъ Москви прибылъ въ Кіевъ, и за позволеніемъ короля Жигмонта нѣсколко времени прожилъ въ Кіевѣ. Гетманъ Сагайдачній яко ревнитель святаго благочестія, его, святѣйшаго патріярху, съ радостью принялъ и со сподручними своими, православними Руссами, онаго патріярха упросили, чтобъ онъ имъ православнихъ на мѣсто

унѣятскихъ владиковъ посвятилъ тѣхъ, коихъ они сами чеснихъ и умнихъ согласно избрали. Святѣйшій патріярхъ, увидѣвшись съ эксархомъ престола апостолскаго Константинополскаго, тогда въ Кіевѣ бывшимъ, тѣхъ особъ избраннихъ, а имянно: Іова Борецкаго на митрополію Кіевскую, а въ другіе епископства достойнихъ людей хиротонизовалъ. Когдажъ тотъ святѣйшій патріярхъ изъ города Кіева въ Грецію отѣздилъ, то гетманъ Сагайдачній за вѣдомомъ короля Жигмонта даже до граници волоской съ козацкимъ войскомъ его проводилъ, со всякимъ отъ всѣхъ благодареніемъ, и такъ, отъ святѣйшаго онаго патріярхи получа со всѣмъ войскомъ благословеніе, въ домъ свой въ Кіевъ возвратилъ ся.

7. Часто упоминаемій свѣтлѣшій принцъ Владиславъ, главній войсковій предводитель, по отшествіи Турокъ и Татаръ, заразъ своихъ больнихъ и ранениихъ куда кому надлежало съ подъ Хотина въ домы отпустилъ, а самъ съ вибornѣйшимъ и зъ дворовимъ полскимъ войскомъ, а съ козаками всѣми, въ томъ числѣ съ болними и раненими, въ старомъ своемъ лагирѣ остался, и перво, рады любопитства, вьсѣ непріятелскія укрѣпленія: рви, окопи и другія мѣста осматривалъ, потомъ изъ своего онаго лагира просмердѣвшаго въ полъ милѣ на свѣжое мѣсто лагиръ свой перевелъ, всякую предосторожность учредивши. Въ семъ новомъ лагирѣ съ генералитетомъ, съ полковниками и съ другими полскаго войска офицѣрами, при пушечной и мушкетной палбѣ разнихъ увеселеній употреблялъ, котораго увеселенія и козаковъ участниками здѣлалъ: ибо отправилъ онъ къ нимъ, въ ихъ лагиръ, на вистрѣлъ съ лука отъ полскаго отстоящій, въ которомъ гетманъ козацкій Сагайдачній раненій лежалъ, разнихъ съ харчевими припасами, напитками, какъ то: волоскаго вина, меду питейнаго, горѣлки простой по нѣскольку десятковъ бочокъ; прислалъ гетманужъ Сагайдачному выборънѣшихъ харчей, такъже разнихъ конъфектовъ (или заидокъ) и большой ящикъ съ штофами серебраними, пестро визолоченими, водками аптекарскими наполненими, винъ разнихъ по бочкѣ, а венгерскаго, самого первѣйшаго, седмъ анталовъ, и свою палатку подарилъ. Междужъ тѣмъ, посѣщая само-персонално его, Сагайдачного, и увидя простой возокъ, ковромъ покритій, которимъ его раненаго везутъ, подарилъ ему коштовную свою подъ балдахиномъ коляску и лошадей пару съ шорами богатими, визолоченими, а сверхъ того потретъ въ семьдесять червонцовъ, на которомъ отца его, короля Жигмонта персона, съ одной сто-

рони рубѣнами, а съ другой гербъ корони полской: орелъ одноглавній, шафѣрами дорогими осипание, пожаловалъ, на него самъ сложилъ и, въ голову его поцѣловавши, къ ручкѣ допустилъ, и при томъ такъ его, гетмана, какъ и все войско козацкое, подъ Хотеномъ и на Черномъ морѣ бывшое, тѣмъ обнадежилъ, что онъ для нихъ у короля, отца своего, исьпросить жалованье, которое и прислано къ нимъ быть имѣетъ. И такъ съ нимъ, гетманомъ, какъ и со всѣмъ войскомъ козацкимъ простился, однакожъ козаковъ 5.000 при хотинскомъ гарнизонѣ на время оставилъ, а прочіихъ съ гетманомъ Сагайдачнимъ въ Украину отъпустивши, самъ съ полскимъ войскомъ сегожъ октября 24 пошолъ въ Краковъ.

8. По прибитіи гетмана Сагайдачного въ домъ свой, въ Кіевъ, козаки съ нимъ изъ Хотина пришедшіи заразъ ему начали жаловатися на господъ полскихъ и на ихъ старостовъ или прикащиковъ, что они по отходѣ ихъ въ походъ къ Хотину, въ домахъ ихъ матерамъ, женамъ и дѣтямъ ихъ несноснія обыди дѣлали, мучили и къ работизнамъ господскимъ ихъ принуждали. Гетманъ Сагайдачній за болѣзнію своею о тѣхъ козачіихъ обыдахъ докладивать королю до спободнаго времени поудержалъся, однако принцъ Въладиславъ, за прибытіемъ своимъ въ Краковъ, его, гетмана Сагайдачного и козаковъ, храбріе ихъ дѣйства и вѣрніи услуги отцу своему, государу королю зѣло восхвалялъ, представляя, что достойними они за тѣ свои кровавіи труди великого награжденія. И такъ у его величества по обѣщанію своему исходатайствовалъ имъ доволное жалованье, которое къ гетману Сагайдачному въ Кіевъ и прислано, при грамотѣ королевской 1622 году, генвара 1 числа на полскомъ языку, такого на російскомъ діалектѣ содержанія:

„Жигмонтъ третій, Божіею милостію король полскій, великій князь литовскій, рускій, прускій, мазовецкій, кіевскій, жмудскій, волинскій, инфляндскій, смоленскій, чернѣговскій, готскій, вандалскій дѣдичній король.

Урожденному, намъ вѣрнолюбезному и искрено желателному Сагайдачному, войска запорожскаго гетману, со всею старшиною и съ цѣлимъ рицарствомъ козацкимъ украинскимъ, милость и поздравленіе наше королевское“.

Въ сей грамотѣ своей король Жигмонтъ, такъ его, гетмана Сагайдачного, какъ и всего войска запорожскаго непоколебимую къ нему, королю, и коронѣ полской вѣрность, а противъ непріятеля вѣри христіянской богатырскую козачію храбрость и дѣл-

ность весма похваляя, права и волности ихъ стародаваніе отъ антецессеровъ своихъ, какъ то: отъ великаго Казимера, отъ Стефана Баторія и отъ другихъ королей полскихъ наданіе и утвержденіе подтвердилъ, и при томъ подтвержденіи жалованіе, а имянно: на козаковъ съ ихъ старшинами такъ на тѣхъ, кои подъ Хотинемъ дѣйствовали, какъ и на онихъ, кои съ Хмельницкимъ на Чорномъ морѣ въ происках воинскихъ находились, а кто съ нихъ убитъ или въ тѣхъ походахъ натуралною смертію умре, то на ихъ свойственниковъ, а всѣхъ на 50.000 человѣкъ, чрезъ подскарбія своего надворного, въ равній подѣлъ 400.000 таларей битыхъ, къ гетману Сагайдачному въ Кіевъ, а ему, гетману и старшинѣ войсковой 400.000 червонцовъ на подѣлъ, подъ разсмотрѣніе его, гетмана, прислалъ. Самомужъ ему, гетману знамя свое королевское и булаву, цѣною же 1.000, а портретъ въ 500 талярей битыхъ пожаловалъ, и впредъ такъ его, гетмана, какъ и все войско Запорожское украинское, во всякихъ ихъ нуждахъ и прошеніяхъ своею королевскою милостью и благопризрѣніемъ обнадежилъ.

9. Тогожъ 1622 году февраля 15 Сагайдачній листомъ своимъ королю Жигмонту III. за присилку на войско козацкое, подъ Хотинемъ и на Чорномъ морѣ съ Хмелницкимъ бывшее, съ старшинами ихъ, такъ же и ему, гетману и старъшинѣ войсковой денежнаго жалованія, а особливо за знамя и за булаву и за портретъ всеподданнѣйше благодарилъ, чтобъ войско запорожское украинское содержимо и сохраняемо было при своихъ правахъ и стародавнихъ волностяхъ, отъ королей полскихъ имъ наданнихъ и утвержденныхъ. Да при томъже онъ, гетманъ Сагайдачній жалился ему, королю, на господъ полскихъ, на Вишневецкихъ, на Конецполскихъ, на Потоцкихъ, на Калиновскихъ и на иннихъ, представляя, что они въ предвѣчной козацкой отчизнѣ власть свою широко распространяють, хотячи козацкую славу погребти въ пепелѣ, а ихъ, козаковъ, братію свою, королю, государю своему и коронѣ полской слугъ вѣрнихъ, въ подданство поработити. Къ томужъ и сіе прибавилъ: не такъ де жалко козакамъ на тѣхъ господъ, какъ на ихъ прикащиковъ, пяницъ и сустратцовъ, ни къ чему годнихъ, кои ни Бога не боясь, королевскихъ указовъ не слушаясь, какъ только козаки въ походъ подъ Хотинъ и на Черное море изъ домовъ выступили, такъ тотчасъ они женъ, дѣтей и матерей ихъ на всякія господскія работизни гонить, вязать и мучить начали, а козакамъ, изъ службы королевской съ ранами еще не улѣченними

и червей полними въ домы пришедшимъ, толь тяжкія своихъ мученія видѣть и слышать такъ было несносно, что едва и утерпѣть возмогли. Къ томужъ сюда вѣсти приходятъ, что Татари Азовскіе, Кубанскіе, Черкескіе, вишедши, намѣреваютъ напасти на Украину, а безъ козаковъ, кои для оборони Украини всегда потребни и нужни стоять, противъ тѣхъ непріятелей весма былобъ трудно. Того рады гетманъ Сагайдачній тѣмъ листомъ у короля Жигмонта наусерднѣйше просилъ, отъ такихъ лядскихъ напастей строгаго защищенія, представляя, ежели де козаки отъ того защищени не будуть, то чтобъ отъ нихъ (какъ то уже пошемруютъ или поговориваютъ) не возросла какая новость, рады которой не толко господа, но и всѣ Ляхи сами на себе впредь нарекать и жалѣть будуть принуждени. При семъ же онъ, гетманъ Сагайдачній, надѣясь себѣ уже близкой смерти, того доктора, котораго принцъ Владиславъ еще при Хотини въ лагиръ для излѣченія его ранъ ядовитыхъ ему далъ былъ, къ королю Жигмонту съ глубочайшимъ благодареніемъ отправилъ.

10. Тогожъ 1622 году, оній Петръ Конашевичъ Сагайдачній, славній гетманъ войска запорожскаго украинскаго, великій церкви православнія, каѳолическія, апостольскія поборникъ и ревнитель, Кіевскаго братскаго монастыра ктиторъ и школъ латинскихъ любитель, въ маи мѣсяцѣ въ Кіевѣ на Подолѣ жизнь свою на смерть переменилъ. Въ трапезѣ того монастира тѣло его православнимъ митрополитомъ кіевскимъ, Іовомъ Борецкимъ честно погребено, съ неутолимымъ всего войска запорожскаго украинскаго и всѣхъ людей православнихъ плачемъ и риданіемъ.

11. По смерти гетмана Сагайдачного и прежде его смерти князя, воеводы и старосты, въ Кіевѣ и въ другихъ украинскихъ городѣхъ и мѣстахъ, церкви Божія православнія украинскія благочестно почитали, сами будучи православними, и народу благочестивому украинскому, найпачежъ козакамъ никакихъ утѣсненій и озлобленій не дѣлали. Когдажъ на Ляховицахъ пожененились, то отъ благочестивой, апостолской, кафолической вѣри отступивши, къ костелу римскому, по прошенію тѣхъ своихъ женъ, присоединились, и тогда церкви рускіе и православнихъ къ той же уніи или присоединенію съ костеломъ римскимъ силою приводить, а подданимъ своимъ великія труды и подати налагать начали. Къ томужъ гетманъ коронній Конецполскій ради болшаго народа православнаго украинскаго отягощенія, по окон-

чаніи съ Шведами войни, въ кіевскомъ воеводствѣ полское войско виведши на Украину, въ городахъ и въ селахъ на квартирахъ розставилъ, кои постоялци еще тяжчайшіе народу православному украинскому обыды причиняли, какозаго народнаго отягощенія козаки не возмогли утерпѣть и, вмѣстѣ собравшись, Ляховъ постоялцовъ такъ побѣдили, что оставшіись въ живыхъ, куда кто улучивъ, разбѣглись.

12. 1628 году козаки, всѣ собравшись, гетманомъ себѣ знатнаго заслугами козака, именемъ Тараса, избрали. Гетманъ коронній Конецполскій, о семъ собраніи козаковъ послишавши, многую полскую силу на нихъ виправилъ. Козаки, при своемъ гетманѣ Тарасѣ, съ оними Ляхами подъ Переясловлемъ въ баталію вступивши, толикое ихъ число побили, сколько ихъ чрезъ многіе года во всей шведской войнѣ не побито. Сверхъ же того и золотое ихъ гусарское знамя за Днѣпромъ въ бору стрѣлбою своего все подиравили и разбили; однако наконецъ Ляхи сказали, чтобъ имъ и Русѣ никакихъ обидъ не дѣлать, помирились.

13. 1629 году Богданъ Зѣновій Хмельницкій, при другихъ своихъ службахъ, двухъ Кантемировъ привелъ и отдалъ плѣнниками королю полскому, отъ коихъ король много о тайнихъ турецкихъ на Полщу замислахъ увѣдомился.

14. Въ тѣже и въ слѣдующіе времена Ляхи, желая козакамъ отмстить подъ Переяславлемъ надъ собою приключшуюся отъ нихъ побѣду, первѣе убогихъ людей податьми и постоялцами начали жесточайше отягощать, а потомъ козаковъ знатнѣйшихъ тайно, а начальнѣйшихъ явно захвативая, различными смертми убивали.

15. 1631 году Іовъ Борецкій, православній митрополитъ кіевскій, преставился и погребенъ въ монастырѣ кіевскомъ Святомихайловскомъ, а на мѣсто его посвященъ митрополитомъ кіевскимъ архимандритъ печерскій, воеводичъ молдавскій, Петръ Могила, великій поборникъ греческаго православія и защитникъ вѣры благочестивія. Сей очистилъ церковь митрополитанскую святіи Софіи отъ Униатовъ.

16. 1633 году Сулима, гетманъ войска низоваго запорожскаго, въ моноксиляхъ или въ судахъ веселнихъ морскихъ, изъ Сѣчи по Днѣпру, чрезъ Босфоръ Киммерійскій въ Меотическое илы Азовское море запливши, прекрѣпкій въ Азіи городъ Азикъ или Азовъ взялъ. Сему гетману Сулимѣ король Владиславъ IV

голову отсѣкти повелѣвъ въ Аршавѣ, по жалобѣ на него, за взятіе Азова отъ Турковъ.

17. 1637 году козаки, чувствуя на себѣ отъ Ляховъ очевидную, всекрайнѣйшую погибель, опять собравшись, избрали изъ межъ себѣ Павлюка гетманомъ своимъ, пошли подъ Кумейки, гдѣ гетманъ полскій Николай Потоцкій съ Ляхами козаковъ оболстивши, декабря 6 числа побѣдилъ, а потомъ подъ Боровицею миръ съ ними заключилъ; но вскорѣ гетмана козацкаго, онаго Павлюка, лестно словивши, въ Варшаву его отослалъ, гдѣ Ляхи ему голову отрубили съ повелѣнія королевского.

18. Тогожъ 1637 году согласились 4.000 человѣкъ храбрихъ козаковъ, которіе часто помянутихъ лядскихъ утѣсненій болѣе нести не могли, искать своего щастія въ другихъ краяхъ; пошли къ Персіянамъ, чтобъ на войнѣ противъ Турковъ служить. Они прошли чрезъ кримскіе и нагайскіе орды со всякою осторожностію къ Дону, и имѣли на дорогѣ частой случай сражаться съ Татарами. Тамъ встрѣтились они съ 3.000 человѣкъ Донскихъ козаковъ, которіе приняли ихъ весьма пріятно, и при томъ освѣдомились о ихъ намѣреніи и походѣ; услишавъ причину онаго, представляли тамъ они имъ опасности похода чрезъ толь многіе народы и сомнѣніе свое, что найдуть ли они у Персіянъ то, чего желають. Они говорили имъ: „Мы де имѣемъ для васъ, браття, запасу доволно. Чего вы такъ далеко искать намерени, то найдете вы у насъ. Будемъ другъ другу вѣрни. Вотъ Азовъ! Когда мы возмемъ этотъ городъ, то будемъ имѣть способной проходъ въ Меотическое или въ Чорное море, гдѣ мы въ одинъ походъ можемъ столко взять добычи, сколко вы во всехъ кровопролитіяхъ . . . . . сраженія у Персіянъ никогда не получите“.

Запорожскіе Козаки, посовѣтовавъ между собою, согласились на послѣдокъ на предложеніе Донскихъ, пошли они вмѣстѣ подъ Азовъ, гдѣ турецкій гарнизонъ, котораго отъ трехъ до четирехъ тисячь человѣкъ было, ихъ предпріятію посмѣялись. Козаки начали тотчасъ въ землю вриваться и продолжали день и ночь свою работу съ такою ревностію, что они при непріятельской стрѣлбѣ отъ яничаръ въ городъ вошли и непріятеля принудили отступить въ замокъ. Яничари находились тогда въ столь великомъ страхѣ, что и замокъ немедленно здали, хотя козаки толко четире фалконеты при себѣ имѣли, которими бы никакого пролому учинить не могли. Они ограбили городъ и здѣлали тотчасъ

надлежащее учрежденіе: Донци овладѣли Азовомъ, а Запорожци съ добычами въ Сѣчъ возвратилися.

19. З покликом на „Руську достовірну літопись“ подає Лукомський ще одно оповіданє про Богдана Хмельницького під р. 1639, яке тут подаю в перекладі на нашу мову: „1639 р. гетьман коронний Станіслав Конецпольський боячи ся, аби козаки, до крайности роздратовані, не виходили з українських міст, і збираючи ся в Запорожі не множили ся та не мстили ся на Ляхах за свої кривди, скликавши найстарших у свойому війську прирадив спільно з ними, щоб запобігти козацьким замислам і виставити над першим горішнїм порогом Днїпра місточко Кодак із замком, буцїм то для того, що турецький султан жалував ся у польського короля на козаків, що ходять на Чорне море і нападають на близькі міста його держави, руйнують городи й села, а на правду тілько для згуби козаків. Збудувавши той замок гетьман посадив у ньому нїмецький ґарнізон для його береженя, а на Запорожє виправив значну свою команду, щоб Ляхи пробуваючи там, переловлювали всїх, хто би з Украіни йшов на Запорожє, топили в Днїпрі, або в степах убивали всякими способами, тай самих Запорожців погубляли за найменші провини. Трапило ся раз гетьманови бути в Кодаці в супроводї Хмельницького, який як чигиринський сотник був при гетьманї зі своїми козаками. Проходячи поуз Богдана Хмельницького гетьман для дошкуленя запитав козаків хвастливо: „Як вам, панове козаки, подобає ся сей Кодак?“ На се козаки мовчали, а тілько Хмельницький обізвав ся: „Що людські руки зробили, те й розвалити можуть.“ Чуючи таку смілу відповідь Хмельницького, Конецпольський повзяв проти нього деяке підозрінє, але знаючи його досвід і вірні заслуги для польської корони, що він у часї війни султана турецького Османа з Поляками і козаками, яка була під Хотином, на Чорнім морі бувши головним комендантом, потопив у тімже морі більше як 20 турецьких кораблїв із запасами, двох Кантемирів королеви Жигмонтови Ш. як полоняників доставив, від яких король довідав ся про лихі замисли султана на Польщу, і його, Хмельницького, поминаючи сенаторів, уживав до поради та повірював йому головну команду морської фльоти, він, гетьман Конецпольський не важив ся зробити йому, Хмельницькому, за сю відповідь нїякого лиха“. (op. cit. ст. 299—300).

Чи сей текст, переданий Лукомським, вичерпує весь зміст „Руської достовірної літописї“, се можна поставити під знаком

питаня, але супроти того, що вона фактично дає, се байдуже. Важнійше питанє, чи маємо текст літопису в вірній копії, чи може в більше або менше свобідній перерібці. Деякі признаки промовляють за тим, що Лукомський передав текст літопису досить вірно; до таких признаків належить татарська форма назви города Кафи (тепер Теодосія), що по татарськи називаєть ся Кефе. Також досить незугарний та невироблений стиль промовляє за давністю тексту. Натомість деякі великорусізми, що досить часто трапляють ся в тексті, приміром такі, як „подлинно вѣстимо“, „виступя въ походъ“, „податей“, „подхватя“ і т. и., можна покласти на карб значно вже руcіфікованого українського письменника другої половини XVIII в. Один уступ літопису, який показує в її автора близьку знайомість з місцевостями Канева, а власне з тим, що за його часів на каніівському кладовищі показувано гріб козацького гетьмана Самійла Кушки, можна взяти за свідоцтво, що літопис був зложений у Каневі. Не підлягає сумнівови, що автором літопису був письменний козак, знайомий з козацькою традицією від початку XVII в., хоч ся традиція подекуди більше або менше відбігала від історичної правди. Що до часу написаня літопису, то одиноке внутрішнє свідоцтво мали-б ми в уступі 5, в якому оповідаєть ся про чудесну пригоду Богдана Хмельницького біля єзуітського костела в Ярославі. Се оповіданє має для нас двояку вартість: одно те, що позволяє звістку „Достовірної літописи“ про побут Хмельницького в Ярославі на науці в Єзуітів віднести до ряду леґенд, а друге те, що коли по звичайній псіхольоґії твореня подібних леґенд вони повстають ex post, треба догадувати ся, що й се оповіданє, з рештою вандрівно-фолькльорного характеру, причепило ся до особи Хмельницького аж по вчиненій ним заверусі 1648 р. Автору очевидно було ціkаво подати на письмі дещо про житє славного вже козацького ватажка, про якого задля недалекого сусідства Канева з Чигирином він міг знати на певно тілько те, що Зиновій Хмельницький був сином Михайла Хмельницького, чигиринського старшини, вбитого на Цецорі, і що тодіж молодим парубком дістав ся до татарської неволі, з якої був викуплений козаками по двох літах. Усе инше, що він подає про Хмельницького, з виїмком пригоди з Конецпольским на Кодаці, треба віднести або до творів фантазії автора, або до досить забавних непорозумінь. Перейду за порядком усі точки „Руської достовірної літописи“, прикладаючи до них те, що зроблено доси історичною критикою для їх оцінки.

Найстарший факт, про який згадує „Руська достовірна літопись“, здобуте козаками Кафи під проводом Сагайдачного, можна вважати фактом історично ствердженим, хоча можня сумнівати ся про те, чи Сагайдачний був тоді гетьманом, чи може правдоподібнійше тілько атаманом Запорожської Сїчи [1]). Про гетьманство Сагайдачного треба сказати, що воно ніколи не було потверджене королем. Гетьманом війська запорожського підписав себе Сагайдачний у письмі до гетьмана Жолкевского з останнього жовтня 1617 р.[2]) Одначе вже в письмі до того-ж гетьмана із 17 жовтня 1619 р. Конашевич підписує ся не гетьманом, а „starszy na ten czas“ запорожського війська. Так само не було ані часу, ані змоги Сагайдачному в вересні 1621 р. в часі хотинської війни узискати від короля затверджене свойого гетьманства, осягненого вибором запорожського війська. Взагалї треба зазначити, що запорожське військо і вся його старшина аж до часів Хмельницького по дусї польських державних законів і соймових ухвал усе стояли на нелеґальнім становищі. Їх толєровано, поборювано, з ними пактовано, або їх каптовано, але ніколи не трактовано як леґальну, державну орґанїзацію.

Далеко цїкавійша друга відомість про козацького гетьмана Самійла Кушку, що буцім-то 1620 р. був з козаками при гетьманї Жолкевськім на Цецорі і там дістав ся до турецької неволї. В своїй цінній розвідцї „Происхожденіе малорусской думы о Самуилѣ Кошкѣ“ [3]) д. В. Науменко звів до купи історичні звістки про Самійла Кушку на ст. 218—221.[4]) Не можна сказати, щоб сей звід був систематичний або критичний. Д. Нау-

---

[1]) Пор. М. Максимовичъ, Собраніе сочиненій, т. I, Сказаніе о гетманѣ Петрѣ Сагайдачномъ, ст. 359.

[2]) Pisma Stanisława Żołkiewskiego, wydał August Bielowski. Lwów 1861, ст. 318, 322.

[3]) Кіевская Старина, 1883, т. VI, ст. 212—232. Для усуненя непорозумінь, які вяжуть ся з прозвищем сего козацького ватажка і також героя одної з найкрасших козацьких дум, якого одні називають Кошкою (з московська: кіткою), а инші Кишкою (сїмя Кишок була в Білій Руси і в неї походив відомий митрополит Лев Кишка), не вадить тут зазначити, що „кушка“, се деревляний прилад уживаний косарями при кошеню, який вони носять за ременем і в якому держать камяну оселку намочену в водї, потрібну для підострюваня коси в часї кошеня. Сам Кушка під своїми польськими листами підписував ся Koszka.

[4]) Новійший перегляд звісток в VII т. Історії України-Руси проф. М. Грушевського, с. 248 і далї.

менко починає дуже пізною і майже на скрізь фантастичною „Исторіею Русовъ“, у якій згадано про козацького гетьмана Демяна Кушку, котрого буцім-то козаки в р. 1598, скинувши з гетьманства Сагайдачного, вибрали гетьманом із сотника, і котрий того самого року недалеко города Акерману був узятий до неволі Татарами чи Турками. Далі приводить автор ряд козацьких літописців та істориків із XVIII та XIX в., що повторяють або сю звістку „Исторіи Русовъ“, або звістку про полонене Кушки в битві на Цецорі 1620 р. Науменко цитує відомість про се „Руської достовірної літописі“ як відомість літопису Величка, не зазначуючи виразно, що вона взята з жерела правдоподібно невідомого Величкови.

Супроти тих звісток, а також супроти не менше сумнівної вартости листу атамана Сірка до кримського хана, поміщеного в літописі Величка т. II, ст. 380, д. Науменко згадує також оба жерела безсумнівної історичної вартости, а власне 6 листів Кушки до Станіслава Жолкевского з років 1600—1602 і лист кошового Гаврила Крутневича із 24 марта 1602 р., в якім згадано про смерть Самуїла Кушки; сі листи містять ся в виданю „Listy Stanisława Żołkiewskiego 1574—1620“, Kraków 1868, і були вказані вже видавцями „Историческихъ пѣсень малорусскаго народа“, т. I, ст. 227. Друге жерело, вказане Науменком, се т. зв. Боркулабівський літопис, опубліковний Кулішем у першім томі його „Матеріяловъ для исторіи возсоединенія Руси“, Москва 1877, ст. 45—88. З огляду, що д. Науменко подає тілько один короткий цитат із того літопису на ст. 220, наведу тут оба уступи, в яких згадуєть ся Кушка.

„Року 1600 панове волынские, панове литовские, также козаки запорозкие, змовивши ся и знявши ся вси въ купе Волохи отгамовали, войска Могилови побили, армату отняли. Воевода Молтянский втекъ изъ Мигалемъ. Троха не поймали, и много за нимъ гонили ажъ до границы Молтянское. Троха ся было успокоило. За то была дана козакамъ лежа у Киеве. Гетманомъ былъ Самуель Кошка. Лежали у Гомли, въ Речицы, въ Рогачове, у Баркулабове на пристанстве, ажъ уехали“ (ст. 75).

„Тогожъ року 1601 были у Швецыи козаки запорозкие люду четыре тысечи. Надъ ними былъ гетманомъ Самуель Кошка. Тамъ же того Самуйла убыто, а поховано у Киеве. Нижли тамъ у Швецыи козаки запорозкие ничого доброго не вчинили, ани гетманови и пану королю жадного ратунку не дали, только зъ Швецыи утекли, а тутъ на Руси Полоцку великую

шкоду чинили, и место великое Витебскъ звоевали, злата, сребра множество побрали, мещанъ учтивыхъ порубали, и такъ шкоду, содомию чинили горше злыхъ неприятелей альбо злыхъ Татаръ“ (ст. 77).

Із сих свідоцтв, безсумнівно автентичних, бачимо виразно, що Самійло Кушка вмер у початку 1602 р., не був мабуть у татарській або турецькій неволі, і хоч був атаманом, не гетьманом (у листах він підписував себе, так само як Хмельницький іще в червні 1648 р. в листі до короля „старшим“ війська запорожського), а що до своєї воєнної діяльности на Білій Руси, де був писаний Боркулабівський літопис, заслужив собі на назву не чесного та хороброго лицаря, а радше розбійника та грабівника.

На скільки правдива звістка Боркулабівського літопису, що він був похований у Київі, не можна сказати нічого певного; тут літописець занотував тільки з наслуху, і можливо, що поклав Київ замість Канева. В такім разі фантастичну записку „Руської достовірної літописи“ про полоненє Самійла Кушки 1620 р. Турками на Цецорі треба вважати льокальною київською леґендою, що повстала значно пізнійше, десь у 40-их роках XVII в., рівночасно з леґендою про довголітній полон Кушки в турецькій неволі та про романтичне освобожденє з неї християнських невільників, яка під впливом відомих нам тепер писаних жерел мусіла виробити ся серед українського козацтва в тих же 40-их роках XVII в. і тодіж, а не вчаснійше дала початок відомій кобзарській думі про втеку Самійла Кушки з товаришами з турецької неволі.

Третя точка „Руської достовірної літописи“ під тим самим 1620 р. подає кілька фактів, які на перший погляд виглядають поплутані, одначе новійшими дослідами потверджують ся в значній части. Найстарший козацький літописець, який користував ся „Руською достовірною літописю“, Григорій Грабянка [1]), оповідає про ті факти під р. 1621 ось що: „Но между симъ въ р. 1621,

[1]) „Дѣйствія презѣльной и отъ начала Поляковъ кровавшой, небывалой брани Богдана Хмелницкого, гетмана Запорожского съ Поляки за найяснѣйшихъ Королей полскихъ Владислава, потомъ и Казѣмира въ року 1648 отправовати ся начатой и за лѣтъ десять по смерти Хмелницкого не оконченной, въ розныхъ лѣтописцовъ и изъ діаріуша на той войнѣ писанного, въ градѣ Гадячу трудомъ Григорія Грабянки собранная и самобитныхъ старожиловъ свѣдительстви утвержденная року 1710“, видане в Київі „Временною комісією для разбора древнихъ актовъ“ в р. 1854 п. з. „Лѣтопись Григорія Грабянки“.

егда Османъ, царь турецкій, избивши на Цоцорі полскую силу, прійде въ годъ на полскую землю зъ неіщетними силами, тогда Жикгмонтъ, кроль полскій, послалъ сина своего Владислава з полскими войсками противу Турковъ. А занеже далече болшія сили турскія бяху паче полскихъ, того ради въ крѣпкомъ обстояніи и тѣснотѣ полское войско бѣ отъ Турковъ. Тогда Жикгмонтъ посла по козаки за пороги, призивая их на помощъ и мзду сребромъ и свободою дати обѣщевая. Петръ же Сагайдачній, убивши Бородавку гетмана за непоспѣх для ратунку кролевичови за пянствомъ, принялъ на себе повторе гетманство і собралъ шесть тисячь козаковъ реестровихъ и запорожскихъ такожде виборнихъ, пойде кролевичу на помощъ подъ Хотѣнъ яко найскорѣй, и пробивши ся чрезъ войско зъ великою турецкою шкодою, ста при кролевичу во облеженю. Идеже егда брани прійде время, поставлено бѣ войско запорожское на предѣ, на него же огнь і мечь Турки испустиша и всю свою силу, але оперли ся аки о муръ крѣпокъ. И бисть того дне сѣчь велика, и много тогда паде турской сили, козацкой же и полской мало, тако Богу защищающу отъ поганъ христіяни. Нашедшей же нощи, Туркомъ спящимъ, козаки впадоша въ обози ихъ и всю нощъ убиваху Турковъ по наметахъ. И егда бисть утро, узрѣвши Турки безчисленнихъ своихъ побитихъ, возвѣстиша царю своему. Ужасе ся серце его, и начатъ просити мира у Владислава кролевича, и сотвори ся миръ вѣчний. За что Сагайдачній у кроля и у Рѣчи Посполитой зъедналъ милость и свободу великую народу Малороссійскому. И когда би гетман сей запорожскій Сагайдачній зъ козаками Туркамъ и Татарамъ не воспятилъ, то би Турки въ Россіи і Полши зъ церквей й костеловъ для коней стойла поробили".

Як бачимо, Грабянка взяв звістки „Руської достовірної літописи" про Бородавку і Сагайдачного in crudo і прикрасив їх оповіданем про хотинську побіду, держаним більше в біблійнім стилю, ніж відповідно історичній правді.

Новійші досліди[1]) виявили ряд фактів, зібраних у тій записці „Руської достовірної літописи", що доконали ся на протязі рр. 1619—1621. Їх вихідною точкою можна вважати умову польських комісарів з козаками над Раставицею, заклю-

[1]) I. Tretiak, Historya wojny chocimskiej, 1889; П. Жуковичъ, Сеймовая борьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковной уніей. Третій выпускъ (1620—1621), 1906; М. Грушевський, Історія України-Руси, т. VII, 1909.

чену 8 жовтня 1619 р., яка викликала між козаками роздвоєнє, при чім значна партія незадоволених замість дотеперішнього гетьмана Петра Сагайдачного вибрала Якова Неродича Бородавку, який на перекір змаганям миролюбного Сагайдачного лїтом 1620 р. попровадив Запорожців на Чорне море. Сагайдачний із гетьмана на якийсь час став полковником, і в тій ранзї супроводив єрусалимського патріарха Теофана в цвітнї 1621 р. з Київа до Молдавії.

Під Хотин у липнї 1621 р. ішли козаки під проводом Бородавки, коли тим часом Сагайдачний з єпископом Курцевичем, з порученя Іова Борецького їздив у посольстві до короля в Варшаву. Він приїхав з поворотом 21 серпня до польського табору за Днїстром, але козаків не застав іще на місцї; гетьман Бородавка 8 серпня переправив ся з козацьким військом через Днїстер біля Могилева, і замість іти просто під Хотин, почав пустошити Молдавію. Ще 21 серпня Поляки не знали, де стоїть козацьке військо. Пробираючи ся до козацького табору Сагайдачний наткнув ся на табор турецького віддїлу, від якого ледво втїк; під ним забито коня і його самого ранено кулею в руку. Се стало ся 26 або 27 серпня. Скоро тілько одначе Сагайдачний появив ся в козацькім таборі, козаки зкинули з гетьманства Бородавку і вибрали його гетьманом. Відперши дня 30 серпня напад 5.000 віддїлу Татар і продираючи ся ще дві доби немов крізь огонь турецьких віддїлів, Сагайдачний мабуть вечером 1-го вересня злучив козацьке військо з польським. Дня 9 вересня козаки відрубали Бородавцї голову, правдоподібно без участи в тім Сагайдачного; так бодай можна судити з записки в дневнику опублїкованім Амброзієм Ґрабовским, де читаємо: „Tegoż dnia Zaporożcy Brodawkę, który nimi w niebytności Sahajdacznego regimentował, ścięli dla tego, że nimi źle rządził“. Проф. Жукович силкуєть ся (op. cit. ст. 182—3) регабілїтувати память сего ефемерного запорожського гетьмана, признаючи йому заслугу навіть у відновленю православної єрархії патріархом Теофаном. Супроти сего все таки певне значінє має „Руська достовірна лїтопись“, та її свідоцтво, що Бородавка був убитий „за непостоянство і за пянство“.

Четверта точка подає відомости про батька Хмельницького і першу появу Богдана Хмельницького на історичнім ґрунтї. В її достовірности не маємо причини сумнївати ся, і з неї можемо приняти за певні історичні факти, що 1) батьком Зиновія Богдана Хмельницького був Михайло Хмельницький,

2) що той Михайло був убитий у битві на Цецорі, в якій брав участь разом із чигиринськими реєстровими козаками, і 3) що його син Богдан у тій самій битві був узятий до неволі, в якій пробував два роки і з якої викупили його козаки не грішми, а обміною за якогось татарського бранця. З тої останньої відомости випливає само собою, що Богдана взяли в неволю Татари, а не Турки, і що він ті два роки пробув у Криму, а не в Константинополі.

Клясичним доказом правдивости сих звісток служить лист Хмельницького до короля Яна Казиміра, писаний у таборі під Зборовом дня 15 серпня 1649 р., надрукований у оріґінальнім польськім тексті 1864 р. в збірці Якова Міхаловского „Księga pamiętnicza" під ч. 143, ст. 431—2. Наводжу з сего листу в оріґінальнім тексті найважнійший уступ, що має автобіоґрафічне значінє: „Widzi Pan Bóg, żem ja najniższym podnóżkiem będąc N. Majestatu WKMci, z dzieciństwa lat moich, urodziwszy się Urodzonym Chmielnickim (се можна розуміти: шляхтичем) do tych sędziwych lat moich (виходило би з тих слів, що Хмельницький мав тоді коло 60 літ) nie byłem w żadnej rebelliej przeciwko Majestatowi WKMci. Jakoż to znaczy wierna moja usługa jeszcze pospołu z sławnej pamięci niebożczykiem rodzicem moim Michałem Chmielnickim, podstarościm czehryńskim, który na usłudze śp. Ojca WKMci jako i wszystkiej Rzpltej na Cecorze głowę swą położył, gdzie ja przy niebożczyku ojcu mym srogie więzienie przez dwa roki przecierpiałem. Gdy mię Pan Bóg z tej niewoli wyzwolić raczył, zawszem bywał wiernym przy wojsku Rzpltej, i teraz Bogiem świadczę, że bym bardzo rad, aby się krew chrześciańska więcej nie lała" (op. cit. ст. 431).

З того, що Хмельницький називає свойого батька podstarościm, а не сотником, виходило би, що Михайло Хмельницький був адміністраційним урядником при чигиринськім старостві, а не воєнним старшим, яким пізнійше був його син. Із того, що Хмельницький запевняє, що по своїм виході з неволі завсіди служив вірно Річи посполитій, можна догадувати ся, що він ніколи не був членом Січи Запорожської, в якій служба з польського погляду була нелеґальною.

В звязку з тою звісткою про дволітню неволю Богдана Хмельницького стоїть також оповіданє турецького історика Хаджі Саад-ед-Діна про приняте Хмельницьким ісляму, перекладене на польську мову І. І. Сенковским, яке подаю тут у перекладі

на нашу мову. В другім томі літопису того історика на ст. 377 читаємо: „В місяці Мугарремі р. 1065 (падолист і грудень 1652) прибув до Царгорода один мусулманин з листом від гетьмана козаків до одного муфтія (турецького духовного), запевняючи, що він близько знайомий з гетьманом, мав нагоду розмовляти з ним сам на сам і пізнати його найтайнійші наміри. З його запевнень і признань самого гетьмана стало відомо, що той хоробрий, діяльний і дуже оглядний та дотепний козак був колись у Константинополі бранцем одного урядника султанської фльоти і жив у дільниці Касім-паша, відки втік у супроводі кількох инших осіб із свойого народа недовірків. Значний рід, особиста хоробрість і незвичайний розум вивели його ступнево на гідність найвисшого начальника. Та що в часі своєї неволі він приняв мусулманську віру, то й тепер, стоячи на вершку достоїнства, заховав усе прихильність до ісляму, і коли не признає ся до того прилюдно, то тільки тому, аби володіючи над умами своїх недовірків, тим лекше міг прислужити ся оттоманській державі. Сильно взявши в руки найвисшу власть над козаками, він відкрив свої наміри кримському ханови, і бачучи ся з Іслям-Ґіраєм, коли сей не хотів вірити щирости його признання, переконав його вповні відправленєм разом із ним вечірньої молитви і читанєм Корану звичаєм правовірного мусулманина. Ся його проба переконати хана про його вірну належність до раз принятої віри пророка наразила його на небезпеку утрати життя; бо козаки, що складали його дружину, почувши про сей поступок свойого гетьмана, почали бурити ся і грозити йому смертю. Переляканий перспективою страшних наслідків, які могло би се потягнути за собою, постарав ся як найшвидше заспокоїти трівогу своїх недовірків присягою, виконаною після їх обряду, збудованєм церкви і виконанєм у їх присутности всього того, що могло переконати козацьку юрбу про незмінну приналежність його до християнської віри. Се вдало ся йому дуже добре. По тім випадку він написав лист до муфтія і повірив його знайомому мусулманинови, якому разом із тим поручив донести про все те турецьким властям. В листі гетьман запевняв, що має під своєю властю більше як 100.000 хоробрих і добре узброєних вояків на услуги падишаха і жде тілько його розказу, щоб міг ділом доказати свою прихильність до ісляму“ [1]). Легко догадати ся, що се опо-

[1]) I. I. S. Sękowski, Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historyi polskiej służących, t. I, Warszawa 1824, ст. 201—206.

віданє, не вважаючи на його нїби документальну форму, не має історичної основи і повстало тілько наслїдком звісток про успіхи Хмельницького при помочи Татар у рр. 1648—50, про які кримський хан нїколи не забував повідомляти турецького султана (пор. Collectanea I, ст. 200—201).

Пята точка подає деякі близші подробиці про обох Хмельницьких. Навівши свідоцтво польського історика Веспазіяна Коховского, який Михайла Хмельницького виводить із жмудської землї, Лукомский наводить супроти того відмінне свідоцтво „Руської достовірної лїтописї", по якому Михайло Хмельницький був родом із Лисянки і служив т. зв. провентовим писарем при дворі чигиринського старости. Тим чигиринським старостою мав бути воєвода руський Іван Данилович Жолкевський. Ся відомість о стілько недокладна, що нїякого руського воєводи Івана Даниловича Жолкевського не було, а був руський воєвода і якийсь час також чигиринський староста Іван Данилович. Невідомо, від коли й доки він був чигиринським старостою. Про те можна приняти за певне, що власне при ньому служив Михайло Хмельницький і дослужив ся до уряду підстарости. Що міг осягнути такий уряд при дворі польського магната, се можна вважати доказом його шляхецького роду.

Можна припустити, що в р. 1619 обставини змінили ся о стілько, що чигиринське староство перейшло в посїданє Станїслава Конєцпольского, який у тім роцї був іменований полевим гетьманом (М. Грушевський, Історія Укр.-Руси, т. VII, ст. 442). Із цитованих у дальшім роздїлї свідоцтв побачимо, що лїтом 1620 р. чигиринським старостою був зять коронного гетьмана Станїслава Жолкевского, який до помочи йому в війнї з Турками припровадив між иншим і чигиринську сотню реєстрових козаків, у якій був також Михайло Хмельницький зі своїм сином Богданом. Відомо, що Ян Данилович і Станїслав Конєцпольский оба були зятями гетьмана Жолкевского. Відомо також на певно, що Станїслав Конєцпольский брав участь у нещасливій для Поляків битві на Цецорі, в якій поляг коронний гетьман Станїслав Жолкевский, а польний гетьман Конєцпольский разом із 1800 недобитками польського війська дістав ся до турецької неволї, з якої вийшов аж по трех лїтах [1]). Вернувши з неволї Конєцпольский як полевий гетьман визначив ся

[1]) Wielka Encyklopedya powszechna ilustrowana, serya I, tom XXXVII. Warszawa 1904, статя Koniecpolski, ст. 602—5.

в кількох битвах з Татарами та козаками і вмер 6 мая 1646 р. в своїй маєтности Бродах, кілька тижнів після третьої женячки з панною Опаліньскою, і то вмер досить незвичайною смертю, як подає Ерліч, „od konfortatywy, którą zażywał dla młodej żony, a którą przesadzono, bo mu aptekarz na razy kilka był dał, co on razem zażył, i tak swego życia wiek dokonał“ (Latopisiec, t. I, ст. 49). Нема сумніву, що при його дворі служив також Богдан Хмельницький весь час від свойого повороту з неволі аж до його смерти, пробуваючи весь той час у ненарушенім посіданю дарованої його батькови маєтности Суботів. Що поміщене в тій самій точці оповіданє про шкільну науку Хмельницького в Ярославі у Єзуітів і чудесну пригоду його біля ярославського костела треба вважати пізнійшою видумкою, може не самого автора „Руської достовірної літописи“, се було зазначено висше. Більше віри заслугує свідоцтво Коховского, цитоване далї, що Хмельницький відбув шкільну науку „in gymnasio Kijoviensi“, себто в київській братській школї, заснованій 1616 р., в якій від самого її початку крім церковно-славянської та грецької вчили також польської та латинської мови.

(Далї буде).

Економічна політика російського правительства супроти України

в 1710—1730 рр.

Написав *Іван Джиджора.*

Кінець XVII і перші три десятиліття XVIII в. визначають ся значним розвоєм торговлі лівобічної України, особливо торговлею з заграницею, головно коли по нещасливій мазепинській справі настають часи релятивного спокою. Поминаючи вже таку сприяючу для сього обставину, як свобода торговлі з заграницею, на се склали ся ще й инші причини, які так сказати примусово викликували торговельний рух. Між ними очевидно перше місце займає той рішучий від тепер напрямок, який взяло українське господарство, а саме на кінець XVII, початок XVIII ст. припадає інтензивний перехід до грошевого хозяйства, що досі було припинене непокоями і замішаннями в українськім житю в XVII в. А сей перехід знов таки був викликаний як натуральним розвоєм стану річей, так — особливо від часів Скоропадського починаючи — і деякими постороннїми для хозяйства причинами, що тим не менше виявили сильний натиск на такий перехід. На такий рішучий поворот в сторону інтензивного хозяйства вказує страшна погоня серед висших верств українського суспільства за землею в часі гетьманованя Скоропадського. Якіж се були причини, крім вказаного природного розвою хозяйства, які надавали йому далеко більшого розмаху і сили, ніж би се випливали з стадії, в якій се господарство в данім моментї находило ся?

На нашу думку тут передовсім вплинуло нове політичне положенне гетьманщини, а з тим і зміна режіму, які наступили по мазепинській катастрофі. Новий петрівський режім поруч з страшними репресіями, що посипали на так або инакше причасних, а то й зовсім непричасних людей, і зведенне української автономії до minimum-а замкнули для українськодо суспільства, головно для вищих його кляс всякі можливі дороги і способи для проявлення енергії молодої суспільности в виїмком одної можливости: устроювати (кожному з окрема і цілій „політичній“ клясі) свій добробут по найкращому своїому розумінню. Старшина знова і загалом державська кляса — зрештою ті поняття майже накривають ся[1]) — йдучи за інстинктом самоохорони, а по друге і свідомо підчас політичної заверюхи переконавши ся, що для самозбереження найбільше надійним способом служать не які-б там не були права, котрих безсильність в тім напрямі показала ся аж надто наглядно, а особисте матеріяльне забезпеченне, — пішла вповні на зустріч змаганням росийського правительства. З відсіля, про що ми вже згадували, погоня за земельною власностію — погоня, котрій на зустріч ласкаво йшло і росийське і місцеве правительство. Петро зараз по мазепинській катастрофі гойною рукою роздавав на право і на ліво не тільки цілі села а й волости, в яких нераз було по сто і більше сіл і присілків (напр. Почеп і Ямполь Меншикову[2]), користаючи ще і з тої обставини, що під іменем „измѣнничьихъ маетностей“ опинив ся в його руках богатий земельний запас; роздавано не стільки місцевим людям, скільки Росиянам і всякого рода чужим заволокам, які під сю нещасливу пору збігли ся на Україну з усіх усюдів, головно з Балканського півострова[3]). Очевидно місцева старшина, щоб видержати конкуренцію з тими зайдами і собі зачала облягати місцеве гетьманське правительство з жаданнями надачі маетностей. В результаті ми бачимо, з зробленого потім підрахунку,

---

[1]) В. Барвинскій, Крестьяне въ лѣвобережной Украйнѣ въ XVII—XVIII вв. Харьковъ, 1909, с. 133.

[2]) Московскій Архивъ министерства юстиціи, Дѣла правительствующаго Сената до раздѣленія на департаменты, № 3568, лл. 74—78. Спецѣфѣкація о городахъ Почепѣ и Янполѣ и о принадлежащихъ к нимъ селахъ и деревняхъ и протчіихъ угодіяхъ. А. Лазаревскій, Описаніе Старой Малороссіи, т. I, с. 274—294.

[3]) Для роздачі в тім часі правительством маетностей особливо чужим, див. Барвинскій, op. cit., с. 79—83.

що з загальної суми розданих на Україні 155 сіл і присілків з 4550 дворами до гетьманства Апостола включно, на часи Скоропадського припадає 122 села з 3703 дворами, з чого сам гетьман роздав 66 маєтностей[1]). Очевидно, що така концентрація земельного капіталу, а разом з ним і робучих рук з одного боку, а з другого вказане в горі інтензивне зайняте господарством, викликали глибоку зміну в дотеперішнім розкладі національного богацтва: в пропорції до концентрації продукційних засобів також скупленне добутих з землї безпосередно і посередно через ріжні „промисли і заводи“ продуктів, що в свою чергу викликало потребу їх збуту, себто сильнійший ніж досі торговельний рух з заграницею. Та крім тих, так сказати „позитивних“ причин торговельного руху були не менше, коли не більше важні причини „негативні“ з погляду українського суспільства: потреба грошей і взагалі засобів на удержанне цілого корпусу російського війська на Україні, в який входило 10 драгунських полків полишених Петром 1708 р. тут на постійний побут, не вважаючи на просьби гетьмана Скоропадського вивести їх і свої в тім напрямі обіцянки. Удержанне чужим коштом цілого корпусу війська, яке крім того забезпечувало край від повторення якої небудь „измѣны“ і запобігало всякого рода „шатостям“ представляло занадто великий plus в політиці Петра супроти України, щоб він мав слухати просьб і пунктів безсилого гетьмана. На сей новий тягар, що наче снїг звалив ся на голову гетьманщини[2]), не звернено досі

[1]) Див. мою статю: Україна в першій половині 1738 р., „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1906, т. I, с. 79.

[2]) Російські війська появляють ся на Україні майже від хвилї переяславської унії і були тут підчас замішань на Україні за Виговського, потім в часї боротьби правобережних гетьманів з лївобережними, причім зазначили свою присутність рядом насильств на місцевій людности, так що жалоби на них появляють ся майже одночасно з їх появою на Україні (див. напр. статю про се Н. Оглоблїна „Розыскъ 1666 г. о злоупотребленіяхъ московскихъ ратныхъ людей въ Малороссіи“ в „Кіевск. Старинѣ“ за 1895, XII, с. 271—306). Тількиж тоді вони стояли ґарнїзонами по значнійших городах, як напр. 1668 р. було 12000 в Київі, Ніжинї, Полтаві, Миргородї ітд. (П. Собр. Зак. I, 376), а в части по окраїнних городках, як Камінне ітд. Як же стояла справа з їх удержанням? Дехто, як напр. В. Барвінський (op. cit. с. 233), М. Слабченко (Малорусскій полкъ, Одесса, 1909, с. 193—4), очевидно схиляють ся до тієї думки, що і раніш вже від Брюховецького давати принас російським ґарнїзонам було обовязком українських посполитих і покликують ся на обіцянку тогож гетьмана в 1664 р. уодіжувати московських „ратныхъ людей“ (П. С. зак. I, 368) і на та-

в нашій історіографії належної уваги, або радше не придано йому значіння, на яке він заслугує. А значінне се було величезне по свойому впливу на ріжні сторони українського житя. Поминаючи політичну вагу сього факту побуту російських військ розквартированих між населеннем, ми вкажемо лишень на його значінне в фінансово-економічнім житю краю.

І так російське військо удержувано даючи йому „провіянт і фураж“ в натурі т. зв. „порціями і раціями“, або платячи грішми, зібраними для сього з людности. Справа ся була на стільки тяжким ударом для фінансів гетьманщини, що від тепер удержанне російських полків і звязаних з тим инших обставин, а головно надужить з боку російських військових властей стає одним з основних „політичних“ питань в зносинах гетьманів з російським правительством; вона затроювало житє гетьманським правительствам, особливо Скоропадському, на що він нераз жалував ся[1]). Не входячи в подробиці орґанізації провіянтования російського війська і стадій, які воно переходило в 1710-х до 1740-х рр.[2]), досить буде

кий же указ в 1667 р. (П. С. з. I, 413, Барвинскій, op. cit. ib.). По нашому се лишень що найбільше може вказувати на такий хвилевий стан річи; Брюховецький богато наобіцяв Москві такого, чого Москва навіть не рішала ся заводити, як передчасного, і чого за наступних по нім гетьманів не було. До таких справ не введених тоді в житє аж до 1709 р., на нашу думку треба віднести і кормленне „ратныхъ людей“, на що зрештою вказує і донесенне в 1668 р. каменського воєводи Булґакова царю, де він жалуєть ся на брак приписів і виразно говорить, що „твоего великаго государя жалованья хлѣбных запасов и соли... неприслано“ (А. М. Ю. столб. бѣлгородскаго стола, № 629, л. 25—27).

[1]) Напр. Харьківский Історич. Архив. Дѣла Малороссійской колегіи, № 30566 чорновик листа Скоропадського до Ґоловкіна. Розуміть ся фінансовою стороною далеко не вичерпувало ся усе значінне постою російського корпуса військ на Україні для українського житя. Про се я вже дещо згадував м. и. в моїй статі Україна в першій пол. 1738 р. (Зап. Н. Т. ім. Ш. 1906 р., кн. I), і ще може доведеть ся про се говорити. Тут лишень зачіплено справу о стільки, на скільки вона потрібна для освітлення порушених мною питань.

[2]) Тут скажемо тільки коротко, що гетьман в порозумінню з комендантом корпуса (як напр. Скоропадський з фельдмаршалом Борисом Шереметєвим — Сборникъ Имп. русс. историч. общества, т. 25, с. 322, ґен. Боуром, Апостол з відомим Вайсбахом) на основі зладжених комендантом „пунктів“ робив „Росписаніе, с якихъ малороссійскихъ полковъ и по сколко и на якіе опредѣленніе консистенти указніе без заплати, а сверхъ указного числа за заплату по настоящимъ торговимъ ценамъ провіянтъ и фуражъ получать с обывателей и гдѣ имъ („консистентам“) винтерквартирою состоят“ (напр. Румянцев. Музей, Архивъ Малоросс.

навести кілька цифр, які достаточно характеризують ту нову повинність. І так удержанне російського війська (1733 р. напр. 6 драгунських полків і 3-х піхотних) обходило ся річно приблизно в 107500 порцій і 107022 рацій плачених то натурою то грішми, а найчастійше комбіновано одну систему з другою[1]), коли се перевести на гроші, то виходить, що населенню російське військо коштовало 147000 руб. Очевидно, що раніш, коли стояло в гетьманщині 10 кінних полків, то се коштувало значно більше[2]). Крім того колегія заграничних справ порішила в червні 1728 р., основуючи ся на указі з 1723 р., що з українських доходів гетьман повинен платити сербському гусарському полкови, що виносило коло 12000 р. річно грішми і раціями і порціями 1573 р.[3]), а крім того чугуївським козакам і калмикам, їх вдовам і сиротам річно 6684 р. 64 к. грішми і натурою 2149 четвертей жита і стількиж вівса[4]). Туди очевидно ми не зараховуємо кошту на удержанне компанійських полків. Треба при тім мати на увазі, що ся данина, крім платні гусарському полкови і чугуївцям, яким плачено з військового скарбу, збирала ся окремо від звичайних подат-

актовъ, № 429) і розсилав по полках, де місцеві власти робили також „росписаніе“ для полка, а для виконання його були покликані спеціяльні для того полкові і сотенні комісари, які по скінченню року з'їздили ся з усіх полків звичайно в Ніжин для виготовленія „калькуляції“, себто вирівнання рахунків між поодинокими полками (див. Х. Ист. Арх. Д. Мал. Кол. № 2622 „Діаріушъ року 1732 отправляючихъ ся писемъ и всякихъ дѣлъ, в енеральной войсковой канцеляріи приключаючих ся, л. 57; № 591 те саме за 1733 р. тільки під заголовком: „Журналъ или краткая записка отправляючих ся до є. і. в. от ясневелможного господина гетмана и кавалера Даніила Павловича Апостола доношеній, також... листовъ, в полки єго ясневелможности указовъ и всяких унѣверсаловъ 1733 году“, л. 5). Загалом в переписці гетьманського правління провіянтованне консистентів і звязані з тим справи займає львину часть (напр. ib. № 2622, лл. 28, 39, 43, 83, 127 і passim; № 591, л. 60, 65 і др.). Ар. Мин. Юст. Дѣла правит. сената до раздѣл. на департ. № 3568, лл. 64, 84, 102; № 3569, л. 147, 150, 272—274, 277 і passim (переписка Апостола з колегією іностранн. д. 1727—1733 рр.). Про консистентів, порції і рації, їх величину ітд. див. ще в інтересній книжці В. Барвінського, с. 223—229.

[1]) Румянцевскій Музей, Арх. малоросс. актовъ, № 429; Барвинскій op. cit. c. 224.

[2]) Вичислено на підставі даних в згаданім „Росписаню“. Рум. музей, ibid.

[3]) М. А. М. Ю. Дѣла правит. сената до разд. на деп. № 3568, л. 301. [4]) ibid. л. 102.

ків до військового скарбу, що йшли своєю чергою. Очевидно, що через таке ослаблюванне скарбу на постороннї для гетьманщини видатки, терпіли місцеві потреби[1]), для заспокоєння яких гетьманам Скоропадському і Апостолови приходило ся установляти нові податки[2]), невважаючи на те, що в тих часах супроти дематорічної аґітації росийського правительства проти старшини і гетьманства такі міри були дуже непопулярні і для гетьманського правительства не користні. Та подані в горі цифри що йно тодї виступлять в правдивім світлї, коли ми їх порівняємо з иншими, а власне з цифрами цїлорічних доходів військового скарбу, збираних на підставі дотепершної податкової схеми в гетьманщинї і то по максимальній скалї, бо в часах відомої Малоросийської колеґії. І так по словам табелї представленої Велямїновим сенатови зібрано в гетьманщинї в 1722 р. усего 45527 р. 19 к., в 1723 р. — 85854 р. 49 к., в 1724 р. — 241342 р. 89 к., в 1725 р. по вересень 63141 р. 40 к. а по відомости представленій колеґією Наумову, резидентови при новому гетьманї, за цїлий сей рік — 173055 р. 28 к., за 1726 р. по тійже відомости 121997 р. 34 к.[3]). Значить, що для ослабленного недавньою росийсько-шведською війною краю без усякої перехідної стадії податок зразу що найменше подвоїв ся. Не треба забувати, що при відомій безпардонности колеґії і при дуже упрощеній схемі побору, податки були вишрубовані до останнього напруженя) а за гетьманства Скоропадського і раніш вони далеко не доходили до тієї висоти[4]). Одно слово до

---

[1]) Напр. компанїйським полкам неплачено заслуженини цїлими лїтами, Х. Ист. Ар. Д. М. К. № 2622, л. 138; № 591, л. 17—18, 43.

[2]) Так напр. Скоропадський ввів новий податок, а власне „пчоляну десятину“ в Переяславськім і Лубенськім полках (А. М. Ю. Дѣла правит. сената до разд. на департ. № 3569, лл. 31—38), по иншим звісткам, які дав Полуботок Велямїнову 11/8 1722 р., пчоляну десятину заведено тільки в Переяславськім полку (Харьк. Ист. Арх. Д. М. К. № 2628). Гетьман Апостол був змушений разом з ґенеральною старшиною і з полковниками 9/6 1732 запровадити на низшу полкову адміністрацію і суд новий побір з рядових козаків, міщан і посполитих в свобідних маєтностях (А. М. Ю. Дѣла Прав. Сен. до разд. на деп. № 3569, лл. 207—211; Х. И. А. Д. М. К. № 2622. „Діаріушъ“ л. 176—177).

[3]) Див. мої статї: „Причинки до історії відносин росийського правительства до Украіни в 1720-х і 1730-х рр.“, Записки Наук. Тов. ім. Ш. т. 61, с. 7; „Матеріяли для історії гетьманщини“, ib. 1908, кн. VI, с. 72. Також А. М. Ю. Дѣла Правит. Сената по малоросийской экспедиціи, кн. 53/1780, л. 122.

[4]) Малоросийська колеґія через те так ослабила фінансові сили

старого укладу українського життя з його обовязками, які він надав на суспільство, ввійшов новий фактор, зовсім по своїй природі чужий давньому — а таким безперечно треба признати систему постійного війська — з своїми вимогами ставленими до тогож суспільства, при чому невигоди і обовязки випливаючі з старого устрою не тільки не усували ся, але навіть почали збільшувати ся, особливо в першій половині 1720-х і в 1730-х рр. Правда, нові тягарі головно спадали на плечі найнизшої верстви суспільства — посполитих, одначе з огляду на просту економічну неможливість одної тієї верстви винести сей тягар, правительство гетьманське було змушене притягнути до обовязку удержування консистентів і основу старого українського устрою — козацьку верству[1]). В 1720-х роках крім того, що Малоросийська колєґія до плачення податків притягнула і висші верстви (не даючи розуміть ся полекш посполитим і козакам), наступили відомі „канальні“ роботи при ладожськім каналі, „низові“ походи сулацький, гилянський ітд., які знова налягли головно на козаків і на старшинську верству (крім старшини придїленої в певнім числї до козацьких віддїлів в „низовім“ поході приймав участь спеціяльний віддїл бунчукових товаришів)[2]). З економічного боку головну ролю грала тут ся обставина, що в часї „канальних“ робіт і походів треба було удержувати ся власним коштом, при чому в супереч природі земського війська так роботи як і походи трівали цїлими лїтами[3]), значить на удержанне треба було брати з собою замість запасів живности, гроші, або відповідний товар, за який можна було виручити гроші. Коли не було своїх, треба було пожичити

податників, що не диво, коли опісля в гетьманство Апостола установлена рос. правительством в 1728 р. „канцелярія зборів“ приклала до людности податкову норму колєґії, то за 1729—1733 рр. назбирало ся залеглостей на 143457 руб.! (Х. И. А. Д. М. К. № 591, „Книга протоколовъ канц. зборовъ“, лл. 341—347).

[1]) Напр. Румянцевскій Музей, Архивъ Малороссійскихъ актовъ, № 429. Причім козаків притягано „ставячи двохъ козаковъ противъ одного посполитого“, як поясняє гетьман Апостол (ib.).

[2]) Про канальні роботи, походи див. мою статю: „Причинки до історії відносин...“ с. 4—5 і Радакової — Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. XII, с. 1—20.

[3]) Напр. як видно з листа гетьмана до Ґоловкіна (24/8 1729 р.), часть козаків посланих в „низовий“ похід 1725 р. була тут і досї — до 1729 р. (А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. экспедиціи, кн. 66/1793, л. 616.

і в результаті ми натрафляємо на численні процеси головно між старшиною з приводу довгів для згаданих походів[1]). Одно слово потреба переходу до системи грошового господарства давала себе відчувати, бо житє ставило вимоги в сім напрямі. Головними-ж чинниками такого хозяйства торговля і промисл.

Навівши деякі вище згадані причини, що на нашу думку викликували живійший торговельний рух, ми очевидно не думаємо тим сказати, що українська торговля з заграницею (а про таку власне говоримо) починаєть ся що йно від Скоропадського; навпаки український торговельний рух з заграницею і раніш був доволї значний. особливо в часи релятивного спокою за Мазепи, так що опісля Скоропадський поневолї полемізуючи з Мазепинськими універсалами, після переходу сього останнього на сторону Карла XII, м. и. говорить в універсалї з 8/12 1708 р., що Україна під Московщиною „пришовши по першихъ войнахъ въ спокойное, квѣтнучое и щастливое положенє помножилася зданіємъ церквей Божіихъ и святыхъ обителей и роспространилася въ городы, мѣста и села, и урожаями земными, купецкими гандлями во всякій изобиловали (!) достатокъ“[2]). Полишаючи на боцї питанне, кому належала заслуга того „квѣтнучого“ стану України — я про се скажу дальше — всеж таки видно, що торговля на стільки була важним чинником в економічнім житю гетьманщини, значінне котрої очевидно на стільки було загально зрозуміле, що гетьман вважав можливим ужити її як один з першорядних аргументів в політичній полеміці, на рівні з „церквами божими і урожаєм земним“. Та ми будемо говорити про ті часи, коли на нашу думку переміна обставин зачала витворювати особливі умови для заграничної української торговлї.

На жаль недостача скільки небудь серіознійших праць про торговлю в тих часах в нашій історичній літературі[3]) не

[1]) Про процеси за згадані довги, пороблені бунчуковими товаришами ітд., особливо „на низовий“ похід, див. напр. Х. И. А. Д. М. К. № 2622, „Діаріушъ“ л. 22, 215, 278; № 591 „Журналъ“ л. 191 і раніш. Значковий товариш стародуб. полку Кирило Коноваленко жалував ся Апостолови, що коли в похід взяв з собою барило горівки, як і другі, щоби шинкуючи „пропитати ся“, то полковник Дуров заборонив їм шинкувати, бо для сеї привіз свою горівку (Х. И. А. Д. М. К. № 2272).

[2]) Бантышъ-Каменскій, Матеріалы для отечественной исторіи, т. II, Москва 1859, с. 198.

[3]) Скільки небудь суцільного нарису про торговлю гетьманщини

позволяє докладнійше означити величину вивозу українських і ввозу заграничних товарів в гетьманщину, ані означити вартости того обороту. Але інтензивність того руху, торговельні дороги, місця збуту і нарешті роди вивожених з України товарів на підставі відомого опублїкованого досї матеріялу і архівальних даних можна представити.

І так заздалегідь можна ствердити, що незважаючи на недавну „шведську руїну“ українська торговля з заграницею пішла доволї інтензивно, особливо в першій половині гетьманованя Скоропадського приблизно до 1715 р., від коли посипали ся на неї удари з боку, звідки сього найменше можна би сподївати ся. Передовсїм треба сказати, що гетьманщина, так експортом як і імпортом, особливо по своїм продуктам, становила зовсїм окремий економічний терен, торговельно не залежний від Московщини, куди не могла, або могла дуже мало ввозити продуктів своєї землї і своєї промисловости, як також з огляду на слабо розвинену промисловість не могла з відтїля спроваджувати потрібних їй товарів. За те так одним як і другим була тїсно звязана з західнїми нїмецькими краями, а почасти з Польщею, а власне кажучи, з пограничними білорусько-литовськими землями, і туди йшли головні торговельні шляхи. Українське купецтво ходило з своїми товарами по здавен давна утертим сухопутним дорогам: через Польщу (Волинь) до Шлезка і до Іданська а по части через литовські землї до Кенїґсберґа. Свого часу по здобутю Азова Петро І видав був указ в досить категоричній формі, щоби українські купцї ходили з товарами до Азова, а в инші городи не заходили[1]), і се перший відомий нам випадок активного вмішування правительства в українські торговельні справи і перша проба реґляментації торговлї по з гори уложеним кабінетним плянам. Досї правительство ста-

з заграницею в тім часї ми незнаємо. Принагодні звістки і дані для сеї справи розкинені в ріжних працях пок. Лазаревського, як „Описаніе Старой Малороссіи“ 3 томи, „Села Конотопскаго уѣзда“ і и. Плохінского, „Иноземцы въ Старой Малороссіи“ і т. д. З повійших праць невеликий уступ у Барвінського „Крестьяне въ лѣвобережной Украинѣ“, с. 133—135 і наконець у М. Слабченка „Малорусскій полкъ въ административномъ отношеніи. Одесса, 1909, с. 256—277, причім подано богато вказівок на літературу, що так або инакше зачіпає дотичне питанне.

[1]) Полное Собраніе Законовъ, т. IV, № 1826.

рало ся лишень забезпечити свою торговлю від конкуренції української, заборонюючи ввозити в Росию тютюн і горівку[1]). Та ся проба на разї очевидно не мала ніяких наслідків, і на ній не настоювали. Не мале значінне мусїла мати торговля з півднем, головно з Кримом через Запороже, в якій велику участь приймали і самі Запорожцї, даючи заразом купцям сяку таку охорону перед розбійничими нападами. Та становище Запорожа до Мазепи в 1708—1709 рр. стягнуло на нього страшний гнїв з боку росийського правительства зруйнованнем Сїчи і приходом її під протекцію кримського хана а заразом викликало найстрійшу заборону входити в які би то не було торговельні зносини з Запорожцями[2]) і страшні репресії за такі зносини[3]). Се очевидно в значній мірі мусїло ослабити торговельний рух в сю сторону і з тим більшою силою направити його на захід через Польщу. Насуваєть ся тепер питанне, які товари були в оборотї тої торговлї, хто нею займав ся і на конець які могли бути розміри того торговельного обороту? І так до Шлезка, а власне до Вроцлава, Ґданська і Королевця пруського ходили з волами, юхтом, воском, лоєм, салом, олїєм, щітиною, ревенем, почасти з ганїсом („ганышъ“), вовною, горілкою і тютюном (з тими останнїми товарами головно до Королевця)[4]), до Слуцька, Вильна, Хвойник, Злобина, Бихова і Могилева „и до инныхъ держави лядской городовъ“[5]) з тютюном, ганїсом, рибою, сіллю, горілкою, нарештї чужоземні торгові аґенти, головно з білорусько-литовських земель купували

[1]) II. С. З. т. I, № 607; потім що до тютюну ся заборона була повторена в 1719 р. з погрозою непослушним конфіскації рухомого і нерухомого майна. Те саме потверджено в 1725 р. з додатком, що не можна ввозити тютюну в Великоросію анї продавати нїкому для такого ввозу „кромѣ тѣхъ, кому по указамъ повелено будетъ. Х. И. А. Д. М. К. № 6286. Лѣтопись занятій Археографической Комисіи, вып. XVII, с. 129—130, № 178.

[2]) Лѣт. зап. Ар. К. вип. XVII, с. 123, № 134.

[3]) 9 червня 1721 р. прислано Скоропадському грамоту про „наказаніе“ полтавцїв Семена Кирильченка і Андрія Пархоменка за торговлю з запорожцями (Лѣтоп. зап. А. К. вып. XVII, с. 142, № 260). Кирильченко і Пархоменко за торговлю мукою дїйсно понесли „жестокое наказаніе“ кнутом і заслannем в Сибір, при чому другим наказано поступати так само (Х. И. А. Д. М. К. № 971).

[4]) Реєстръ купцовъ полку чернѣговского, хто якими товарами торгуєт и в якіе стороны свои гендлѣ отправуєт, року ѧψгд ноєврия ѝ д. споряженій. Х. И. А. Д. М. К. № 3216.

[5]) ibidem.

на місци в значній скількости збіже і тютюн, а навіть, хоч рідко, і воли[1]). Нарешті окреме трохи місце в тім списі вивожених продуктів займає конопля, один з першорядних по скількости експорту продуктів; її вивожено головно річними дорогами до Риги і торговля нею найскорше підпала регляментації з боку російського правительства, дальше салітра, смольчуг і поташ, що теж скоро були вийняті з продажі російським правительством[2]). Торговля всіми тими продуктами була сконцентрована в північних (Стародуб, Чернигів) і середніх (Ніжин і Київ) полках з виїмком торговлі волами, яку вели південні а по части і середні (як ніжинський полк) полки, дякуючи господарським умовам, при яких була можлива годівля волів на широку скалю.

По тим скупим даним, які маємо, можна міркувати, що серед тих продуктів на першім місци по своїй цінности і орґанізації стояв експорт волів заграницю до Шлезка і Ґданська. І так напр. в 1711 р. миргородський полковник Апостол з кількома „опошнянскими и лубенскими обивателями осмъ сотъ и килкадесятъ“ волів виправили до Ґданська[3]), по тодішним цінам вартости коло 16000 руб., напр. в 1715 р. заграничний шляхтич Михайло Цибульский, ошмянський ловчий, закупив в Смілім 80 волів[4]), в 1718 р. Кандиба, один з богатих державців в ніжинськім полку продав в тімже Ґданську 300 „добрихъ воловъ за 6000 руб.[5]). В тій торговлі волами коли не перед вели то широку участь приймали самі гетьмани, що само собою зрозуміле, коли взяти під увагу, що вони були власниками най-

[1]) Див. інтересний „Ӗтрактъ в чолобите стародубовских мѣщанъ Іова Іванова и Михайла Дойнеки поданномъ господину гетману декабра 1 дня 1728 году“. Румянцевскій Музей, Архивъ малоросс. актовъ, № 300 (на 36 ненум. картках). Дуже інтересний процес на тлї торговельних операцій між чернигівським полк. Павлом Полуботком і заграничним шляхтичем Цибульским.

[2]) Так напр. Петром I було заборонено ставити нові буди для добування поташу (Лазаревскій, опис. стар. Малор. I, с. 108).

[3]) Вѣденіе кривдъ купцамъ малороссійскимъ в Полщи различними способами починеннихъ в прошлихъ годахъ, посланное в государственную иностраннихъ дѣлъ Коллегію, мар. 24 д. 1720 року подчасъ бытности полномощного посла полского, воєводи мазовецкого пана Хомотовского в Санктъ Петербургу. А. М. Ю. Дѣла Прав. Сен. до разд. на департ. св. № 3568, лл. 183—185.

[4]) Ӗтрактъ в чолобите стародубовских мѣщанъ. Румянцевскій музей, Арх. малоросс. актовъ, № 300.

[5]) А. Лазаревскій, Описаніе Старой Малороссіи т. II, с. 189—190.

більшого комплексу маєтностей, а крім того, як побачимо дальше, дякуючи своїй виїмковій позиції, мали особливі привілеї заграницею, а у себе неплатили індукти оплат на перевозах і греблях. І так напр. в 1732 р. гетьман Апостол посилає одну партію волів до Шлезка, при чім „відкритим листом“ наказано иншим шафарам, щоби підождали з своїми волами коло Дніпра, поки їх не наздожене отаманський шафар[1]). Другу партію 200 штук посилає одночасно до Ґданська з увільненнєм від плачення за них індукти ітд.[2]). Те саме бачимо в наступнім 1733 р. — теж кількома партіями, при чому одна складаєть ся з 270 штук, і в ріжні місця[3]), а старшина (як напр. ічаський сотник Стороженко)[4]) теж не відстає в сій справі від „рейментаря“. Все те лишень фраґментаричні звістки, які не дають навіть приблизного понятя про величину сеї торговлї, але на скільки вона була важна то бачимо з того, що не тільки росийське правительство скоро звернуло на неї увагу з тим, щоби її використати для скарбу, але навіть деякі вельможі старали ся робити на тій торговлї інтереси. Так напр. в 1709 р. відомий „лицар промислу“ Меншіков просив миргородського полковника Апостола і переяславського Томару накупити йому за 1000 руб. волів для того, щоб їх перепродати в Ґданську[5]). Само правительство давало такі порученнѧ своїм резидентам при гетьманах і відомим з тої торговлї Українцям[6]), поки в другій пол.

---

[1]) В „Діаріуш-і“ ґенер. канцелярії по днем 9/6 записано: „Дань открит̆ий лист шафарамъ, которіе до Шліонска воли женут, чтоб оны в волами своими на семъ боку Кіева не спѣшно постигали, понамисть в волами єго ясневелможности Захарій Собецкій до них настигнет“ (Х. И. А. Д. М. К. № 2622, „Діаріуш“, л. 120).

[2]) 2/7 занотовано видачу пашпорта гетьмановому шафареви Костенецькому, в якому прописано і заборону брати від його „взятки“ від 200 штук волів ґнаних з Глухова до Ґданська на Лоїв на перевозах і греблях, і такаж заборона екзакторам і їх „факторам“ брати індукту, бо воли — гетьманські (ibid. л. 141).

[3]) Х. И. А. Д. М. К. № 591. „Журналъ или краткая записка“, л. 158, 167.

[4]) 6/7 пашпорт шафареви панского сотника Григорія Стороженка для проходу з волами до Ґданська а з відтіля до Королевця пруского „та єгож сотника долгами для доправки на Квасовскому“ (ibid. 215).

[5]) А. М. Ю. Дѣла правит. сен. по малоросс. эксп. кн. № 31/1758 л. 1 і дальше, л. 48 і дальше.

[6]) Моя статя: Причинки до історії відносин... с. 38—39. Лазаревскій, Описаніе Стар. Малор. II, с. 202; Барановъ, Архивъ Сената, III, №№ 11159, 11275, 11749 і др.

1730-х рр. з початку примусовою позірною куплею, а опісля просто насильним забиранням у людности волів, не тільки призначених на продаж, а й необхідно потрібних для хозяйства[1]), не вбило цілковито тієї торговлї на Україні. Як ми сказали вище, експорт волів, може одинока між другими галузями торговлї був менше більше правильно зорґанізований і в тій орґанізації приймала участь і брала за неї певну відповідальність і офіціяльна власть на Україні — гетьманське правительство. Річ в тому, що головні місця збуту для того товару або не були в границях безпосередно сусїдньої держави (Вроцлав), або як Ґданськ, лежали як раз на протилежнім кінці тієї держави і з рації великого віддалення представляли такі самі недогідности. Очевидно, що переведенне живого товару через таку велику в додатку, заграничну просторонь, представляло чи малі трудности, а навіть небезпеки, особливо з причини неспокою, який панував в Польщі, про що дальше буде сказано. Розуміється ся, що українське правительство, яке набирало ся з найбільше заінтересованої в сїй торговлї старшинсько-державської верстви і само в особах своїх членів було в тім заінтересоване, повинно було звернути на се увагу і на спілку з рівнож заанґажованими в сій справі польськими чинниками постарати ся про виробленне якихсь норм, які-б хоч сяк так забезпечували правильний хід тій торговлї. Якіж були норми сеї орґанізації? Ми маємо документи, які доволї ясно освітлюють сю орґанізацію, що в головнім зводила ся до конвойованння (оружної охорони) через Польщу провадженого товару. Ось як представляє сю справу один з заграничних аґентів в листї до правителя України кн. Шаховского в 1736 р. „В минулих роках — пише він — за часів бувших українських гетьманів і за гетьмана Апостола підскарбії коронні польської держави по старому звичаю (по давному обыкновенію) присилали на Україну своїх людей, щоби вони з українськими купцями, котрі щорічно женуть на продаж воли до Ґданська і Шлезка, заключували контракти про конвій тих купців під підскарбською протекцією. І по заключенню таких контрактів на Україні зі згаданими післанцями польських під-

[1]) В 1735 р. напр. наказано закупити до 20000 волів, в 1736 — 1000, в 1737 купити 29284 штук а взято безплатно 22000 пар, а трохи пізнійше прийшов наказ зібрати до 44000 штук, в 1738 р. 23000 штук — обіцюючи заплату, в якої розуміють ся, нїчого потім не вийшло, ibid. і Барвінський op. cit. c. 220—221.

скарбіїв за виданнєм на таке робленнє контрактів давними українськими гетьманами універсалів завсїди в минулих роках воли українських купців під протекцією підскарбіїв в цілости були до Ґданська і Шлезка проваджені. Відповідно до старого звичаю і теперішнїй польської держави підскарбій надворний Ян Канти Мошиньский прислав мене з другим доданим менї чоловіком Іваном Бінковским на Україну до київського ґубернатора Володимира Петровича Шереметєва з писемною просьбою, щоби по давному звичаю і нині менї можна було зробити контракт в справі конвою під підскарбською протекцією тих українських купців, які захотять в сїм році гнати волів до Ґданська і Шлезка. Для заключення такого контракту видано менї і блянкет підписаний польським підскарбієм надворним коронним Мошиньским і з підскарбською печаткою. І хоч згаданий... Шереметєв по представленню йому писемної просьби дав менї і моїм людям пашпорт для роблення контрактів про конвій з українськими купцями, що бажали-б провадити воли до Ґданська..., але що українські купцї без видання з ґенеральної військової канцелярії такого (в такой силѣ) універсалу, який за давнїйших гетьманів з тої канцелярії для заключування контрактів про конвій видавано, боять ся такий контракт робити лиш на підставі самого пашпорту, виданого менї Шереметєвим", проте підписаний аґент підскарбія шляхтич Бараньский просив Шаховского видати йому такий самий універсал, який в сїй справі видавали бувші гетьмани[1]). Як бачимо з сього, то сїй торговлї офіціяльно патронували з одного боку гетьманське правительство, а з другого боку польські скарбові власти, які були заінтересовані нею з огляду на доходи, які давав державному і королївському скарбови сей транзіт. Само собою, що такий конвій підскарбія не обходив ся купцям даром. Инші дані вповнї потверджують представленнє сеї справи Бараньским, а навіть подають деякі інтересні деталї тих контрактів. І так

[1]) Х. И. А. Д. М. К. № 30419. Для характеристики, як управа України Росиянами не корисно відбивала ся на ріжних справах, можна бачити і в сїм випадку. „Гетманское правленіе" зложене в сїм часї в Борятинского, Ґурєва і на придачу в Андрія Марковича (Шаховский був в тім часї в Москві), не зважаючи на резолюцію Шаховского поступити так „какъ прежде о таковых чинено было", знайшло місію Бараньского „сумнителною", і звернуло ся до Шереметєва за доказами, що „оны (посланцї підскарбія) за тѣмъ а не за другимъ какимъ дѣломъ в Малую Россію прибыли" (ib.).

щоб контракт мав юридичну силу, то значить на випадок якої страти, давав перед судами право відшкодовання чи радше пошукування шкоди на винуватцях, треба було для заключення його офіціяльного дозволу гетьмана, а з другого боку офіціяльних зобовязань чи то власти чи поодиноких осіб, які брали на себе згаданий конвій. Треба зазначити, що конвій очевидно давав на стільки гарні прибутки, що за право конвою перед гетьманом старали ся не тільки польські підскарбії, але й инші особи, головно пограничні польські маґнати, які конкурували між собою і з підскарбіями, що не завсіди виходило на добре українським купцям. Так напр. знаємо, що кілька літ перед 1711 р. і в тім же році конвою підняв ся подкоморій коронний Любомирский[1]), в 1719 підскарбій Пребендовский[2]). Не виключене було позволенне гетьмана одночасно кільком робити на Україні контракти в справі конвою. Так напр. в 1732 р. мерецький староста Антоній Сапіга вдав ся до гетьмана з просьбою через поручника Біттнера „о конвоєваню воловъ до Гданска под его протекцією і по егож контракту з сотниками девицкимъ и конотопским и прочіими малороссійскими купцами учиненномъ“[3]). Гетьман згодив ся на його проханне і видав полки „к панам полковникам універсали, по которихъ бы они панове полковники всѣмъ купцамъ, которіе волы для продажи в Гданскъ похотят отправлят(и), о конвоєваню воловъ под протекцією... пана Сапіги предложили, дабы выправляли волы подлугъ учиненного імъ, паномъ Сапѣгою, з сотниками конотопским и дѣвицким и прочіими малороссійскими купцами контракту“[4]), а Сапігу про се сповіщено. Одначе підскарбії були дуже сильними конкурентами і не давали собі так легко забрати „конвою“; в два місяці після сього позволення читаємо в „Діаріуш-у“: „Листъ отвѣтный до подскарбія великого коронного Францѣшка Маѳимѣлѣяна Оссолѣнского по двомъ листамъ его з Варшави адрессованнимъ з присилкою денегъ двох сотъ талярей бытих, якіе взяти были от ста воловъ его ясневелможности комиссаромъ оного Оссолѣнского в скарбъ королевского величества и рѣчи посполитой, и з доложеніемъ в тих

[1]) Вѣденіе кривдъ купцамъ малороссійскимъ в Полщи... А. М. Ю. Дѣла правит. сен. до разд. на департ. № 3568, л. 183.

[2]) ibid. л. 185.

[3]) Х. И. А. Д. М. К. № 2622, „Діаріушъ“... під днем 24/2 1732, л. 28, 37.

[4]) ibid.

Оссолѣнского листах такимъ, что и впред всегда єжегодно сто воловъ єго ясневелможности от платежа до скарбу листа увольнени быть мѣють; в которомъ листѣ єго ясневелможности оному подскарбію Оссолѣнскому за присилку означенних денегъ и за декларацію о уволненю ста воловъ от мита бладарствует з предложеніемъ, что по требованію пана Хорковского, капитана и єнералного конвоя оного подскарбієвого (коменданта?) виданъ з войсковой єнералной канцеляріи унѣверсалъ в полки рейменту ясневелможного, дабы, хто пожелаєт з купечества воли свои провадит до Шліонска или до Гданска для сйѣняженя, провадилы бы под протекцією оного подскарбія“ [1]). В наступнім 1733 р. вже хто инший постарав ся дістати право конвою. В „Журналї“ під датою 17/2 читаємо: „унѣверсалъ во всѣ полки отправленъ въ таковой силѣ, дабы, єсли кто пожелаєт до Ґданска воли свои гнат, провадили-б под протекцією... пана Івана з Довойна Соллогуба, подскарбія великого и писара земского великого князства литовского, при опредѣленному от єго (підскарбія) конвою пану Александру Совѣчу Корсаку, подстолѣмъ воєводства новогродского и содержателю пограничних коморъ, забираючи трактъ на лоєвскій перевозъ“ [2]).

Як бачимо з наведених виписок, супроти заграничних аґентів [3]) виступали на Україні і договорювали ся з ними контрагенти, як напр. сотники дівицький і конотопський [4]). Гетьман

---

[1]) Х. И. А. Д. М. К. № 2622. „Діаріушъ“, л. 85.

[2]) Х. И. А. Д. М. К. № 591. „Журналъ“, л. 50.

[3]) Крім великих підприємців в роді вище згаданих, що орґанізували конвої для великих транспортів волів, не бракувало очевидно і дрібних підприємців, що брали „під протекцію“ одного-двох купців й давали їм конвої. Так напр. в 1728 р. дізнаємо ся про польського шляхтича якогось Сорбєвского, „которій не знать гдѣ затратилъ малороссійского человѣка, подъ протекцію съ волами взятого“, в якого гетьман наказав взяти з сього приводу „ассекурацію и въ заставу шкатулку з денгами“ — а самого пустити. (М. Судієнко, Матеріалы для отечеств. исторіи т. I, Кіевь 1853, „Журналъ“ с. 18). В кілька місяців потім з заарештованих грошей згаданого шляхтича гетьман задержати лишень 200 р. поки не доставить „затраченого“ чоловіка (ib. с. 68).

[4]) Дівицьким сотником був тоді Яків Селецький, а Конотопським Осип Костенецький. Що до сього останнього, то очевидно торговельні подорожі до Ґданська з волами були його так сказати спеціяльністю. Напр. в 1728 р. гетьман Апостол давав йому з Москви доручення, „чтобъ онъ будучи сего лѣта въ Кгданску (куда самъ желаєтъ для покупокъ товаровъ и спроданя воловъ ити) покупилъ до двору ясневелможного покупки за денги ясневелможного-жъ по спроданю тамъ въ

же не тільки давав санкцію на контракт, але навіть означав дорогу, куди повинен йти транспорт, се очевидно в залежности від того, хто в данім разї брав на себе конвій. Щоби вже покінчити з тією справою, скажемо, що такі контракти, як видно, роблено зимою або з початком весни (март-цвітень), а воли гнали з кінцем червня і з початком липня. Ми навмисне задержали ся над сею справою довше, щоби в браку даних, якіб безпосередно означували вартість сеї галузи української торговлї, хоч обхідною дорогою вказати на її значінне.

Так само трудно, без цифр, якими можна-б означити скількість вивозу або хочби продукції, сказати, які товари і продукти по волах займають перше місце в вивозї за границю. Тут передовсім треба завважати, що вивіз з України за границю обіймав так безпосередні сирові продукти рільного хозяйства як і продукти, що можна-б їх назвати товарами хозяйського промислу, а дальше сюди входили товари, які українське купецтво діставало зі сходу через Росію. При тім значна часть так деяких товарів як і рільничо-господарських продуктів продавала ся таки в Польщі. Отже по словам меморіялу вроцлавських купців — де був головний ринок збуту українських купців — поданого в 1714 р. через магістрат цїсарському правительству, а опісля в 1722 р. підчас переговорів переданого цїсарським послом російському правительству, спис товарів привожених з України до Вроцлава представляв ся дуже солїдно. Припускаючи, що порядок в перечисленню товарів вказує на більшу або меншу скількість експорту поодиноких товарів, подаємо його так, як уложили вроцлавські купцї. І так Україна торгувала з Вроцлавом: „крім рогатої худоби всякого рода юхтом, українським воском, українським салом, всякою доброю і простою „рухлядью“ (allerhand feiner und gemeiner Rauch oder Poltereywahren), ревенем (Rhebarbara), рачачими очима (Krebsaug), бодяном, салїтрою, клеєм, чаєм, тютюном, бобрами (Castorium), китайкою всяких колїрів, перськими камками ітд.“[1]),

---

Кгданску его панскихъ воловъ“. Крім „покупок“ про які йому „будетъ обявлено отъ ясневелможной панеи“ — сам гетьман доручав купити для себе доброго коня „шлапака“ і рушницю. (М. Судієнко, Матеріалы для отеч. исторіи, т. І. „Журналъ“ с. 62).

[1]) Московскій Главный Архивъ Министерства Иностранныхъ Дѣлъ. Австрійскія дѣла 1722 г. № 6. Дѣло по предложенію цесарского чрезвычайного посланника графа Кинского о возстановленіи бреславской комерціи (без паґінації).

Менш більш такий ряд вивожених туди головних продуктів, але очевидно добуваних на Україні, подає в своїм зізнанню в колегії заграничних справ в 1722 р. і київський міщанин Федір Вишневський, вичисляючи вивожені до 1714 р. до Шлезка з України „товары, которые там охотно покупаютъ: юхтъ болшую (а лехкая тарь в продажу нейдетъ), сало, щетину, пенку, воскъ, ревень“ [1]). Як бачимо, Вишневський вчисляє ще між експортовані товари щітину і пеньку (коноплю), хоч що до сеї останньої, то наслідком недогідности возити її сухопутними дорогами, її розмірно небогато йшло в Шлезк, але транспортовано річними дорогами до Риги, про що вже було згадано. Розуміть ся, що сей спис не вичерпує усіх вивожених за границю товарів. На жаль ізза недостачі матеріялу ми не розпоряджаємо про більшість сих продуктів особливо товарів ніякими даними, на підставі яких можна-б дещо більше сказати про торговлю ними. Деякі звістки, хоч теж на стільки фраґментаричні, що на підставі їх не можнаозначити навіть приблизної скількости експорту, маємо і про инші продукти українського хозяйства, як тютюн, горівка ітд. Серед них в експорті безперечно поважне місце займав тютюн. Се насамперед тому, що в тім часї плянтацією тютюну займали ся на Україні на широку скалю і то не тільки старшини і державці, але й ширші верстви суспільства, а головно козаки [2]), які теж зай-

[1]) ibid.

[2]) Тютюн управляли на Україні з давна і на нього був наложений спеціяльний податок т. зв. „табачная десятина“, яку з початку платили лишень посполиті, а Малоросийська колегія розширила її на всіх). (А. М. Ю. Дѣла правит. сен. до разд. на департ. № 3569, лл. 31—38. „Вѣдомость, якіе в полках и почему збори з статей в рѣшителномъ пунктѣ показанних собираются и якая в которомъ полку онихъ зборовъ равнь“). Міркуючи потому, що Малоросийська колегія напр. в 1723 р. зібрала тієї десятини коло 10000 пудів (9345), у всіх десяти полках збирали тютюну не менше 100000 пудів, вартости 70000—80000 руб. по тодішним цінам. Очевидно сї дані далеко не точні, бо в цифрі зібраної Мал. Колегією десятини могли бути з одного боку залеглости з попереднього, а з другого боку не зібрані залеглости і за самий 1723 рік. З цифр дальших років теж нічого не можна певного вивести, бо колегія в наступних роках старала ся збирати тютюнову десятину грішми по 60 коп. за пуд, а зібрану натурою розпихала між зборщиків таки, стягаючи від них за се гроші. (Х. И. А. Д. М. К. № 6286). Указом Камер-колегії в 1725 р. нерозпродані останки наказано післати в казьонні склади для розпродажі в київській, смоленській, московській, нижегородській і азовській ґуберніях і провінціях. Міркуючи по останкам, які з тої десятини полишали ся в місцевих полкових складах, то найбільше тютюну саджено в полках ніжинськім і лубенськім (Румянцевскій Музей, № 5756).

мали ся і торговлею ним, дальше заборона вивозити його в Росію, нарешті розмірна легкість збування його, звичайно в Польщі таки в руки жидів. В „реєстрѣ купцовъ полку чернѣговского“ в „крамарів і гендльових“ людей — себто дрібнійших купців тютюн постійно фігурує на першому місці, як торговий артикул[1]). Так напр. в 1715 р. чернігівський полковник Полуботок продає польському комерсантови Цибульському 575 пудів тютюну по 4 зол. пуд, значить вартости коло 460 руб., в 1719 стародубські міщане Йов Іванович і Мих. Дейнека продали „в литовських краях“ тютюну приблизно за 600 руб., отже приблизно 709 пудів[2]), в 1729 р. гурт козаків (коло 20-ти людей) ріжних полків (чернігівського і ніжинського), вивіз на ярмарок коло 1800 пудів, вартости 1500 руб.[3]). І все то вже в тих часах, коли українська торговля з заграницею наслідком ріжних причин значно підупала. Після тютюну безперечно перше місце займає давний продукт українського „промислу“ — горівка. Горівчаний промисл був далеко більш розвинений ніж всякі инші, а між ними і управа тютюну, але здаєть ся в відповідній до продукції пропорції не йшов за границю. Gross горівки консумовано на місци і поставлювано російському скарбови для військ, для шинків при „канальних“ роботах ітд. і то на значні суми[4]). При вичислюванню товарів вивожених за границю перед 1714 роком у ріжних купецьких партій горівка займає третє або четверте місце і то вивожено її лишень в части до Королевця а більше продавано в литовсько-білоруських землях[5]). Всеж таки напр. в 1716 р. згаданий Цибульский купує у Мокриєвичів в Чернігівщині 30 куф по 10 талярів битих,

---

[1]) Напр. „Мы крамарѣ и гендліовіе люде, жителѣ чернѣговскіе Іваиъ Єнковичъ, бурмистръ з синами..., крамарѣ Левонъ Речкуцкій, Демянъ Давидовичъ ітд... ходили прошлихъ розовъ з тютюнами, ганушомъ, вовною і горѣлкою до Слуцка, до Вилна, до Хвойныкъ ітд.“. „Мы гендліовыѣ люде и крамарѣ, жителѣ Березинскыѣ... ходыли прошлихъ годовъ з тютюнамы, ганышомъ, вовною, пшонамы и горѣлкою до Кролевца пруского, до Выляя, до Столпцовъ і пристаны до Слуцка, а крамарѣ до Хвойныкъ ітд.“. Те саме писали „гендліовѣ люде и крамарѣ“ менські і киселівські (Х. И. А. Д. Ш. К. № 3216).

[2]) „Екстрактъ в чолобитѣ стародубовских міщанъ“... Румянцевскій Музей, № 300.

[3]) Х. И. А. Д. М. К. № 1449.

[4]) Див. м. и. мою статю: „Причинки до історії відносин рос. правит... Записки Н. Тов. ім. Ш. т. 61, с. 39.

[5]) Х. И. А. Д. М. К. № 3216 „Реєстръ купцовъ“.

Полуботок продає йомуж 100 куф горівки по 18 талярів битих[1]). Побіч горівки важне місце займає вивіз збіжа, в якім приймали участь крім старшини теж козаки і посполиті. В 1719 р. напр. один з польських комерсантів купував збіже по части для себе а по части для вільковського старости Юрія Сапіги у Борковських (в чернигівськім полку) осьмачка по 2 таляри битих і у селян і козаків осьмачку по 1 руб. 10 коп. і закупив його стільки, що прийшло ся для перевозу найняти 300 підвод, зрештою по більшій части самих таки продавців[2]). До речи сказати як мало цінило ся збіже в гетьманщині і як радо позбували ся його видно з величезної ріжниці ціни на його: збіже куплене тут найзисшою ціною 2 таляри битих, осьмачка отже maximum 2 руб., коштувало в тім самім часі в Слуцьку 6 руб.[3]). А вартість українських товарів, які обертали ся в 1710-х рр. в Польщі витебський воєвода Казимир Поцій оцінював „на мілїон і більше“[4]). А Поцій близький сусід України, через котрого маєтности йшов один з торговельних українських шляхів, мусів бути добре освідомлений про сю торговлю.

(Далї буде).

---

[1]) Румянцев. Музей, Архивъ малоросс. актовъ, № 300.
[2]) ibid. [3]) ibid. [4]) ibid.

Студії

над галицько-українськими граматиками XIX в.

Написав *Михайло Возняк.*

ДОДАТКИ.

Чотири листи Івана Могильницького до митрополита Михайла Левицького.

1. Лист. Resp. 9. Maji 1823.

Excellentissime ac Reverendissime Archi-Praesul!

Початок листу про спровадження вина з Угорщини.

Dziękuię Waszey Excellencyi za udzieloną mi wiadomość o Gramatyce ruskiey in fini będącey. Prosiłbym pokornie o udzielenie mi na czas krotki dzieła Pana Koeppen. Ja moią gramatyczną ramotę iuż ukończyłem. Z odpisywaniem tylko nieskończona mozoła. Niezręczni kopisci poprawnych unikaiąc błędow nowe tworzą, dla tego się iuz raz czwarty odpisuie. W oddzielnych notach do teyże Gramatyki smiałem bydz innego zdania od X. Dobrowskiego i innych co do niektorych przedmiotow. Zapobiegaiąc surowey a często bezzasadney krytyce postanowiłem rzecz o narodzie i ięzyku ruskim w sposobie odpowiedzi na załączone pytania poprzedniczo w niemieckim ięzyku wyiasnić. To samo po rusku mieysce przedmowy do Gramatyki zastąpić by mogło. Materyały odpowiedzi mam iuz po naywiększey części gotowe. Poważam się tylko prosić o zdanie Waszey Excellencyi; azali pomienione theses w tey formie pozostać mogą, i czyli wywod historyczny o narodzie ruskim nie obrazi kogo? — Istnieie narod Czeski, narod Węgierski >< dla czegożby nie można ożywiać pamięci o narodzie ruskim, ktorego exystencya самостоятел'ность niegdyś na podobnych historycznych i politycznych polega zasadach — Uwaga po pytaniach następuiąca właściwie nakoniec należy (,) przypadkiem tylko przez odpisuiącego umieszczona. Po swiętach doręczę Excellentissimo Domino exemplarz pomienioney Gramatyki.

Nie można bez żalu wspomnieć zeyscia s. p. X. Provincyała Hryniewieckiego. Był to niewyczerpany zbior tradycyi i wiadomosci rzeczy naszych. Waszey Excellencyi naylepiey może będzie wiadomo (,) czy nie zostawił co w rękopisach. Szkoda(,) gdyby takowe w celiach Bazyliańskich butnieć miały. Gdzie się też rzadkie owe duże dzieła obracaią? Gramatyka Smotryckiego z przedmową i Xiążka in 4-to zawieraiąca w sobie kilka rospraw pro i contra, dotyczących się obrządku i Hierarchij naszey. Ostatnie to volumen s. p. tak wysoce cenił, że go na godzinę z rąk pozwolić nie chciał. Czeyże pomniki te dostaną się iakim sposobem do xięgozbioru Excellentiae Vestrae.

Pragnąłem temi czasy służyć osobiscie Waszey Excellencyi i razem złozyć dzięki za otrzymany drogi mi z wielu miar upominek 250 Ryn. WW. przez Ferwalteryę Spaską titulo wynagrodzenia wiadomych szkod złożonych, lecz zatrzymuie mnie w domu expiracya possessyi, bo własnie teraz zbywam się reszty bydła, zboza >< Raczy przeto Excellencya Wasza przyiąć ninieysze wyrazy szczerey wdzięcznosci i zy-

czenia (,) ktore przy bliskiey uroczystosci z odgłosem Cerkwi S. Христосъ воскресе łącząc zostaię z nayglębszem uszanowaniem Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Archi-Praesulis unizonym i przychylnym sługą Mogilnicki. z Drozdowic 30 kwietnia 1824.

Zur Gramatick der slavischen Sprache in Galizien.

Die Verschiedenheit der Ansichten und Meinungen (,) welche (besonders) die Auswärtigen Schriftsteller als kompetente und unkompetente Richter, über das ruthenische Volk und dessen Sprache in Galizien geäußert haben, bewog ihn Referenten die Beantwortung nachstehender Fragen bloß nach glaubwürdigen geschichtlichen Daten und öffentlichen Urkunden zu versuchen und die Würdigung dieses Versuches jedem unbefangenen Kenner der slavischen Litteratur zu überlassen.

I. Ob ein ruthenisches Volk (natio ruthena, narod ruski) existirte?

II. Welche Bestandtheile des ehemahligen Königreichs Pohlen sind unter dem Nahmen Russia (Kraie ruskie) (,) deren Bewohner Natio ruthena, naród ruski, genannt werden (,) begriffen?

III. Ob das ruthenische Volk einen integrirenden Theil des ehemahligen pohlnischen Reichs, oder einen integrirenden Theil des eigentliches (sic) pohlnischen Volkstammes ausmachte?

IV. Welche Theile hievon sind nach der 1-tn und 2-tn Theilung Pohlens unter die Regierung des österreichischen Kaiserhauses gerathen?

V. Ob die ruthenische Nation ihre eigene Sprache hatte?

VI. Darf die ruthenische Sprache mit der alten slavischen Sprache (in Kirchenbüchern) vermengt werden?

VII. Ist die ruthenische Sprache als Sprache im eigentlichen Verstand, oder als Dialeckt, oder sogar als ein Gemengsel oder Provinzialismus zu betrachten?

VIII. War die ruthenische Sprache jeh Hof(,) Regierungs und Kirchensprache, oder bloß die Sprache des gemeinen Landvolks?

IX. War diese Sprache seit jeher von der pohlnischen unterschieden?

X. Kann die ruthenische Sprache mit Recht als ein Dialekt der dermahligen russischen (großrussischen) Sprache angesehen oder gar mit derselben vermengt werden?

XI. Was ist unter der Benennung russische (großrussische (ięzyk rossyiski)(,) kleinrussische (ięzyk maloruski)(,) weißrussische (ięzyk białoruski) Sprache oder Dialeckt zu verstehen?

XII. Giebt es außer der russischen (großrussischen)(,) kleinrussischen(,) weißrussischen auch eine neurussische Sprache, wie dieses in der Vorrede zu Buchmayers (? Puchmayers) Lehrgebäude der russischen Sprache S. XIII — angenomen wird?

XIII. Warum die ruthenische Sprache nicht eine gleiche Bedeutenheit und ihre Litteratur nicht eine gleiche Höhe mit ihren Nachbar — und Schwestersprachen der pohlnischen und russischen (großrussischen) erreichen konnte?

XIV. Nach welchen Ansichten und Grundsätzen wurde die ruthenische Sprache seit Revindikazion in Galizien behandelt?

XV. Ist der den Ruthenern, den Pohlen und den Russen (der) völlig unbekannte Ausdruck: Rusnack, Rußnacken (,) mit welchen einige neuere deutsche Schriftsteller das ruthenische Landvolk Galiziens zu benennen pflegen, richtig und sachgemäß?

Die Erledigung dieser Fragen enthält nur Andeutungen derjenigen Gründe, welche die hier ausgesprochene Uiberzeugung des Referenten bewirkten, weßhalben sie keineswegs als eine ausführliche und erschöpfende Abhandlung zu betrachten ist. Die Absicht des Referenten geht schlechterdings dahin, die Aufmerksamkeit der Sachverständigen auf einen ihrer vielleicht aus mehreren Rücksichten nicht unwürdigen Gegenstand zu lenken, und manches schiefe Urtheil über das oft verkante ruthenische Volk und dessen Sprache zu berichtigen. Im Bewußtseyn seiner geringern Kräfte und der Ungübheit eine litterarische Fehrde zu bestehen, nimt Referent im Falle(,) dieser Versuch zur öffentlichen Beurtheilung geeignet wäre(,) die folgenden auf alles menschliche Wissen, Thun und Lassen anwendbare(n) Grundsätze in Anspruch:

1-tens Nihil in intellectu, quod non est in sensu. Dieses auf das Urtheil über die Beschaffenheit einer lebenden Volkssprache angewendet, hieße so viel; als: Man kann weder über ein Volk, noch über dessen Dialekt blos nach Vermuthungen oder nach einigen hier und da aus Büchern ohne Wahl und Prüfung geschöpften Stellen, oder nach Wahrnehmungen einer flüchtigen hier und her Reise gehörig absprechen. Man muß in dieser Absicht Jahrelang unter den Sprachgenossen leben und weben — die Geschichte des Volks nicht außer Acht setzen — mit einem Worte: man muß das Volk, und den Dialeckt genau kenen, bevor man ein Urtheil fällt. 2-tes Nemo condemnetur nisi auditus — mag sich auf die Stellung des Referenten gegen den Rezensenten und auf die Bereitwilligkeit des ersteren dem le(t)zteren vorläufig über die etwanigen Anhaltspuncte Rede und Antwort zu geben beziehen. —

2. Лист.

Excellentissime ac Reverendissime Archi-Praesul! Łaskawe wyrazy Excellentissimi Domini z 24 p. m. były mi powodem dokładnieyszego studium wiadomości o Przemyskich Biskupach. Chcąc sprawdzić poczet Stebelskiego wypadało przeyrzeć, pokombinować i powyciągać szczegolne data. To przy wiadomym Excellencyi Waszey stanie aktow tuteyszych nie dało się rychło uskutecznić. Załączam rezultat sledzctwa mego. Data czerwonym atramentem pisane oznaczaią rożnicę między tym i wykazem Stebelskiego. Sprawdzaiąc data, spisywałem szczegoły o kazdym Biskupie (,) na które w aktach trafiłem. Nie są one Historią Biskupow, lecz tylko zbiorem materyałow do Historyi — Zbawienne i chwalebne iest ze wszech miar postanowienie Jasnie W. Chełmskiego opisania dzieiow Hierarchii naszey. Skoro Excellencyi Waszey zdawać się będzie, że zebrane powyższym sposobem materyały przydać się mogą JW. Chełmskiemu, tobym ich zbior powoli kontynuował.

Wiem ia(,) że drobne niektore szczegoły nie maią mieysca w ogólnych dzieiach Hierarchii, mogą przecie zawsze służyc dziejopisowi do uwag nad poiedynczemi osobami — Stebelski (,) ktorego się JW Chełmski trzymać mysli (,) nazywa Biskupow, Metropolitow, Patriarchow Nieunitow, Pseudobiskupami >< Moim zdaniem nazwisko: P s e u d o wcale nieprzyzwoite. *Ψευδω* reg. act. z greckiego znaczy decipio, fallo. Ani Stolica Apostolska, ani Rząd Polski nie nazywali tym sposobem Biskupow nieunitow. Będąc Pseudobiskupami w własciwym znaczeniu tego wyrazu, nie mogliby po przyięciu Unii bez nowey konsekracyi zostać i nadal Pasterzami. Podobnych temu nazwisk pełno w Stebelskim. On to w II Rozd: Chronologii na l. 187 i 188 Teofana Patryarchę (Schizmatyka) oszustem, zdraycą(,) mantaczem >< nazywa. Innego wcale zdania musi bydz ten (,) kto czytał listy Zygmunta III, Xcia Biskupa Krakowskiego (,) Podkanclerzego Koronnego, Xięcią Zbaraskiego >< do rzeczonego Teofana pisane. Rząd Polski i Stolica Apostolska inaczey uważali owczesne Rusinow rozdwoienie. Sam tylko Rusin Rusina znienawidził, potwarzał i gnębił, et inter duos litigantes ><.. Czy niewypadałoby temu pisząc dzieie Hierarchii zaniechać podobnych wyrazow?... Ten sam Stebelski opisuiąc Biskupow, po naywiększey części czas tylko ich nominacyi i smierci przytacza. Takie wiadomosci dobre są do Schematizmu (,) lecz nie do Historii. Szczegolnieyszą opieką Opatrznosci, większa nierownie liczba Pasterzy zostawiła pamiątki godne wspomnienia i nasladowania. Obowiązkiem iest przeto dzieiopisa takowe troskliwie zbierać i wyszczegolnić, a s a m ę tylko n i e c z y n n o ś ć bytem i smiercią naznaczyć — Nieswiadomy naostatek termini (,) ad qvem JW Chełmski dzieie swe doprowadzic zamysla, życzyłbym sobie na moment przynaymniey bydz mu w tey mierze a Consiliis. Radziłbym, prosiłbym go, aby ie az do teraznieyszego Pasterza rozciągnął. Delikatność Waszy Excellencyi będzie nie iaką przeszkodą w udzieleniu temuz J. W. Chełmskiemu datow dotyczących się osoby i rządu Pasterskiego Diecezyi Przemyslskiey. Szczęsliwym bym się mienił otrzymałszy łaskawe pozwolenie Excellentissimi Domini komunikowania rzeczonych datow J. W. Chełmskiemu. Uskutecznienie tey chęci, ad mea pia et ardentia vota należeć będzie, dopoki Waszey Excellencyi osobiscie służyć nie będę — Ze zdrowiem moim niestety! pochwalic się nie mogę. Ciało cierpi, niepodobna(,) aby i umysł nie cierpiał. Po nowym roku układam sobie bydz we Lwowie, zasiągnąc tamosznych lekarzy pomocy, i razem służyc Excellentissimo Domino, zostaiąc z nayglębszem uszanowaniem Excellentissimi ac Reverendissimi Domini przychylnym i unizonym sługą Mogilnicki.

20 Grudnia 1824 z Drozdowic. p. s. Dzieło: O Jednosci >< oddaię na pocztę pod firmą konsystorską in Schulsachen.

3. Лист.

Excellentissime ac Reverendissime Praesul! Za pozno dopełniam przyrzeczenia nadesłania Excellencyi Waszey przyłączonych datow sciągaiących się do pytania o tytułach do funduszu Rel. Przez wzgląd na wiadome okolicznosci i szczerą chęć piszącego racz Excellentissimus Dominus zwłoce i nieudolnosci łaskawie przebaczyć — Załączam odpis

przedmowy do dzieła o Свщенствѣ. Rzecz uwagi godna, ze pisma S. Jana Chryzostoma u nas staraniem i nakładem Panow swieckich wydawane były. Widać to z prologu rzeczonego dzieła, mianowicie z listu Alex. Bałabana Starosty Winnickiego i Rotmistrza woysk K. do Tysarowskiego Biskupa Lwowskiego. Dziewięć lat pozniey (1624) drukowano w Kijowie inne dzieło Chryzostoma Толкованіе на дѣанія, kosztem pana Ruskiego Konstantyna Dołmaty. Przedmowa(,) ile się tyczy rzeczonego Dołmaty (,) tak iak w poprzedniczem dziele popularnym dialektem ruskim napisana. W samym zaś texcie przekładu słowianszczyzna nierównie czyscieysza i swobodnieysza od Grecyzmow(,) iak w dziele O Свщенствѣ.

Po długim namysle nolens volens wybieram się do Trenczyna dla uleczenia niemozy ręki, właściwie mowiąc dla spodziewaney ulgi w cierpieniach reumatyzmowych. Za kazdym ich powrotem powtarzam doswiadczenie Poety:

Vidi ego quod fuerat primo sanabile vulnus
Dilatum longae damna tulisse morae.

Obligowałem JX. K. Sozanskiego o wyrobieni(e) mi Pasu presydialnego. Takowy otrzymałszy radbym 12 lub 13 następuiącego m. z Przemysla ruszyć — Mysląc o własnem, życzę i błagam Waszey Excellencyi synowskim czuciem o swoim nie zapominać zdrowiu, i tę poradę (,) na ktorey się wszelkie inne w tém zyciu opieraią układy i dzieła, wyższym nad wszelkie kłopoty umysłem ocalać — z nayglębszem uszanowaniem Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Archipraesulis przychylny i uniżony sługa Mogilnicki.

Z Przemysla 26 Maj 1825. p. s. Dzieła: Saulus et Paulus, Concilium Tridentinum z wdzięcznoscią odsełam, i Piaseccii praxim Epãlem Exllntissmo Dño komunikuię.

4. Лист.

Praes. 13. Julii 1828.

Excellentissime ac Reverendissime Domine Archi-Praesul! Dla różnych przeszkod nie mógłem wcześniey dopełnić woli Excellentissimi Domini co do pytania o pretendowanym wyborze Biskupow z klera zakonnego. Załączone votum informativum tyczące się iedney tylko części przedmiotu do rozwiązania podanego, pod łaskawy sąd Excellencyi Waszey pokornie składam. Brak źródeł posiłkowych i wykrywaiąca się z wiekiem podobno nieudolność dokładnieyszego wywodu rzeczy nie dozwoliły. Powołane znakami kanony i ustawy wyiąłem z starych ruskich częścią pisanych częścią drukowanych Номоканоновъ и законниковъ. Dwa pierwsze kanony Trullanskiego szostego powszechnego Soboru na ięzyk niemiecki w texcie przełożyłem. Jeżeliby podobny przekład reszty był potrzebnym, raczy Excellentissimus Dominus rozkazać, i ninieysze usiłowanie moie łaskawie przyiąc w dowod gotowey zawsze chęci moiey(,) z ktorą iestem przy wyrazie nayglębszego uszanowania Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Archi-Praesulis przychylnym i unizonym sługą Mogilnicki.

9 Lipca 1828 z Przemysla.

5. Просьба Лозинського о дозвіл на друк граматики з 1837 р.

Loebliches k. k. Bücher-Revisions-Ammt! Für das hier vorgelegte Werk erhielt Gefertigter von Einem Löblichen k. k. Bücher-Revisions-Ammte noch am 13-ten July 1833 Z. 493 das Imprimatur. Weil das Werk bis auf den gegenwärtigen Tag ungedrukt blieb, und seit dieser Zeit in manchen Sachen die Meinung des Verfassers sich geändert hat, so hielt er es für nöthig, vom neuen zu überschreiben und Einem Löbl. Bücher-Revisions-Ammte vorzulegen. Er bittet also gehorsammst um ein gnädiges Imprimatur für die hier in dupplo vorgelegte Grammatik der ruthenischen Sprache. Beym Zurücksenden geruhe Ein Löbliches Ammt an der Adresse beyzulegen über Czehynie in Medyka. Medyka den 2-ten November 1837. Joseph Łozinski g. k. Pfarrer zu Medyka.

Просьба вклеена перед рукописею граматики. Університетська бібліотека ві Львові BN. 599 1. P. 25.

6. Конкурс з 1840 р. на українсько німецьку граматику.

N. 52538.

Die hohe Studienhof Commission hat zufolge Dekretes vom 18-ten Juli 1840 Z. $\frac{3689}{760}$ in der Absicht der hierländigen ruthenischen Bevölkerung die Erlernung der deutschen Sprache möglichst zu erleichtern, und den Unterricht in dieser Sprache an den hierländigen Volksschulen thunlichst zu befördern, mit Rücksicht auf den Umstand, daß keine zum Schulbuche geeignete ruthenisch — deutsche Sprachlehre besteht, und das Bedürfniß einer solchen allseitig anerkannt wird, die Verfaßung einer ruthenisch-deutschen Sprachlehre nach dem Muster der für Böhmen und Krain bereits eingeführten böhmisch-deutschen und krainisch-deutschen Sprachlehre zu genehmigen und demjenigen(,) welcher ein zum Unterrichte in den Volksschulen geeignetes Elaborat liefert, ein Honorar von 300 Fr. K. M. zu zusichern befunden.

Diese hohe Verfügung wird unter Einem mit der Aufforderung zur öffentlichen Kenntniß gebracht, daß diejenigen(,) welche sich der Verfaßung des fräglichen Lehrbuches nach den obangedeuteten Modulitäten unterziehen wollten, den Entwurf deßelben längstens bis Ende Juni 1841 bei dem nächsten gr. kath. Consistorium zu überreichen haben.

Daßelbe hat übrigens die demselben allenfalls bekannten für eine solche Leistung insbesondere geeigneten Individuen von den Bestimmungen des obbezogenen hohen Hofdekretes in die Kenntniß zu setzen und dieselben zur Verfaßung und Vorlegung des Entwurfes einer solchen Sprachlehre in dem obfesigesetzten Termine aufzufordern.

Nach Verlauf dieses Termins sind die überreichten Elaborate gehörig begutachtet hieher vorzulegen.

Lemberg am 19-ten August 1840.

7. Оцінка Куземського конкурсових виробів.

Auf die hierortige Aufforderung vom 8 ten 7-ber 1840 Zahl $\frac{253}{\text{sch.}}$ haben folgende Individuen ihre Elaborate der ruthenisch deutschen Sprachlehre eingesendet:

1. Żukowski Johann Lemberger Vorstadtpfarrer ad SSAA. Petrum et Paulum.

2. Błoński Cyrill Pfarrer in Szeszory.

3. Mogilnicki Anton Pfarradministrator in Chutar und

4. Ein Elaborat ist anonym.

Mit hoher Gub. Verordnung vom 21-ten 7-ber 1841. Zahl 64260 sind dennoch zur Würdigung anher mitgetheilt worden die Elaborate des:

5. Lewicki Joseph Pfarrers in Szkło.

6. Dobrzański Anton Pfarrers in Walawa und

7. Łoziński Joseph Pfarrers in Medyka.

Mogilnicki hat nur einen einzelnen Bogen eingesandt,

Błoński die Hälfte, und obgleich der erste unterm 17 Aug. 1841. Z. $\frac{362}{\text{sch.}}$, der letztere auch unterm 17 Aug. Z. 299 wegen weiterer Einsendung betrieben wurden, so hat keiner der hierortigen Aufforderung entsprochen, und es scheint, daß beide die weitere Ausarbeitung aufgegeben haben.

Żukowski's Ausarbeitung kann nicht gebraucht werden. Die in derselben gebrauchte Sprache und Schreibart ist ganz fremd und anstößig — und die Benennungen ganz nach dem Polnischen rücksichtslos modulirt,

Łoziński war in seiner Ausarbeitung nicht mehr glücklicher als Żukowski — ist schon im 1-ten § unverständlich, und in der eingenen Schreibart nicht ganz fest.

Bei Vergleichung der anonymen Ausarbeitung mit der mittelst der Landesstelle anher gelangten der des Lewicki, hat sich ergeben, daß diese beide sich Wort für Wort gleichen — und eigentlich nur zwei Abschriften einer und derselben Ausarbeitung seyn, von denen eine dem Przemyśler und eine dem hiesigen Consistorium vorgelegt worden ist.

Es verb(l)eiben somit nur eigentlich die Elaborate des Lewicki und Dobrzański zu würdigen.

Beide haben sich nach dem deutschen Vorbilde gerichtet, mit stetter Rücksicht auf die ruthenische Mundart.

Die Darstellungsart des Dobrzański ist kurz und bündig, und die in derselben gebrauchte Sprache ist sehr gut, und so beschaffen(,) daß dieselbe in allen Gegenden der hiesigen Diözese von jedermann leicht und anstandlos verstanden werden kann; jedoch hat sich derselbe mehrfach gegen den grammatikalischen Gebrauch versündiget, und die deutsche Sprachlehre selbst nicht überall erschöpfend behandelt. Dann fehlt der II Anhang des deutschen Schulbuches ganz weg.

Lewicki hat die Grammatik (,) was die Regeln anbetrifft (,) gut dargestellt, jedoch ist in einigen Fällen zu weitschweifig, wodurch das Buch voluminös erscheint, und in Berücksichtigung der Kinder, für welche es geschrieben ist (,) zu abschreckend; hat zwar den grammatikalischen Bau glücklich behalten, jedoch sehr oft solche Wörter gebraucht, die ganz unverständlich sind — und, wenigstens in den meisten Gegenden der hiesigen Erzdiözese, anstößig wären. Referent ist demnach der Mei-

nung der hkk Landesstelle zu berichten, daß das hiesige Consistorium dem Antrage des Przemyśler Consistoriums hinsichtlich des Lewickischen Ausarbeitung beistimmt, nicht aber hinsichtlich der in derselben gebrauchten Sprache — und daß, wenn dieses Elaborat zum Druk befordert werden sollte, vorerst die Sprache oder besser gesagt, viele in derselben gebrauchten Wörte(r) abgeändert und manche Stellen weggelaßen werden müssen. Kuziemski.

Conclusum: Die abzuändernden Wörter vorzumerken und bei der Sitzung vorzutragen. Ferner der h. Landesstelle zu berichten, daß man nächstens die Elaborate vorlegen werde.

8. **Замітки Куземського до українсько-нїмецькоі граматики Левицького.**

Vormerkung zu der ruthenisch deutschen Sprachlehre des Joseph Lewicki Pfarrers in Śkło.

In der Einleitung:

навчитеся besser научитеся.

Daher wäre in diesem ganzen Buche dieses Wort auszubessern.

ного jenes, ist hier nicht gebräuchlich besser тое — cie.

барзъ натуральнѣ ist nicht gebräuchlich, daher könnte es in diesem Satze entweder wegbleiben, oder statt dessen könnte gesetzt werden: справедливо. —

Die in den Einschließungszeichen im ganzem Buche vorfindigen Wörter als Synonime angesetzt, könnten füglich wegbleiben.

§. 1. череда буквъ Reihe der Buchstaben wäre in рядъ буквъ zu ändern.

абеце abzuändern in азбукою.

Die in der Anmerkung vorfindige Erklärung des deutschen Ä ist wegzulassen.

§. 3. Нѣкотрыя statt некоторыя.

подънесенныя besser возъвышенныя.

змѣна гласныхъ Umlaute besser пргласныя.

§. 4. выразнѣ der Ausgang in ѣ ist hierorts nicht gebräuchlich besser in e выразне.

допѣро besser ажъ.

§. 6. и до двое складаются kann ganz wegbleiben, weil gleich darauf folgt: усугубляются, подвоятся.

котрыя besser которыя; überall im ganzen Buche wäre abzuändern.

роздѣленными trennbare besser раздѣляемыми und weiter: нераздѣляемыми.

§. 8. натомѣстъ besser мѣсто.

§. 10. вiенцей hat wegzubleiben.

§. 11. зо besser изъ.

Auf den deutschen Buchstaben finden sich als gleiche die ruthenischen angesetzt aber falsch, daher haben dieselben wegzubleiben.

§. 12. Ный statt сыя und оныя больше hat wegzubleiben (,) denn es ist gut многосложными.

§. 13. барз много besser дуже много.

§. 14. сказуемое слово Bestimmungswort besser означающее.

§. 15. пневымъ Stammort kann wegbleiben (,) weil est folgt кореннымъ.

§. 16. зъ конца besser на концы.

втѣканіе besser утѣканіе.

пѣнязи kann wegbleiben (,) weil es: гроши angesetzt ist.

§. 18. Munterkeit рѣзвость besser бодрость oder живость.

§. 21. kommt wieder ной vor.

§. 23. мовленю besser въ мовѣ.

та ихъ отъмѣнахъ besser и ихъ перемѣнахъ.

§. 26. но теперъ besser но мы.

§. 28. Das eingeschloßene: періодахъ muß wegbleiben.

§. 29. зважити можъ besser: видно. — предметъ besser предложеніе oder besser noch umschreiben durch: особу или рѣчъ.

§. 30. піекныи besser красныя.

нумеръ besser число.

§. 31. теперъ das deutsche: nun, kann hier gänzlich wegbleiben, oder statt dessen ansetzen: затѣмъ. — сотворилося besser состоитъ.

§. 32. отмѣняти und отмѣнными besser перемѣняти und перемѣняемими.

§. 36. краѣвъ besser краинъ.

имя гатунковое Gattungsname besser имя нарицательное.

которыися робленіемъ чоботъ и черевиковъ забавляютъ besser которыя чоботи и черевики роблятъ.

§. 39. Die Zugabe: фалшивѣ... bis Ende ist wegzulaßen.

§. 42. неорожайна сторона besser пусте поле.

подвойномъ besser въ двоякомъ.

§. 50. зрозумѣня besser понятя.

§. 51. вразныи besser еднакій.

§. 52. ведло... besser: до другаго склоненія належатъ.

§. 53. Die Zugabe am Ende dieses §. kann wegbleiben.

§. 56. Hügel пагорокъ besser горбокъ — жебракъ besser дѣдъ oder убогій, изба besser свѣтлиця.

ad 3) ist nicht ausgedrückt: des sächlichen Geschlechtes.

§. 57. der Hering селедецъ es soll оселедецъ heißen.

много viele, das beigesetzte цимало, kann hier wie überall in diesem Buche wegbleiben.

Beweis доказаніе besser доказательство.

Groll воик(и)ръ besser завятокъ.

Gespenst впиръ besser опиръ.

§. 53. der Fink тиль es heißt aber зяблиця.

der Soldat жомѣръ besser жолниръ.

der Affekt опалимость es ist schon страсть dabei, welches das deutsche: Affekt gut giebt.

die Ruin збуреніе besser розвалены (! розвалины), разрушеніе.

der Vetter стрыкъ besser стрый.

§. 59. Fledermaus лѣтущая мышъ besser лиликъ, oder лѣтающая мышъ.

Hütte халупа besser хата.

§. 64. wieder kommt das noe vor.

§. 65. перетолмачити besser отдати.

шобы besser абы.

§. 67. im ganzen Buche kommt sehr häufig теперъ vor, weil im Deutschen: nun steht, das ruthenisch(e) теперъ kann füglich wegbleiben.

§. 72. натомѣстъ besser мѣсто.

jener ной.

§. 77. Steigerung стоппованіе besser уравненіе.

§. 89. трейцять dreißig besser тридцять.

§. 92. kommt wieder das Wort череда, besser рядъ.

§. 97. заступуютъ besser заступаютъ, dann kommt wiederum натомѣстъ, und шобы.

повтараніе besser повтореніе.

вдѣляе besser удѣляе.

§. 101. Es wäre besser, wenn der Verfaßer zuerst die Abänderrungsart der deutschen Fürwörter angesetzt hätte, und dann die ruthenische, denn so wie er es dargelegt hatte, kann das Schulkind glauben, daß die Deutschen bei den Fürwörtern sieben Endungen haben.

§. 103. неопредѣленныя besser неопредѣляющія. Auch hier gilt die nämliche Bemerkung wie ad §. 101.

§. 107. gethan зробилъ und nicht сотворилъ(,) wie es in der Einschließung zweimahl überflüßig steht.

jener ной.

§. 111. рачей lieber nicht gebräuchlich(,) eher sagt man борше oder лучше. Auch hier kommt натомѣсть.

§. 113. Auch hier kommt що und ное vor.
§. 116. Auch hier gilt die bei §. 101. beigesetzte Anmerkung.
§. 117. єрозумѣлыми besser зрозумѣлими.
§. 119. не образуютъся besser не походятъ.
§. 121. Die diesem §. angehängte Anmerkung kann ganz wegbleiben; sie trägt zur Sache nichts bei, und vermehrt nur den Umfang.
§. 123. вмерти, сѣдѣти, besser умерти, сидѣти, — глядала besser глядѣла.
§. 127. ist der Deutlichkeit wegen noch beizusetzen: на будущое (и будущое прос.).
§. 131. пріймуютъ besser пріймаютъ.
§. 133 барзъ besser дуже.
§. 138. dürsten хотѣти пыти besser прагнути.
lohnen нагородити besser надгородити.
stolpern пошибатись besser поткнутись.
§. 140. bleichen (,) verbleichen вмерети besser умерти.
freßen жерети besser жерти.
kriech лазь besser лѣзь.
schieben звалити besser сунути.
scheiden дерети скору besser обдерати.
schwimmen плавати besser плити.
§. 150. ist wiederum das ное
§. 153. gestern, jetzt: вчерапа (,) теперька besser вчера, теперъ.
gar яжъ надто besser ажъ надто.
§ 154. бѣжати besser бѣчи.
wieder kommt hier ниі vor.
§. 155. statt натомѣстъ auszulassen — besser das beiliegende мѣсто.
§. 158. entweder, oder. Або — або — воль — воль ist nicht gebräuchlich, dieß воль — kann demnach wegbleiben
§. 161. Subjekt und Prädikat: субєктъ, подлежащое, предикатъ (,) сказуемое es wäre besser und einfacher das Subject подлогъ und das Prädikat подлогъ (? предлогъ) zu nennen — und darnach wäre überall(,) wo diese zwei Wörter vorkommen, auszubessern.
§. 162. Hauptsache головна рѣчъ або: найважнѣйшое besser wäre es gesagt: подставу.
§. 164. ein nakter Satz положеп.е голое besser простое (,) ausgebildeter: выробленое besser: полное.
§. 167. Vordersatz предповѣдь(,) Nachsatz доповѣдь es wäre besser: предидущое положеніе — und послѣдующое.
Wortfügung складаніе словъ besser сочиненіе.
§. 1. zierlich зъ выбѣясами besser оздобне.
§. 3. 1. тягненіе besser продолженіе.
§. 4. 3. Любѣтъ вашихъ непріятелей besser любите враги ваша.
§. 4. вершахъ besser стихахъ.
kommt цимало vor.
§. 5. Von dem richtigen о акуратномъ besser о правил'номъ.
§. 11. Ehre воноръ — weil dabei auch честь steht, so ist воноръ wegzulassen.
§. 14. der Köder гезки besser приманка.
täuschen ослѣплятя besser прельщати oder обманивати.
§. 17. der Leib боховокъ besser боховецъ.
§. 23. das Vieh имѣня besser товаръ oder худоба (,) welches auch dasteht.
§. 30. Регула besser правило.
§. 31. змилѣня Verfehlung besser милъка oder ошибка.
§. 38. mit Geschäften ворудками besser упражненіями oder занятіями.
§. 39. ich werde es thun: я то сотворю besser я то сроблю oder учиню.
§. 41. Fragezeichen знакъ питаня besser вопросительный (,) wei in den übrigen Büchern, wie in dem kleinen Katechismus, bereits diese Benennung eingeführt ist.
§. 43. kommt wieder цимало und ворудокъ vor.

Im ersten Anhang.

die Ehre честь (,) das beigesetzte воноръ hat wegzubleiben.
der Heller цята (,) denn es steht nach шелюгъ.

die Hütte халупа besser хата.
die Wahl обыранie besser виборъ oder изборъ.

Im II Anhang.

ein wenig nachzusehen: трохе поглядати besser поглядѣти.
auch hier kommt цимало sehr oft vor.
Zur Conscription до скрипцій — es soll конскрипцій heißen.
Freude втѣху besser утѣху.
Toe виплачанie besser тая виплата.
засвѣтченie besser свѣдоцтво або свѣдительство —
Universal Erbe голо(в)ного дѣдича besser общимъ наслѣдникомъ.

Kuziemski.

Anmerkung. Zu bemerken ist noch, daß der Uibersetzer sich zu ängstlich an die wörtliche Uibersetzung des deutschen Schulbuches hielt, wodurch die Verständlichkeit in Etwas ersch(w)ert ist.

В богатьох місцях поляшив ся Левицький при своїх первісних висловах або ввів цїлком нові.

9. Полагода бажаних змін в рукописи Левицького.

Zur Zahl $\frac{559}{sch.}$ ex 1841. wurde unterm 1-ten Februar dJ. entschieden, daß die in der vom Lewicki Joseph verfaßten ruth. deutschen Grammatik vorkommenden, jedoch in dieser Diözese nicht gebräuchlichen Wörter vorgemerkt und in der Sitzung behufs der Auswahl der passenden vorgetragen werden — welches Verzeichniß sodann der h. Landesstelle vorgelegt werden sollte, wegen der weiter anzuordnenden Ausbesserung in dem Elaborate selbst. Diesem Beschluße zufolge hat Referent die anstößigen Wörter verzeichnet, und zur Z. $\frac{70}{sch.}$ dJ. bei der Sitzung reassumirt. Mitlerweile erschien der Verfaßer Lewicki beim Referenten persönlich, und hat selbst nach der Weisung des Referenten die beanständeten Wörter ausgebessert, und gestand dabei, daß das diesem Consistorio anonym überreichte Elaborat auch von ihm herrühre — welches auch die vollkommene wörtliche Uibereinstimmung derselben bezeuget

Da somit jeder weitere Anstand zur Vorlegung dieser Elaborate behoben ist, so sind dieselben hohenorts mit Gutachten vorzulegen.

Kuziemski.

Conclusum cum voto. Daher unter Anschluß sämmtlicher Elaborate, dann Rückschluß der Indorsatsweisung zd. ZZ. $\frac{419}{sch.}$ ex 1841 und mit Bezug auf die Exhibiten zu den ZZ. $\frac{258}{sch.}$ ex 1840 und $\frac{381}{sch.}$ ex 1841 an die Landesstelle folgender Bericht

10. Кінцева оцїнка конкурсових вправ для ґуберніï.

In Erledigung des hohen Erlaßes vom 19-ten August 1840 Zahl 52538, dann vom 17-ten August 1841. Z. 50784 und unter Rückschluß $^1/_3$ des hohen Indorsats Auftrags vom 21-ten September 1841. Zahl 64260 wird Einer hohen Landesstelle in Ehrerbiethung berichtet, daß auf die in Folge der eingangserwähnten hohen Verordnung an die hiesige Erzdiözese ergangene Aufforderung nachstehende Elaborate der ruthenisch-deutschen Sprachlehre dem hiesigen Consistorio überreicht worden sind:

1-o des Żukowski Johann Lemberger Vorstadtpfarrers zum hl. Peter und Paul.

2-o des Błoński Cyrill, Pfarrers in Szeszory,

3-o des Mogilnicki Anton Pfarradministrators in Chutar, und

4-o ein Elaborat anonym, mit dem Motto: „Mit Gott, Kaiser und Vaterland".

Indem man nun diese sämmtliche Elaborate Einer hohen Landesstelle in der weiteren Anlage 2), 3), 4) und 5), vorlegt, findet man

vorläufig zu bemerken, daß das Elaborat des Błoński nur die kleinere Hälfte des Schulbuches umfaße, und daß Mogilnicki nur einen einzigen Bogen eingesendet habe. Beide werden zwar von hieraus noch in dem Monathe August 1841 an die unverzügliche Einsendung der weiteren Ausarbeitung betrieben, haben aber der hierortigen Aufforderung nicht entsprochen, und scheinen sonach von der weiteren Ausarbeitung abgestanden zu haben um so mehr, als die bereits hingelangten Theile ihrer Elaborate nicht ganz glücklich ausgefallen sind.

Bei der Prüfung der beiden anderen Elaborate, so wie auch der diesem Consistorio mittelst Erlaßes vom 21. 7-ber 1841 Zahl 64260 zugestellten: des Lewicki Joseph Pfarrers in Szkło, Dobrzański Anton Pfarrers in Walawa und des Łoziński Joseph Pfarrers in Medyka hat es sich ergeben, daß

a) die in dem Elaborate des Żukowski Johann gebrauchte Sprache und Schreibart nicht zweckmäßig sey, daß

b) der Pfarrer in Medyka Joseph Łoziński in seinem Elaborate auch nicht glücklicher war, und dazu noch den ganzen II Anhang des deutschen Schulbuches weggelaßen habe, daß

c) obwohl der Pfarrer in Walawa Anton Dobrzański sein Elaborat in einer sehr bündigen und durchaus verständlichen Sprache verfaßt, er doch die deutschen Sprachregeln nicht überall erschöpfend behandelt, und auch den II Anhang übergangen habe; und daß

d) bei Vergleichung der beiden noch übrigen Elaborate, nämlich: des anonymen und des Lewickischen sich herausstellte, daß beide diese Ausarbeitungen mit einander ganz Wort für Wort übereinstimmen, folglich beide vom Lewicki herrühren, was auch derselbe mündlich gestand. Auch dieses Consistorium ist der Ansicht, daß von allen den genannten Elaboraten das des Lewicki Joseph das gelungenste sey, und stimmt demnach der Äußerung des Przemyśler gr. kath. Consistoriums vollkommen bei, daß dieses Elaborat dem wahrgenommenen Bedürfniß gänzlich entsprechend sey, und somit in den hierländigen Volksschulen als Schulbuch mit Erfolg wird angewendet werden können.

Wenngleich aber die übrigen Elaborate nicht als vollkommen gelungen zu betrachten sind, so glaubt das Consistorium dennoch, daß die Verfaßer derselben für den an Tag gelegten Eifer zur Förderung des guten Zweckes, auch eine rühmende Erwähnung verdienen.

Lemberg den 18-ten März 1842.

Kuziemski.

11. Наділенне конкурсовою нагородою Левицького.

Lemberger gk. Consistorium.

N-o 4000.

Mit dem hohen Studienhofcom(m)issionsdekrete vom 24. Dzmbr 1842. Zl. 8600 ist das vom Skloer gk. Pfarrer Joseph Lewicki verfaßte Elaborat einer ruthenisch deutsche(n) Sprachlehre als Schulbuch für die erste und 2-te Klaße der Trivialschulen, wo die ruthenische Sprache her(r)schend ist, genehmiget, und dem genan(n)ten Pfar(r)er für jenes Elaborat eine Remuneration von 300 Fr. K. M. aus dem Schul-

bücherverschleißfonde bewilliget worden. Mit diesem Schulbuche dürfen nach Maßgabe des §. 321. der politischen Schulbefaßung arme Schüler auch unentgeldlich betheilt werden. — Die Niederösterreichische Regierung wurde gleichzeitig von h. Orten angewiesen wegen Drucklegung dieses Lehrbuchs das Erforderliche zu veranlaßen. Die Beilagen des Berichts vom 18-t März 1842. Zl. 72. ·/. folgen im Anschluße zur Verständigung der übrigen Bewerber zurück. Um übrigens der N. Ö. Regierung in Beziehung auf die Größe der zu veranstaltenden Auflage die nöthigen Daten bekannt geben zu kön(n)en, hat das Konsistorium bin(n)en 14. Tagen die Zahl der erforderlichen Exemplare, für die in der unterstehenden Diözese befindlichen ruthenischen Schulen auszuweisen.

Lemberg am 28-t Jän(n)er 1843.

12. **Консисторська куренда в справі граматики Вагилевича.**

N-ro 543.

schol.

In der Buchdruckerei des hiesigen stauropigianischen Instituts hat die durch Johann Wagilewicz verfaßte: Gramatyka języka małoruskiego w Galicii soeben die Presse verlassen, und ist in der Buchhandlung des besagten Instituts käuflich um 2. fr. Cm. zu bekommen.

Da dieses Werk zur gründlichen Erlernung der Landessprache förderlich sein dürfte, so wäre es überflüßig dasselbe noch besonders anzuempfehlen.

Es steht somit zu hoffen, daß jeder, dem es an der gründlichen Erlernung seiner Muttersprache gelegen ist, sich beeilen wird in den Besitz dieser Grammatik zu gelangen..

Die Ehrwürdige Schulendistrickts-Aufsicht hat die vorliegende Kundmachung in dem betreffenden Districkte zu verlautbaren.

Lemberg den 20-ten August 1845.

13. **Зазив львівської консисторії з 1844 р. до укладання шкільних підручників.**

N-ro 420.

schol.

Durch die vorzügliche Sorgfalt der ehrwürdigen Ruratgeistlichkeit ist in den Pfarrgemeinden der Lemberger Erzdiözese der Wunsch nach Aufklärung geweckt worden. — Auf diese Art sind in der neuesten Zeit viele ordentliche Trivialschulen entstanden, und es ist zu hoffen, daß bei der fortgesetzten Thätigkeit von Seiten der ehrwürdigen Ruratgeistlichkeit die Anzahl der ordentlichen Schulen sich noch bedeutend vermehren werde.

Die vermehrten Schulen werden jedoch auf eine allgemeine Volksbildung keinen großen Einfluß ausüben können, wenn nicht an denselben, dem ersten Grundsatze der Erziehung gemäß, der Unterricht in und von der Volkssprache beginnt, und eine gründliche Erlernung derselben zum Grunde aller weiteren Bildung gelegt wird.

Von diesem Grundsatz ausgehend und auf den vielseitig ausgesprochenen Wunsch, hat das Consistorium bereits in seinen vielen

Erläßen darauf hingedeutet und ausdrücklich angeordnet, daß in allen, sowohl Pfarr- als Trivialschulen der Unterricht in der ruthenischen Volkssprache vorzüglich besorgt werde.

Nun stellt sich aber der Realisierung dieser Anordnung der Abgang ordentlicher in der ruthenischen Sprache verfaßten Schulbücher entgegen.

Um nun diesem abzuhelfen, hat das Consistorium befunden, die gesammte ehrwürdige Ruratgeistlichkeit und das Lehrpersonale, insbesondere aber diejenigen unter denselben, welche um die Ausbildung ihrer Muttersprache und die Ausbreitung des Volksunterrichts vorzüglich besorgt sind und welche in sich hiezu den Beruf und die Fähigkeit fühlen, aufzufordern, die Uibersetzung ins Ruthenische nachstehender vorgeschriebenen deutschen Schulbücher, als:

1) des deutschen Nahmenbüchleins.

2) der Anleitung zur Rechenkunst zum Gebrauche der deutschen Schulen I. Theil für Trivial und Hauptschulen von 3. Klassen.

3) der Sammlung der nöthigsten Benennung sinnlicher Dinge nach Art des Komenius Bilderwelt für Anfänger in der deutschen Sprache.

4-tens der kleinen Erzählungen zum Gebrauche der Landschulen zu liefern, und

5-tens eine kurze ruthenische Grammatik nach Art der polnischen: początki Gramatyki języka polskiego zu verfaßen.

Die Uibersetzungen haben nachstehenden Anforderungen zu entsprechen:

a) dieselben müssen zwar wörtlich seyn, jedoch den ruthenischen Sprachgenius vollkommen behalten,

b) müssen klar, deutlich und faßlich, und die zuverfaßende ruthenische Sprachlehre muß

c) bündig und jeder Weitschweifigkeit entfernt seyn.

Als Muster für die in den besagten Elaboraten zugebrauchende Sprache und Schreibart, wird das mit dem Consistorial-Erlaße vom 18. Juny 1844. Z. 304. anempfohlene Lesebuch aufgestellt.

Der Termin zur Vorlegung der Elaborate wird auf den 1. November 1845. festgesetzt.

Die ehrw. Schulendistrikts Aufsicht hat somit die gegenwärtige Anordnung in dem unterstehenden Distrikte auf dem gewöhnlichen Wege zu verlautbaren, ihrerseits welche von der ehrw. Ruratgeistlichkeit oder dem Lehrpersonale des Districkts zur Verfaßung der besagten Werke aufzufordern, und bis 15-ten Dezember l. J. dem Consistorium anzugeben:

a) welche Individuen von derselben zu Verfaßung der besagten Elaborate aufgefordert worden sind, und

b) welche von ihnen die Lieferung dieser Elaborate, oder nur eines von den benannten fünf Stücken und namentlich welchen zugesichert haben. —

Lemberg den 6-ten August 1844.

14. Глинський посилає львівській консисторії свою граматику.

Hochwürdigstes Konsistorium. Die kleine ruthenische Grammatik(,) zu deren Ausarbeitung sich der Gefertigte verpflichtete, wird einem Hochwürdigsten Konsistorium in Ehrfurcht vorgelegt ·/. Ob die Veränderungen(,) welche der Gefertigte in der Schreibart gegen die der slavischen Sprache vorgenommen, der vom Hochwürdigsten Konsistorium bestimmten entspreche, kann der Gefertigte nicht bestimmt wißen, indem er keine Gelegenheit gehabt hat, das Buch(,) auf welches das Hochwürdigste Konsistorium als Muster gewiesen(,) zu bekommen. — Es scheint aber dem Gefertigten, daß durch eine solche Schreibart das Lesen und Schreiben der ruthenischen Sprache unendlich erleichtert werde; weil hier einem jeden Buchstaben sein eigener ausschießlicher Laut beigelegt wird, mithin alle die verschiedenen Regeln und Ausnahmen, welche bei der Schreibart der slavischen Sprache vorkommen, wegfallen — dieses muß ja die Absicht des Hochwürdigsten Konsistorium(s) seyn, durch leichte Erlernung von Lesen und Schreiben auf die Bildung des Volkes einzuwirken — Darum trachtete auch der Gefertigte die Ausdrücke aus der (aus der) Volkssprache zu wählen, und es kennt ja der Gefertigte keine andere Sprache bei den Rutheniern, indem auch die gebildeten bei den Rutheniern keiner anderen Umgangssprache sich bedienen als der Volkssprache; es ist aber die erste und wichtigste Regel jeder Grammatik: Schreibe so(,) wie die gebildeten Leute sprechen — Sollten also diese Veränderungen und Ausdrücke vom Hochwürdigsten Konsistorium genehmigt werden, so ist der Gefertigte bereit auch noch die Uibersetzungen der nothwendigen Bücher in dieser Weise vorzunehmen — darüber erwartet der Gefertigte in Ehrfurcht einen Becheid. Bohorodczany den 27-t August 1845. Th. Gliński gr. k. Pf. Bohorod.

15. Граматика Теофана Глинського з 1845 р.

Граматика мала рускаго языка для шкöл парафіал'ных в' Галыцыѣ.

Вступ.

Роздѣл I.

О писменах (азбуцѣ) складах, словах.

§. 1. Руска мова складае се так, як кожда єнша мова зо слöв. Кожде слово мае в' собі єден або біл'ше складів (силяб), а в' кождім складѣ є єдно або біл'ше писмен (лѣтер).

§. 2. Писмена є велыкі і малі:

Велыкі писмена: А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, (Ѕ)[1]), З, І, И, К, Л, М, Н, О, Ö, Ѻ, П, Р, С, Т, Оу, Ѹ, Ф, Х, (Ѿ), Ц, Ч, Ш, Щ, (Ъ), Ы, Ь, Ѣ, Ю, Ꙗ, Ѧ, Ѯ, (Ѱ), (Ѳ), Ѵ.

Писмена малі: а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, (ѕ), з, і, и, к, л, м, н, о, ö, ѻ, ѡ, п, р, с, т, оу, ѹ, ф, х, (ѿ), ц, ч, ш, щ, (ъ), ы, ь, ѣ, ю, ꙗ, ѧ, ѯ, (ѱ), (ѳ), ѵ.

---

[1]) Увага. Писмена ѕ, ѿ, ъ, ѱ і ѳ, іно в' славен'ских писмах і книжках уживают се, в' рускій мові без ных обійти се можна.

§. 3. З' тих писмен єдні є самогласні(,) бо сє самы вимовыти дадут: а, е, є, і, и, о, ѳ, ѡ, ѹ, ѕ, ы, ѣ, ю, ꙗ, ѧ, (ѵ̆) — решта писмен є согласні, бо іх самих невимовиш' н. п. б, в, г, ґ, д, і т. д. Додаѵ̆ до самогласноѣ ѵ̆, будеш мати двоєгласну: аѵ̆, еѵ̆, єѵ̆, оѵ̆, ѳѵ̆, іѵ̆, иѵ̆, ыѵ̆, ѕѵ̆, ѣѵ̆, юѵ̆, ѧѵ̆.

§. 4. Меже согласними є денекотрі тверді, бо сє все твердо вимавлєют (для того по ных нѣколи мєхкі самогласні, е, ю, я і ѣ, не стоят): г, ж, к, х, ч, ш, щ, р. — Решта согласних і твердо і мєхко сє вимавлєти можут(,) єсли по ных мєхкі самогласні, е, ю, я, ѣ, або ь стоѣт, н. п. дѳѵ̆ корову, дѣѵ̆ що корові, лудит, люди, мід, мідь (б, в, ґ, м, п, Ф, ѓ, ѳ), хоц' властиве твердыми не сут (є), преце не мєкнут і ь по них не стоѣт.

§. 5. Писмена рускі все єднако вимавлєти сє повинни.

Роздѣл II.

О частех мови (паѵ̆ках).

§. 1. Мова складаѥ сє з' ріжних виразів (слѳв)(,) з' котрых кожде що єншого значит — слова всѣ подобного значеня становєт особливу часть мови (паѵ̆ку).

§. 2. В' рускім языцѣ є девѣть розмаѣтих частей (паіок) мови: 1. Імє річи (существытел'ноє). 2) імє прикладне (прилагател'ноє). 3. імє числытел'не або личбовныѥ. 4) Заімок (містоімініє) 5. слово часове. 6. предімок (предлог). 7. присловце (нарічіє). 8. спѳѵ̆ник (союз). 9. викрыкник (междометіє).

§. 3. Перші пеѣь части (паѵ̆ки) мови в' розмаѣтих відмінах сє уживают, т. є. відмінєют сє(,) решта чтыри невідмінєют сє, іно все єднаково стоят.

Часть (паѵ̆ка) I.

О відмінних частех (паѵ̆ках) мови.

Роздѣл I.

О імю річи.

§. 1. Імє річи означаѥ особу або річ яку н. п. Павло, стѳл.

Річ або є жиюча (животна) п. п. кѳн', курка, або нежиюча н. п. вода, камінь, слон'це, дуб. Є она часом в' самій річи на світѣ, можна ю видѣти, дѳткнутисє(,) порахувати, н. п. кѳнь, з'візда, вітер; часом собі іно виставлєєм(,) якби така річ була на с'вітѣ, а тим часом є то іно приміот особи або річи н. п. мудрость, високость, справедливѳсть.

§. 2. Імена річи можут бути троякого роду; або мужескоѓо, або жен'ского (жіночого) або нѣякого. а) Мужескоѓо роду є всѣ

---

[1]) В' славен'скім языцѣ денекотрі писмена розмаѣте сє вимовлєют(,) особлыве и, і, ѣ, ѵ, — и, вимовлєє сє в' славен'скім на почитку слѳв як пол'ске і — по самогласних як пол'ске ji, або як ѣ, по согласних як пол'ске у — а в' двоєгласних як j — ї вимовлєє сє в' славен'скім межи согласними як пол'ске у, на почитку слѳв як j, а по согласній перед самогласною особливе перед и як і — ѣ по согласних твердих вимавлєє сє як і, — на почитку і по мєхких согласних як ji. ѵ вимовлєє сє в' славен'скім як і, у, w (в).

особи, з'віри і річи мужескі (самцѣ) н. п. брат, кôн', дуб, стôл. б) жен'ского роду є всѣ особи, з'віри і річи жен'скі (самыцѣ) н. п. кухарка, корова, сливка, глина, миска. в) всѣ єнші річи, з'віри і особи, котрі анѣ самцѣ є анѣ самыцѣ, звут сє роду нѣякого. н. п. лошé, тел'є, силó, дерво.

Аби лекше пôзнати рôд імен річи, уважати потреба, котрôў вираз приўмає до себе заімок **тоў**, а буде мужеского роду — котрôў приўмає **тая**, а буде жен'ского роду — а котрôў приўмає **тоє**(,) буде нѣякого роду. н. п. тоў человік, тая жінка, тоє тел'є.

§. 3. Лычба (число) імен є двояка — або поєдынча, єсли о єднôў річи сє мовит. н. п. кôнь, рыба — або многа єсли о біл'ше як єднôў річи сє мовит. н. п. конѣ, рыби.

§. 4. Імена річи відмінєют сє в' обох лычбах стосовне до розмаѣтих питань; котрых є сѣм розмаѣтих, для того і сѣм є розмаѣтих відмін(,) котрі сє спадками (падежми) називают.

1. спадок стоѣт на питанє, **хто** або **що**?
2. „ „ „ „ чиў? кого? чого?
3. „ „ „ „ кому? чому? чиіому?
4. „ „ „ „ кого? що?
5. „ „ єсли сє кого кличе. н. п. Петре!
6. „ „ на питанє ким? чим?
7. „ „ „ „ в' кім? в'чім? о кім? о чім? на кім? на чім? і т. д.

§. 5. Уміти відмінєти імє річи стосовне до тих семох питань, значыт го спадкувати. н. п. 1. сп. хто ту є? брат Павло! 2. чия то хустка? брата Павла. 3. кому подати книжку? брату Павлови, або братови Павлови. 4. когось видѣв? брата Павла. 5. кличучи мовит сє, брате Павле! 6. ким сє с'вѣдчыш? братом Павлом. 7. в' кім дуфаєш? в' братѣ Павлѣ.

§. 6. Не всѣ імена єднаково сє спадкують. Три є форми відмінних спадкованя. До першоѣ форми належат всѣ імена мужеского роду — до другоѣ жен'ского — до третоѣ нѣякого.

§. 7. I. Форма спадкованя. — Мужескі імена річи єнакше сє відмінєют закôнчені на **а**, єнакше закôнчені на **о**, єнакше закôнчені на двоєгласне(,) на мєхке согласне, на **ч**, **ш**, **щ** і на тверде согласне. Закôнчені на **а** н. п. слуга, ґазда і т. д. спадкують сє так, як імена жен'скі на **а** закôнчені

закôнчені на **о**	на двоєгласне	на мєхке согласне
	лычба поєдинча	
1. сп. Павло	злодѣў	коваль
2. сп. Павла	злодѣя	ковал'є
3. сп. Павлови	злодѣеви, (іови)	ковалеви
4. сп. Павла	злодѣя	ковал'є
5. сп. Павле!	злодѣю!	ковалю!
5. сп. Павлом	злодѣіом	ковалем, л'іом
7. сп. в' Павлѣ, **ови**	злодѣю, **єви**	ковалы, **леви**
	лычба многа	
1. сп. Павлы	злодѣѣ	ковалѣ
2. сп. Павлів	злодѣѣв	ковалѣв

3. сп.	Павлам	злодѣям, іом	ковалям, ом
4. сп.	Павлів	злодѣїв	ковалїв
5. сп.	Павлы!	злодѣ!	ковалѣ!
6. сп.	Павлами	злодѣями	ковалями
7. сп.	в' Павлах	злодѣях, іох	ковалях

закѣнчені на тверде согласне так се спадкують

	лычба поєдинча		на ч, ш, щ,
1. сп. брат	бык	птах	ключ
2. сп. брата	быка	птаха	ключа, и
3. сп. братови	быкови	птахови	ключеви
4. сп. брата	быка	птаха	ключ
5. сп. брате!	быку!	птаху!	ключу!
6. сп. братом	быком	птахом	ключем
7. сп. в' брату, ѣ	быку, ови	птаху	ключи, еви
	лычба многа		
1. сп. брати, те	быки	птахи	ключі
2. сп. братів	биків	птахів	ключів
3. сп. братам	быкам	птахам	ключам
4. сп. братів	быки	птахи, ів	ключі
5. сп. брати, тя!	быки!	птахи!	ключі
6. сп. брат'ми, тами	быками	птахами	ключами
7. сп. в' братіох, ах	быках	птахах	ключах ех.

Увага. I. тато і закѣнчені на ко, на к, х, ч, р, мають в' 5. сп. заміст е, у, тату! боўку! бику! цару! паламару, ключу! міху! кромі человік, мае человіче! явір, мае яворе! костур, е. II. Імена живючих річеў мають 4-тиў сп. так як II-гиў. Нежиючых так, як I-шиў н. п. зломив плуг, викопав рѣв — кромі імен дерва, котрі так як живючых мають 4-тыў сп. рѣвныў 2-му н. п. привіз дуба, зломив граба, зрубав явора, клина. III. Денекотрі мужескі імена, особливе всѣ збіорові(,) мають в' 2-гім спадку у і ю заміст а, є, я, н. п. дѣм, дому — гнѣў, гною — бѣб, бобу — мѣль, молю — кокѣль, кололю — борщ, борщу — кисѣл', кисѣлю. IV. Імена маючі в' остатнім складѣ о або е, в' дал'ших спадках викидают ѣх: н. п. клубок, клуб(о)ка — день, д(е)нє — пес, п(е)са — кромі: бог, трон, голос, ворог, горох, хлоп, тон, холод, город, берег, єлень і т. д. V. Закѣнчені на г перемінєют в' 5-тім спадку г на ж. н. п. бог, боже! ворог, вороже! а закѣнчені на ц і денекотрі на к перемінєют на ч. н. п. палец, пал'че! хлопец, хлопче! человік, человіче — паробок, паробче! решта на к не перемінєют.

§. 8. II. Форма спадкованя.

Імена жен'скі відмінєют се розмаїто подлуг закѣнченя — є закѣнчені на я по самогласнѣў н. п. шия(,) є закѣнчені на самогласне мєхке, і на тверде, также на согласне мєхке і тверде.

на я	на самогласне мєхке	тверде
	лычба поєдинча	
1. сп. шыя	недѣл'є	кныжка
2. сп. шыѣ	недѣлѣ	книжки

3. сп. шыѣ	недѣли	книжцѣ
4. сп. шыю	недѣлю	книжку
5. сп. шыіо!	недѣле!	книжко!
6. сп. шыіов	недѣлєв, ею	книжкою, ов
7. сп. в' шыѣ	недѣли	книжцѣ

лычба многа.

1. сп. шыѣ	недѣлѣ, ы	книжкы
2. сп. шыѣв	недѣль	книжок
3. сп. шыям	недѣлям	книжкам
4. сп. шыѣ	недѣлы	книжкы
5. сп. шыѣ!	недѣлѣ!	книжкы!
6. сп. шыямы	недѣлями	книжками
7. сп. в' шыях	недѣлех, ліох	книжках

закôнчені на мєхке согласне		на тверде
	на ч, ш, щ	
	лычба поєдынча	
1. сп. тѣнь	мыш	церков
2. сп. тѣни	мыши	церкви
3. сп. тѣни	мыши	церквѣ
4. сп. тѣнь	мыш	церков
5. сп. тѣне!	мыше	церкво!
6. сп. тѣнею, ев	мышею, ев	церквою, ов
7. сп. в' тѣни	мыши	церквѣ
	лычба многа	
1. сп. тѣны	мышы	церквы, ѣ
2. сп. тѣнеў	мышеў	церквѣв
3. сп. тѣнем	мышем	церквами
4. сп. тѣны	мышы	церквы, вѣ
5. сп. тѣны!	мышы!	церквы!
6. сп. тѣнями	мышами	церквами
7. сп. в' тѣнех, іох	мышех, ах	церквах.

Увага. І жен'скі імена маючі в' остатнôм складѣ о опускают го в' дал'шихъ спадках н. п. церков, церкви, церквѣ і т. д. кромѣ мылость, бров, і всѣх імен виображенних; н. п. справедливость, високость, злость, мудрость, вѣрность, встремѣзливость, чистость і т. д.[1]).

Ш. Форма спадкованя замыкає в' собѣ імена нѣякого роду — єнакше ідут:

закôнчені на о	на е	на є
	лычба поєдынча	
1. сп. колесо	поле	вімє
2. сп. колеса	пол'є, я	вімя
3. сп. колесовы	полю, еви	вімю, іови

[1]) Увага. Звикле 5-тиў спадок закôнченых на мєхке самогласне на е єго кôнчит — н. п. зазул'е, має зазуле! недѣлє(,) недѣле! і т. д. іно панѣ має 5-тиў спадок на ѣ для ріжницѣ від імя пан, котре має 5-тиў спадок пане!

4. сп. колесо	поле	вімѧ
5. сп. колесо!	поле!	вімѧ!
6. сп. колесом	полем, іом	віміом
7. сп. в' колесѣ	полю, и	вімю

лычба многа

1. сп. колеса	поля	вімя, вімена
2. сп. колѣс, есів	пѣль, полѣв	вімѣв, вімен
3. сп. колесам	полям	віміом, — нам
4. сп. колеса	поля	вімя, — на
5. сп. колеса!	поля!	вімя! — на
6. сп. колесами	полямы	вімями — нами
7. сп. в' колесах	полях	віміох, — нах

Здробнѣлі (живучых) животних, теля, песя, порося і т. д. так ся спадкують: лычба повдынча. 1. сп. теля. 2. сп. телѧтя, ѧ. 3. сп. телѧтю, ти. 4. сп. теля. 5. сп. теля! 6. сп. телѧтем, іом. 7. сп. в' телѧти, тю. лычба многа: 1. сп. телѧта. 2. сп. телят. 3. сп. телѧтем, іом. 4. сп. телѧта. 5. сп. телѧта! 6. сп. телѧтами. 7. сп. в' телѧтех, іох. Збіорові на е мостове, рогове, спас'не, стравне і т. д. так ся спадкують. лычба повд. 1. сп. мостове. 2. сп. мостового. 3. сп. мостовому. 4. сп. мостове. 5. сп. мостове! 6. сп. мостовым. 7. сп. в' мостовім — многоѣ лычби немают.

Увага. око маѥ в' мно. лыч. (ока) очы, очеў, иў, очом, ем, очы, очы! очамы, або очыма, в' очех, ох(;) денекотрі імена іно многу лычбу мают н. п. двері, ворота, нецкы, жорна, выли і т. д.

Роздѣл II.

О іменах прилагател'них (прикладних).

§. 1. Слова, котрі приміот особи, або річи выражают (яка котра річ або особа ѥ)(,) звут ся імена прилагател'ні (прикладні)(,) бо ся прилагают до імен річи, н. п. вода студена — наўлекше по тым пізнати можна іме прилагател'не, же ным на питанє якиў, а, е, відповідаѥмо н. п. яка вода? студена.

§. 2. Імена прилагател'ні мают на кождыў рӧд єще закӧнченє н. п. в' мужескім родѣ чорниў крук — в' женскім чорна ворона — в' нѣякім чорнѥ теля, і можут ся стопнювати.

§. 3. Таких стопнѣв імен прилагател'них ѥ тры: — Першиў стопень выражаѥ(,) яка ѥ річ сама не рӧвнаючи ю з' другими н. п. теля чорне. — Другиў стопень (выжшиў) ужываѥ ся рівнаючи яку річ з' другою, абы означыти(,) чи лѣпша чи гӧрша від другоѣ (же біл'ше приміоту маѥ) н. п. тоѥ теля чорнѣўше від тамтого. — Третиў стопень (наўвыжший) выражаѥ річ як наўлѣпшу або наўгіршу від других (же наўбіл'ше приміоту маѥ) н. п. тоѥ теля наўчорнѣўше зо всѣх.

§. 4. Стопень другиў вироблѥ ся з' першого, перемінюючи иў або ыў, а, е на іўшиў або ѣўшиў, а, е, н. п. мудриў, а, е, II. стопень мудріўшиў, а, е, красниў, а, е, II. ст. краснѣўшиў, а, е. Стопень третиў виробѥ ся з' другого додаючи слӧвце наў, наўмудріўшиў, наўкраснѣўшиў.

Другый і третиў стопень імен прилагател'них особливе тих(,) що від слів часовых походят (імєсловів)(.) звикле в' мові рускій через слова, лѣпше, наўлѣпше, гірше, наўгірше виражає сє н. п. маліованиў, II. ст. лѣпше маліованиў, III. ст. наўлѣпше маліованиў, — II. ст. гірше маліованиў, III. ст. наўгірше маліованиў.

Много є імен прилагател'них (,) котрі не форемне стопнѣ виробляют н. п.

I. стопень	II. ст.	III. ст.
добриў	лѣпшиў	наўлѣпшиў
злиў	гіршиў	наўгіршиў
малыў	меншиў	наўменшиў
великиў	біл'шиў	наўбіл'шиў
глубокиў	глубшиў	наўглубшиў
високиў	вижшиў	наўвижшиў
тєжкиў	тєжшиў	наўтєжшиў

§. 5. Спадковане імен прилагател'них.

лычба поєдынча

1. сп. мудриў, а, е,	— іўшиў, а, е,	наўмудріўшиў, а, е
2. сп. мудрого, оѣ, ого,	— іўшого, оѣ, ого,	— іўшого, оѣ, ого,
3. сп. мудрому, оўі, ому,	— іўшому, оўі, ому,	— іўшому, оўі, ому,
4. сп. мудрого, у, е,	— іўшого, у, е,	— іўшого, у, е,
5. сп. мудраў, а, е!	— іўшиў, а, е!	— іўшиў, а, е,
6. сп. мудрим, ою, им,	— іўшим, ою, им,	— іўшим, ою, им,
7. сп. в' мудрім, оўі, ім,	— іўшім, оўі, ім,	— іўшім, оўі, ім.

лычба многа

I. ст.	II. ст.	III. ст.
1. сп. мудрі	— іўші	наўмудріўші
2. сп. мудрих	— іўших	— іўших
3. сп. мудрим	— іўшим	— іўшим
4. сп. мудрих	— іўших	— іўших
5. сп. мудрі!	— іўші	— іўші!
6. сп. мудрыми	— іўшыми	— іўшыми
7. сп. в' мудрих	— іўших	— іўших.

§. 6. Імє прилагател'не з' іміом річи(,) до котрого сє прилагає, в' родѣ, лычбі і спадку згаджити сє мусит. н. п. чорна корова дає біле молоко — чорним волом наўбіл'ше сє наробыти можна — чорні ворони лѣтают — з' чорних хмар малыў дощ буває.

Роздѣл III.

О імю лычбовім або лычбовнику.

§. 1. Імена лычбові виражают(,) кіл'ко річеў або особ є(,) о котрих сє мовит. н. п. маю четыри (чотыри) волы, дві коровы, троє телят.

§. 2. Імена лычбові є розмаѣті: 1. Ґрунтові (основател'ні)(,) котрыми рахуємо єден, на, о, два, дві, двоє, тры, троє, четыри, ро, пет', шіс'ть, сѣм, вбсѣм, деветь і т. д. 2. Порядкові виражают порядок(,) в' котрім що по чім наступає н. п. першиў, другиў, третиў, сотниў, і т. д. 3. Ґатункові вилѣчиют(,) кіл'ко ґатунків є якоѣ річи н. п. двоякиў ячмѣнь, трояка вода, четвераке збіже. 4. Неви-

разні або нѣякі, що невиражают лычби н. п. много, мало, кіл'ка, кіл'канаѵцеть, кіл'кадесет, сила, тіл'ко.

§. 3. О спадкованю імен лычбових.

Єден, а, о, также імена лычб ґатункові і поридкові спадкуют се так, як імена прилагател'ні (мудриѵ, а, е) — решта так се спадкуют:

	муж.	жен'ск.	нѣяк.	муж. і жен'.	нѣяк.
1. сп.	два	дві	двоє	четыри	четверо
2. сп.	двох	двох	двоѣх	четырох	четверох
3. сп.	двом	двом	двоѣм	четыром	четвером
4. сп.	двох, два	дві	двоє	четырох, ри	четверо
5. сп.	—	—	—	—	—
6. сп.	двома	двіма	двоѣма	четырома	четверома, рою
7. сп.	в' двох	двох	двоѣх	четырох	четверох

Як два, дві, двоє спадкує се: оба, обі, обоє, обыдва, обыдві, обыдвоє — тры, троє.

1 сп. петь. 2. сп. петіох. 3. сп. петіом. 4. сп. петіох (н е ж и в.) петь. 5. сп. — 6. сп. пет'ма. 7. сп. в' петіох. Так се спадкую(т): шість, сѣм, вѣсѣм, деветь аж до ста — як четверо спадкуют се: петеро, шестеро, семеро і т. д.

Сто невідмінєє се, але натоміст уживає і відмінєє се: сотко, сотце — а то так, як іме річи нѣякого роду, закѣнчене на о і е: 1. сп. двісте, двіста, дваста. 2. сп. двістох, двох сот. 3. сп. двістом, двом стом. 4 сп. двістох, двіста, є. 5. сп. — 6. сп. двістома, двома стома. 7. сп. в' двістох, двох стох — так се спадкуют: трыста, четыриста. 1. сп. петь сот. 2. сп. петіох сот і т. д. іно се петь, шість аж до тысеч відмінєют, а сот се в' кождім спадку докладає. 1. сп. тисеч. 2. сп. тысечи. 3. сп. тысечі. 4. сп. тысечу. 5. сп. — 6. сп. тысечею, ою. 7. сп. в' тысечи. многа лычба. 1. сп. тысечы. 2. сп. тысечеѵ. 3. сп. тысечом, ам. 4. сп. тысечи. 5. сп. — 6. сп. тысечами, ома. 7. сп. в' тысечох, ах. Кіл'ка спадкує се як два — кіл'канаѵцеть, кіл'кадесет, так як петь. — кіл'ко, тіл'ко, много, мало — невідмінєют се, і борше бы до прислѣвцѣв ѣх порахувати випадало. — Раз має 2. сп. разу, 3. сп. разови, 4. сп. раз, 5. сп. — 6. сп. разом, 7. сп. в' разѣ — многа лыч.: 1. сп. разы, 2. разів, 3. разам, 4. разы, 5. — 6. разамы, 7. в' разах.

Роздѣл IV.

О містоіменню, (заімку).

§. 1. Слово(,) що заступає м і с ц е і м я (річи, прилагател'ного і лычбового)(,) зове се в' ґраматицѣ містоіменне (заміст імене, заіме, заімок).

§. 2. Містоіменя розмаѣті є 1. особысті. 2. державчі (притяжател'ні). 3. указуючі (указател'ні). 4. Питаючі. 5. відносител'ні. 6. непевні. 7. Возвратител'ниѵ с е б е.

§. 3. Заімки о с о б ы с т і є тіѣ, що місце особы заступают і як тры в особы I-ша (,) котра мовит (,) II-га (,) до котроѣ се мовит (,) і 3-та(,) о котрѳѵ се мовит; так є тры особыстих заімків — за першу особу я, за другу т и, за трету в ѳ н, о н а, о н о, в' многѳѵ лычбі 1. м ы. 2. в ы. 3. о н ы.

Держáвчі заімки(,) що власность признают — мŏй, моя, моє — твŏй, я, є — свŏй, своя, своє — наш, наша, е — ваш, а, е, іх.

Указател'ні(,) котрыми показуємо — той, тая, тоє, тамтой, тамта(я), тамто (е), — тот, тота, тото, — тамтот, а, о — сесь (сей), сесе (сеся), сесе, — вŏн, она, оно, сам, сама, о.

Питаючі(,) котрыми се питаємо — хто? що? якый, а, е? чый, я, є? котрой, а, е?

Відносител'ні, котрі учынок або прыміот до передноѣ річи або особы відносет — в' рускŏй мові є два таких — що і котрый, а, е, н. п. кŏнь(,) що се пасе, захорував ми був вчера.

Непевні (неозначені)(,) котрі нѣц певного не виражают: нѣхто, нѣц, хтоколвек, щоколвек, хтобудь, щобудь, нѣчый, я, є, кождый а, е, — жаден, а, е, — такый, а, е, — сякый, а, е, — овакый, а, е, — єднакый, а, е, — єднаковый, а, е, — всѣлякый, а, е, — єншый, а, е, — єнакшый, а, е, — хтось, щось.

§. 4. Спадкован'є заімкŏв.

I. Особысті	лычба поєдинча.	
I. о.	II. о.	III. о.
1. сп. я	ти	вŏн, она, оно
2. сп. мене	тебе	єго, еѣ, єго
3. сп. минѣ, мы	тобі, ты	єму, му, ѣй, єму, му
4. сп. мене, мє	тебе, тє	єго, го, ю, го
5. сп. я!	ти!	—
6. сп. мною	тобою	ным, нею, ным
7. сп. в' минѣ, во мнѣ	в' тобі	нѣм, нѣй, нѣм
	лычба многа	
1. сп. мы	вы	оны
2. сп. нас	вас	іх, ных
3. сп. нам	вам	ім, ным
4. сп. нас	вас	іх
5. сп. мы!	вы!	оны!
6. сп. намы	вамы	ными
7. сп. в' нас	вас	ных

II. Держáвчі	лычба поєдынча	
1. сп. мŏй	моя	моє
2. сп. мого, моєго	моѣ, моѣй(!)	мого, моєго
3. сп. мому, моєму	моѣй	мому, моєму
4. сп. мого, моєго (мŏй)	мою	моє
5. сп. мŏй!	моя!	моє!
6. сп. моім	моєю, моєв	моім
7. сп. в' моѣм	моѣй	моѣм
	лычба многа	

1. сп. моѣ. 2. сп. моѣх. 3. сп. моѣм. 4. сп. моѣх, моѣ. 5. сп. моѣ! 6. сп. моѣмы. 7. сп. в' моѣх. — так се спадкуют: твŏй, твоя, є —

свōй, я, є, — як слова прилагател'ні спадкують се: **наш, а, е, ваш, а, е.**

III. **Указател'ні** лычба повд.

1. сп.	**той**	**тая**	**тое**
2. сп.	**того**	**тоѣ**	**того**
3. сп.	**тому**	**тōй**	**тому**
4. сп.	**того, той**	**тую, ту**	**тое**
5. сп.	—	—	—
6. сп.	**тим**	**тою**	**тим**
7. сп.	**в' тім**	**тōй**	**тім**

лычба многа 1. сп. **тіѣ.** 2. сп. **тих.** 3. сп. **тим.** 4. сп. **тих, тіѣ,** 5. сп. **тіѣ.** 6. сп. **тыми.** 7. сп. **в' тых** — так се спадкують: **тамтой, тамта, тамтое, о** і **тот, а, о.** лычба повд.

1. сп.	**сей, сесь**	**сесе, сеся**	**сесе, се**
2. сп.	**сего**	**сеѣ**	**сего**
3. сп.	**сему**	**сесѣй, сѣй**	**сему**
4. сп.	**сего, сей**	**сесю, сю**	**сесе, се**
5. сп.	—	—	—
6. сп.	**сим**	**сею, сев**	**сим**
7. сп.	**в' сѣм**	**в' сѣй, сесѣй**	**сѣм**

лычба многа 1. сп. **сесѣ, сѣ.** 2. сп. **сих.** 3. сп. **сим.** 4. сп. **сих, сесѣ.** 5. сп. — 6. сп. **сими.** 7. сп. **в'сих.**

	лычба повд.			лычба многа
1. сп.	**вōн**	**она**	**оно**	**оны**
2. сп.	**него**	**неѣ**	**него**	**ных, їх**
3. сп.	**нему**	**нѣй**	**нему**	**ным, їм**
4. сп.	**него**	**ню**	**оно**	**ных**
5. сп.	—	—	—	—
6. сп.	**ным**	**нею**	**ным**	**ными**
7. сп.	**в' нѣм**	**нѣй**	**нѣм**	**ных**

сам, а, о, — так се спадкує як слова прылагател'ні.

IV. **Питаючі.** лычба повд.

1. сп.	**хто?**	**що?**	**чий**	**чия**	**чиє?**
2. сп.	**кого?**	**чого?**	**чиїōго**	**чиїоѣ**	**чиїōго**
3. сп.	**кому?**	**чому?**	**чиїому**	**чиѣй**	**чиєму**
4. сп.	**кого?**	**що?**	**чиїого, чий**	**чию**	**чиє**
5. сп.	**хто!**	**що?**	**чий**	**чия**	**чиє**
6. сп.	**ким?**	**чим?**	**чиїм**	**чиїов, чиєю**	**чиїм**
7. сп.	**в' кім?**	**чім?**	**чиїм**	**чиѣй**	**чиїм?**

Хто і що немає многоѣ лычби — **чий** має **в' многōй** лычбі 1. сп. **чиѣ.** 2. сп. **чиїх.** 3. сп. **чиїм.** 4. сп. **чиїх, чиѣ.** 5. сп. **чиѣ.** 6. сп. **чиїмы.** 7. сп. **в' чиїх.** **Який, а, е?** і **котрый (ой) а е?** так се спадкують як імена прылагател'ні.

V. **Відносител'ні. Котрый (ой), а, е** — так се спадкує як імя прилагател'не **мудрый, а, е.** Що так іде — 1. сп. **що.** 2. сп. **щого.** 3. сп. **щому.** 4. сп. **щого.** 5. сп. **що!** 6. сп. **що ным.** 7. сп. **в' що нѣм.**

VI. (Непевні) неозначені — нѣхто і нѣц або нѣщо так сѥ спадкують як хто і що? — нѣчиѵ̆, я, ѥ іде так як питаючиѵ̆, ниѵ̆, я, ѥ? — В' заімках хтокол'век, щокол'век, хтобудь, щобудь, хтось, щось, іно хто і що відмінеютсѥ: когокол'век(,) комукол'век і т. д. когось, комусь і т. д. решта неозначених: кождыѵ̆, а, ѥ, жаден, такиѵ̆, сякиѵ̆, оваквиѵ̆, всѣлякиѵ̆, ѥншиѵ̆, ѥнакшиѵ̆, а, ѥ відмінеютсѥ так як імена прилагател'ні.

VII. Возвратител'ниѵ̆ сѥбе, котрим учинок на себе обертаѥм(,) 1. сп. — 2. сп. себе сѥ. 3. сп. собі, си. 4. сп. себе, сѥ. 5. сп. — 6. сп. собою. 7. сп. в' собі.

Роздѣл V.

О словах часовых.

§. 1. Слово часове ѥ тоѵ̆ вираз(,) що виражаѥ(,) що сѥ дѣя, і час(,) в' котрім сѥ що дѣє н. п. кухарка варит обід — тоѥ слово варыт виражаѥ ту(,) що сѥ дѣє і коли сѥ дѣє (час).

§. 2. Час(,) в' котрім сѥ що дѣє(,) троякиѵ̆ ѥ. 1. теперішниѵ̆, виражаѥ(,) же сѥ тепер що дѣє. 3. перешлиѵ̆ або минувшиѵ̆, ѥсли виражаѥ(,) же тоѥ(,) що сѥ дѣѥ(,) вже переѵ̆шло, минуло. 3. будущиѵ̆ виражаѥ(,) же сѥ що дѣяти буде.

§. 3. Особи(,) котрі в' часѣ що дѣют(,) сут тры(,) перша я, друга ти, трета вōн, она, оно — в' многōѵ̆ лычбі мы, вы, оны.

§. 4. Тіѣ особы можут бути, або мужескі, або жен'скі, або нѣякі (мужеского, жен'ского, нѣякого роду) н. п. я ішов, ти ішла, оно ішло.

§. 5. Слово сѥ відмінеѥ подлуг розмаѣтих способів (наклоненыѵ̆) — таѥих способів або наклоненыѵ̆ ѥ тры. 1. способ̄ означенаѵ̆ (наклоненіе изявител'ное)(,) ѥсли особы іх(,) лычба і час означені ѥ н. п. мы пишемо, оны ходыли. 2. способ̄ неозначенаѵ̆, ѥсли анѣ особ, анѣ іх лычби пізнати неможна, н. п. писати, писавши, пишучи, читати, нѣхто ту незнаѥ(,) хто пише, читаѥ, і чи ѥден чи много. 3. способ̄ розказуючиѵ̆ (повелител'ное)(,) ѥсли розказ виражаѥ н. п. сѣдаѵ̆, пиши, читаѵ̆.

Увага. Способ̄ звезуючиѵ̆ (сослагател'ное) в' нѣмецкōм языку уживаниѵ̆, в' рускōм через способ̄ означениѵ̆ сѥ виражаѥ додаючи слова спōмні: бим(,) бись, би, аби, коби н. п. ябым му дав волів, кобымы самому непотрібно.

Кромі тих способів ѥ іще в' словах причастіе (імѥслōв). Причастіе виробѥ сѥ зо слōв з' І-шоѣ особы лычби поед. додаючи в' часѣ теперішнōм склады чиѵ̆, ча, че — а в' перешлōм шиѵ̆, ша, ѥ — в' сострадател'нōм ниѵ̆, на, не — н. п. пишу ѥ І-а особа часу тепер. додавши чиѵ̆, ча, че, буде причастіе часу тепер. пишучиѵ̆, ча, че, — в' перешлім часѣ маѥ я писав — додавши до того шиѵ̆, ша, ше буде причастіе: писавшиѵ̆, а, ѥ, — від способу неозначеного писати відкинувши ти, додаѥ сѥ склады ниѵ̆, на, не і буде причастіе сострадател'не — писаниѵ̆, а ѥ, (імѥ прилагател'не).

§. 6. Слово часувати значит уміти го закōнчувати подлуг тых розмаѣтих способів, часів, особ, родів і лычб.

§. 7. Рōжні ѥ слова часові 1. слово чинне, дѣѵ̆ствытелне, виражаѥ(,) же особа або річ щось робит (дѣѥ) н. п. пишу, кōнь тегне,

вбл пасе. 2. слово сострадателне, виражає(,) же єдна річ від другоѣ щось стражде (терпит) доброго або злого, н. п. бувим ган'блениў від матеры — сестра була люблена. — Слбв сострадател'них особливих нема в' рускбў мові, іно се зо слбв чынних переробеют. 3. слова н ѣ я к і, виражают іно(,) же річ яка є, або єѣ стан, приміот, н. п. білѣє, чорнѣє дерво, тіѣ немогут се перемінети в' сострадател'ні. 4. слово з а і м к о в е, чинность на самого дѣющого обертає (возвращає) н. п. бою се, хвалю се. 5. слово б е з о с о б и с т е, іно в' третбў особі се уживає н. п. днѣе, свитає, темнѣе, гримит. 6. слово посилкове бути єнші слова посилкує н. п. буду видѣти.

§. 8. Слова часові сут н е с о в е р ш е н н і(,) єсли виражают чинность не зовсѣм іще докбнчену н. п. читавим книжку, писавим лыст — другі є с о в е р ш е н н і, котрі чинность зо всѣм закбнчену виражают, н. п. перечитавим книжку, написавим лыст — часом сут є-д е н с т в е н н і(,) єсли виражают(,) же се іно раз єдин що стало н. п. ував (! упав) з'коне, встав рано — або виражают(,) же се що часто дѣяло н. п. вставав рано, падав з' коне.

§. 9. Часованє слова посилкового б у т и. 1. Способ означеныў — час теперѣшниў, лычба поед. 1. о. я є (єст). 2. о. ты є, 3. о. вбн є, она є, оно є (єст), лычба многа: 1. о. мы є. 2. о. вы є. 3. о. оны є (сут).

Ч а с п е р е ш л и ў. л. п.

1. о.	м у ж. бувим	ж е н'. булам	н ѣ я к. булом
2. о.	„ бувись	„ булась	„ булось
3. о.	„ був	„ була	„ було

лыч. многа.

1. о. булысмо	2. о. булысте	3. о. булы.

Ч а с б у д у щ и ў. лыч. поед.

1. о. буду	2. о. будеш	3. о. буде

лыбча многа

1. о. будемо (будем)	2. о. будете	3. о. будут.

С п о с о б н е о з н а ч е н и ў, час т е п е р. бути, будучи, час п е р е ш. бувши, час б у д у щ. будущи.

С п о с о б р о з к а з у ю ч и ў, лыч. поє. 1. о. нехаў буду. 2. о. будь. 3. о. нехаў буде, лычба многа: 1. о. (нехаў будемо), (буд'мо). 2. о. буд'те. 3. о. нехаў будут.

Причастіе (імеслбв) ч. т. (сыў, сущыў) іно в' славен'скім языку се ужывае — будучиў, а, е, час перет. бувшиў, а, е, час будущиў, — будущиў, а, е.

§. 10. Часованє слбв несовершенних.

Слова несовершенні подлуг трох форм часуют се. До I. Форми належат слова, котрі у і ю часу тепереш. першоѣ особи лычб. поед. в' способі неозначенбм на т и перемнієют — належат ту по наўббльшоў части закбнчені на а ю, и ю, ы ю, є ю, і ю, б у, д у, н у, з у, с у, т у, также єдноскладові на р у перемінєют у на т и а перед р привмают е н. п. жру, жерти — пру, перти — тру, терти — мру, мерти. прыклад: маю, мати, даю, дати — мыю, мыти — рыю, рыти — л'лею, л'лети — умѣю, умѣти — с'мію, с'міти — тлѣю, тлѣти — гребу, гребсты — кладу, класти — клену, клести — плину, плисти

або плити — везу, везти — несу, нести — плету, плесты. Увага. Закінчені на ну, ду, ту перемінеют н, д і т. на с.

До II. Форми належат(,) котрі у і ю часу теперішного I. особи лыч. поед. в' способі неозначеним на вати перемінеют — ту належат всѣ закінчені на ую і ою н. н. купую, купувати, тан'цюю, тан'цювати.

До III. Форми належат слова, котрі у і ю часу теперѣш. I. о. лыч. поед. в' способі неозначеним на ыти, ити, іти і ѣти перемінеют — ту належат по наѵ̈бо́л'шоѵ̈ части закінчені на ею, ою, жу, ру, чу, шу, щу, бю, вю, зю, лю, мю, ню, пю, н. п. клею, ѣти — пою, поѣти — ржу, ржыти — лежу, лежыти — горю, (у) горіти — куру, рыти — ру́чу, ыти — му́чу, ити — страшу, ити — трощу, ити — бю, о́йти — вю, выти — слезю, ыти — молю, лити — ломю, ити — гоню, ити — пю, пыти — кпю, кпыти.

Увага. Закінчені на жу, если перед ж мают д(,) в' дал'шо́м часованю викидают ж н. п. суджу, судиш, судйти — роджу, родиш, родити — закінчені на шу, перемінеют по наѵ̈бо́лшоѵ̈ части ш на с, а закінчені на щу, щ, на ст, н. п. ношу, носиш, носити — пощу, постиш, постити, ч на т, н. п. кручу, крутыти. В' I. і III. Формі много неформне се часують, котрых спыс при кінци се положит.

§. 11. Прыклади часованя подлуг трох форм.

I. Ф.	II. Ф.	III. Ф.
I. Способ означенийѵ̈.		
Час теперішнийѵ̈ — лычба поздынча		
1. о. маю	купую	лежу
2. о. маєш	купуєш	лежыш
3. о. маю	купує	лежыт
лычба многа		
1. о. маємо (маєм)	купуємо, єм	лежымо
2. о. маєте	купуєте	лежыте
3. о. мают	купують	лежат
Час перешлийѵ̈ — лычба поединча		
1. о. муж. мавим(,) я мав	купувавим, (ав)	лежывим, я ив
1. о. жен'. малам „ мала	купувалам, (ла)	лежылам, ла
1. о. нѣяк. малом „ мало	купувалом, (ло)	лежылом, ло
2. о. муж. мавись, ты мав	купувавись, (ав)	лежывись, ив
2. о. жен'. малась „ ла	купувалась, (ла)	лежылась, ла
2. о. нѣяк. малось „ ло	купувалось, (ло)	лежылось, ло
3. о. муж. (вон) мав	купував	лежыв
3. о. жен'. (она) мала	купувала	лежыла
3. о. нѣяк. (оно) мало	купувало	лежыло
Час будущийѵ̈ — лычба поед.		
1. о. буду / 2. о. будеш / 3. о. буде	мати / знати / або / мав / знав, ла, ло	„ купувати / або / купував, ла, ло	„ лежыти / або / лежыв, ла, ло

Лычба многа

1. о. будемо	мати знати	„	купувати	„	лежыти	
2. о. будете	або	„	або	„	або	
3. о. будут	мали знали	„	купували	„	лежыли	

2. Способ неозначеный.

час теп.	мати знати	купувати	лежыти
„	маючи знаючи	купуючи	лежычи
час пер.	мавши знавши	купувавши	лежывши

3. Способ розказуючий. лычба повед.

1. о.	маѵ		
2. о.	знаѵ	купуѵ	лежы
3. о. нехаѵ	має знає	наѵ купує	нехаѵ лежыт

лычба многа

1. о. маѵмо	купуѵмо	лежім
2. о. маѵте	купуѵте	лежіт
3. о. нехаѵ мают	купують	лежат

Причастіе. час тепер. лычба повед.

маючиѵ, а, е, купуючиѵ, а, е, лежычиѵ, а, е,

так се спадкують як імена прилагател'ні.

Час переш.

мавшиѵ, а, е, купувавшиѵ, а, е лежывшиѵ, а, е,

дуже рідко се уживає — натоміст уживає се часто причастіе сострадател'не, або іме часове прилагател'не — знаниѵ, а, е, — купованиѵ, а, е, — лежыниѵ, а, е, від того то причастія сострадател'ного всѣ часы сострадател'ноѣ формы се виробюют, додаючи часы слова посилкового бути.

Час тепер.

знаниѵ, а, е, є купованиѵ, а, е, є лежыниѵ, а, е, є

Час переш.

знаниѵ, а, е	був	„	був	„	був
„	була	„	була	„	була
„	було	„	було	„	було

Час будущ.

знаниѵ, а, е	буду	„	буду	„	буду
„	будеш	„	будеш	„	будеш
„	буде	„	буде	„	буде

Способ неознач. бути знаниѵ, купованиѵ, лежыниѵ

способ розказ. 2. о. будь. „ „ „ „

3. о. нехаѵ буде „ „ „ і т. д.

§. 12. Часованє слôв совершенних дѣє сѣ по наѷбôл'шоѷ части подлуг форм слôв совершенних, особливе тых слôв совершенних(,) котрі зо слôв несовершенних через додаток прислôвцѣв повстают — решта слôв совершенних ідут подлуг IV. форми собі властивоѣ — до тоѣ IV форми належат всѣ слова закôн'чені в' будущім часѣ на н у, а в' неозначеном способі т и приѷмаючі н. п. плюну, плюнути — труну, трунути — крыкну, крыкнути — махну, махнути — кыну, кынути і т. д. Слова совершенні немают часу теперішного. Прыклади часованя слôв совершенних.

I. Ф.	II. Ф.
Час перешлиѷ. лычба повд.	
1. о. накрывим, лам, ом	перетан'цювавим, лам, лом
2. о. накрывись, лась, лось	перетан'цювавись, лась, лось
3. о. накрыв, ла, ло	перетан'цював, ла, ло
лычба многа	
1. о. накрылисмо	перетан'цювалисмо
2. о. накрылисте	перетан'цювалисте
3. о. накрыли	перетан'цювали.
Час будущиѷ. лычба повд.	
1. о. накрыю	перетан'цюю
2. о. накрывш	перетан'цювш
3. о. накрыє	перетан'цює і т. д.

як крыю і тан'цюю, во всѣх решта способах і часах сѣ відмінеют.

III. Ф.	IV. Ф.
Час перешлиѷ. лычба повд.	
1. о. відлежывим, лам, лом	плюнувим, лам, лом
2. о. відлежывись, лась, лось	плюнувись, лась, лось
3. о. відлежыв, ла, ло	плюнув, ла, ло.
лычба многа	
1. о. відлежылисмо	плюнулисмо
2. о. відлежылисте	плюнулисте
3. о. відлежыли	плюнулы.
Час будущ. лычба повд.	
відлежу, иш, ит.	плюну, неш, не
лыч. мно. відлежимо, ите, ат	плюнемо, нете, нут
Час тепер.	
Способб неознач. відлежыти	плюнути
відлежычи	—
Час переш. відлежывши	плюнувши
Способб розказуючиѷ] 1. о. нехаѷ відлежу	плюну
2. о. відлеж	плюнь
3. о. нехаѷ відлежыт	плюне
многа лычба 1. о. відлежмо	плюн'мо
2. о. відлежіт	плюн'те
3. о. нехаѷ відлежат	плюнут.
Прычастіе. відлежывшиѷ, а, е	плюнувшиѷ, а, е
відлежыниѷ, а, е	плюнениѷ, а, е.

§. 13. Часованѣ слѡв заімкових дѣѣ сѣ подлуг тых виложених форм додаючи в' кождім часѣ і способі слѡвце сѣ, н. п. граю сѣ, граєш сѣ, грає сѣ, граємо сѣ, граєте сѣ, грають сѣ, час пер. гравим сѣ, гравис сѣ і т. д. час буд. буду сѣ грати, будеш сѣ грати і т. д.

§. 14. Слова безособысті(,) котрих дуже мало в' рускѡў мові ѣ, легко часувати подлуг виложених форм, н. п. днѣѣ, — час пер. днѣло, час буд. буде днѣти(,) способ неознач. днѣти і т. д.

§. 15. Кромі тых слѡв, що сѣ подлуг вишше положених форм часуют, много ѣ в' рускѡў мові слѡв нефоремних особлыве в' закѡнченях I-шоѣ і III-тоѣ форми (в' II-гѡў формі нема слѡв нефоремних). — Спыс ѣх ту сѣ кладе:

беру, брати
бору, бороти
біжу, бігчи
веду, вести, вів
возму, взѣти (соверш.)
вежу, вѣзати
вю, (звиваю) вити
вію, віяти
гну, гнути
горну, горнути
дѣю, дѣяти
жду, ждати
жену, гнати
жну, жити (жати)
зову, зву, звати
колю, колоти
клену, клѣсти
кажу, казати
кладу, класти, клав
краду, красти, крав
краю, краяти
кую, ковати
маю́ (маіом), маѣти
мелю, молоти
мѣкну, мѣкнути
мокну, мокнути
могу, можу, могчи
мну, мѣти
надѣю, надѣяти, (вати)
ору, орати
перу, прати
підоўму, здоўму, піднѣти, зднѣти (соверш.)
печу, печи
плáчу, плáкати
плачу́, платыти
плыну, плыти, плысти
плещу, плескати
плящу, пляскати
пну (ти), пнути, пѣти
пору, пороти
полю, полоти
приду, присти
рву, рвати
реку, речи
росту, росты
свищу, свистати
сѣду, сѣсти, (соверш.)
(сѣдаю, форемне ѣ)
сыпю, сыпати
скачу, скакати
скрегочу, скреготати
скрепчу, скрептати
слину, слинути
спю, спати
стану, стати (соверш.)
стерегу, стережу, стерегчи
стою, стояти
стружу, стругати
сучу, сукати
сѣю, сѣяти
сѣчу, сѣчи
тну, тѣти
цвыту, цвысти
чешу, чесати
щу, сцѣти
ѣм, ѣсти
ѣду, ѣхати
ўду, (іду), ўти, (іти).

§. 16. Слова часові нашоѣ мови стосуют сѣ до особи, вю (! вѣ) роду і лычби, н. п. вѡн пыше, я ўду, она ѣхала, ты ходыш, теле ска-

кало, люде говорат — іно тогды(,) коли єдно слово до імя збіорового, або до кіл'кох особ се стєгає, не стосує се до лычби, але в' многōў лычбі се кладе. Пан'ство приѣхали — брат і сестра ўдут до церкви.

Часть (Паўка) II.

О частех мови невідмінеючих се.

Роздѣл I. О предімку (предлозѣ).

§. 1. Предімки звикле стоят перед іміом — і виражают стосунок єдноѣ річи до других н. п. до дому ўшов.

§. 2. Предімок нѣколи се сам невідмінює, але відмінює імена (річи, прилагател'ні і лычбові) і заімки, перед котрыми стоѣт — і так: 1. на другиў спадок перемінеют се імена і заімки через предімки без, до, для, коло, кромі, (крōм)(,) від, міcто (заміст)(,) опріч, против, противко, напротів, н. п. без него до церкви для набожен'ства коло школи ўшов; 2. на 3-тиў спадок через предімок к', ко, н. п. приўшов к' мині, аби з' ним ўти до міста; 3. на 4-тиў спадок через н. п. через колоду перескочив.

§. 3. Деякотрі предімки подлуг розмаѣтих питань рōжно перемінеют, і так: а) за перемінює або в' 4-тиў або в' 6-тиў спадок, питаючи за що? за кого? коли? має 4-тиў спадок н. п. заплаты за роботу — за годыну приўдеш — а пытаючи за ким? за чим? має 6-тиў спадок н. п. ўшов за мною; б) з', зо має 2-гиў спадок на питанє відки? н. п. выўшов з' дому — а на питанє з' ким? має 6-тиў спадок н. п. выўшов з' кумом; в) над, межe, під, перед, або на 4-тиў або на 6 тиў перемінеют, н. п. нема понад мене — надо мною высит — під дуба ўти — під дубом стояти — перед нас поставлено — перед намы стоѣт; г) на, о, по, в', во, у на 4-тиў або на 7-миў спадок, н. п. ўду на гору, на горі стою — о поле пішле, о вовку помовка — по воду ўде, по водѣ пливає, пустив в' шкоду, в' шкодѣ було.

Роздѣл II. О прислōвци (нарѣчію).

§. 1. Прислōвце звикле при словах часових стоѣт, і виражає час, місце і способ(,) в' якім се що дѣє, н. п. ту, там, ось, осьде, онде, тутки, тамечки, відси, відтамти, звідтам — виражают місце — нынѣ, завтра, вчера, оногди, все, завсѣди, нѣгди, нѣколи, вечер, рано — виражают час — добре, красно, зле, швидко, хутко і т. д. виражают способ(,) в' якім се що дѣє.

Єнтыми се пытаємо н. п. як? коли? де? на що? про що? за що? — єнтыми заперечіемо, н. п. не — нѣт — нѣгди — нѣколи.

§. 2. Прислōвця є первен'ственні, же від жадного слова непоходєт, н. п. ту, там, де, що — або походячі і зложені, н. п. тутки, тамки, ос'де, прощо, декол'век, якокол'век, дебудь, щобудь і т. д. наўбіл'ше прислōвцѣв походит від імен прилагател'них, н. п. зле, добре, красно, швидко, миле — від, злыў, добриў, краснiў, швидкиў, милыў.

§. 3. Як слова прилагател'ні, так від них походячі прислōвця могут се стопнювати н. п. зле, гірше, наўгірше — добре, лѣпше,

наѵ̑лѣпше. Присловця стоят і при іменах прилагател'них, н. п. некрасныѵ̑, дуже добриѵ̑.

Роздѣл III. О спӧѵ̑нику (союзѣ).

§. 1. Спӧѵ̑ник є вираз, що стеґає (звезує) не іно слова, але і цѣлі мысли меже собою, н. п. я і вӧн ходылисмо в' дорогу. Хоць не просив, преце му дали.

§. 2. Розмаѣті є спӧѵ̑ники — єдні потверджают, н. п. і, так, также — другі заперечиют, нѣ, анѣ — треті причыну приводят бо (коли), же, би, аби, коби — є і такі(,) по котрих варунок наступає, н. п. єсли, хібаби.

Роздѣл IV. О викрыкнику.

§. 1. Викрыкник є коротев'ке слово, виражає радӧсть, жаль, гнѣв або роспач, н. п. га! ну! ах! фе! геѵ̑!

§. 2. Викрыкники часто се опускают, особлыве єсли се кого кличе або взиває; і на тоѵ̑ час кладе се іме в' 5-тім спадку і знак викрыку! н. п. Боже ласкавиѵ̑! Хлопче! ходи сюда. Ратуѵ̑ нас Г҃ди!

Додаток.

О писовни або належитӧм писа́ню.

§. 1. Кожде слово мови можна написати, але аби го зрозуміти(,) що значыт, треба го належыте написати; бо як слово яке недобре вымовлене незрозумієш, так і зле написане трудно зрозуміти.

§. 2. Науку о писаню подѣлѣм на 3 питань. 1-ше Де класти велыкі писмена (на почитку слов)? 2-ге Котрыми писменами кожде слово писати? 3-те Де класти знакы писарскі?

§. 3. I. Велыкі писмена мают се класти: а) на почитку кождою (! кождоѣ) мови (кождого писма); б) по кропцѣ, в) на почитку кождого риду, єсли се до складу пише, як в' піснех, коломыѵ̑ках і єнших складаних мовах і писмах, н. п.

Чорні очи як терен(,)
Колиж ми се поберем — або

Пречистая Дѣво мати рускоґо краю,
Як на небі, так на земли тя велычаю.
Ти ґрішныков тяжкоѵ̑ муки
Через твоѣ збавляєш руки(,)
Недаѵ̑ пропасти.

г) Імена власні, бога, ангелов, светых, людеѵ̑, міст, сел, рік, гӧр і т. д. н. п. Господь, Бог, Гавриіл, С. Петро, Добош, Л'вӧв, Бескеди, Днѣстер, Бистрыцє, Почаѣв і т. д.; д) Тытули, Уриди, годности н. п. Цѣсар, Папа, Метрополѣта, Біскуп, Єднорал, Князь, Староста, Парох, Мандатор, Вӧѵ̑т.

В' лыстах повинно се писати велыке писмено на почитку слов: Отче! (Тату) Мати! (Мамо) Стрыю! Вую! Пане! Добродѣю! Вел'можныѵ̑! Ясне Вел'можниѵ̑! Ясне Ос'вѣщениѵ̑! Ваша(,) Єго Е҃ѫцел'лен'цѣя! Наѵ̑яснѣѵ̑шиѵ̑! і т. д.

§. 4. II. Як писати кожде слово? — Наѵ̑перше ту правыло повинно бути: Пишы так кожде слово(,) як го люде мудріѵ̑ші (доброѣ

вимови) вимовлєют. Добре ту уважити потрібно на тіѣ писмена(,) що сє подобне вимавлєют: як **а і я — ы, и — ѳ і ѣ — е і є — у і ю.**

а пише сє там(,) де грубо вимовлєти потрібно, н. п. пан, аркан.

я там(,) де сє мєхко вимавлєє (**ı** на початку слів(,) **ѧ** в' серединѣ), н. п. **ıарыў, ıк, пѧнў, віѧть.**

ы пишы там(,) де грубо і довго вимовлєєш і на котроў склад голос впадає, н. п. мы, вы, оны, паны, лану, малыў, дурныў, — меновите в' словах часових в' розказуючім способі в' 2-гöў особі, н. п. іды, пишы, клады, беры! і т. д.

и пишы там(,) де грубо а коротко вимавлєєш, н. п. ти! Господи! корови, гуси, скрыпки, велыкиў, кариў, сывиў, добриў.

ѳ писати сє має в' словах(,) котрі в' переднöў або послѣдньöў перемінѣ **о** мают, н. п. кöсна, косен — мöў, мого — дöм, дому — вöл, вола — кöнь, конє.

і писати сє має там(,) де сє тонко немєхко вимовлєє, н. п. **і**, піди, молоді, чорні, білі.

ѣ повинно сє іно там писати(,) де сє тонко і мєхко як пол'ске **ji** вимовлєє, н. п. сѣяти, ѣсти, сѣсти, нѣколи, дѣяти, цѣп.

є пишы там(,) де сє мєхко (як пол'ске **je**) вимовлєє, **ѳ** там де твердо, грубо, н. п. Ѳва, еў, сєдь, сей, с'мѣє сѳ, сєсе.

ѕ пишы там, де грубо твердо сє вимавлєє.

ю де мєхко, н. п. лудит, люди — судит, сюды.

ь пише сѣ по согласних, котрі сє мєхко вимовлєют, звикле іно на кöн'цы слöв — в' серединѣ місто **ь** пише сє над согласною (') **ѣ р ч и к**, н. п. кöнь, с'міх;

ў іно в' двоєгласних сє писати має, н. п. виўды! даў.

ѡ пише сє на почитку(,) **о** на кöн'цы слöв і в' серединѣ.

Согласні писмена подлуг вимови писати належит — а по наўбöл'шöў части все єднако вимовлєют сє, іно **д, з, л, н, с, т і ц**, перед мєхкыми самогласними **я, є, ѣ, ю** і перед **ь** вимовлєют сє мєхко — перед єншыми самогласными, перед согласными і на кöн'ци слöв вимовлєют сє твердо, н. п. діў, дѣў — лѣзь, лаз(ь) — мöль, мул — сині, панѣ — цап, цяп.

§. 5. Ш. Де класти знакы писарскі?

1. Штрих (запятая) (,) кладе сє там(,) де читаючи трохи перестати (витхнути) потреба — голос невідмінєє.

2. Кропка (точка, пункт) (.) значит(,) же мысль єдна сє скöн'чыла. Голос по нѣў ныско сє спускає, а читаючи треба наўдовше перестати.

3. Дві кропки (двоєточіѣ, два пункти) (:) голос по них трохи сє спускає, і менше перестає як по кропцѣ — наўбіл'ше там сє кладе, де має наступыти повість, або де чужі приводимо слова, н. п. Добре то мовєт: За моє жито, ще мене быто. — Мовит Христос Спаситель: Молѣт сє і неуставаўте і т. д.

4. Кропка зо штрихом (штрихпункт) (;) кладе сє в' половыци кіл'кох мыслеў, если таѕ(,) що наступає, означие причыну, або виклад яснѣўшиў передних мислеў, н. п. Нам наўлѣпше у природи; Пуща: лöжко — небо: стрöп.

5. Знак питаня (?) пише се по запитаню, н. п. чого хочеш? Де ѵ̑деш?

6. Знак викрыку (!) кладе се, коли кого клычем, або в' гнѣві, радости і роспачи.

7. Знак вмістител'нич̑ ( ) кладе се пишучи мысл' від передних і наступних ріжну, коли тая тамтым перескаджне, н. п. Прошу я тебе (о щом вже тіл'ко разы просыв)(,) не трать дурно часу.

8. Оᵭія (ʹ) штрих кладе се над тою самогласною(,) на котру голос впадае.

9. (¨) Два пункта або і над о кладе се там(,) де се о як і вимовлети повинно, н. п. дѳ̈м (того знаку в' славен'ских кныгах нема).

10 (ʻ) ѣрчик, кладе се в' середынѣ особливе над тыми согласными(,) котрі се мехко вимавлети мают, хоць за ными жадне мехке самогласне не стоѣт, але ь стоятиби повинно.

11. (ˈ) іорчик, в' славен'скім часто уживане заміст ъ(,) котре се особливе на кѳнци слѳв по твердых согласних писати звыкло — в' рускѳм языку іно в' предімках в', к', з' і с' уживаѵ̑, н. п. приѵ̑шов к' минѣ в' шапцѣ.

12. (˘) знак тоѵ̑ іно над ѵ̑ в' двогласних се кладе, а в' славен'скім над й.

13. Знак роздѣленія (—) або (=) кладе се на кѳн'ци риду, если се цѣле слово в' тім ридѣ помістити неможе і якась наѵ̑ка того слова до другого риду се переносит. Уживаючи знаку роздѣленія уважити потреба, аби го меже складами а не в' середынѣ складу класти, н. п. хвалите Госпо-да — положеныѵ̑ ту знак роздѣленія меже складами, с п о і д а — злеби було писати Госп-ода в' середынѣ складу спо.

У в а г а. В' славен'ских книжках іще кіл'ка енших знаків уживае се — з' меже тих (ᷣ) титла і (ᷤ) словотитла для скороченя слѳв над словами уживані, і в' руских книжках запроваджені зістали. Титла уживае се наѵ̑біл'ше місто самогласних писем а, е і о, н. п. Цр̃ь, заміст Царь. Бг̃а, заміст Бога. Оц̃ъ, заміст Отецъ. Слово титла кладе се заміст о з' денекотрими согласними, меновите з' д, р, с, т, м, н, п, н. п. Хр̃с̃, заміст Христос. — Бц̃а, заміст Богородица і т. д. Конец.

16. Просьба львівської консисторії до губернії о затвердженне Вагилевичевої граматики з 1846 р. на шкільний підручник.

Unter den größten Hindernißen der Einführung und der Reglung des Schulunterrichtes ist der Abgang an Schulbüchern. Um diesem abzuhelfen(,) hat das Consistorium noch im Jahre 1844. an sämmtliche S. D. Aufsichten den Aufruf erlaßen Uibersetzungen und Ausarbeitungen der sämmtlichen vorgeschriebenen Schulbücher zu liefern.

Von den eingelangten Ausarbeitungen ist die vom Johann Wagilewicz verfaßte im Anschluße ℓ. mitfolgende Grammatik der ruthenischen Sprache für die unteren Klassen der Volksschulen geeignet befunden.

Eine hohe kk. Landesstelle wird gebethen:

a) diese Grammatik als Schulbuch für die unteren Klassen der Volksschulen vorzuschreiben,

b) die Indrucklegung derselben möglichst bald einzuleiten, und

c) dem Johann Wagilewicz für die Ausarbeitung derselben eine Remunerazion von 100 Fl. Cm. gnädigst anzuweisen.

17. Перемиська консисторія пересилає губернії рецензію граматики Вагилевича.

Hochlöbliches k. k. Landes-Gubernium!

Die mit hohem k. k. Gubern. Erlaße vom 21. Junij l. J. Z. 41098 im rückgeschlossenen Manuscripte dem Consistorium zur Begutachtung zugestellte ruthenische Grammatik des Johann Wagilewicz ist, was das System und die innere Anordnung anbelangt, gut, und recht anwendbar, nur die Sprache dieser Grammatik scheint nicht überall die rein ruthenische zu seyn, denn bald ist sie durchwebt mit dem Kirchenslavischen, bald geht sie ins russische über — wie es die in der ruthenischen Sprache beiliegenden Bemerkungen darthun.

Wollte der Author nach diesen Bemerkungen die Korrektur vornehmen, so wäre sein Werkchen eine auch der Sprache nach eine gelungene, dem jetzigen Bedürfnisse einstweilen entsprechende Grammatik.

Geruhe demnach Ein hohes k. k. Landes-Gubernium das obererwähnte Manuscript alsdann bald möglichst in Druck legen zu lassen und die Einführung dieses Elementarbuches schon im angehenden Schuljahre gnädigst besorgen zu wollen. Przemysl am 22 Julij 1848. Sielecki, Diöz. Adiutor.

18. Рецензія Витошинського граматики Вагилевича.

Коротки уваги надъ рукописею: Начал'ныя правила малорусской Грамматики.

Системъ и порядокъ той грамматики есть добрый и належитый. Мова той грамматики не есть мова, якою у насъ просвѣщенныи Руссины говорятъ, мова чисто-русска, ино есть переплѣтана церковною и россійскою; такъ на стор. 2 читаемо: „Буквы малорусскія всегда постоянно произносятся“ по русски мовится: „все стало (непремѣнно) вымавляются“. На сторонѣ 29 стоитъ: „Замѣчается время настоящее“ — Руссинъ повѣстъ: Уважаеся часъ теперѣшній; и проч.

Кромѣ того еще и наступующіи уваги учинити маемо:

На сторонѣ 1 стоитъ „гласн(а)я Selbstlaut“ коли напротивъ во всѣхъ грамматикахъ Selbstlaut „самогласная“ зовеся.

На сторонѣ 5 що до рода именъ существител'ныхъ говоритъ авторъ, що того учитъ употребленіе. На щоже намъ утѣкатися до употребленія, коли Руссины въ той рѣчи такъ ясныи и простыи правила маютъ, якими, не знаемо, чи кто иный похвалится. Для того повѣдаемо: „Въ языцѣ русскомъ мужеского рода суть всѣ имена существител'ныи закончены на ъ и й; на пр. столъ, снопъ, рой, улей. Жен'ского рода закончены на а, я и ь; на прикладъ: книж-

Da diese Gramatik zum Gebrauche sämmtlicher ruthenischen Volksschulen dienen soll, so hat man sich veranlaßt gefunden, dieselbe vorläufig der Begutachtung des Przemysler g. k. Consistoriums zu unterziehen.

Aus dem im Anschluße mitfolgenden Berichte des Przemysler Consistoriums, wolle Euere Excellenz entnehmen, daß dieses Consistorium mit der fräglichen Gramatik(,) was das System und die innere Anordnung betrifft(,) einverstanden ist, und nur den Umstand erhebt, daß die Sprache derselben nicht überall rein ruthenisch sei, und bald mit dem Kirchenslavischen durchwebt ist, bald ins russische übergeht.

Ich nehme mir daher die Freiheit diese Gramatik Euerer Excellenz zur gefälligen Einsichtsnahme mit dem Ersuchen zu übermachen, dieselbe nach dero Ermessen dem Verfasser zur Berichtigung zustellen lassen, oder wie sonst darüber verfügen, und das Ergebniß baldmöglichst anher bekannt geben zu wollen.

Empfangen Euere Excellenz den Ausdruck der ausgezeichneten Hochachtung(,) mit der ich die Ehre habe zu sein, Euerer Excellenz gehorsamer Diener Gołuchowski. Lemberg am 1-t August 1848.

20. Рецензія Антона Петрушевича граматики Вагилевича.

X. Wagilewicz napisał swoje Начальныя правила малорускои Грамматики, językiem czysto ruskim już podług grammatykalnych prawideł wykształconym i obrobionym, że tak powiem, językiem książkowym. X. Witoszynskiemu podobało się nazwać ten język mieszaniną mowy cerk(i)ewnej z rossyjską, z tém twierdzeniem, że to nie jest ten język, którym naśi oswieceni Rusiñi mówią. (?) — W rozkładzie i ułożeniu swojej gramatyki miał X. Wagilewicz na oku uczone dzieła gramatyczne Grecza i Wostokowa(,) najsławniejszych lingwistów Wielko-ruskich. W theoryi słowa odchodźi on nieco od nich, idąc po części za Dobrowskim (Institutiones ling. slav.) w układaniu prawideł tej części gramatyki. Wreście X. Wag. nasladując mniej więcej wspomnionych filologów w budowie swej gramatyki, nie czyni przeto językowi małoruskiemu, jednemu z największych narzeczy mowy ruskiej(,) zadnego ublizenia ani krzywdy, ale oddaje dokładnie wszystkie temu narzeczu właściwe odznaki i pojawy gramatykalne, ktore go znowu od narzecza niemniej liczniejszego Moskiewskiego, tak dobitnie odcechowują. Przy tak wielkiej rozmaitości podnarzeczy języka Małoruskiego i różnej wymowie, starał się ze wszech miar X. Wag. co do jego pisowni (orthografii) o jednostajność i pojedynczość takowej, największych jej zaletach: nietworząc nowych liter, nie kreśkując takowych bez potrzeby, nie opuszczając znich zadną, jako by to małowazną. — Co się tyczy podziału deklinacyi, rzeczówników, przymiotników, zaimków... jako tez ich spadkowania; co się tyczy słowa(,) jego konjugacyi, czasowań... upojedynczył i związłej wyłozył X. Wag. w tém drugiém swém dziele podane gramatykalne prawidła, daleko lepiej, jak w pierwszej, obszerniejszej r. 1845 drukiem w mowie polskiej wydanej małoruskiej gramatyce. W ten więc sposob język narodu naszego ujęty w karby prawideł tej nowo napisanej gramatyki, z porządku juz czwartej, w naszym kraju wydanej. może być pewnym swego dalszego rozwoju i wydoskonalenia się, juz teraz na drodze prawidłowosci zastosowanej zupełnie do właściwej jego przyrody. Nakoniec przyjmując wspomnioną gramatykę do szkoł narodowych, do użycia powszechnego, zdoła się usunąc z czasem dotychczasowa niejednostajność orthographiczna, i niegramatykalność języka ruskiego w wychodzących z druku pismach naszych.

W następujących słowach rozbiorę zarzuty czynione X. Wagilewiczowi przez X. Witoszyńskiego co do niektorych uchibień gramatykalnych. Tak X. Witoszynskiemu niepodoba się nomenklatura gramatykalna juz od wieków na Ruśi przyjęta. Jak wiadomo(,) uzywa juz takowej gramatyka słowiensko-grecka wydana we Lwowie 1591.(,) uzywali jej takze Małorussini w swych słowiensko-ruskich gramatykach L. Zyzania 1596(,) M. Smotryski (1619)(,) Serb Mrazowicz (1794) wydanych. Przyjęta jest ona po czę-

ка, лавка; таблиця, воля; злóсть, мышь; але слова: день, камень, локоть, огень, пень, ремень, ячмень, суть мужеского рода; наконецъ середнего рода суть всѣ имена на о, е, и нѣкотрыи на я; на пр. óкно, шкло; море, лице; имя, теля.

На сторонѣ 7 стоитъ, що „дубъ“ въ 4 падежи мае „дубъ“, а мы твердимó, що не дубъ, нно „дуба“ на пр. стялъ емь дуба, купилъ емь бука, привезъ емь граба — бо въ мовѣ русскóй въ числѣ единственнóмъ и дерева до одушевленныхъ належатъ, а въ числѣ множественнóмъ скланяются якъ неодушевленныи.

На сторонѣ 9 чинитъ авторъ рóжницю межи одушевленными и неодушевленными жен'ского рода, але о тóй рóжници жаденъ иный грамматикъ не знае, бо четвертый падежъ чис. множ. рóвнаеся все первому, на пр. идутъ невѣсты, видѣлъ есь невѣсты, а не невѣстъ, якъ авторъ хоче; пасутся коровы, купилъ емь коровы, не коровь.

На сторонѣ 11. имя въ другóмъ падежи числа единств. мае имени, не имена.

На сторонѣ 16. Имена прилагател'ныи для всѣхъ трохъ родóвъ скланяются въ числѣ множественнóмъ еднако и Руссины рóжницѣ тои не знаютъ, якой авторъ вымагае. Руссинъ мовитъ: малыи люди, малыи невѣсты, малыи дерева — а малыя не мовитъ николи.

На сторонѣ 23. Третій падежъ мае быти правил'но „менѣ“ а не мѣнѣ.

На сторонѣ 24. Третій падежъ есть „ей“, а не ѣ; 7 падежъ „въ нѣй“, а не нѣ.

На сторонѣ 25. стоитъ „нашего“ але Руссинъ не уважаючи на правила церковнои мовы, котрыи по ч, ш, и щ, не о нно е писати кажутъ, мовитъ и пише! нашого, вашому, нашóмъ, вашой и проч.

На сторонѣ 31. говоритъ авторъ, що „даваемъ“ есть причастіе страдател'ное часа прошедшого — у насъ есть то причастіе страдател'ное, але часа теперѣшного и пишеся правил'но „даваемь“.

На сторонѣ 34. стоитъ „чуетъ“! Руссинъ мовитъ „чуе“.

На сторонѣ 39. читаемо „свитатъ“, але такъ нвó Лемки говорятъ; каждый иный Руссинъ повѣстъ „свитае“. На тóй самóй сторонѣ видимо также: „Въ малорусскомъ языку“ з пол'ска — Руссинъ буде мовилъ: „Въ малорусскóмъ языцѣ“.

Перемишль 22-о Липця 1848. Вѣтошинскій.

19. Ґуберніа пересилае граматику Вагилевича для передачі авторови до справленія.

Hochwürdigster Herr Erzbischof und Primas!

Unterm 18-t Mai l. J. Z. 503 hat das hiesige g. k. Metropolitan Consistorium ein Manuskript der von Johann Wagilewicz verfaßten Gramatik der ruthenischen Sprache dem Landesgubernium mit der Bitte vorgelegt, dieselbe als Schulbuch für die unteren Klassen der Volksschulen in Druck legen zu lassen, und dem Verfaßer für die Ausarbeitung derselben eine Remuneration von 100 fl. K. W. zu bewilligen.

sci w naszych Bukwarach szkolnych, i tej samej uzywają Wielko-Russini w swych gramatykach. Czyliz by nam dzisiaj wypadało tworzyć nową nomenklaturę gramatykalną, może na kształt polskiej, podrobionej podług łacinskiej i niemieckiej(,) gdyż nasza iest tłumaczeniem greckiej? Tak n. p. гласныя (буква) jest tłumaczeniem greckiego wyrazu *το φωνῆεν* — od słowa *φωνη* — гласъ. X. Witoszynski chce użyc wyrazu самогласныя podług niem. słowa Selbstlaut = samogłoska. — Podobnie każe czas terazniejszy nazywać = часъ теперѣшный = zamiast время настоящее — nieuwazając nato(,) ze u Ruśi słowo часъ właściwie oznacza = godźinę (hora) — gdyz napowrót годъ i zdrobniałe година = oznacza rok (annus). — Słowa zas время uzywasię jeszcze do tych czas u prostego ludu, mówi on zepsuto: теперь нато не верѣя t. j. время = czas. Wreście odmieniwszy kilka technicznych wyrazów gramatykalnych, wypadałoby juz dla jednostajności (konse) konsekwentnie całą przerobic nomenklaturę dotychczasową.

X. Wituszynski (!) zarzuca X. Wag. ze niepodał wswej krótkiej gramatyce prawideł poznania rodzajow u rzeczowników — lecz takowy z zwyczajnego uzywania rozpoznawac kaze: co tez jak mnie się zdaje(,) zadnej wielkiej trudnosci nieuczyni rodowitemu Rusinowi, dla ktorego ta gramatyka jest napisaną. W obszerniejszej swej gramatyce w polskim języku wydanej podaje autor pewne prawidła w tym przedmiocie, z liczniejszemi przykładami i wyjątkami, z większą dokładnoscią(,) jak takowe X. Witoszynski przedkłada; zkąd wreście sądzić mozna(,) ze X. Witoszynski drukowanej pierwszej gramatyki X. Wag. nieczytał.

Niewszystkie bowiem rzeczówniki konczące się на ъ и й są juz męzkiego rodzaju(,) jak X. Witoszynski mylnie twierdzi, tak n. p. są rodzaju zenskiego — стай, część pola z kilka morgów ornego zkładająca się(,) пай(пайка) tak nazywają gorali naśi część przypadającą komu i t. d. jako tez nie wszystkie konczące się na о mają byc jak X. Witoszynski twierdzi rodzaju niejakiego. Tak n. p. są na о konczące się słowa rodzaju męzkiego = вуйко, стрыйко, Бойко. Гринько, Тезко ... i t. d.

W starosłowiańskim języku był 1 i 4 spadek u rzeczównikow męzkich z twardem zakonczeniem tak osob jak rzeczy zawsze jednakowy, pozniej stał się 4 spadek podobny drugiemu ale tylko przy żywotnych rzeczównikach, do ktorych X. Witoszynski nawet imiona drzew policzyc radźi i tak pisać w 4 spadku: дуба, бука — gdyz się mówi стялъ емъ дуба, купилъ емъ бука. Wprawdzie nieco nieprzyjemnie brzmi to w uszach Rusina mówiącego dobrze po polsku, jezeli by słyszał gorala zapytującego: „чы стяти той букъ?“ ale przeciez jest to właściwoscią czysto ruskiego języka, którą nawet Wielko-Ruśini wswych grammaty(ka)ch zachowują. Ztej to zapewnie przyczyny przyjął X. Wagilewicz ten zwrót języka ruskiego i do swojej małoruskiej gramatyki.

Podobnie zarzuca Autorowi X. Witoszynski i to bezzasadnie — że czyni roznicę między zywotnemi i niezywotnemi rzeczownikami zeńskiego rodzaju, gdyz o takowej zadny gramatyk niemówi; ze wtakim razie 4 spadek liczby mng. jest zawsze 1-mu podobny. Tak więc X. Witosz. mówić każe: идутъ невѣсти, i zapytywać się także: не видѣлъ есь невѣсты? zamiast невѣстъ. Wprawdzie w polskiej gramatyce nieznachodzimy tej róznicy, lecz nasz naród ruski dotąd takową zachowuje, chociaz takze być moze, że ten w okolicach krytyka, zgadza się w tym razie z polskim językiem. Wrescie ta własność języka naszego iest pilnie zachowana w słowiensko-ruskich księgach(,) jako tez i u Rossian.

Drugi spadek liczby pojedynczej słowa имя pisze X. Wagilewicz имена, jak się zdaje(,) przez omyłkę, gdyz w pierwszej swej gramatyce ma имени tak(,) jak chce X. Witoszyński.

X. Witoszyński mówi(,) że naród nasz dziś nie robi róznicy co do rodzajów w 1 spadku liczby mnogiej przymiotników, lecz to twierdzenie jest tylko szczegółowe, i ogólnie wyrokowane być niemoze, gdy X. Wituszynski (!) cały naród ruski niepodsłuchiwał. X. Wagilewicz zachował te róznice, co jest rzeczą chwalebną, gdyz sama dokładnosc gramatykalna tego wymagała.

Trzeci spadek liczb. pejed. zaimka я pisze X. Wagilewicz podług wymowy мѣнѣ zamiast мене (sic, менѣ), co tez byłoby gramatykaln(i)ej, gdyż е w spadkuwaniu(!) przewaza, na co się też z X. Witoszyńskim zgadzam. Trzeći spadek liczb. pojed. zaimku rodzaju zeńskiego она zaleca X. Witoszynski pisać еѣ, jak też X. Wagilewicz w pierwszej swej gramatyce pisze, lecz tą razą według narodowej wymowy ѣ. w 3-cim spadku używa: — podobnie w 7 spadku tegoż zaimku zamiast нѣ X. Wagilewicza нѣй używać każe. Ten sam spadek X. Wagilewicz pisze przez неѣй —

w pierwszem swem dziele. Mojem zaś zdaniem są to tylko pełne lub skrócone formy zaimku zeńsk. она — jakie tez ma i zaimek męzsk. онъ. Wypadało by takowe następującym sposobem ułozyć:

1. Spadek она
2. „ ея (ей)
3. „ сй (ѣ)
4. „ ею (ю)
5. . . . . .
6. „ ёю
7. „ ней (нѣ)

Na str. 27 a) zamiast filologicznej uwagi, że я kiedyś wymawiano jak мязь, kdyż (!) Celtowie mieli мячъ i t. d. było by w tém dziełku na miejscu to małe spostrzezenie — ze zaimki онъ, она, оно, w swéch skłonieniach z przyimkami, przybierają z początku н (eufoniczne) dla łatwiejszej wymowy n. p. у него — у нихъ; за него, съ нею — z obszerniejszej gram. wyjęte.

X. Wag. gramatykalnie pisze нашего, нашему, zamiast нашого, вашого(,) jak się X. Witoszynskiemu podług wymowy pisać lepiej zdaje; — albowiem to dopusciwszy potrzeba by było pisać іого, іому — всіого... o co się jednak X. Wit. niedomaga.

X. Wagil. na str. 31 nazywa даваемъ imiesłowem biernym czasu przeszłego, X. Witosz i ja twierdzimy(,) ze to jest imiesłow bierny czasu terazniejszego. Wszakże X. Wag. sam w swojej druk. gram. str. 122 pisze: „imiesłow bierny czasu terazniejszego tworzy się z pierwszej osoby liczby mnogiej czasu terazniejszego przez dodanie ый zamiast ъ (o) n. p. дѣлаемъ (o) działamy дѣлаемый“;... a nieco nizej: „Imiesłowe (!) bierne czasu przeszłego tworzą się z czasu przeszłego przez przeistaczanie лъ в нный дѣлалъ działał, дѣланный“. Tak nawet te imiesłowy bierne odznaczają Dobrowski, Kopitar, Hanka... To samo ma sią rozumieć o читаемъ, читанъ.. — i innych w gram. X. Wagalewicza na str. 31.

X. Witoszynski radzi zamiast чуетъ pisać podług miejscowej wymowy чуе, a zamiast свитатъ(,) jak Lemki mowią(,) pisac свитае — lecz zwazywszy tę rozmaitosc wymowy — gdyz jedni mowią свита, drudzy свитае, trzeci свитатъ, poradną by niezawodnie było rzeczą pisać gramatykalnie свитаетъ, чуетъ... Na podstawie wspomnionej wymowy w narzeczu górskim, trzeciej osoby czasu terazniejszego, czasowników zakonczonych na ати и яти, utworzył X. Wag. wswej drugiej gramatyce trzecią formę (спряженіе) dla czasowników, podając to prawidło: ze do trzećiej formy należą te czasowniki, ktore w 3 osobie liczby pojed. czasu terazn. konczą się na аетъ и яетъ(,) ale jednak skracają się na атъ и ятъ albo а i я. Trudną jest rzeczą, ażeby tę skróconą wymowę narzecza gorskiego ogólnie przyjęto. Wiadomo jest przytym X. Wag.(,) ze gorali nasi nie tylko 3. osobę(,) ale wszystkie inne skracają i tak mowią, гадамъ, гадашъ, гадатъ, гадаме, гадате(,) гадаутъ... X. Wag. tylko 3 osobę skróconej wymowy przyjmuje, dla czegoż nie wszystkie inne?

Mojem zdaniem przyjąwszy zamiast гадатъ X. Wag. gramatykalne гадаетъ podług pełnej wymowy, (gdyż nawet(,) jak sam X. Wag. twierdzi(,) pełnodzwięczność jest charakterystyką naszego języka); natenczas spadła by ta 3 forma czasowników z pierwszą чую — i mielibyśmy tylko 2 formy czyli dwie tylko konjugacii, ile tez X. W. w drukowanej swej gramat. uzywa. W oznaczaniu zaś, które czasowniki należą do I, a które znowu do II konjugacyi nie radziłbym brac za podstawę tryby bezokoliczne, jak X. Wag. w druk. gram. na str. 80 mowiąc: „ze wszystkie słowa konczące się na ти, чи (гкти — кти) (I klas. Dobrowskiego) na оти, ути, (II klas Dobr.) należą do I konjugacyi: konczące się zaś na ити (IV klas. Dobr.) na ѣти. (III klas. Dobr.) i niektóre na ити należą do II konjugacyi“; — ponieważ krócej mozna takowy podział uczynić pisząc: ze wszystkie czasowniki(,) które mają w 2 osobie czasu terazniejszego ешъ(,) należą do I(,) a ktore zas ишъ(,) do II konjugacyi, co tez dwom formom od X. Wagilewicza w pierwszej gramatyce podanym zupełnie odpowiada. Zwazyć potrzeba jeszcze i tę okoliczność, ze trudno jest podawac dla rozpoznania konjugacyj za podstawę 3. osobę, albowiem ta 3. osoba(,) jak juz wyzej mówiłem(,) róznie bywa wymawiania. Wprawdzie nieosobiste czasowniki niemają 2-giej osoby(,) tylko jedynie 3-cią; ale takowe konczą się zawsze na етъ lub итъ, tak więc е i и oznaczają konjugacyę, do ktorej należą, są one jednak przytym wyjątkami.

Ale może kto powie; — wszakze чую ma w imiesłowie biernym czasu przeszłego чутъ, а гадаю гаданъ? Ztąd tylko pokazuje się(,) ze imiesłow wspomniony może się konczyć na нъ lub тъ — tak n. p. плету, ktore słowo czasuje się podług I konjug. чую ma takze w imiesłowie biernym czasu przeszłego плетенъ — Niektóre zas słowa mają wyrazony imiesłow na нъ i тъ jak n. p. бью — бьенъ и битъ, jak

też w polskim języku mówi się roztargniony i roztargnięty... Na tej to potrzebnej uwadze zbywa w gramatykach X. Wagilewicza.

Co nakoniec twierdzi X. Witosz.(,) że wyrażenie się X. Wag. na str. 39. „въ малорускомъ языку“, jest polonizmem, zamiast, въ малорускомъ языцѣ, niezgadza (się) to z prawdą, gdyż 7 spad. na у znachodzi (się) juz wstaroruskich rękopismach z XII, XIII wieku (cf. Copitara Glag. Cloz. p. 55) — że X. Wag. niezmiękczył к na ц, nieczynią to nie tylko Polacy ale nawet Rossyanie. Wrescie uwaga o przeistaczaniu się liter г. к. х. w 5 i 7 spadku jest potrzebną, na której jednak w tej gramatyce X. W. zbywa.

W (w)stępie o literach na miejscu była by uwaga, że takowe ułozył (około r. 855) Ś. Cyryll z greckich i innych, i że od niego zwą się Cyryliką.

Niebyło by poradniej dla pojedynczości zamiast greckiego oy (*ov*) przyjąc pojedyncze grażdańskie y.

Na koncu alfabetu dodaje X. Wag. Й. Э. Ю.[1]).

Й = j й rachuje X. Wag. do połsamogłosek ъ i ь — ja zaś trzymam й (j) za spółgłoskę i policzył bym j. do gardłowych spółgłosek.

Ю = jo X. Wag. kładzie й oddzielnie w alfabecie, uzywając czystej samogłoski и kréskowanym sposobem za j o t; zatem według tej metody wypadałoby pisać й о, a nie і о, gdyż і nienabyło własności j o t y tylko й. Tak oprocz pojedynczych, czystych samogłosek а, е, и (i), о (w), оу (ѕ), ѣ mielibyśmy jeszcze złożone samogłoski czyli właściwiej jotowane: ѧ, ѥ, ѭ, ѩ, ѫ, do których dodac wypadało by procz і о (jo) jeszcze іи (ji). — Wrescie samo ѣ ma byc tylko tytłą złozoną z samogłoski і i połsamogłoski ь przez skrócone pisanie utworzoną ъ ѣ ѣ — podobnie jak щ jest tytłą z dwóch spółgłoskowych liter ш i т $\overset{\text{ш}}{\text{т}}$. Tak ы odpowiadające greckiemu *οι* jest raczej dwugłoską jak czystą samogłoską(,) jak sam Wostokow twierdzi.

str. 2. Między płynnemi społgłoskami wypuszczone jest **т** (м).

do str. 3. **е** wymawia się takze czasem jak *о* — np. wsłowach огень (ohoń), ленъ (lon), lecz to rzecz małej wagi.

do str. 8. Niektore słowa zbiorowe mają w 2 i 7 spadku **ю** lub **у** naprzykład перецъ 2. spad. перцю tak tez 3 i 7. воскъ 2. 3. 7. spad. воску — podług wymowy ludu.

str. 11. поле w 3 spadku ma miec поли — dlaczegoż nie полю jak море морю? серце — сердцю.

str. 12. Tak jak братъ ma братья(,) tak tez листъ, листья, и листи.

str. 17. Wskróconych przymiotnikach drugi (2) spadek liczby poj. konczy X. Wagilewicz na веселъ — весело — jak właściwie podług reguł wypada wyrzuciwszy z zakonczenia drugiego spadku о г о, о г, о samo pozostaje, w 3. о м у у zbywa. Wielko-Rusini używają w drugim spadku zakończenia аго — więc i tu **о** podług tej reguły takze w 2 spadku używać się powinno, lecz unich przeciez **а** stoi, jak tez w staroruskim języku.

Ztąd ja wnioskuję(,) że ta (moja) reguła niema tu miejsca, azatem skrocone przymiotniki z twardem lub miękim zakonczeniem rodzaju męzk. kończą się w drugim spadku tak jak rzeczowniki z takiemi zakonczeniami męzkiego rodzaju — і t. d. W ten sposob ma веселъ w 2 spd. весела, а синь w 2 spd. синя. Dlaczego X. Wag. w 2 spad. kładzie сине — tego odgadnąc niemogę.

do str. 22. весь u X. Wag. ma (w) 6 spadku всимъ w rod. męzskim i niejaki(m) — dla czegoz nie всѣмъ — gdyz nawet sam X. Wagilewicz w tymze spadku wliczbie mnogiej pisze всѣми а nie всими, tym bardziej ze X. Wag. na to uważnym czyni czytelnika(,) ze весь jest złożone з въ і сей.

do str. 26. zamiast сіѣ тіѣ pisałbym 1 spd. liczb. mng. сіи, тіи nietrzymając się miejscowej wymowy zmiękczonej. Wszakże X. Wag. pisze 1. spad. liczby mnog. od zaimku чій — чіи a nie чіѣ, od мой — мой і t. d. такій — такий.

X. Wag. pisze жона, словы, пришолъ podług wymowy ludu — czyliż niebyło by lepiej, gramatykalnie, etymologicznie pisac жена, слевы, пришелъ; — tym więcej

---

[1]) Spodziewam się(,) ze łacinskie **t** uzyte od X. Wagilewicza zamiast cyrylickiego Т drukiem oddane niebędzie bądz to juz dlatego(,) ze X Wagilewicz zamiast T (wielkie) Т pisze.

ze X. Wag. pisze słowa огень(,) день — нашего — нашему etymologicznie(,) nie zas podług wymowy огонь, л'онъ — нашого. Wrescie moznaby w tej gramatyce uczynic uwagę — że ѳ(,) które czasem wymawia się jak ѣ — w niektórych słowach brzmi takze jako о — n. p. w zaimku нашего, нашему — w słowie огень — i t. d.

na str. 13. pisze X. Wag. есть имена. X. Witoszynski poprawia: сутъ имена. — W prawdzie uzywają tego zwrotu Wielko-Rusini, przyjąwszy go z starosłowienskich ksiąg — yest to właściwie grecizmus, łączą bowiem(,) jak wiadomo(,) Grecy słowo w liczbie pojedynczej położone, z rzeczownikiem mnogiej liczby rodzaju niejakiego.

X. Wag. uzywa zamiast лице, вещь, рѣчь słów osoba, rzecz, бесѣда(,) co mnie się jednak z czystoscią języka ruskiego zgadzać niezdaje.

Przy koncu tego gramatykalnego dziełka pożądaną by była krótka wiadomość o znakach pisarskich i takowych używaniu.

Takie to uwagi nasuwały mi sią po przyczytaniu (!) rękopisma Начальныя правила малорусскои Грамматики i tegoz recenzyi przez X. Witoszynskiego. Podając zatem takowe, jako moje własne postrzezenia, w miarę mej niewielkiej biegłosci chociaz w ojczystej mowie, niemam zamiaru, rzecz juz stanowczo rozstrzygac lub wyrokować w tym przedmiocie, którem u nas dopiero dzisiaj nieco zasadniej i pilniej zaczęto zajmowac się. Niemogę jednak na tém miejscu nie przyznać X. Wagilewiczowi wielkich jego zasług, co się tyczy uprawy naszego języka, i filologiczno gramatykalnego rozbioru tegoz tak w tém dziele, jako tez i w przédtém wydanych. A. P.

21. Рецензія Якова Головацького граматики Миколи Щербановського.

Высокопочтеннѣйшое и Высокодостойнѣйшое Духовное Правленіе гр. кав. Львовское!

На вопросъ. Высокопочт. и Высокодостойн. Духовного Правленія зъ дня 6-го Іюнія 1849 Ч. 417. въ отношенію грамматики малорусскаго языка сочиненой Николаемъ Щербановскимъ, чи она такъ(,) якъ есть уложена(,) моглабыся напечатати и къ употребленію училищъ народныхъ предписати, отвѣтствуе ниже пѳдписавшійся слѣдующе:

Грамматика сія обѳймае коротко выложенѣ правила словопроизведенія, словосочиненія и правописанія русского языка, и могла бы въ народныхъ училищахъ (особенно въ низшихъ классахъ) для обученія молодежи русскому языку употреблена быти, однакже съ тымъ условіемъ, ѳслибы сочинитель ея исправилъ недостатки, якіи въ нѣй такъ въ основанію, яко и въ выведенью правилъ обрѣтаются; а именно:

а) Сочинитель пишучи грамматику мало-русского языка (якъ тое въ заглавію ыражено) нерозличае докладно тогожъ языка отъ другихъ словенскихъ нарѣчій, але употребляе безъ потребы формы и слова церковно-словенскіи, россійскіи, а даже польскіи; н. пр. глаголати, какій, каковый, мылемъ, мылесь, варилемъ, варилесь.

б) Принявши три склоненія пѳдля родѳвъ и два спряженія необозначилъ образцями ни правилами ясно всѣхъ видѳвъ именъ существительныхъ и глаголѳвъ; для многихъ рожаѣвъ именъ и глаголѳвъ ставитъ безъ потребы по килька образцѣвъ, для иншихъже ни жадного: н. пр. для именъ существ. середн. рода на мя пріймающихъ вставку — ен — и для глаголѳвъ на шипящѭ согласнѭ нема ани одного образця. Вообще правила глагола дуже не полно оброблены.

в) Въ правописанію отклоняется сочинитель въ многихъ случаяхъ отъ обще принятыхъ правилъ, особенно що до употребляньа — ы —, — и —, — і —, ô, ê, що въ учебнôй книжцѣ неповинно бути.

г) Суть такожъ гдекотрй грамматическй ошибки; н. пр. употребляньe закôнченья — ôвъ въ женьскихъ, а — ъ въ мужескихъ именахъ (въ родит. падежи множ. ч) (слогъ мѣсто слогôвъ) и пр.

Наконецъ встрѣчаеся мѣстцями завѣрное послѣдованье нѣмецкого словосочиненія, чимъ вкралися германизмы, искажающіи чистоту русского слога.

А такъ изъ горѣ приведеныхъ причинъ и недостаткôвъ немóже бути речена грамматика, такъ якъ есть сочинена, безъ исправленія въ училищахъ заведена.

При тôмъ всêмъ признати належитъ Сочинителеви честь за его достохвальную стараннôсть въ составленью того дѣла, и съ жальомъ сказати выпадае, що такъ полезное дѣло мае многіи недостатки, препятствующіи ей до изданія и школьного заведенія; а оразъ радити належитъ авторови, дабы тымъ усерднѣйше поправленьемъ и дополненьемъ тои грамматики занялся, дѣлаючи тымъ народной словесности немалую прислугу. Во Львовѣ дня 20(8) Травня. 1850. — Яковъ Головацкій, профессоръ Русского языка при ц. к. Львовскôмъ Всеучилищи.

22. Рецензія Як. Головацького граматики Левицького з 1849 р.

Hochwürdigstes gr. k. Lemberger Metropolitan-Consistorium!

In Erledigung der vom Hochwürdigsten g. k. Metropolitan-Consistorio gestellten Anfrage ddtto 6-en November 1849 Z. $\frac{983}{\text{Schol.}}$ u. 19. Februar l. J. Z. $\frac{155}{\text{Schol.}}$ „ob und in wie ferne die vom provisorischen Lehrer H. Joseph Lewicki in Fragen und Antworten verfaßte Sprachlehre ·/. als Lehrbuch in den Volksschulen vorgeschrieben werden könnte“, hat Gefertigter die Ehre zu erwiedern, daß sich die besagte Grammatik, insofern sie die Grundregeln der ruthenischen Orthographie, Etymologie und Syntax kurz aber recht deutlich darstellet, sich allerdings für die unteren Classen der Volksschulen, für die sie eigentlich berechnet zu seyn scheint, eignen würde, und auch als Lehrbuch, jedoch mit einigen Modifikationen, die nachfolgen werden, vorgeschrieben werden könnte.

Die Bemerkungen, welche Gefertigter über diese Grammatik zu machen hätte, und respective Mängel, die berichtiget werden sollten, wären folgende:

a) Wenn die benannte Sprachlehre für die Volksschulen und namentlich für die untern Classen derselben als Lehrbuch dienen sollte, so wäre der ohnehin sehr mangelhafte IV-e Theil von der Prosodie und Poesie Seite 116—126 ganz überflüßig.

b) Der S. 115 beigelegte kurze Aufsatz, der als Beispiel der ruthenischen Prosa dienen sollte, kann auch wegbleiben, da die Schüler aus den vorgeschriebenen Lesebüchern sich im Lesen und Exponiren recht gut einüben können.

c) Die Note S. 74, 75 u. 76, worin der Verfaßer in einem nicht leidenschaftslosen Tone gegen jene Schriftsteller auffährt, welche die prima persona perfecti in masculino durch — въ nicht — лъ schreiben, paßt kaum in eine Grammatik, desto weniger in ein Lehrbuch, welches für die niederen Schulen bestimmt ist, soll daher in der künftigen Auflage ganz weggelassen werden.

d) Manche Definitionen sind nicht genug deutlich ausgedrückt oder irrig, so ist z. B. die Definition der Orthographie S. 4. zu weitläufig und doch wenig bestimmend, die Definition der ruthenischen Grammatik S. 3. ganz unrichtig.

e) Endlich sollte sich der Autor künftig enthalten Formen, die nicht gebräuchlich sind, in die Paradigmen hineinzumengen; z. B. S. 37. **вчерашнь** ist gar nicht gebräuchlich. — Überhaupt soll der Autor sich nicht so strenge an das Peremyschler Idiom halten, sondern das ganze Gebäude der ruthenischen Sprache, und insbesondere der Provinz, für welche er dieses Buch zunächst geschrieben hat, vor Augen haben.

Was übrigens das System anbelangt, wie der Autor die Nomina und Verba, wie auch andere Redetheile behandelt, so beurkundet dieses die gründliche Kenntniß und richtige Auffaßung der ruthenischen Sprache, deßhalb wäre es sehr erwünscht, wenn der Verfaßer eine neue Auflage, worin die obenangeführten Mängel berichtiget und verbessert wären, veranstallten würde, welche alsdann als ein nützliches Lehrbuch für die erste Classe (und bei dem Mangel einer umfangreicheren Sprachlehre auch einstweilen für die zweite Klasse) eingeführt und vorgeschrieben werden könnte. Für die dritte Klasse ist sie der Form und dem Inhalte nach gar nicht geeignet, da für diese eine umfaßlichere mehr detailirte Grammatik von Nöthen ist. Lemberg am 10. März 1850. — Jakob Głowacki, ord. öff. Profeßor der ruthen. Sprache und Literat. an der kk. Lemberger Univ.

23. Посвята Левицького граматики з 1850 р. епископови Яхимовичеви.

Ваше Преосвященьство! Обстоятельства нашихъ временъ вовели языкъ русскій во училища Галицко-русскія и надали му право розвыватись грамматически, а такимъ образомъ займити почетное мѣсце межи языками: латиньскимъ, греческимъ, нѣмецкимъ та польскимъ. Що языкъ Галицко-русскій, хотя убогій що до Словесности, есть логическимъ и образованымъ, доводитъ настоящая Грамматика на пытаня и ѣтьповѣди розложенна, котру пѣдписавшій ся мае честь Вашему Преосвященьству яко Покровителеви народа русского и владѣющему тимъ-же языкомъ во высокѣй степени, во знакъ высочайшого почтенія пожертвовати. Пріймѣте прошу Ваше Преосвященьство то малое сочиненіе яко плодъ намъ Всемилостиво Его Величествомъ подаренныхъ правъ, и бѣдьте увѣренными, що народъ Галицко-русскій не дастъ ся лишити на задѣ, и въ короткѣмъ времене стане на рѣвнѣ со своими побратымами. Съ высочайшимъ почтеніемъ Вашего Преосвященьства нижайшій слуга и Богомолецъ.

Іерей Іосифъ Лѣвицкій Духовникъ Семінаріи и Пров. Профессоръ Богословія душъ Пастырства та языка Русского при Гимназіѣ Перемыскôй.

24. Декотрѝ уваги и поправки (Головацького) до Народопису Словенського Г-на Шафарика.

Стр. 23. Мѣсто „pod Iasynu“ читати „pod Iasynow“ (mlr. Iasyniw), хотя именно поселенья Руськіи в тим уголовку ще далше за Ясинôв (Köresmezö) сягают, и в самѝм горѣшним Вишеевѣ (Visò) знаходятся Русине,

Стр. 25. „Ćevaky“. Того назвища не чув єм нѣгде, хотя роспытовав ємся за ного, та нѣхто ми не вмѣв уповѣсти. „Doły“ такожь незнакома назва. — „Гривняки“. То лишень прѣзвиско мѣщан Зыдачевских, яке им звычайно сусѣде селяне прикладают, як и по других мѣстах. Так Миколаѣвских мѣщан прозывают „Копачѝ“, Соколôвских (из Соколôвки мѣстечка Золочевск. обвода) „Валюхи“ и пр. Є то прôзвиска мѣстни а не имена племен.

Стр. 72. Карпаторусине нѣкде ö (нѣмецк.) вмѣсто **о** не говорят, але завсѣгды **і**, часом грубше **у**, або як на угорській Верховинѣ кажут „ü“ (нѣм.) ui „müst, muist“, ба и просто must. (мостъ).

В Галицко-угорскôй Руси розличаємо два рôзнорѣчія Малоруськои бесѣды, котрою в Галиччинѣ нынѣшнôй лише малій окрайки притыкаючіи к Волыню и Подôлю говорят, и то точно так(,) як на Волынѣ або на Подôлю.

1. Галицькое або Наднѣстрянское рôзнорѣчіе говорится по всѣм порѣчію Днѣстра (= Flussgebieth) и занимае еще Гуцулôв и Буковину. Оно любуеся особенно в вузких самоголосных **е, је, у**, вмѣсто, **о, а, ја**. — Знаки: 1) **є** и **е** вм. **я, а**. — а) По **ж, ч, ш, щ, жєти, чєс, шєпка, щєстье** (žěty, žäty и пр.) вмѣсто жати — b) **је**, ě, (e) вм. **ја, а** (я): **тєжко, веремнє, насѣньє** (ср. серб. тешко, време); **пшеницє, мѣрницє, pšenycje**. (У Гуцулôв як в церк. пшеница, пшеницу).

2. Вм. моєю душею, доброю головою скорочено моєв душев, добров головов, mojeu dušeu (ср. чеcко-словен.).

3. **ы** и **е** вм. **о**, и (укр.): лыжка, блыха, дрыва (малорусск. ложка —); вôкенце, пôдешва, vikence — (вôконце, пôдошва); седѣти, серота, детина, менѣ, єден, оден (сидѣти, сирота, один —).

4. Вм. украинского ходять — роблять, ходьє, робьє, (ср. Слов. chodja).

5. Вм. Той, та, те, сей, сія, сеє, **тотот, тота, тото, сес, сеся, сесе** (ср. Болгр. **сос — ат, — от**).

6. Вм. **Выграти, выбити** говорят мягко vibraty, vibyty (только Покутяне и Гуцулы).

7. Мягке **т** перетворяется в мягке **к, кѣсто, кѣло**, вм. **тѣсто, тѣло** (kjisto, kjiło, ср. серб. ћ. (також у Покутян и Гуцул.).

8. Вм. **я**, ты, вôн **був**, мы, вы були, був єм, був єсь, були сьмо(,) були сьте (У Гуцулôв вм. був єм кажут був сме, (ср. gsem).

Гôрским рôзнорѣчіем говорится вôд жерел Свічи на запад геть скрôзь горами, такожь по всѣй Угорскій Руси, а по сѣм боцѣ по над горѣшным Стрыём и Дньстром и долѣв по цѣлѣсеньким порѣчію Сяна. — Тото рôзнорѣчіе любуеся дуже у широким ja (я), и заховало при р полуголосну ъ чи ь.

1. Вм. а уживае я: чяс, шяпка, рябый, рясный, насѣнья, тьяжко.

2. В творит. пад. маѣ: ов, ев, або роспрягае на оу, еу (ou, eu) руко-у, душе у.

3. Заховує полуголосну ъ чи ь: др-ва, др-жит, тр-пит, р-щеный, вы-р-ста (хрещеный, выхреста), гр-кій тепьрь; в односложных: дънь, пънь (ср. Серб. и церк.).

4. Розличае ы вôд и; для того маѣ быв, была, было, бывши, бывало вм. був.

5. Любит дж вм. ж. медже, чуджый; а в глаголах ходжу, нуджу спôльно из Галицьким рôзнорѣчіем.

6. Вм. добре, зле (в нарѣчіях) подобно церк. по нашому выговору добрѣ, злѣ: сѣдѣти, дѣтина, мѣнѣ (dobri, źli, śidity, dityna).

7. Вм. спѣвае, просихае (укр. спѣвà, просихà) каже: спѣвàт, просихàт.

8. Вм. Маємо, будемо або маєм, будем говорится: будеме, маѣме (ср. серб.); вм. ходѣмо, несѣмо або ходѣм, несѣм говорит: ходьме, несьме.

25. Перший нарис звучнї Головацького.

Основа Писменницѣ южно-руського нарѣчія.

Глава первая о Буквахъ.

§. Число и виговорь букв.

К довершенному вираженію южно-руського нарѣчія в письмѣ нужно 32 окромих знаків або букв. Почерк и виговор их в зрівнаню з другими Словенскими азбуками слѣдующий (тут подана на двох сторінках табличка такої будови):

Южно-руска азбука		Великоруска (Московска)	Сербска		Хорватска	Польска	Ческа
Почерк	Найменованє[1])		Вука	Прочих	Дра Гая		

Примѣтка 1. Русине подобним як то способом и церковні книги (в Словенским язицѣ) читают, про те и виговорь декотрих букв відмѣнний від точного старо-болгарского виговора, и клонит ся зовсѣм до народного руського строю. Найменованє букв Словенских також у наших відличне від прізви Сербского и Велико-руского способа, вітак наські з давних давен зовут: а аз (,) ѣ бу́ки

[1]) а, бе, ве, га, де, е, же, зе, і, и, ка, ел, ем, ен, о, пе, ер, ес, те, у, еф, ха, це, че, ша, шча, ѣрь, я (ja), є (je), ѣ (ji), îo, ё (jo), ю, ju.

(buky) (,) в вѣди (widy) (,) г глагіль (hlahil) (,) д добрò, є єст (jest (,) ж живѣте (żywite) (,) ѕ зелò (zełо) (,) з земля, и, и (у) (,) ї іже (iże) (,) к кáко (,) л лю́де (,) м мислѣте (myslite) або мишлѣте, н наш, о он, п покій, р ерцѝ або ирцѝ (rcy) (,) с слóво, т твéрдо, ѹ оникѹ́ або уникѹ́, ѕ, у, ук, ѳ ферт, χ хѣрь (chir') (,) ѿ от (,) ц ци (cy) (,) ч черь, ш ша, щ ща, ъ їор, ы їорѝ, ь ѣрь (jir') або єрь, ѣ ять, ю ю, ѫ юс, ѡ о, ѧ ѧ, я, ѯ кси, ѱ псалóм або псѝ, ѳ фтита, ѵ ижиця. — Из сих слѣдующі букви южні Русине вимовляют онакше як давніѣ бай нинѣшні Болгаре, пак нинѣшні Сербове и Велико-рускіѣ (Москалѣ). — Така розличність вимови звичайно водится при всѣх мертвих або полумертвих языках, які напримѣр латинский, або давний греческий. — Вітак г вимовляє Русин як поль. або ческ. h, коли Вел. Рус, Сербин, Бѹ́гарин як поль. g — е Велико-Рус по л, н як є и мягчит сіѣ согласні а Русин нѣт — ѕ вимовлялось в давнім Бѹ́гарским як поль. dz, нинѣшне волоске s (dzało). и виговоруе Русин як ы (,) поль. y — прочі як і. ї в Русина гомонит як і (,) але не змягчаѣ передидущоѣ (,) євангеліе, спасеніе. о и ѡ, ѹ и ѕ в Русина єднаково голосят (,) хотя в Болгарщинѣ (нѣ) відличались — х сербове читают як руськ. г, поль. ческ. h (,) а мы як ch. щ голосило у давній Болгарщинѣ як нинѣ в Сербів як шт. Ми з Великорусью читаѣм як шч, поль. szcz, ческ. šč. ъ межи двома согласними висловувалось як è — у нас и в Москвѣ переоначено на о (,) у Сербів часто на а. ы Сербове вимовляют як поль. ческ. і — ми зарімно з Москвою як у, — ь теперь лишь змяхчуе (,) колись у Болгарів гомонѣло як è — ѣ ми читаѣмо як ji або дуже мяхке, високе і (,) другі як je. Θ вимовляѣмо як фт, ft, Росс. ф, Сербове з Болг. як т, латин. th.

Прим. 2. Приложене тутки найменоване букв нове — прийняте воно и уживане по школах Московскіх и Сербскіх, для того шо лекше и спосібнѣйше до науки дѣтий — и радіємо про те(,) шоби и внас у науцѣ заведене було.

Обясненія до виговора букв.

А, по ж, ч, ш, и щ в піднарѣчію Галицким вимовляют як е або є, н. жаба, жаль, час, шапка, щасте висловлюют: жеба, жель, чес, шепка, щесте. В истинѣ тут я як звичайно в галицким піднарѣчію перетворуе ся на е. На відвороть декуда на Волиню и в части Галиччини від Волиньскои границѣ люблят висловлювати и там я, де по тотожности (analog) церковн. россій. и поль. мают е, н. пр. здоровля, род. здоровля, щастя — сѣмя — Лемки либонь по ж, ч, ш, щ, вимовляют досадно як я. Левіцкій у своѣй Грам. значит таке а двома точками ä.

В гомонит у нас подобно як у (ў), там деся самогласна на в спираѣ, на приклад: дѣвка, лавка, став, кров, Леськів, читай як дѣўка, лаўка, стаў, кроў, Леськіў — а нѣколи як россійске в=ф або польске w=f, для того Лев. велит через в писати минувшое время, писав = писаў, и скороченій творительний падеж моев душев = моеў душеў. З начала слів в часто переходит в ў, напримѣр: внук, впасти, вчора, говорят: унук, упасти, учора.

Г, вимовляє ся во всѣх рускихъ (Словенскихъ), також из Словенским обряком (! обрядом) з греческого перейняти(х) в декотрих пізнѣще з чужини зафалених словах — як ческ. або й польское **h**, н. пр. голова, горло, ангел, Єзангеліє, Григорій, Гаврило, грамота, Циган. — Часом заступає го **g**, н. пр. на Підгірю легѣнь, gелетка, зиглик, замѣсть łegiń (мадяр. legény), geletka, по украѣнски dzygłyk. Декуда з Польщини лише зайшло **g** на мѣсто **h**, и оба уживаются, як: господар, господиня, господарство, гадати, гзитися, гонта, грона, гуздратися. — Замѣсть укр. грона (поль. grona) ближче Уграм Русине кажут, грозло або грозно (,) відси прийшло грозинки, або розинки.

Або через **к** заступити дастся, як: кречный, нѣкди, рѣзка (,) сердека — канюка — або зовсѣм викидается в словѣ дуля (gdula).

Дуже рѣдко таки голос **g** придержуеся, а то йно в сих словах: газда, газдиня, газдівство, газдовати, ганок, гантовати, ганч, гара, гарнець, гатунок — гвалт, гварнагати, гдирати — гез, гезень, гелетка (gелетка) (,) гереліца, герега — гзитися — гмирати, Гмитро (Дмитро), гой, грейцар, господар — арство — иня, гонта, гонталь(,) грона — гріс — грун, грунок, грунт — гула, гуля, зигар — дзиглик, дригати, дриг — гринджоли, мангѣрь (магір), легінь, легарь, нѣгди, пренѣгди, огир, регезуля, сердега, Фига, шварготати. — Из сего бачимо, шо дуже рѣдко тот голос встрѣчає ся в бесѣдѣ южно-рускій — и то йно найгустѣйше в сторонах сусѣдних Мадярам, Волохам або Ляхам, від котрих має бути перехоплений; проте можна би ся обійти без окремоѣ на него букви, хибаб може **г** яким значком начеркнути. — В давнѣщих писмах южно-руских XIV и XV вѣка писано чужі слова через **кг**: Кгаштовт, Швидрикгайло, так и Зизаній в своѣй граматицѣ 15.., так тепер радит Павловскій 1818. — Пізнѣще видумано **ґ** — котре находим у Смотриского Граматицѣ и в Духовних книгах.

Е, виговоруеся як пол. ческ. **e** — декуда на Украинѣ и в Галичинѣ замѣнюют го через **îo**: **н е г о** — **н î о г о**, **в с е** — **в с î о**, **л е н** — **л î о н** (ксендз, кс î ондз). Значят тоте **е** точками ё, але лутче булоби по вимовѣ придержати **îo**, сли би хто схотѣў зовсѣм держатися помѣстноѣ вимови.

Ж, вимовляє ся в Галиччинѣ нерѣдко як **дж**, **dż** — серб. **ђ** в первім лицѣ настоящого времени в произходних — котрѣ в корени **д** мают н. пр. **с а д** = **с а д ж у**, **с а д ж а**, **х о д** — **х о д ж у** — и прислівках **т а д ж е**, **а д ж е**. В началѣ для притиску: **д ж е р е л о**, **д ж є в о р о н о к**, **д ж у р а в е л ь** на Підгірю и в декотрих чужих: **д ж о р л я**, **д ж у г л я**, **к р ы н д ж о л и**.

З голосит в декотрих словах з притиском як **дз**, поль. **dz** або греч. **ζ** н. пр. **г е д з**, **г е д з е н ь**, **г у д з**, **г у д з и к**, **д з в і н**, **д з в е н ь**, **д з в о н и т и**, **д з в ѣ р**, **д з в ѣ з д а**, **д з и м а**, **д з е л е н и й**, **д з е н ь**, **д з е р н о**, **д з и г а р**, **д з и г л и к** (укр.), **д з ѣ н ь**, **р о д з и н к и** и живцем з Польщини взяте ксєндз, кс î ондз. — **Є** то лише помѣстне произношене, в загалѣ вимовляє ся чисто як **з**. — Опроче в южноруским нарѣчію мѣсцями всѣ сичучі согласні звичайно твердѣще виговоруют:

так **ж** як **дж**, **з** як **дз**, а навѣт **с** декуда Украѣнцѣ говорят **тс** або **ц** (,) так замѣсть с е л о кажут т с е л о або цело, замѣсть с е й — ц е й.

И висловує ся у Русинів посередно межи глухим россійским **ы** (,) польс. **у** а тонким росс. **и** (,) поль. **і**, однак завше грубше як сербское **и** (,) ческ. **у**. О тім найлутше переконати ся можно прислухавши ся доброму виговору Русина в словах: в и б и т и а в и т и, б и л и ц я а б и т и, м о г и л а, д и м, в л а д и к а, д и к и й, я з и к, з и м а, л и к о, л и ц е, л и с н и й, л и с, з л и й, л и з а т и, л и п а, л и с т, м и л о, к л и, к л и к а т и, м и л и й, м и л я, н и н ѣ, к н и г а, п и л, п и л а, р и д а т и, р и б а, р и х л и й, р и з а, с и р, с и п а т и, с и т и й, с и н, с и л а, с и р о т а, с и н и й, с и т о, с и в и й, т и н, м о т и к а, с т и д, т и с, т и х і й, с т и г а т и, и проч. Во всѣх сих словах один и той самий чути голос, не вважавши на то, шо в більшій половинѣ сих слів Вел. Россіяне виговорують як **ы** а в другій як **і** — подобнож и в Церковнім и польским язицѣ. — Лемки відличають голос **и** від грубшого **ы**. — А на угорскій Руси либонь чи не всюди наше **и** виговоруєся грубше як **ы**.

І, вимовляємо подобно як Р о с с. и, і, або нѣби наше **ѣ** з тою відмѣною, шо тоте **і** не мягчит передидущоѣ согласноѣ, як **ѣ** — стоѣт там (,) де Русине звичайно змѣняют **о** других Словен на **і** н. пр. біг — бога, тілько.

Т перед **є** и **ѣ** вимовляют Покутяне подобно якоби до змягченого к — кежко = тежко, кѣло = тѣло.

У спливае часом з передстоючею самогласною и творит ниби двогласную в тих случаях (,) де ино словенское **л** у нас на **у** переобразуєся н. пр. воўк, шоўк, паў, спѣваў. Шось подібного надибаєм в Хорватским и Краинским нарѣчію — в Галицким нарѣчію в творителнім падежѣ на мѣсци **ю** спливае **у** з передидучим **о**, або **е**, н. пр. м о є ў, д у ш е ў, р у к о ў, м о є ю, р у к о ю.

Щ можнаби розпрягчи в єго первѣстки **шч**, **сч**, **зч**.

Ь лише мягчит передидущі согласні н. пр. день, зять, сіль — бѣльмо, жолудь. —

я, **є**, **ѣ**, **ї**о, **ю** є лише самогласні **а**, **е**, **і**, **о**, **у**, с попережающим мяхким **і**, **й**, (j) або **ь**(,) (,) вітак вони перед ними стоящі **д**, **ж**, **з**, **л**, **н**, **р**, **с**, **т**, **ц**, **ч**, **ш**, **щ** змягчают так(,) шо ледви чути **і**, **й**(,) то по других согласних добре значно **й** (j) земля. **ѣ** наймякше, найтонше изо всѣх самогласних мягчит всякую передстоящу согласну: бѣлий, вѣтер.

а Самогласні рѣдко Русин в началѣ слова виговорує чисто, але завсѣди придає **в**, **г**, або **й** (,) н. пр. Антін = Я н т і н, Атанас — Г а т а н а с, атаман = ватаман.

е на чистоє **е** жадне слово рускє не починаєся — Ева — Иван (Іван) Йван — хоть кажут Иван, Исус (чисто).

о Орѣх = в о р ѣ х, г о р ѣ х (,) воко — онде = гонде, возьде.

у Вухо — в у г л ѣ — в у р д а — ю р д а. Можна и чути чисте у. Мѣщане в Галиччинѣ вимавляют **ж** як **з** (,) жаба, з а б а(,) **ш** як **с** (,) шапка, сапка (,) **ч** як **ц** (,) чоло, ц о л о (,) **щ** як **сц**, щастє, с ц а с т є.

§. Роздѣленіе букв.

Буквы подѣляются на самогласні: а, е, и, і, о, у, я, є, ѣ, їо, ю и согласні: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

Самогласні опять можно передѣлити на:

твердi { грубі а, о, у,
або чисті { тонкі е, і, и,
и { грубі я, їо, ю,
мяхкі { тонкі є, ѣ.

Согласні дадут ся подѣлити на:

(губовѣ) губніѣ: в, ф; б, п; м
язикові: н, л, р,
сичущѣ: з, ж; с, ш (щ): ц, ч;
(зубовѣ) зубніѣ: д, т,
гортаннѣ: г, х, к.

§. Перетвореваніе букв.

А. Самоголосні.

тверді (грубі) меже собою: **а** перетворуєся в **о**

паділ = Поділе
памилка = помилити
Алексѣй = Олекса
стану = стояти
покосъ = накосы (пізнійше дописано)

а в у

мазати = мажу
плакати = плакун

у в і

дуброва = діброва (волин.)
замуж = заміж
яструб = ястріб
муст (угер.) = міст

о в и

блоха = блиха } галиц.
дрова = дрива } галиц.
ложка = лижка } галиц.

у в и

слух = слишно
глубокий = глибокий
дуб = дибом (укр.)

е в о

огень = огонь
підешва = підошва
жена = жонатый (пізнійше дописано).

Важне є перетвореваніе **о** на **і** в слѣдующих разах:

1. В односложних именах, н. пр. біб, біг, дім, звін, кіс, лій, міст, ніс, піп, рій, сіль, він, мій, твій, свій, від, під, ві(звати), зі-(брати) — **ві, ді**, и **зі** ино в сих словах: ві Львовѣ, ді Львова, (ві Львовѣ) и пі в словѣ пітьма. — Женского роду в твор. падежи сли скорочаются, нічь, сіль, сілью, нічью — напротів поўні придерж. о (,) солею, ночею. — Всѣ тіѣ в склоненях прибирают **о**, бобу, бога, звона — вона, воно, мого, твого, свого. — **Кріль** придержує **і** навѣть в склоненях и зложених, кріля, крілеви, крілѣвна. Виключені тіѣ: бог (при Господь), борщ, вош, воўк, год, гром, доўг, дощ, кров, крок, корчь, лоб, мох, он(де), от — рот, хлоп, шоўк(,) декотрѣ мают и **і** н. пр. гід, грім, ліб, ріт.

2. Декотрі многосложні: ріля, явір, ястріб, загін, здогін, сокіл, родит. явора, загона — вісѣм — восмого — навѣть Госпідь — господа — хоріш, ластівка (ластовиця), пізний.

3. В родителн. множеств. копà, кіп, ногà, ніг, коса, кіс, пчола, пчіл, вóко, вічь, поле, піль, корова, корів (и коров), ноготь — нігтѣ, локоть — ліктѣ.

4. Декотрі происходні: кіся від коса, воля — вільний, пчола — пчілка.

5. Имена на ість, родит. ости: смѣлість (ости), слабість, радість. Виключене: любость.

6. Прѣзвища мужескі — також назвища сел на ів родит. ова и на івцѣ родит. овец: Грицків, Иванів род. Грицкового, Иванового, Львів, Яворів, Чернівцѣ, Ивашківцѣ род. Львова, Яворова, Черновець (Чернівцѣв), Ивашковець.

7. Дѣвочі прізви від стану: боднарівна, дяківна, сіѣ придержуют і и в складаньох.

8. На Украинѣ замѣсть возьме = візьме, тілько = тілкі (,) кілько = скілкі — на покутью волôмъ (допис. пізнійше).

Мяхкі межи собою.

я в є

теля (укр.) теле (гал.)

ся сє

є в іо

моєго = моîого
моєм = моîом
єго = îого
слезы = сльозы (доп. пізн.)

ѣ = е

лѣд = леду (лед)
мѣд = меду (мед)
болѣсть = болести
ястрѣб = ястреба
шѣсть = шестий
плѣт = плету

ѣ в и

цвѣт = цвиту, цвисти
сѣножать = синожать
сѣдѣти (Лемк.) сидѣти.

§. Перетворуваніе согласних.

Губові межи собою:

ф в хв

фіст = хвіст
форост = хворост
фалабо = хвалабог'
шафа = шахва
Федори = Хведько

ф в х

(куфер) в куфрѣ = в кухрѣ
куфель, куфлик = кухоль, кухлик
хворий = фворий

б в п

бчола = пчола

в = м

рівний = рімний.

Язикові найбільше в чужих словах:

р в л

лицарь = рицарь
левізор = ревізор

на відвороть

білше = бірше
рублений = рубрений

р = н

рекрут = некрут
черцѣ (чернец) = ченцѣ

л на в або ў

а) в именах, де ся самогласна на л спирае: н. пр. воўк — шоўк — віў — горѣўка — сопѣўка. Кажут також віл, горѣлка, сопѣлка.

б) в единственним числѣ минувшого времени: (я, ти, він) спѣваў або спѣваўєм — єсь — аў.

Язикові:
д в т
рѣдко = рѣтко
швидко = швитко
иду = ити
д = ж або в дж
судити, сужений, суджений
нудити = нужу, нуджу (ро-
Сичущі: з = ж
князь = княже
казати = кажу
рѣзати = рѣжу
ж перетворюют мящане (!) гал.
на з
жаба = заба
жаль = заль
ж в ш
тяжко = тяшко
ш в с
шапка = сапка
ч = ц
чорний = цорний
Гортанні: г = х
легкий = лехкий
мягкий = мяхкий
г = к
нѣгди = нѣкди
канюга = канюка
г = з = ж
Бог = бозѣ = боже
ріг = розѣ = роже
нога = нозѣ = підноже
лягати = лязь = ляжу
г = ч
могу = мочи (могти)
к = ч
плакати = плачу
скакати = скачу
х = с
муха = мусѣ
ухо = усѣ

дити, ходити, ходжій)
часом на жд, як в словах
нужда, ворождувати, страждѣти
т в ч
платити = плачу
золотити = золочу
а на відвороть
бочка = полубіток (по-
с = ш [лубічок
писати = пишу
кресати = крешу
ц в ч
вівця = вівчар
заяць = заячій
с = х
волос = волохати
просити = прохати } укр.
колисати = колихати
ск = щ
таскати = тащу
ст = щ
мастити = мащу
х = ш
вотхий = зветошѣти
хмара = зашмарилося, шмарити
Переклад слогів.
говорит = вогорит
медвѣдь = ведьмѣдь
Викидоване букв и слогів.
ж каже, кажут, кае, кают
т ходит, робит, ходи', роби', або
робе (,) спѣваєт — спѣвае, на
укр. ще є спѣва — спѣват угерск.
д здрада, здрадити — зрада,
зрадити.
Часом на відвороть вкла-
дают д
зрѣти = вздрѣти
в перед ст
встид, встидно, встидатися =
стид, стидно, стидатись.

26. З граматичних університетських викладів Головацького.

Предварительныи понятія.

§. 1. О бесѣдѣ вообще.

Даръ бесѣды людскои по предвѣчныхъ законахъ Сотворителя родится изъ органическихъ правилъ чоловѣка: чоловѣкъ говоритъ, бо мыслитъ — розвоемъ мышленья условливаеся и розвитье бесѣды. Мысль переходитъ въ явлѣнье черезъ говоръ — языкъ є

неяко обвитье мысли, тѣлесный обявъ мысли. Розвôй языка показуе завсѣгди певный ступень умственного розвитья. — Чоловѣкъ тилько посередствомъ мовы (якъ справедливо каже В. Гумбольдтъ) становится чоловѣкомъ, съ помочью того дару жизнь розумна одного переходитъ въ житье цѣлого роду. Органическа жизнь чоловѣка, яко духовно-чувственного существа доступае тымъ тилько свого совершеньства, що увъ одного розвиваеся въ умъ всѣхъ и кождого. Але розвитье тое вымагае съ однои стороны для сообщенья, (удѣленья) органа слова, а съ другои для принятія органа слуха, безъ котрыхъ невозможенъ языкъ.

Слово, чи оно выговорено, чи представлено, е тѣломъ понятія; понятіе безъ слова не мае образа, бо собственно не може бути понятіемъ.

Органическое розвитье слова совершаеся въ живôй бесѣдѣ; для того слово (бесѣда), якъ и другіи явлѣнья жизни представляютъся намъ неперерывно являющимъся твореньемъ. Якъ скоро умъ восходитъ на выжшій степень, розвивае такожъ новыи мысли; тогди и мова представляеся якъ бы наново рожающая ôдъ прежнего слова розличающася въ видѣ и понятію.

Въ словѣ, якъ и въ всѣмъ составѣ чоловѣка уважаемъ двѣ стороны: одну внутренную касающуся розумѣнія, а другую внѣшнюю, тычущуся явленій. Съ тои стороны представляеся языкъ мыслію, а съ сеи множествомъ розличныхъ звукôвъ; тоту назвѣмъ логическою стороною, сесю фонетическою. Якъ чоловѣкъ е совокупнбсть души и тѣла, такъ слово е единство мысли и звука.

Сей двойственный составъ слова представляе намъ и двояке розвитье языка; съ стороны логической языкъ показуе намъ розличныи одношенья понятій, а со стороны фонетической — розличныи ôдношенія звукôвъ.

Далѣй уважавши языкъ яко міръ духовный, міръ мыслей розвивающійся въ словѣ — выражающій дѣйствіе и бытіе міра вещественного находимъ двѣ стихіи глаголъ и имя; той означае дѣйствіе, се бытіе. Кромѣ того розличати треба слова, означающіи понятія или знаменательные [1]) (Begrifswörter), ôдъ словъ означающихъ видъ(,) форму служебными (sic, служебныхъ) (Formwörter). Na сихъ пôдставахъ по правилахъ въ самôмъ языцѣ основаныхъ належитъ при изученію языка слѣдити идею состава, обемлющого весь языкъ и проникающіи всѣ его части.

Беккеръ — Гейзе — Боппъ — Гриммъ. Языкъ изустный, языкъ письменный.

§. 2. О Буквахъ Словено-рускихъ.

Слово може бути або выговорене або знакомъ представлене (написане). Початокъ Алфабетовъ въ цѣлôй Европѣ маемо ôдъ Фениківнъ, народа колись въ своимъ часѣ найпросвѣщеннѣйшого. Ôдъ тыхъ Фениківнъ получили давніи Греки — а ôдъ Грекôвъ Славяне греческого обряду и мы Русины съ ними искусство письма.

[1]) Или знам. дописано пізнїйше.

Предки Русинôвъ принявши вѣру Христіянску ôдъ Грекôвъ изъ Царигорода отримали ôдъ нихъ и письмо. Же давнѣйше Словене мали письмо свое руническое(,) маємо много доводôвъ. Такъ Дитмарь згадує о прибалтійскихъ Словенахъ, що мали свои руны — Арабскій лѣтописьцѣ X вѣка теже споминаютъ о давныхъ Русахъ, Черноризець болгарскій Храбръ выразно каже, що Словене давніи немали книгъ „но чьртами и рѣзами чьтѣху и гатааху погани суще, кръстившежеся римсками и гръчьскыми писмены нжждахжся Словенская рѣчь безъоустроєнна". (Іоанъ Екс. Болг. Моск. 824. ст. 189).

No и гадки нема, що тіи буквы руническій не були такъ розширенй и всюди уживанй.

Na початку второй половины IX. вѣка (около 860) Апостолы Словенскй Константинъ (нареченый въ монашествѣ Кириломъ) и Методій призванй Моравскимъ кн. Ростиславомъ для проповѣд. Евангел. изобрѣли або сложили словенскую азбуку и перевели книги богослужебніи на словенскій языкъ (староболгарскій). Изобрѣтенье азбуки звычайно приписуєся Кирилови, для того и азбука тая звеся кирилицею (кириловскими буквами).

За основаніе и пôдставу принявъ Кирилъ греческій Алфабетъ (якій въ IX. столѣтью уживаный бувъ). Напередъ принявъ 24 буквъ греческого алфабета, котрй всѣ найшли ôдповѣдный голосъ въ словенскôмъ языцѣ або въ новопринятыхъ греческ. словахъ. А же греческа азбука показала ся недостаточна до выраженья всѣхъ голосôвъ въ словенскôй мовѣ(,) не припустивъ для дополненья недостатку того сложныхъ буквъ або надстрочныхъ знакôвъ, якъ то съ алфабетомъ латинскимъ дѣлано, але принявъ на кождый сукромый голосъ особнй знаки(,) котрй пôсля гебрейского, коптійского и арменск. алфабетôвъ утворивъ. Такимъ дѣломъ повстала азбука словенска такъ докладна и повна — якъ то ученіи Добровскій и Шаф. признаютъ, ба ученый Др. Ейхгофъ каже выразно, Словенска азбука маєтаке богатство, що въ нѣмъ хиба индійскому уступає.

Тіи то буквы пріймили нашй праотцѣ Русине изъ торжественнымъ крещеньемъ Руси за Вел. кн. Володиміра (988) и приладили ихъ до свого нарѣчія. — Хотя неперечно ще перше они могли бути частьями уживанй, якъ и вѣра христіянска вже давно передъ Володиміромъ розпросторонена була, що особенно о нашôй земли такъ близко сусѣднôй давному велико-моравскому и болгарскому Царству — давнôй діецезіи самого апостола Словенского Методія утвержати належитъ.

Назвы буквъ составивъ изобрѣтатель словенск. письменъ пôсля греческ. способу алфа, вита и пр. назвавши ихъ словами словенскими азъ, буки, вѣди або съ греческ. яз. фертъ (*φερτε*), хѣрь (*χειρ*) — або просто такъ якъ въ латинск. самымъ голосомъ додавши самогласну и або а, ци, ша, ща.

Словенска азбука въ своей полнотѣ в слѣдующа. (Тут подана азбука).

Сли розглянемося въ порядку буквъ словенскихъ (,) то увидимо, що св. Кирилъ на передъ поставивъ тіи буквы, котрй ма-

ютъ ѳдповѣдный голосъ въ словенск. языцѣ. — Додатковіи зъ инчихъ азбукъ принятіи або новоизобрѣтенѝ помѣшавъ въ середину або при кѳнци греческой азбуки помѣстивъ а заключивъ четырма буквами греческ.(,) котрѝ лишь для чужихъ изъ греччины принятыхъ слѳвъ и для означеня чиселъ потрѣбнѝ: ѯ, ѱ, ѳ, ѵ.

Такъ поставивъ межи α и β, б, котре принявъ здается зъ арменск. ⊢ (бѣвнь) одповѣдну лат. b; меже є и ϛ букву ж изъ коптійск. ⲍ жаніа. Потому слѣдуютъ греческ. букви до ω, далѣй за рядомъ ц изъ еврейск. צ (цаде) и ч евр. ק коппа(,) котра въ греческ. означала число 90, и ш, изъ евр. ש шінъ — щ $\overset{\text{ш}}{\text{т}}$.

Букви ѥ, ю, ꙗ, я суть сложенѝ съ і и самогласнои — ѣ (ъ) и ы съ ь и ъ и і.

ь и ъ були знаки на означенье полугласныхъ, а именно ь означало коротке е а ъ коротке о. Теперь уживаѳся для смягчованья согласнои, а ъ на конци согласныхъ. Въ славянскѳмъ языцѣ ужито такъ(,) щобы кожда согласна на кѳнци мала ь (,) коли мягка (,) або ъ (,) коли є тверда, що здаѳся Кирилъ учинивъ съ послѣдованья арменскому письму, котрого изобрѣтатель такожъ давно съ тои засады выходивъ, що кожде слово довжно кѳнчитися або на самогласну або полугласну.

Тутъ о числахъ.

Русине читая тіи самѝ книги церковно-словенскіи вымовляютъ буквы по своѳму питомому народному выговору — благо, вѣра, молитва, милосердіе — коли Серб. и Россіяне по своѳму. Є то давная взаимностъ Слов.(,) котру межи новыми словесностями частію межи Чехами и Словаками находимо: Чехъ вымавляѳ ř, au, ů, Словакъ тіи саміи буквы по свому r, u, o reka, hlava, dostojnij.

О рускѳй азбуцѣ.

Изъ сихъ буквъ въ теперѣшнѣй рущинѣ опускаютъся всѣ майже подвѳйніи буквы, ѕ, з, ѳ, ѡ або для выраженья голосовъ руского языка збыточніи знаки, ж, ѯ, ѱ, почасти, ѳ, ѵ, ѹ, ѕ, ꙗ, ѧ и зъ двохъ сложена ѿ. — Такъ уживаются въ такъ назнанѳй (! названѳй) гражданскѳй азбуцѣ, котра є токмо заокругленою къ лат. буквамъ приноровленою кирилицею(,) слѣдующіи буквы для означеня членороздѣльныхъ звукѳвъ (є зам. ѥ, ю зам. ѹ) а, б, в, г (ґ), д, е, ж, з, и (й), і, к, л, м, н, о (ѳ), п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, ѳ, їо, ю, я, (ѳ, ѵ).

Въ кирилицѣ або церковно-слов. азбуцѣ придержуѳмо ѳще декотрѝ двѳйныи буквы оу, у, я, такъ якъ бувало въ старой польщинѣ готскими буквами изображенѳй и въ чещинѣ уживано съ початку ѵ, а въ серед. й. — Но при розповсюдженю гражданскихъ письменъ и тая недогоднѳсть усунется.

Якъ церковная (кириловская) азбука въ духовныхъ богослужебныхъ книгахъ уживаеся у всѣхъ Словенъ греческого исповѣданія Серббвъ, Болгаръ, Русинбвъ и Велико- и Бѣлороссіи, такъ гражданская азбука принята до книгъ свѣтового содержанья у всѣхъ Словенъ восточного исповѣданья, ѳи уживаютъ Сербове, Болгаре, Великороссія — а навѣть и Волохи. Русинне галицкѝ такожъ ужили

ихъ въ кількохъ сочиненіяхъ въ Вѣдни напечатаныхъ (пô(с)ля уложенья Серб6въ), и здается(,) щобы и бôльше ихъ уживали, кобы книгопечатнѣ нашй таковй посѣдали. Гражданскій почеркъ буквъ уложеный и заведеный въ Россіи Петромъ В., но пôдставу до него уже давнѣйше нашй южніи Русине положили прикроеніемъ кирилицѣ въ Статутѣ Литовскôмъ и изданіяхъ Стрятинскои Балабановскои книгопечатнѣ съ початку XVII. вѣка.

27. Конкурс на українську граматику з 1851 р. Nr. 2379 Stud.

Kundmachung.

Das hohe Ministerium des öffentl. Unterrichts hat auf die Abfassung einer ruthenischen Sprachlehre für den hierländigen Volksschulengebrauch, welche den Bedürfnissen der zweiten Classen angepaßt sein soll — eine einfache und klare Zusammenstellung der orthographischen-gramatischen und syntaktischen Regeln, dann der Anfänge der Satzlehre zu enthalten hat und in ihrem Umfange 6 bis 8 Druck Bogen nicht übersteigen darf, einen Preis von dreihundert (300) Gulden C. M. festgesetzt.

Zur näheren Bezeichnung der detaillirten Anordnung der zu verfassenden ruthenischen Sprachlehre, werden folgende Bemerkungen angefügt:

1. Die Sprachlehre ist in der ruthenischen Sprache zu verfassen, es dürfen sich jedoch die Preisbewerber dießfalls an die hie und da im Lokalsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht binden, sondern haben den wahren Geist der ruthenischen Sprache aufzufassen, und die Schreibart der besseren ruthenischen Schriften, so wie auch jene des Reichsgesetzblatts zu beachten, wobei aber eigene richtige und begründete, dem Sprachgebrauche entnommenen Bemerkungen und Regeln keineswegs ausgeschlossen bleiben.

2. Die Darstellungsweise soll der Fassungskraft der Kinder von 8—12 Jahren entsprechen, welche die Vorkenntniß der einzelnen Grundregeln der Grammatik aus dem dießfälligen, in der ersten Classe erhaltenen Unterricht bereits sich erworben haben.

3. Eine trockene Aufzählung nakter gramatischen Regeln kann nicht genügen, sondern es muß eine methodisch-praktisch durchgeführte Behandlung passender Beispiele den Grundregeln vorangehen.

4. Die Sprachlehre hat ein in sich vollendetes und abgeschlossenes Werk zu bilden, und das ganze Sprachgefüge im Zusammenhange kurz und bindlich, aber faßlich und einleuchtend darzustellen.

Es soll daher.

5. die wichtigsten Regeln a. der Lautlehre, b. der Formenlehre, c. der Wortfügung, und d. der Rechtschreibung in sich fassen.

I. Lautlehre.

In dieser soll außer der gehörigen Eintheilung der Vokale und der Konsonanten, welche den Schülern schon aus dem frühern Unterrichte bekannt sein dürfte, hauptsächlich: a. die Erweichung der Konsonante, b. die Verwandlung und Lautsteigerung der Sebst- und Mitlaute, u. s. w. gehörig behandelt werden. — Hieher gehören auch

c. die Hauptregeln der ruthenischen Rechtschreibung mit Berücksichtigung der in dieser Sprache höchst wichtigen, richtigen Betonnung. Behufs der besseren Einübung in der richtigen Aussprache sollen alle Wörter in den angeführten Beispielen gehörig akcentirt werden.

II. Die Formenlehre.

Diese soll in nachstehender Folgenreihe geordnet werden: a. ein ausführlicherer Unterricht vom Satze, mit Auseinandersetzung der verschiedenen Redetheile, b. der Unterricht von dem Hauptworte, die Verschiedenheit der Hauptwörter in Bezug der Art, deren Geschlecht und Zahl, dann die Flexionen in gehörigen Paradigmen, c. das Beiwort, dessen Flexionen und Vergleichungsstuffen, nebenbei das Zahlwort im Anfange, d. das Nebenwort mit seinen Vergleichsstuffen, e. das Personenwort, nach seinen Abtheilungen und Flexionen, f. das Hilfszeitwort, und dessen Konjugation, g. das Zeitwort im Allgemeinen, dessen Arten und Konjugationen, wobei ein besonderes Augenmerk auf das Eigenthümliche der ruthenischen Sprache in Betref dieses Redetheils zu richten ist, h. das Bindewort, i. das Vorwort, und dessen Rektion, k. das Empfindungswort.

III. Die Wortfügung.

Hier sollen: a. Die Hauptmomente von dem einfachen und zusammengesetzten, von dem Haupt- und Nebensatze, wie auch deren wechselseitiges Verhältniß ausführlicher behandet werden, b. die Anweisung der Rektion der Wörter im Satze durch die Zeitwörter, Eigenschaftswörter, und Verhältnißwörter, zuletzt c. die Wortfolge.

IV. Die Rechtschreibung.

Außer dem vorne bei der Lautlehre angedeuteten, soll hier die Interpunktionslehre, wie auch der Gebrauch der großen Anfangsbuchstaben erläutert werden.

6. Es ist das richtige Verhältniß bei der Behandlung einzelner Redetheile zu bewahren, daher nicht ein Theil auf Kosten der anderen überflüßig zu erweitern.

7. Zur Ersparung des Raumes werden bloß die Hauptregeln mit größeren, die Ausnahmen hingegen und die Muster mit kleineren Lettern gedruckt werden.

Die Preiselaborate sind längstens bis Ende November d. J. der Landesschulbehörde mit der Aufschrift „Preiselaborat der ruthenischen Sprachlehre“ einzusenden, sie werden sodann einer Kommission fachverständiger Männer zur Begutachtung übergeben; und mit diesem Gutachten dem hohen Unterrichts Ministerium zur weiteren Entschließung hinsichtlich der Preisbetheilung vorgelegt werden.

Die Preisbewerber haben ihren Namen, Charakter und Wohnort auf dem Elaborate selbst deutlich ersichtlich zu machen, oder, wenn sie es vorziehen, diese Bezeichnung in einem versiegelten Umschlage zugleich mit dem Elaborate einzusenden.

Jene Elaborate, welche des Preises nicht theilhaftig wurden, werden zur Rückstellung an die Bewerber bereit gehalten, oder wenn dieselben auf dem Elaborate ihre Adresse angegeben hätten, ihnen rückgesendet werden. — Von der galizischen ka. kö. Landes-Schulbehörde! Lemberg am 17-t August 1851.

28. Краєва шкільна управа продовжує речинець надсилки конкурсових виробів Жуківському та Головацькому.

N-o 4624.

Obschon der vom h. Unterrichtsministerium festgesetzte Termin zur Überreichung der Preiselaborate einer ruthenischen Sprachlehre für die hierländigen Volksschulen mit Ende v. M. abgelaufen ist, so ist bis zum heutigen Tage gleichwohl nur das beygebogene, 170 §§. umfaßende, und noch nicht vollendete Manuskript einer ruthenischen Sprachlehre von dem provisorischen Professor der ruthenischen Sprache am akademischen Obergymnasium in Lemberg Johann Zukowski bey der Landesschulbehörde eingelangt. — Johann Zukowski bat zugleich, daß ihm gestattet werde, den Rest des Manuscriptes bis Ende d. Mts nachzutragen, eben so hat der Professor der ruthenischen Sprache an der hiesigen Universität, Jakob Głowacki bey der kk. Landesschulbehörde die Bitte gestellt, nachdem er sich ebenfalls um den Preis für die Abfaßung der ruthenischen Sprachlehre zu bewerben Willens ist, daß ihm zur Überreichung seines Elaborats, das nur noch die Reinschrift bedarf, eine Fristerstreckung von 14 Tagen bewilligt werde. Nachdem der von den genannten zwey Kompetenten angeführte Umstand, daß sie durch vielfältige Amtsbeschäftigung an der genauen Zuhaltung des Konkurenztermins gehindert wurden, Beachtung verdient. so findet man sich in Anhoffung der Genehmigung des h. Unterrichtsministeriums bestimmt, ihnen die angesuchten Fristerstreckungen zu bewilligen.

Bey dem besonderen Gewichte jedoch, welches vom dem h. Ministerium auf die beschleunigte Einsendung der geprüften Preiselaborate gelegt worden ist, fordert man das g. k. Konsistorium, dem im Grunde des h. Ministerialerlasses vom 1-t März d. J. 1144 die Prüfung der Elaborate obliegt, auf sich sofort mit der Würdigung des mitgetheilten Manuskripts, nach Umständen mit Benützung der unter der Leitung des Domherrn Kuziemski bestehenden Schulbücherkommission zu beschäftigen, damit das was durch die zugestandenen Fristerstreckungen an Zeit versäumt werden muß, durch beschleunigte Prüfung der Elaborate wieder eingebracht werde.

Die Ergänzung des Manuskripts des Zukowski und das von Glowacki zu überreichende Elaborat werden gleich nach ihrem Einlangen dem hochwürdigen gk. Konsistorium zugestellt werden.

Lemberg am 11. Dezember 1851. Goluchowski.

29. Гушалевичева оцінка конкурсового виробу Як. Головацького.

Bemerkungen
über das Preiselaborat der ruthenischen Grammatik des ehrewürdigen Herrn Jakob Głowacki k. k. Universit. Profeßors.

Das System, welches der Verfaßer in seinem Preiselaborate bei der Behandlung aller Theile der Grammatik befolgte, entspricht ganz den Bedürfnißen der Kinder, für welche dieses Preiselaborat bestimmt ist. Bei der Durchführung eines jeden Theiles der Grammatik ist

eine strenge Konsequenz, nebenbei bemerkt man die Einfachheit, Verständlichkeit und eine vollständige Sicherheit bei der Aufstellung der allgemeinen Sprachgesetze; die Ausnahmen von diesen sind erschöpft und zweckmäßig an ihrem Orte behandelt. Besonders zeichnet sich die Behandlung jenes Theiles, der in den slavischen Sprachdialekten am meisten verworren ist, nähmlich des Zeitwortes durch Klarheit und Deutlichkeit aus — Dadurch wird nicht gesagt, daß anderen Theilen des Preiselaborates diese wichtige Eigenschaft fehle, sondern man will nur das Verdienst des Verfaßers gehörig würdigen. Im ganzen Elaborate sind ferner die Localismen aufs sorgfältigste vermieden worden, so daß der Verfaßer den allgemeinen Sprachgeist recht auffaßend in jeder Hinsicht der Form und dem Inhalte nach den Forderungen des Programmes entsprach.

J. Guszalewicz Pr. Lehrer der ruthenischen Sprache am k. k. Obergymnasi. bey den Dominikanern.

30. Гуцалевичева оцїнка конкурсового виробу Ос. Ганїнчака.

Bemerkungen
über das Preiselaborat der ruthenischen Grammatik des Ehrwürdigen Herrn Joseph Haninczak gr. kath. Pfarrers in Jabłonka.

Der Verfaßer beobachtete streng in seinem Elaborate die im Programme aufgestellte Ordnung; allein er befolgte überall die synthetische Methode, welche den Kindern die Erlernung des Gegenstandes erschwert. Er hat fast bei jedem Redetheile, anstatt die Regeln in mehrere Gruppen zusammenzufaßen, dieselben in viele Abtheilungen und Unterabtheilungen zersplittert, wodurch die Kinder nur zum Memoriren angehalten in der gehörigen Auffaßung behindert werden. So werden im II Hauptstücke § 1. zehn, bei der ersten Declination zwölf, von dem Zeitworte 4, 7, 9 u. d. m. solcher Abtheilungen angeführt.

Das System, nach welchem der Verfaßer die Declinationen der Hauptwörter behandelt, ist verworren. Er nahm nicht Rücksicht auf die eigentliche Geschlechts-Termination, die in den slavischen Sprachen bei den Hauptwörtern und verkürzten Beiwörtern von großer Wichtigkeit ist; sondern hat die Anomalia unter die allgemeinen Regeln subsumirt und sie wie regelmäßige behandelt.

Gleich bei der ersten Declination findet dieses Bewandtniß statt, indem daselbst die Anomalia des männlichen Geschlechtes mit dem Ausgange **о** und **є** jenen(,) die auf **ъ** (den eigentlichen männlichen Ausgang) sich endigen, gleichgesetzt werden. Zu dieser Declination sind auch die sächlichen Hauptwörter mit dem Ausgange **о** und **е** genommen.

Den Kindern wird schwer, bei solcher Vermengung der Ausgänge zu erkennen, welche Termination das männliche und welche das sächliche Geschlecht anzeigt. Schlüßlich hat der Verfaßer in der Anmerkung zu dieser Declination die Hauptwörter брать und господь nur in der einfachen Zahl genommen, den Plural aber läßt er nach dem Muster der 3-t Declination, welche erst später den Kindern beigebracht wird, abändern. Es ist pädagogischer, wenn man diese

Hauptwörter in die Ausnahme setzt und sie abgesondert bei der ersten Declination nach einem eigenen Muster behandelt.

Zur zweiten Declination hat der Verfaßer jene Hauptwörter des männlichen und weiblichen Geschlechtes genommen, welche: a) im Genitiv der einfachen, und im Nominativ der vielfachen Zahl auf **ы** ausgehen, und jene mit dem Ausgange **я**, welche im Genitiv sing. und im Nominativ plur. auf **и** oder **ѣ** ausgehen, so auch jene des sächlichen Geschlechtes mit dem Ausgange **а** und **я**(,) welche im Genit. sing. den Zuwachs **те** und im Nomin. plur. **та** erhalten. Aus diesem ist klar, wie wenig diese Hauptwörter, besonders die Neutra mit den Masculinis und Femininis in ihrer Abänderung übereinstimmen, daß man sie in eine Declination zusammenstelle. Diese Bemerkung läßt sich auch auf zwei folgende Declinationen anwenden. Die Verworrenheit dieses Declinationssystems der Hauptwörter fließt daraus, indem der Verfaßer nicht begriff, daß die eigentlichen Terminationen des Geschlechtes **ъ, ь, й** der männlichen, **а, я** und **ія** der weiblichen, **о, е** und **іе** der sächlichen Hauptwörter seyen. Diese Ausgänge sind das sicherste Kriterium, um das Geschlecht eines Hauptwortes anzugeben. Freilich sind bei allen diesen Ausgängen manche Abweichungen, welche entweder in die Ausnahme genommen oder nach besonderer Declination und besonderem Muster abgeändert werden können; allein man hat dabei den Vortheil, daß man, wie aus dem Vorhergehenden zu ersehen ist, die Kinder nie in Verlegenheit führt, richtig anzugeben, zu welcher Declination ein Hauptwort gehöre und weßen Geschlechtes es sey?

In der Lehre von dem Zeitworte, ging der Verfaßer bei der Bildung der Zeiten von einem falschen Grundsatze aus. Als Hauptzeit, von welcher andere gebildet werden, nahm er den Infinitiv an, und bildet bei der ersten Conjugation die erste Person praesentis durch die Verwandlung des Infinitivausganges **ати, яти**(,) **овати, евати, оти, ѣти,ути, ити**, und **ыти** in den Ausgang der ersten Person singul. **аю, ю, ую, юю, ѣю**, und **ью**. Bei der zweiten aber durch die Verwandlung des Infinitivausganges, **ати, зти, сти, чи**(,) **рсти, нути** in den Ausgang der ersten Person praesentis **у, жу, шу, зу, ду, ку** u. d. m. Diese vom Verfaßer angeführte Verwandlung ganzer Sylben in Sylben findet nie in der ruthenischen Sprache statt. Dabei ist dieser Fehler begangen worden, daß es nicht auf das Thema der Zeitwörter, von welchem alle Zeiten, selbst der Infinitiv gebildet werden, gesehen wurde. Nimmt man z. B. den Inf. **класти** und bildet man unmittelbar von demselben die erste Person praesentis sing.(,) so wird man die ganze Sylbe **сти** in **ду** verwandeln müßen, was der Verfaßer wirklich zur Regel aufgestellt hat. Dasselbe wird man thun müßen auch mit andern Infinitivausgängen nur mit Berücksichtigung ihrer Eingenthümlichkeit. Wenn man aber auch das Thema sieht, so fällt die ganze Schwierigkeit bei Bildung aller Zeiten und Arten hinweg. Z. B. von dem Inf. **класти** ist das Thema **клад**, aus welchem er durch die Hinzufügung der Sylbe **ти** und durch die Verwandlung des Mitl. **д** in **с** gebildet wird (**кладти** = **класти**). Von diesem Inf. laßen sich auf keine Weise andere Zeiten bilden, sondern man muß wieder zum Thema

клад zurückkehren, so z. B. fügt man den Ausgang der 1-t, 2-t Person praes. hinzu, so erhält man das praesens, кладу — ешь, етъ u. s. w. Der Verfaßer hat ferner auch die Bildung perfecti falsch aufgestellt. Er behauptet, daß der ganze Infinitivausgang ти in въ (лъ) dann in ла(,) ло verwandelt wird. Das Perfectum aber wird nach der Wegwerfung des Infinitivausganges ти von dem Thema durch die Hinzufügung des л mit der Geschlechtstermination ъ, а und о gebildet.

Das Participium praes. der thätigen Form bildet der Verfaßer von der ersten Person praes. sing. der thätigen Form durch die Hinzufügung des Partizipialausganges чій — чая — чое. Diese bei der ersten Conjugation aufgestellte Regel wird auch auf die 2-te ausgedehnt. Zwar bewährt sie sich bei der ersten Conjugation, welche die 3-te Person plur. praes. act. den Selbstlaut у oder ю hat, allein bei der 2-ten, in welcher die Zeitwörter nach des Verfaßers Elaborate den Vokal а oder я haben, ist sie nicht anwendbar, denn sonst müßte das zum Muster angeführte Verbum сплю, мочу in Part. praes. сплющій — ая — ое(,) могущій — ая — ое haben — was der Verfaßer selbst durch das richtige Conjugiren obbenannter Zeitwörter wiederlegt, indem er die participia сплящій — ая — ое, мочащій — ая — ое anführt. Daraus ist ersichtlich, daß es grundsätzlich sey, das Part. praes. von der 3-ten Person plur. derselben Zeit zu bilden.

In der Einleitung ist die Difinition der Grammatik weggelaßen, welche füglich nicht ausbleiben dürfte. Die ersten drey Paragraphe enthalten eine kurz zusammengefaßte Eintheilung der Laute. § 4 enthält die Erweichung der Consonanten. Die in diesem § angeführten Fälle bewähren sich in der Sprache — sie sind kurz und faßlich dargestellt, nur wäre noch hinzuzusetzen, daß der Halblaut ь auch in der Mitte des Wortes z. B. коньми, косонь(ка)ми gebraucht wird.

Im §. 5 wird die abweichende Aussprache der Laute behandelt; hier ist dieses zu bemerken. daß der Selbstlaut nach den Zischenlauten nicht wie и(,) sondern wie е ausgesprochen wird. Die Regel, daß die Wörter, welche im Gen. und den folgenden casibus ѣ behalten, auch im Nom. mit ѣ zu schreiben sind, ist irrig und überflüßig, weil sie schon ihrer Aussprache nach das ѣ überall behalten sollen, so bewährt sich diese Regel nicht in den Exempeln крадѣжь und колодѣзь.

Ebenso ist diese Anmerkung irrig, daß jene Beiwörter durch ѣ zu schreiben sind, die von den Hauptwörtern abgeleitet werden, welche durch ein е, das nach der Aussprache wie ѣ klingt, abgeleitet werden. Uibrigens bewährt sich die angeführte Anmerkung auch nicht allgemein in der Aussprache.

§ 11. enthält die Lehre von der Betonung. Hier läßt sich nur dieses bemerken, daß der Verfaßer dieses anzuführen unterlaßen hat, daß manche Wörter durch die verschiedene Betonung auch andere Bedeutung erhalten, z. B. му́ка Leiden, мука́ Mehl.

Das II Hauptstück enthält die Lehre von den Redetheilen. Hier hat der Verfaßer im § 1. in der Anmerkung das Hauptwort воєвода jenen Hauptwörtern beigezählt, welche theils des männlichen theils

des weiblichen Geschlechtes sind; es wird unter andern als Beispiel irrig angeführt, daß es gesagt werden kann: той und тая воевода, indem das citirte Hauptwort selbst der Bedeutung nach nur des männlichen Geschlechtes sey, obgleich es wie староста u. a. den weiblichen Ausgang hat.

Zur 4-ten Declination hat der Verfaßer die Hauptwörter des weiblichen Geschlechtes mit dem Ausgange **ь** und einige desselben Geschlechtes mit der letzten Sylbe **ще**, welche im Genit. sing. und im Nom. plur. auf **и** ausgehen, gezählt. Das erste Muster dieser Declination **часть** ist des weiblichen, allein das zweite **головище** des sächlichen Geschlechtes, wie überhaupt alle Hauptwörter mit dem Ausgange **е** außer jenen, die eine Weibsperson bezeichnen, neutra sind. Es hat daher der Verfaßer sehr gefehlt, wenn er **головище** wie ein weibliches Hauptwort declinirt und seinen Fehler als Muster anführt. **Головище** hat im Genit. **головища** nicht **головищи**, im Dat. **головищу** nicht **головищи**, im Instrum. **головищемъ** nicht **головищею**, im Nom. plur. **головища** nicht **головищи**.

Im § 2 des II Hauptstückes ist die Lehre von dem Beiworte gehörig entwickelt. Bei den Zahlwörtern, welche im § 2 behandelt werden, wäre wünschenswerth auch die Buchstabenzahl anzuführen. Die Deklination des Zahlwortes **сорокъ**, **тысячь**, **міліонъ** und der zusammengesetzten Zahlwörter **триста**, **чотыриста** fehlt gänzlich. Es war die Sache des Verfaßers wenigstens die Regel anzugeben, wie diese Zahlwörter abgeändert werden sollen.

Die Lehre von den Nebenwörtern enthält § 4. Hier fehlen noch die von dem Mittelworte praesentis der leidenden Form abgeleiteten Nebenwörter z. B. **сидьма**, **стоячма** u. d. m.

Im § 5. ist die Lehre von dem Fürworte gehörig und dem Sprachgeiste gemäß dargestellt worden.

Im § 6. Von den Zeitwörtern wird bei der Eintheilung derselben das Wort **видъ** Form dem Worte **гатунокъ** Gattung gleichgesetzt. Aus dem wörtlichen Uibersetzen dieser Wörter ins Deutsche ist ersichtlich, daß sie ihrer Bedeutung nach verschieden sind.

In demselben § sub B) scheint der Verfaßer im Gebrauche **поєдиначое число** gegen den eigentlichen Ausdruck **число єдинственное** sich verstossen zu haben. Ferner sub Г) wird im 3-ten Stücke **временій** unrichtig als Genitiv plur. gebraucht, — der Genit. plur. von **время** wird **временъ**.

Uibrigens wird zum Vortheile des Verfaßers dieses bemerkt, daß im ganzen Elaborate die Darstellungsweise kurz und verständlich sey. Der Styl ist sprachrichtig und bindig, die Orthographie entspricht bis auf angeführte Unrichtigkeiten den Forderungen des Programmes.

J. Guszalewicz prov. Lehr. der ruth. Spr. am k. k. Ob. G. bey den Dom.

31. Гушалевичева оцїнка конкурсового виробу Ів. Жукївського.

Bemerkungen
über das Preiselaborat der ruthenischen Grammatik vom ehrewürdigen Herrn Żukowski.

In der Vorrede rechtfertiget sich der Verfaßer wegen Annahme einer neuen grammat. Terminologie, die in einem Lehrbuche, welches für den öffentlichen Unterricht bestimmt ist, schon aus dem Grunde nicht zu billigen wäre, weil sie unverständlich und nicht etymologisch ist; so z. B. самозвукъ soll nach der Annahme des Verfaßers den Selbstlaut bezeichnen, da es etymologisch Selbstklang bedeutet, — so auch созвукъ heißt Mitklang nicht Mitlaut — имя der Name nicht Substantiv — слово часовое heißt nicht Verbum sondern Stundenwort — und auch andere sind fast alle in demselben Sinne creirt. Daher ist es beßer die bis jetzt üblichen von allen Grammatikern gebrauchten terminologischen Ausdrücke beizubehalten, als neue eigenmächtig zu schaffen. Der Verfaßer führt als einen wichtigen Grund an, daß er die alten üblichen technischen Ausdrücke deßwegen nicht annahm, weil sie ihm zu altslavisch und russisch klingen. Diese Behauptung fällt aber ganz weg, sobald man bedenkt, daß sie schon zwischen dem X und XI Jahrhunderte in Uibersetzung der Grammatik Joannis Damasceni und in allen nachfolgenden Abschriften und Abdrücken dieses Werkes einzig und allein von den Ruthenen gebraucht waren. Zum Beweise deßen dienen auch die ältesten ruthenischen Grammatiken, wie die vom Лаврентій Зизаній (Wilna 1596)(,)vom Meletij Smotryski (in Jewie 1619)(,) welche wieder unverändert behielten. Auch kann der Verfaßer nicht in Abrede stellen, daß die von ihm für unverständlich gehaltene Terminologie sogar von den Schülern der ehemahligen griechisch-slavischen Schule, welche bei dem Lemberger Stauropigian-Institute bestand, in der von ihnen in ruthenischer und griechischer Sprache verfaßten Grammatik (Lemberg 1595 (sic)) gebraucht war. Es wird nicht geleugnet, daß später die Russen und andere Slaven dieselben technischen Ausdrücke zu gebrauchen anfingen, indem sie (wie der Verfaßer selbst wirklich behauptet) aus dem lateinischen übersetzt oder demselben nachgebildet fanden; demnach soll noch diese Bemerkung nicht außer Acht gelaßen werden, das auch die deutschen Sprachbücher die lat. Ausdrücke Substantiv, Adjectiv, Verbum(,) ja sogar Interjection behalten, weil man wohl einsieht, daß die lateinische Technika vollkommen ausgebildet sind. Es wäre daher unpädagogisch den Kindern die Möglichkeit zu nehmen die lat. Terminologie sich in ihrer Muttersprache eigen zu machen und sich für das Studium der lateinischen vorzubereiten, ja es wäre sogar eine schwere Versündigung an der Sprache, wenn man die ganz paßenden schon seit uralter Zeit von den besten Grammatikern angenommenen und auf der klaßischen Sprache ausgebildeten technischen Ausdrücke durch neue unetymologische und unverständliche Terminologie ersetzen würde. — Es ist kein Vorzug (wie der Verfaßer behauptet) des Elaborats, sondern vielmehr eine Veranlaßung zu vielen zwecklosen literarischen Diskußionen.

Was das Elaborat selbst betrifft, so haben sich folgende Bemerkungen herausgestellt:

I. Die Definitionen, Regeln und Ansichten sind an vielen Stellen unrichtig und falsch, oder unbestimmt und dunkel. So wird S. 2 gesagt, daß alle Slaven das cyrillische Alphabet in ihrer Schrift gebrauchten. Es ist eine Zumuthung, die keinen historischen Grund hat. Im § 12. S 7 ist die Regel von dem Gebrauche ъ und ь für das Kind unverständlich; es wird auch in demselben § behauptet, daß ъ im Schreibgebrauche weggelaßen werden kann, was eine neue in der ruthenischen Rechtschreibung vorkommende Erscheinung wäre.

Eben so kommt im § 16. S. 8 wieder eine ganz neue, ausschlüßlich vom Verfaßer aufgestellte Behandlung der halbweichen Konsonanten; unter diesen befinden sich auch л, н, р, бл, пл, фл, мл. Solche Eintheilung bewährt sich nie in der Sprache und fällt dem Kinde schwer zum Erlernen. Höchstens könnte eine solche Hypothese in einer sprachlichen Abhandlung vorkommen, aber schwerlich eine Kritik aushalten.

Aus dem § 19. S. 9 ist nicht ersichtlich, warum л und н nach den Lippenlauten eingeschoben werden.

Im § 26. S. 11 ist die Theorie vom Gebrauche des і einseitig und unvollständig; es ist daselbst das einzige Wort міръ die Welt, welches das і annimmt, weggelaßen. Die Ansicht aber, daß die fremden Wörter z. B. министеръ, магистратъ mit і geschrieben werden, ist falsch, denn nach der besten Rechtschreibung werden die fremden Wörter mit и geschrieben.

Noch unvollständiger ist die Theorie im § 32. S. 13 vom Gebrauche der Selbstlaute и und ы. Der Verfaßer sagt apodictisch, daß man beim Gebrache dieser Vokalen auf das polnische und großrussische Sprachdialekt Rücksicht nehme, bedenkt aber nicht, daß die Schulkinder, für welche dieses Schulbuch bestimmt werden soll, weder des ersten noch des zweyten Dialektes kundig sind. Auch kann diese Ansicht nicht gebilligt werden, daß der Halblaut й vom Verfaßer den Mitlauten beigezählt erscheint.

Im § 66. S. 31 ist die Definition des Subst. zu weit; es heißt: Имя або имя существительное есть слово, котрымъ що существующого назы(и)ваемо. — Man könnte also unter diese Definition auch das Adjectiv und Pronomen leicht subsumiren.

Im § 69. S. 34 ist die Eintheilung der Hauptwörter in одиночныи (vereinsammte) zu gewagt, es wäre beßer, wenn solche Unterabtheilung nicht vorkäme; denn dieselben Hauptwörter werden einmahl родовыи dann одиночныи benannt; — dadurch wird das Kind nur in Verlegenheit geführt, wohl aber keinen sprachlichen Nutzen daraus schöpfen.

Im § 69. S. 35 ist die Mittheilung des Begriffes von den Sammelnamen verwickelt und irrig.

§ 70. S. 35 ist unklar; es heißt: Von den Namen werden andere Namen gebildet; man kann daraus nicht entnehmen(,) von welchen

Namen diese Ableitung geschieht; zwar führt der Verfaßer bald in demselben § an, daß die weiblichen Hauptwörter von den auf einen Konsonant ausgehenden männlichen Hauptwörtern, die eine Person bezeichnen(,) durch die Hinzufügung des Endlautes а, ка, иха, оха, иня und bei jenen, die ein Thier bezeichnen(,) durch die Hinzufügung des Ausganges ица gebildet werden; allein diese Regel kann nicht als allgemein geltende zugelaßen werden, denn sonst müßte братова von братъ, вуйна von вуйко, стрыйна von стрый(,) dann императрица von императоръ, царица von царь als ausgenommen betrachtet, oder in einem besonderen §. behandelt werden.

S. 36. § 71. enthält unter anderen die Regel, daß durch die Hinzufügung der Sylbe ko zu den auf einen Konsonanten ausgehenden Hauptwörtern die augmentativa abgeleitet werden. Diese Regel ließe sich mehr auf die diminutiva anwenden z. B. Иванъ — Иванко — Гриньо — Федько.

Im § 76. S. 38. ist die Mittheilung des Begriffes vom Geschlechte der Hauptwörter zu trivial und für das Kinderalter nicht paßend. Ferner ist die Lehre vom Geschlechte der Hauptwörter unklar und unbestimmt, so daß das Kind außer Stand gesetzt wird, mit aller Sicherheit dasselbe zu bestimmen.

§ 86. S. 41. sagt der Verfaßer мающіи въ другом падежи о одинъ складъ больше нежь въ первомъ, суть нѣякого полу н. пр. племя, племени. Nach dieser Regel könnte man auch die Hauptwörter des männlichen Geschlechtes sächlich nennen, denn sie erhalten auch im Genit. sing. eine Sylbe mehr z. B. человѣкъ, человѣка(,) столъ — стола u. s. w. So ist auch in dem § 108. S. 54. die ganze Behauptung, daß die Hauptwörter des sächlichen Geschlechtes mit dem Ausgange е im Genitiv plur. ь haben, irrig und falsch; denn viele haben auch ъ und ей z. B. море — морей nicht морь(,) яйце — яйецъ, сердце — сердецъ.

Im § 110. S. 54 will der Verfaßer die sächlichen Hauptwörter mit dem Ausgange ье in einem besonderen § behandelt wißen, und unterscheidet sie von jenen, die auf іе ausgehen. Im Gegentheile diese beiden Ausgänge sind eins und dasselbe, so sagt man званіе und званье, спасеніе und спасенье.

Im § 129. St. 64 wird grundfalsch behauptet, daß три чверти Dualis sey — es ist die echte vielfache Zahl, eben so auch чотыри колѣсця. Книжци ist kein Dual, sondern der altslavische Plural. Endlich ist auch diese Behauptung nicht zu billigen, daß die Hauptwörter око, ухо und плече nur in der Zweyzahl u. zwar in allen Endungen gebraucht werden; denn selbst das vom Verfaßer angeführte Beispiel mit Ausnahme des Instrumental spricht ganz gegen diese Behauptung.

Im § 193 wird die Declination der persönlichen Fürwörter aufgestellt — es wird der Genitiv sing. von я auch мя, von ты — тя unrichtig gesetzt; denn мя und тя ist der echte verkürzte Accusativ der obbenannten Fürwörter.

In der Bildung der Zeiten in den §§ 231—238 hat der Verfaßer dieselbe Verfahrungsart, wie der Verfaßer des anderen Preiselaborats H. Haninczak — angenommen. Als Hauptzeit(,) von welcher alle anderen gebildet werden, nimmt er den Infinitiv an, und verwandelt den Infinitivausgang in die Ausgänge anderer Zeiten. Diese Verfahrungsart ist in ihrem Grundsatze haltlos in den Bemerkungen des anderen Preiselaborats bewiesen worden.

II. Abgesehen davon, daß die ganze grammat. Terminologie nicht recht aufgefaßt erscheint, sind auch einige Wörter entweder unrichtig gebraucht oder unrichtig verstanden worden, wodurch augenscheinlich sich ein ganz anderer Sinn der Regeln herausstellt. Zum Belege deßen wird Folgendes angeführt:

Bald auf der 1 ten Seite in der Definition der Grammatik gebraucht der Verfaßer unrichtig das Wort право in der Bedeutung regelmäßig; denn es heißt theils das Recht, theils adverbialiter rechts — richtiger wäre правильно regelmäßig von правило Regel, Norm, was auch der Verfaßer selbst bestättigt, indem er правило zur Bezeichnung des Wortes Regel gebraucht.

§ 6. S. 5. сплывающіи statt слитніи falsch(,) denn es würde herabfließende nicht zusammenfließende heißen. § 9. S. 6 начинье identisch mit орудіе in der Bedeutung Werkzeug, начинье bedeutet aber das Geschirr. § 62. S. 27. значокъ дѣлящій wird grundfalsch Beistrich genannt; wörtlich bedeutet es das trennende Zeichen. § 67. S. 32. wird оттягнути in der Bedeutung abstrahiren statt отвлечи gebraucht(,) оттягнути aber heißt abziehen — hiemit оттягненіи abgezogene nicht abstracte — чинность ist der ruthenische Sprache fremd, eigentlich bedeutet es дѣйствіе. § 67. statt латво leicht beßer легко. Die als Exempel angeführten triviellen Ausdrücke wären wegzulaßen. S. 112. § 216. statt вспомни глаголы ist richtiger общіи, statt доконани und недоконани — совершеннаго u. несовершеннаго вида gebrauchen. S. 119. § 227. часъ теперѣшный heißt die jetzige Stunde — die gegenwärtige Zeit heißt время настоящее. S. 136. § 246. wird смыслъ сносящій in der Bedeutung leidende Form gebraucht, was eigentlich in der ruthenischen Sprache: zusammentragender Sinn oder in einer anderen Bedeutung ertragender Sinn heißt. Leidende Form heißt видъ страдательный; thätige Form видъ дѣйствительний. — § 249. statt разовое вспомагательное слово ist однократный вспомагательный глаголъ zu gebrauchen. S. 141. § 253. sub d ist die Bedeutung der Wörter видъ часу теперѣшного unklar; wörtlich soll es Form der jetzigen Zeit heißen.

III. Hinsichtlich der Behandlung des Stoffes kann nicht gesagt werden, daß der Verfaßer seine Aufgabe glücklich gelöset hat. Er verfolgte zwar die im Programme vorgezeichnete Bahn, aber er hob zu oft einiges hervor, was für das Kinderalter entweder nicht begreiflich oder vom geringen sprachlichen Nutzen oder durch die Versündigung an der natürlichen Logik ganz verworren und unsystematisch ist.

So z. B. die Anmerkung zum § 6. S. 5. konnte in einer Grammatik für Kinder wegbleiben. Die Lehre von der Betonung wird an zwei Orten behandelt, einmall in dem §§ 55—59. S. 22 bald nach der

Lautlehre, dann nach der Declination der Hauptwörter in den §§ 131—135. inclusive S. 68. In dem verlautbarten Programme wird aber ausdrücklich die Behandlung dieser Lehre nach der Lautlehre gefordert. Es hat zwar den Anschein, daß der Verfaßer die §. §. nach der Declination ausschlüßig den Substantivis bestimmt hat, allein auch in den nach der Lautlehre angeführten §. §. ist die Betonung größtentheils auf Substantiva beschränkt. Es wäre pädagogischer, wenn man diese Lehre in der ruthenischen Sprachlehre an einer Stelle behandeln würde.

Mehr unzweckmäßig ist die Eintheilung der Hauptwörter in 3 Declinationen. Der Verfaßer stellt im § 93. S. 45. folgende Regel auf: Первымъ способомъ скланяютъ ся всѣ имена мужеского(,) женского и нѣякого полу, мающіи въ мовѣ остатный созвукъ твердый, н. пр. кутасъ, тато, сукмана, слово. Wörtlich heißt es: Nach der ersten Weise (denn способъ heißt Weise) werden abgeärdnet alle Namen (Hauptwörter) des männlichen, weiblichen und sächlichen Geschlechtes, welche in der Sprache einen letzten harten Mitlaut haben. Wenn der Verfaßer in seiner Terminologie bei dieser Regel konsequent bleibt, so stellt sich ein offenbarer Widerspruch; denn selbst die angeführten Beispiele wie тато, сукмана und слово gehen nicht auf einen harten Mitlaut, sondern im Gegentheil auf einen Selbstlaut aus.

In dem folgenden § 94. S. 46. wird diese grammatische Unkonsequenz weiter fortgesetzt. Es heißt: Другимъ способомъ скланяются также имена мужеского(,) женьского и нѣякого полу, мающи въ мовѣ остатный созвукъ мягкій, примягкій або цъ. — Nach der zweiten Weise werden auch die Hauptwörter des männlichen, weiblichen und sächlichen Geschlechtes abgeändert, welche in der Sprache auf den letzten weichen oder halbweichen Mitlaut oder auf ц ausgehen z. B. дышель, куля, казанье, паничь. — Da auch bei dieser Regel die Beispiele куля, казанье, душа, поле, лице angeführt werden, die auf einen Selbstlaut ausgehen, so stellt sich auch da ein offenbarer Widerspruch.

§ 95. lautet: Третымъ способомъ скланяются только имена женьского и мужеского полу, мающіи въ другомъ падежи о оденъ складъ больше. — Nach der dritten Weise werden nur die Hauptwörter des weiblichen und männlichen Geschlechtes abgeändert, welche in der zweyten Endung eine Sylbe mehr erhalten. Die citirte Regel hat diese Eigenschaft, daß sie auch auf zwei vorhergehende vom Verfaßer festgesetzte Declinationen ausgedehet werden kann. Als Beispiele sind кость genit. кости, гость гостя, конь, грошъ. Es ist wahr, daß die angeführten Hauptwörter im Genit. eine Sylbe mehr erhalten, aber dasselbe gilt auch von den Hauptwörtern учитель, мужъ u. s. w. von denen das erste als Muster der ersten Declination angeführt wird; die letzten aber vom Verfaßer selbst der 2-t Declination beigezählt werden. Dieser neu angestellte Versuch ist, wie jeder sprachkundige einsieht, unrichtig. Nach der fleißigen Kombination aller vom Verfaßer angestellten Regel(n) für die Declinationen der Hauptwörter nach ihrem Genus und ihrer Termination,

kommt man nothwendig zu dem Resultate, daß die ganze Behandlung derselben unbestimmt, unklar und unsystematisch sey.

Glücklicher war der Verfaßer in der Behandlung der Beiwörter, Nebenwörter und Zahlwörter.

IV. Es wird noch dieses bemerkt, daß der Verfaßer in seinem Elaborate sich auf die Localisma beschränkend, den Geist der ruthenischen Sprache nicht allseitig auffaßte, wovon fast jede Seite seines Elaborates den sprechendsten Beweis liefert. — S. 1. доходженье ist Localismus — allgemein wird изслѣдованіе gebraucht. S. 3. § 3. назвы statt названія. S. 7. § 13. чути wird an gewißen Orten in der Bedeutung слышати hören gebraucht, eigentlich чути heißt fühlen. S. 20. § 5. складающіися statt составленныи. S. 22. притискъ — гласоудареніе. S. 22. § 57. неприемно statt непріятно. S. 25. § 60. кобы statt еслибы. S. 27. § 63. мешкающіи statt обитающіи — выставляемо statt изображаемъ — мусятъ быти statt должны быти. S. 30. § 63. справивъ statt произвелъ. S. 32 § 67. u. d. m. Dabey muß auch dieses bemerkt werden, daß des Verfaßers Orthographie den im Programme gestellten Forderungen zuwider sey.

Schlüßlich hat sich zum Vortheile des Verfaßers herausgestellt, daß die ganze Lehre von der Syntax nach der Forderung des Programmes ausgearbeitet sey.

J. Guszalewicz, Prov. Lehrer der ruth. Spr. am k. k. Ob. G. bey den Domini.

32. **Комісія для укладання українських шкільних підручників предкладає консисторії конкурсові вироби з їх оцінками.**

Hochwürdigstes Lemberger gkth Metropolitan Consistorium!

Die b. m. von den Hochwürdigen Metropolitan Consistorium zu den Zhlen 1573, 1587 ex aõ 1851 dann 161 und 303 ex 1852 der zur Verfassung der ruthenischen Volksbücher ernannten Commission zur Würdigung (der) mitgetheilten Preis-Elaborate einer ruthenis. Grammatik

des Universitäts Professors Jakob Głowacki —

des provisorischen Professors der ruthenischen Sprache am akademischen Obergymnasium in Lemberg Johann Zukowski und

des Jabłonkaer Pfarrers Joseph Haninczak, welche im Anschluße $^1/_3$ vorliegen, wurden von der benannten Commission dem Commissions Mitgliede und Professor der ruthenischen Sprache an dem Lemberger Obergymnasium bei den Dominikanern Johann Guszalewicz zur Zensurirung übergeben.

Der Professor Guszalewicz hat die fräglichen Preiss Elaborate einer strengen Prüfung unterzogen, eine vollständige Zensurirung derselben mit seltenen Fleiße-Gründlichkeit und allseitiger Würdigung durchgeführt, und seine Beobachtungen während der Kommissions-Sitzungen am 26-t und 29-t Jänner — dann 4-t und 19-t Februar und 5 t März l. J. vorgetragen.

Diese über die einzelnen Preis-Elaborate angestellten Bemerkungen folgen im weitern Anschluße $^2/_3$ zur Einsicht mit.

Das Preis-Elaborat des prov. Professors Zukowski enthält viele Neuerungen, manche grammatikalische Unrichtigkeiten, hie und da auch

Anstößigkeiten wie z. B. im § 76. vom Geschlechte(,) strotzt von Lokalismen und entspricht der im Programme gestellten Forderung hinsichtlich der Schreibart nicht.

Das Preiselaborat des Pfarrers Joseph Haninczak führt weder die Deklinazionen noch die Bildung der Zeiten glücklich durch, hat auch viele Unrichtigkeiten, und ist für ein Schulbuch schon deßwegen nicht passend, daß der Verfasser bei den einzelnen Regeln 7—8 ja bis 12 Subeintheilungen ansetzt, wodurch das Memoriren derselben den Kindern nicht blos erschwert, sondern fast unmöglich wird.

Der Universitäts Professor Jakob Głowacki hat die Aufgabe glücklich gelößt, und das von ihm gelieferte Elaborat wurde von der Commission nach einer sehr sorgfältigen allseitigen Prüfung als das allerbest gelungenste, dem vorgezeichneten Programme ganz angemessen und den gestellten Anforderungen vollkommen entsprechende einstimmig erklärt.

Diesem Gutachten der Commission ermangelt der Gefertigte nicht noch beizufügen, daß von den Preis-Bewerbern, weder der prov. Professor Zukowski noch der Pfarrer Haninczak sich auf dem literarischen Felde versucht haben; wo hingegen der Univesitäts Professor Głowacki, welcher bereits mehrere literarische Arbeiten, welche im Drucke erschienen sind, geliefert — auch eine höhere ruthenische Grammatik bereits verfaßt hat, welche Zeuge des Entwurfes der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich Seite 150 als Unterrichtsbuch vorgezeichnet und empfohlen wird.

Dieses liefert den Beweis, daß Głowacki eine gründliche Kenntniß der ruthenischen Sprache besitzt — somit auch im Stande ist eine gediegene Grammatik zu schreiben.

Lemberg am 20-t April 1852. Kuziemski Michael (Дальше його титули).

33. Консисторія пересилає конкурсові вироби краєвій шкільній управі.

Hochlöbliche k. k. Landesschulbehörde!

Die mit den hohen Erlaßen vom 11-ten und 16-ten Dezember 1851, Z. Z. 4624 und 4720, dann 8-ten und 19-ten Jänner und 11-ten Febr. l. J. Z. Z. 100(,) 364 und 788 zur Prüfung mitgetheilten Preis Elaborate einer ruthenischen Sprachlehre für die hierländigen Volksschulen des Universitäts Professors Jacob Głowacki, des provisorischen Professors der ruthenischen Sprache an dem akademischen Ober-Gymnasium in Lemberg Johann Żukowski, und des Jabłonker Pfarrers Joseph Haninczak, wurden vom Consistorium vorläufig der zur Verfaßung der ruthenischen Volksschulbücher bestehenden Kommission zur Beurtheilung und Würdigung zugestellt.

Die besagte Commission hat sich dieser Aufforderung gemäß, der Prüfung und Würdigung der mitgetheilten Preis-Elaborate unterzogen, über jedes Elaborat abgesonderte Bemerkungen verfaßt, und sich einstimmig dahin vereiniget, daß das von dem Universitätsprofessor Jacob Głowacki verfaßte Preis-Elaborat das bestgelungenste ist, und allen

in dem mit dem hohen Erlaße v. 17-ten August 1851. Z. 2379 St. hinausgegebenen Programme gestellten Anforderungen vollkommen entspricht.

In Erwägung dessen, daß diese Preis Elaborate von Fachmännern sehr sorgfältig geprüft und einer strengen Würdigung unterzogen waren, und nach eigener Uiberzeugung, vereiniget sich das Consistorium mit dem Gutachten der benannten Commission, und spricht sich dahin aus, daß unter den mitgetheilten Preis Elaboraten jedes des hierortigen Universitäts-Professors Jacob Głowacki das bestgelungenste ist, und in den hierländigen Volksschulen mit vollkommener Beruhigung und dem zu erwartenden besten Erfolge als Lehrbuch gebraucht werden kann.

Wie wohl aber dieses Preis-Elaborat unstreitig das bestgelungenste ist, kann das Consistorium dennoch auch den beiden andern Preis-Bewerbern die Anerkennung nicht versagen, welche in der kurzen Zeit, welche auf die Einsendung der Elaborate festgesetzt war, eine so schwierige Arbeit zu Stande brachten. Das Consistorium findet sich demnach veranlaßt bei Einer hohen k. k. Landesschulbehörde einzuschreiten, damit nach erfolgter Genehmigung des Preis Elaborates des Professors Głowacki, den beiden andern Mitbewerbern für deren Bereitwilligkeit nach ihren Kräften zur Beförderung des Volksschulunterrichtes beizutragen, die Anerkennung der hohen Regierung zu Theil werde.

Die mitgetheilten drei Preis-Elaborate sammt dem Gutachten der benannten Commission folgen im Anschluße mit. — Lemberg am 27. April 1852. J. Bochenski Weihbischof.

34. Намісництво поручає консисторії зробити уважними народніх учителів на граматику Головацького.

An N-o 5383

das hochwürdige gr. kath. Metrop. Konsistorium hier.

Die von der Matica halicka ruska herausgegebene ruthenische Sprachlehre von Hołowackyj Grammatika ruskoho jazika sostawlenna Jakowom Hołowackim, Lemberg 1849. Gedruckt im stauropigianischen Institute wurde vom hohen Unterrichts-Ministerium zum Lehrgebrauche an Untergymnasien und Unterrealschulen für zuläßig erklärt, vorausgesetzt, daß der Preis eines Exemplares auf 20 Kr. herabgesetzt wird. Wovon das hochwürdige Metrop. Konsistorium im Grunde Erlaßes des hohen Unterrichts Ministeriums vom 28. v. M. Z. 9399 bezüglich auf das Einschreiten vom 30. Mai d. J. Z. 865 mit dem Bemerken benachrichtigt wird, daß sich selbe zum Gebrauche an Volksschulen, nach dem Ausspruche des hohen Unterrichts Ministeriums nicht eigne, um Schülern als Lernbuch in die Hand gegeben zu werden, die Lehrer hingegen darauf aufmerksam zu machen seien.

Was den ruthenischen Sprachunterricht in Volksschulen betrifft, so soll derselbe über Anordnung des hohen Unterrichts Ministeriums in der Weise fortgeführt werden, wie dies im ruthenischen Ersten Sprach und Lesebuche angedeutet wird. Wenn dieses geschieht, so entfällt die

Nothwendigkeit einer abgesonderten ruthenischen Sprachlehre in den Händen der Schüler. Die Lehrer haben sich, um sich die weitere Entwickelung dieser Methode des sprachlehrlichen Unterrichts zu veranschaulichen mit den im deutschen zweiten Sprach- und Lesebuche vorkommenden Sprachübungen vertraut zu machen, worauf sie zu verweisen sind.

Das hochwürdige Metrop. Konsistorium wolle daher auch in dieser Beziehung die weitere Veranlaßung treffen.

Lemberg am 7. Juli 1854. Mosz.

35. Міністерство просвіти жадає нової перерібки конкурсових елаборатів.

Z. 56809. Hochwürdiges gr. kth. Metropolitan Consistorium Hier.

Das hohe Ministerium für Kultus und Unterricht hat mit dem Erlaße vom 31-t Oktober d. J. Z. 4710 über die mit Bericht der bestandenen Landesschulbehörde vom 5. Maj 1852 Z. 2453 vorgelegten Preiselaborate einer ruthenischen Sprachlehre für die zweiten Klassen an den hierländigen Volksschulen angeordnet, die gedachten Elaborate mit Rücksicht auf die jüngsten Modifikazionen in der ruthenischen Orthographie für Schulbücher einer neuen Ueberprüfung, wobei überhaupt der gegenwärtige Zustand des ruthenischen Unterrichts an den Volksschulen in Betracht zu ziehen ist, zu unterziehen.

Mit Beziehung auf den Bericht vom 27. April 1852 Z. 701, dessen Beilagen im Anschluße mitfolgen, wird das hochwürdige Konsistorium eingeladen, die Ueberprüfung der fräglichen Preiselaborate nach den Andeutungen des bezogenen h. Ministerial-Erlasses unterzüglich vorzunehmen und das Ergebniß anher vorzulegen.

Lemberg am 16. November 1860.

Miscellanea.

Лопушанський „Святовид".

Др. Деметрикевич в своїй статї про камінні баби дав реєстрик досї звісних многоголових камінних фіґур на словянській

території (Sprawozdania akad. umiejętności, 1910, VII). В сім реєстрику нема фіґури з Лопушної під Рогатином. Наш співробітник д. Вадим Щербаківський, відфотоґрафувавши підчас своєї останньої екскурсії сю фіґуру, звертає на неї увагу

досліджників. На місці йому оповіджено, що літ 50—60 тому піп з Липиці велів розбити виловлену в ріці Липиці статую Святовида, котра мала чотири лиця і 4 ноги; але розбивши голови і тулуб велів на ногах поставити хрест, в знак побіди христової віри над поганством. Сі ноги і тепер стоять в селі і на них хрест камяний. *Ред.*

Один із буковинських духовних antiquae educationis.

Між нашим народом ходить багато оповідань, переважно гумористично-сатиричних, в яких висміваєть ся неукість духовних, виявлювана в ріжних обставинах житя, а в першій мірі в духовних функціях, в яких духовні, як спеціяліети, повинні імпонувати своїм фаховим знанем простому народови, а не давати ся поучувати. Всіх тих оповідань не буду тут розбирати, бо се переходило би рамки малої замітки, але вкажу бодай кілька таких характеристичнійших оповідань, надрукованих у моїй збірці „Галицько-руських анекдотів“ [1]), виданих 1899 р.

Під ч. 267 оповідаєть ся, як молодого духовного, що ще не вміє відправляти, поучує старший; молодий не похопившись перекручує слова, з чого виходить комічна ситуація („пять людéй пять тúсяч хлíба зíли і ще голодні бúли).

Під ч. 271 оповідаєть ся, що „за дáвних чис ни сидíли ксьондзú в покóях в вилúких, так як нині, áле сидíв в малі хатúні так, як кáждий хлоп, а попадé ходúла в фóті так, як кáжда хлóпка“. Очевидно, що й освітою не виріжнювали ся такі духовні багато від свого окруженя.

Під ч. 273 оповідаєть ся про духовного, що „дуже не любив казане говорити“, бо очевидно не вмів і про те, як він викручував ся від проповідий перед своїми парафіянами.

Під ч. 274 оповідаєть ся про духовного, що не міг знайти тексту евангелія, яке припадало на той день. „Вихóдит на евангéліе, починáе читáти, áле нич бíльши ни говорит, лиш: риче́, риче́... Али декóви навкýчило се вже чикáти дальше, питає ксьóндза: Що єтóмосьць риче́? — А він кáжи декóви: Пес твою мáму волоче́. — А дек тогдú сьпівае: Слáва тебí Гóсподи!“ Дальше приказує той самий духовний парафіянам пере-

[1]) Пор. Етногр. Збірник, т. VI.

нести церкву „в такé мíсци, аби нíхтó не заходúв“ (бо перше стояла вона при дорозí) і не міг його „обсуджувати“.

Під ч. 275 оповідаєть ся, як дíдич і єзуíт купили собí з невченого попа і як він відплатив ся, зложивши їм простакуватий двостих.

Під ч. 279 оповідаєть ся, як простакуватий духовний відучував парафіян від простакуватости.

Під ч. 295 оповідаєть ся про такого духовного, що стратив рахубу днів і не знав, коли припадає неділя; тому попросив свого наймита, щоби обчислив її. „Прихóдит Юркó і кáжи так: В понидíлок займúв, а в вівтóрок загнáв, а в сéриду згубúв, а в читвéр шукáв, а в пéтницю найшóв, а в суббóту пригнáв. Кáжи: Так, то зáвтра нидíлє“.

Під ч. 297 оповідаєть ся, як у селí не було духовного і люди „вибирáли з мúжи сéби, абú котрúй був за ксьóндза. І жáдин ни хтíв. Онú пíшлú на горóд тай взéли гарбýз і тегнýли вздовж селóм за гарбузóвинє. Пéрит котрóго ворітьмú урвé сє гарбýз, то той мáє бýти ксьóндзом. І урвáв сє пúрид єдним шивцéм. Прийшлú до нéго і вúбрали го на ксьóндза. А він ни знав читáти. А як йшов до цéркви, то брав с собóв зáмісьть книшки ришитó. Як прийшóв до цéркви, то рахувáв в ришитї дíркú і так вітправéв: Раз, два, три і так дáлї, аж до сто рахувáв. В три рóки з'їхав бíскуп, а він зложúв бíскупови три сóтки і бíскуп сказáв: Шинýйти, люди, ксьóндза, дóброго мáєте“.

Під ч. 298 вибирають так само попом коваля, а він рахуючи в решетї дíри, співає: „Єднá дерá, другá-á-á дерá, третá-а-а дерá“, а дяк відповідає йому: „Так як бýло всé-е-е!“

Необізнаний з річею міг би подумати, що такі оповіданя се лише злобні видумки людий неприхильних до духовенства; а тимчасом вони оперті на реальних подíях із житя і таких неосвічених або малоосвічених духовних було в нас не мало, особливо в остатнім столíтю істнованя Польщі, яка офіціяльно відносила ся все ворожо до нашого духовенства і тримала умисно його на низькім уровени, щоб воно просвітившись, не вхопило проводу над простим народом. Те саме було також у Буковинí, що оставала під турецьким режімом. Рішучий зворот наступив тут аж по прилученю Галичини й Буковини до Австрії.

Я полишаю Галичину на боцї тому, що понизше подаю документ із Буковини і лише про неї тепер буду говорити.

Буковину прилучено до Австрії як окрему провінцію в маю 1775 р. В тім часі було на Буковині дві православні епархії: одна сучавська, якої владика пробував у Яссах, а в Сучаві мав лише ґенерального вікарія, друга радовецька. В останній стояло духовенство вище і освітою і виповнюванєм своїх обовязків, „тут мусїли всї священники уміти читати і писати і відповідно до свого стану заховувати ся“ [1]), про що дбав епархіяльний владика Хересκул. В 1781 р. зрезиґнував ясський владика із юріздикції над буковинськими громадами, що належали до нього, в заміну за громади радовецької епархії, що належали до Молдавії, і з Буковини утворено одну суцільну епархію, яку підчинено православному сербському митрополитови в Карлівцях. В 1782 р. відступив владика Хересκул усї добра радовецької епархії цїсареви в заміну за визначенє відповідної дотації. Із тих дібр і монастирських дібр, які позносив Йосиф II 1873 р., утворено окремий релїґійний фонд, що істнує до нині і покриває не лише всї видатки на духовенство і дяків, але удержує школи, признає стипендії і т. и. При його помочи піднесло ся також духовенство зі своєї первістної примітивности.

При прилученю Буковини до Австрії в нїй так як би не було шкіл, з виїмком владичої в Радівцях і митрополичої в Сучаві та в кількох селах. „Але тоті школи ледви чи заслугують на імя шкіл. В них учили на церковних книгах читати, дещо писати, рахувати і співу церковного. Служили вони головно на те, аби сяк так достарчити кандидатів до стану духовного, а походили здаєть ся з часів князя Конст. Мавркордата, котрий наказав, аби не висвячувати таких людий на священників, що не вміють читати і писати. Найлїпша з них була ще здаєть ся монастирська школа в Путнї, а яка там була наука, про се довідуємо ся припадково із свідоцтва, виставленого 1-го квітня 1788 ігуменом сего монастиря Георгієви Балошескулови (пізнїйшому владицї буковинському), що він від свого 5-го до 12-го року учив ся там часослова, псалтирі, октоїха, молдавського і руського катехізму, писати листи по волоськи, співати після грецького напіву, граматики, землеписи після книжки Буфіє, переложеної владикою Амфілохієм, реторики, про схізму церковну із книги „Камень преткновенія“, листу архіеп. Евгенія, історії церковної від початків христіянства аж до 9-го віку і до синоду фльорентійського після Ев-

[1]) Др. С. Смаль-Стоцький, Буковинська Русь, ст. 64.

севія і инших істориків, наконець скороченої Платонської теольогії".[1]) Загал тодішнього буковинського духовенства знав одначе лише читати церковні книги; „писати не всї священники знали, хиба настоятелї, тай то пр. вікарій митрополита і ігумен монастиря в Св. Іліï, Макарій, не умів нї писати, нї читати".[2]) Не диво, що тодї трафляли ся такі сцени, яку бачив у Дорнї ґен. Енценберґ у серпни 1779 р.: протопопа казав закувати двох попів задля якось малої провини в зелїза і сам бив їх власноручно.[3])

Супроти того видало правительство 1786 р. „Anordnung zur Regulirung des Geistlichen, Kirchen- und Schulwesens in der Bukowina", в якім вставило навіть такий параґраф, що відносив ся до приватного житя духовенства: „Das Viehtreiben auf die Märkte und Messen, die Bestellung des Fuhrwesens in Person und jede Bemerkung mit knechtischer Verrichtung muss unterlassen und weder der Weinhandel selbst ausgeübt, noch ein Wirtshaus besucht werden".[4])

На підставі сього розпорядженя заведено також першу школу для духовенства, т. зв. Clerikalschule. Зразу була вона в Сучаві, а 1789 р. перенесено її до Черновець. До 1788 р. була вона лише одноклясова, а від жовтня т. р. триклясова. „Найбільша часть кандидатів вступила до тої школи уміючи лише читати, писати і уживати книг церковних, инші покінчили триклясову школу нормальну і знали проте всї 4 рахункові операції. Між усїма був лиш один (Іван Никифорович), що укінчив 2 клясї ґімназіяльні в Бучачи".[5]) В 1791 р. видало правительство розпорядженє, що кандидати до сеї школи мусять мати укінчену нормальну школу; від 1810 р. приймано до неї вже лиш укінчених ґімназистів. В 1818 р. правительство закрило сю школу, а на її місце постановило заснувати богословський заклад, який задля ріжних перешкод був отворений аж у вересни 1827 р. До нього приймано вже лише тих кандидатів, що укінчили ґімназію і тодішню фільософію. В 1828 р. засновано також духовну семінарію. Епископом був тоді як раз той Балошескул, якого свідоцтво читали ми повисше, а якого документ надрукований знов дальше. Отсей богословський заклад устояв ся аж до 1875 р., в якім перемінено його в богословський факультет новоосновaного університету в Чернівцях.

---

[1]) Тамже, ст. 25—26. [2]) Тамже, ст. 27. [3]) Тамже ст. 69. [4]) Тамже ст. 68. [5]) Тамже, ст. 70.

Хоч як бачимо австрійське правительство старало ся від разу про піднесенє загальної освіти духовенства, то ся зміна мусїла відбувати ся дуже поволи, коли ще в 1827 р. — отже році заснованя богословського закладу вже дїйсно як вищої школи — епископ суспендує пароха кліводинського Івана Гнїдого за те, що він не уміє нї читати, нї відправляти духовних функцій. Зжалївшись одначе над ним, а властиво над його родиною, відкликує суспензію під умовою, що парох навчить ся усього того, чого не знає, а що мусить знати, та кладе йому в учителїв і доглядачів сотрудника, який вийшов уже очевидно з нової школи і мав вищі студії, а навіть дяка, що очевидно також більше знав від свого пароха. Отсей документ подаю в цїлости, як характеристичний культурний образок із третьої десятки лїт XIX столїтя. Завважу при тім, що хоч тоді в школї панувала вже на Буковинї денаціоналїзаційна система (Буковину прилучено 1786 р. як осібний округ до Галичини, а її школи піддано під власть польської консисторії у Львові, яка зараз розпочала свої польонїзаційні загони на Русинів, побіч місцевих румунїзаційних і ґерманїзаційних; при Галичинї була Буковина аж до 1850 р.), то буковинська тодїшня консисторія і епископ порозумівали ся зі своїми підвладними Русинами в тодїшнїй руській мові, а не румунській, як се заведено пізнїйше. Сей факт має бодай історичне своє значінє, тому згадую тут про нього. Документ, який тут друкую, змінивши інтерпункцію та деякі великі букви на малі, переховуєть ся тепер у бібліотецї Наук. Тов. ім. Шевченка.

№ 2637.

Copia.

Свщенникъ Іwаннъ Хнѣдомъ ѿ совершенїа свщенническихъ слѫжбъ запрѣщенномъ пароху Кливодинскомъ.

Хотѧ ѣси за твоє невѣжество и небреженїе въ слѫженїи, чтенїи, и въ пѣснїи божественныхъ слѫжбъ ѿ совершенїа стыѧ Литѵргїи и иныихъ свщенническихъ слѫжбъ, нами даже до тѣхъ поръ запрѣщенъ былъ, доколѣ въ чтенїи и въ совершенїи свщенническихъ слѫжбъ добрѣ ни ѿкоучишсѧ; и хотѧ во времени запрѣщенїа твоегѡ ѿ четирехъ мѣсацей сѣдмчи въ своемъ домѣ ни мало въ свщенническомъ слѫженїи, по ѿвказанномъ ѿвѣтованїи твоемъ ни ѿкоучилсѧ ѣси, толко чрезъ десать днеи своегѡ здѣ пребыванїа, нищаднимъ трѫдомъ преподобнаго ґеромонаха и перваго здѣшнаго капелмана Антоновича, ѣдва

ѣктенїи на оутренни и на вечерни средно читати можешъ; и того ради надлежало бы са, чтобъ еси наимнѣе шесть мѣсацей, а найпаче до того времени здѣ въ церковномъ ѡбоучѣнїи пребывалъ, доколѣ не наоучиш са добрѣ, подъ ѡдїю, безъ погрѣшности, и безъ приткновенїа читати и сватою Литоргїю со всакимъ вниманїемъ, съ страхъ Божїимъ, ѩкоже и иннымъ священническїа слоужбы съ коснимъ и съ разолѣтнымъ чтенїемъ ѡправлати. Ѡднакожъ мы, зрѣнїемъ на твое ѡскоудное состоанїе и ѡкрестность, и на дѣти твоа, ѩже добрѣ воспитати должень еси, а найпаче взираа на ѡвѣтованїе твое, ѣже самъ къ намъ съ плачемъ ѩвлаеши, ѩко всачески силовати са боудешъ, да до трехъ мѣсацей всѣ слоужбы священическїа и стою божественною Литоргїю, по тупиконѣ нашей православной восточной церкви, безъ погрѣшности, не проглотающе и не прикоусюще ни ѣдинаго слова, подъ ѡдїю, и косно, да всакое слово разомѣетъ са, ѡправлати наоучиш са, даемъ тебѣ, въ надеждѣ, что неѡмѣнно вышше поманоутаа ѡбѣщающаа та исполнишъ — наше архїерейское благословенїе къ совершенїю божественной Литоргїи, ѡбаче же съ такоовымъ прилогомъ, ѩко да

1-ое: стараешъ са и непрестанно да силоуешъ са всакїа слова молитвъ и иныхъ доуховныхъ чтенїй добрѣ слѣдоувати, безъ присѣченїа словъ и безъ погрѣшности вѣмовлати;

2-рое: всѣ на оутренни, на Литоргїи, и на вечерни оустановленїи молитви, ѣктенїи, возгласи и стыа ѥ҃ваггелїа день или два дни предъ слоужбенїем добрѣ да оутверждаеши, иже бы еси возмогъ подъ ѡдїю, безъ всакой погрѣшности и безъ присѣцанїа словъ, не скора са, съ бережѣнїемъ запатыа, точки съ запатою, двоеточей и точки, въ церкви предъ Богомъ въ присоутствїи народа смѣло читати и поюща тамо гласомъ возвышати, идѣже надобность благоговѣннаго пѣнїа требоуетъ;

3-тое: приготовлаа са же тебѣ днемъ или двома днами къ слоужбенїю стой божественной Литоргїи, да прїимешъ въ пособїе себѣ, на лоучшее ѡбоучѣнїе въ слоужбенїи стыхъ божественныхъ слоужбъ, тамошняго викарїоса Ѳеѡдора Хѣдого и тамошняго благоговѣннаго даскала Михаила Тарновїецкаго, предъ которими назирателами и правило къ слоужбенїю, сїрѣчь: канонъ, тропарї и молитви, иже въ послѣдованїю къ стомоу причащенїю оузаконенни соуть, безъ ни малаго лишенїа что нибоудь ѿ нихъ, разолѣтно и ни борза са да читаешъ;

4-тое: въ недѣлю или въ свато, въ иже съготовишъ са литоргисати, да пребываеши ѿ оутра даже до совершенїа Ли-

тѫ́ргїи въ цє́ркѵ́, ѩ́ко да прі́снѡ въ бы́тности твоє́й цѣ́ла оу҃тренна҃ ѿправля́єтъ сѧ и́ да навы́кнеши тупико́на церко́внаго и́ да вѣ́си са́мъ, и́дѣ́же на́добно є́стъ кото́рꙋю є́кте́нїю, во́згласи и́ли и́нно что чита́ти и́ли пѣ́ти, приготовля́ще сѧ и́ съ совѣ́стїю къ стра́шномꙋ прикаса́нїю боже́ственнымъ та́йнамъ;

5-тое: въ день, въ ѻ҃ньже вика́рїѧ литѫ́ргиса́ти бꙋ́детъ, ра́внѣ ѿ оу҃тра да́же до сконче́нїа боже́ственной литѫ́ргїи съ благоговѣ́нїемъ въ це́ркѵ́ да пребыва́єши и́ да оу҃важа́єши, что, ка́ко и́ кото́рое за кото́римъ слѣ́дꙋетъ, шептанїа́ же прїва́тнїи въ це́ркѵ́ да ника́ко тво́рят сѧ;

6-тое: въ це́ркѵ́ стыа҃ и́кони кадѝ, да ни скорищъ сѧ, но да съ благоговѣ́нїемъ въ тїи стра́нни да ѡ҃бращáєшъ сѧ, въ и́же по оу҃становле́ннома҃ ѡ҃бы́чаю надлежитъ и́ вся҃ предъпрїа́тїа твоя҃ да съ разсꙋжде́нїемъ бꙋ́дѧтъ, и́бо въ сто҃мъ писа́нїи пи́санно є́стъ: „Про́клятъ всѧ́къ твора́й дѣ́ло Бжі҃е съ пренебреженїемъ“ и́ та́ко всѣкомꙋ добромꙋ хрїстїа́нинꙋ надлежитъ сѧ болѣ́е пещи́ сѧ дꙋ́шꙋ, не́жели за тѣ́ло, и́бо са́мъ Спаси́тель стымъ є҃ѵаггели́стомъ Матѳе́емъ въ главѣ́ 6-той, стїхꙋ 33-томъ глаго́летъ: „И҃щите прежде Цр҃ствїа Бжі҃а и́ пра́вды є҃гѡ и́ сїѧ всѧ́ приложатсѧ вамъ“;

7-мое: разногласїе́ и́ козлогла́сїе да зали́шишъ и́ всѧ́кїа чтє́нїа и́ пѣ́нїа дꙋ́ховнаа҃ съ сладкопѣ́нїемъ соверша́ти да силꙋ́ешъ сѧ;

8-мое: себѣ́ са́момꙋ по вся҃ дни́ наймнѣ́е моли́твы оу҃тренныа҃ и́ вечє́рнюю҃ съ надлежа́щими кано́ни за спасе́нїе свое́ и́ за вѣ́сь сво́й до́мъ по до́лжности свщ҃енни́ческой къ до́бромꙋ приме́рꙋ всѣ́хъ видя́щихъ тѧ҃ хрїстїа́нъ да чита́єши;

9-тое: да стара́єшъ сѧ и́ да си́лꙋєшъ сѧ всѣ́ моли́твы и́ фо́рмы сты́хъ та҃йнъ, и́же къ соверше́нїю и҃хъ свщ҃енни́ческомꙋ дарꙋ́ приданни сѧ́тъ, сі҃рѣ́чь: креще́нїе, и҃сповѣ́данїе, вѣнча́нїе и́ маслосвѧ҃тїе (и́же сїе послѣ́дное соборно съ седмими и́ли на́ймнѣе съ тре́ми свщ҃е́нники совершáется сѧ), та́кожде моле́бени, моли́твы, и́же по преда́нїю сты́хъ ѿц҃ъ въ на́шей це́ркѵ́ ꙋ҃законе́нни сѧ́тъ, то є́стъ: акаѳи́сти, параклі́си, канонъ покаа҃нный, ѿсвщ҃енїе воды́, моли́твы женѣ́ въ пе́рвый де́нь рожде́нїа ѿтрочáти ѥ́ѧ, моли́твы во е҃же назнаминáти ѿтрочѧ́ въ ѿ҃смый де́нь рожде́нїа его́, моли́твы на ѿсвщ҃е́нїе домо́въ и́ проч. И́ прочаа҃, ѩ́коже въ Тре́бницѣ ѩ҃вля́ютъ сѧ, до́брѣ и ѩ҃коже вы́ше глаго́ла сѧ, подъ ѿ҃гі҃ю, безъ погрѣ́шности и́ безъ присѣ́чє́нїа словъ чита́ти. И́ до того́ вре́мени, доко́лѣ сїи вы́ше помянꙋ́тїи до́брѣ по семъ на́шемъ запове́данїю чита́ти ни на-

оучишъ сѧ, и здѣ прокѕ ни оучинишъ, да ни дерзнешъ ихъ въ потребахъ парохїалныхъ совершати.

Ни слѣдующе же тебѣ по семъ нашимъ наставленїи, оучждишъ сѧ совсемъ и чина священническаго, ибо подъ симъ же числомъ заповѣдаемъ протопрезвитерю мѣста, тамошнемѕ викарїѕ и даскалѕ, яко да ѡ непрестѫпленномъ исполненїи сего нашего заповѣданїѧ да бдятъ и завсегда по четыренадесатихъ днéй намъ достовѣрнїи рапорти по совѣсти да дѣлаютъ.

Въ Черновцахъ 15-го ѡктоврїѧ, 1827.

(печатка) Ісаїє Калошескѧ m. p.
єпкопъ.

Подав *Вол. Гнатюк.*

Уривок граматики Ів. Лаврівського.

В часї, коли складала ся уже ся частина мовї статї „Студії над галицько-українськими граматиками XIX в.“, яка займаєть ся 40 рр., передав менї ласкаво др. В. Щурат граматичні матеріяли Івана Лаврівського з крилошанської бібліотеки в Перемишлї. На сї матеріяли складають ся: двайцять аркушів конкурсового виробу з 1840 або 1841 р. „Грамматіка ѧзыка Нѣмецкагѡ для Дѣтей Рѕскихъ оучащихсѧ въ Школахъ Тривіал'ныхъ и Парохіалныхъ“, три аркуші, здаєть ся, викладів граматики церковно-славянської мовї в порівнанню з живою галицько-українською і десять аркушів граматики живої мовы. З „Граматики нїмецької мовы“ зазначу хиба терміни: йспитованіе слѡвъ (етимольоґія), совокѕпленіе слѡвъ, голосъ, бѕква (лѣтера), ѧлфабетъ, самоґлоска, двоґлоска, спѣвґлоска, сйлѧба (едно- дво- три- многосйлѧбныи слова), слова поединчіи, складаныи, початковыи, походныи, предскладныи, концовыи сйлѧбы, тонъ бесѣдный, словный, бесѣда (рѕска), часть бесѣды, ймѧ сѫщйствйтел'ное, прелагател'ное, числйтел'ное, мѣстоименіе (заимѧ, займокъ), глаголъ (слово часове, часовникъ), нарѣчіе (присловокъ), предлогъ (предймокъ), союзъ (спойникъ), междометіе (слово чѕтѧ), родникъ докладный, недокладный, части бесѣды склонѧемыи, несклонѧемыи, ймѧ власное, ѡбщее (нарицател'ное), родъ мѕжескій, жен'скій, вещній, число єдинственное, множественное, падежъ (именител'ный і т. д.), склоненіе. Анахронїзмом грішить такий погляд Лаврівського: „Ѧзыкъ рѕскій єстъ двоякій. а. Церковный, который завйраесѧ въ книгахъ церковныхъ и въ которомъ сѕтъ слова задавнѣнаѧ, теперъ ве бесѣдѣ народной неѕжи-

ва́нам. н. п. клевре́тъ, а҃біе и т. д. b. Наро́дный, которимъ въ Галичинѣ бол'ше ѩкъ два́ міліо́ны людей бесѣдꙋе, и которо́го сло́ва въ некото́рыхъ склоне́ніахъ и па́дежехъ рожна́тся ѿ тыхже ѧзы́ка церко́внагѡ". Не тілько отся теорія, але й мова виписки дає наглядне свідоцтво, яку то мову підтягає Лаврівський під три деклїнації, одну на кождий рід. Се мішанина церковно-славянської, польської і живої украïнської мови. Така сама язикова сумішка лягла також в основу викладів чи може й приготовлюваного підручника граматики церковно-славянської й украïнської мови; в уривкови з деклїнацією прикметника розріжнені дві відміни сеї части мови: безъ ѻ҃сѣче́нім и со ѻ҃сѣче́ніемъ, и́ли сокраще́ніемъ въ конце́выхъ лѣ́терахъ.

Як граматична термінольоґія повищих двох уривків, так і третього під сильним впливом польської граматичної термінольоґії. На сїй рукописи є в трьох місцях дата: „Dnia 3-o Lipca 1826"; дальше 4 й 5 липня. Нема сумнїву, що се частина тої граматики, про яку писав в 1822 р. Лаврівський Востокову, себто граматики „Языка карпато-русскаго съ его діалектическими отличіями". Тому хочби вже з сеї причини з усього граматичного матеріялу Лаврівського заслугує отся частина на увагу.

Захований уривок рукописи зачинає партія граматики про числівники, докладнїйше їх ґрупа „помножники або оумножител'ники". Такими є: обое, ше́стиро, се́миро, ѯ҃миро, дива́теро, деса́теро, два́йцѣтеро, трійца́теро, пдеса́теро, шѯ҃стдеса́теро, сѣдеса́теро, вѯ҃смдеса́теро; або: ѥднократный, трїѯ҃кратный, ѥдинайцѣтерократный, два́йцѥтерократный, пдеса́тократный, стократный (панъ); або: два ѣхъ, деса́ть ѣхъ, тиса́ча ѣхъ; або вкінцї: двѯ҃йко, двоѣчко, трійко, троѣчко, чвѯ҃рко, пѧтѣчко, шѯ҃стѣчко, се́мичко, осме́рчко, девѧте́рчко і т. д. Вони „кѯ҃(н)цюютъ сѧ ѩкъ бесѣдоголовники Рѣчистого Роджаю на о". „Стосѧнковники", що означають відношенне осіб і річий до себе, кінчать ся на ѧкій або ѣстый: ѥднакій, ѥдноракій, ѥденайцетеракій, дванайцетеракій, двайцетеракій, двѣсторакій, двоѣстый, троѣстый, четвериcтый. Відміняють ся як „преметники на ый и ій". „Подѣлники" означають подїл межи особами або річами: поединчій, подвѯ҃йный, потрѯ҃йный, почвѯ҃рный, пошѯ҃стный, подиса́тный; часом кладеть ся „передѣмокъ по съ первотниками": по трїѯ҃хъ кѯ҃сцахъ, по читерохъ, по пѧтїѯ҃хъ плѧгахъ, по шестїѯ҃хъ, по осмїѯ҃хъ, по дивѧтїѯ҃хъ, по дисѧтїѯ҃хъ і т. д.; часом ставить ся по „съ порѧдниками" сер. р.: по перше, по дрѧге, по третіе, по дивѧте, по дисѧте, по ѥдинайцѣте, по сетне, по сотне, по двѯ҃сетне. Замісць по перше уживаєть ся „на самъ передъ". „Присловники

личбовыѣ находет'ѧ три ѥдинѣ, 'кроть, разъ, разы". Кроть є „властивѣ калѣчнымъ бесѣдоголовникомъ(,) бо мае въ множницѣ кроти" (кроти рахова́ти), одначе лучить ся з головними числівниками (трикроть). „Разъ" кладеть ся з головними й порядковими числівниками: разъ ѥденъ, чтыри разы, пѧт' разы, пѧт' разъ, ѥдинайц'е разъ, двайцеть разы, першій разъ, дрꙋгій разъ, сетный, сотный разъ. Відміняєть ся якъ „до́мъ". „Оуломки личбовыѣ" отсї: по́въ, половина, чверть, чвертка, по́въ чвертки, полꙋчвертокъ, по́втора, по́втретѧ і т. д. „По́въ" уважаєть ся невідмінним іменником і кладеть ся „з' власникомъ" (по́въ ко́рцѧ, по́въ до третю́ѣ). „Полови́на, половинка, чверть, чвертка сꙋть форемныѣ бесѣдоголовники жен'ского Роджаю и ко́(н)цюютъ ся подлꙋгъ дрꙋгого ко́нцованѧ" (чверть ло́кт'е, чвертка ко́рчика), а „по́звертки" не відміняєть ся. „Полꙋчвертокъ" є іменником першої деклїнації. „По́втора складаеть ся зъ по́въ и зъ ѩкого порѧдника жен'скаго Роджа́ю и лꙋчитсѧ зъ ѩкимъ бесѣдоголовникомъ во власницѣ положеннымъ" (по́вторы кварты, ничъ ты не вскꙋращъ зъ тым' по́впѧта талѧромъ). Часом виражаєть ся дроби порядковими числівниками жіночого роду (часть третѧ), а „видти повстаютъ складаныѣ оуломки" (двѣтретѣ, зъ двосетныхъ ча́стей). „Пара" є правильним іменником другої деклїнації (втѣкъ зъ паровъ ко́нми). Є ще „оуломковыѣ бесѣдоголовники" й відміняють ся після другої деклїнації: ѥднос(т)ка, дво́йка, чвирка, во́симка, въ картахъ крал'ка, дванайцетка і т. д. Є також числівникові іменники муж. р.: десѧтникъ, сотникъ, по́вторакъ, пѧтакъ, шостакъ битый, осмакъ, тринасникъ, сороковець, полꙋсетокъ, полꙋмацокъ. „Складаныѣ личбовники" можуть означати а) міру: тро́йкꙋтъ, пѧт'окꙋтъ, шести́кꙋтъ, многокꙋтъ, четверогранъ, шестигранъ, осмѣрка, во́с'мѣрка, четверобо́къ, шестобо́къ, многобо́къ (і прикметники: тройкꙋтный, четверогранѧстый, шестеробокій); б) час: дворочный, ѥднолѣтный, довголѣтный, многолѣтный, по́вгодинный, ѥднодневый, ѥдноденный, двотызни́вый, ѥдномѣсѧчный, по́вмѣсячный, цѣломѣсѧчный, чтыричасовый. Звідси повстають „бесѣдоголовники часоличбовыѣ": рѣчнѧкъ, ро́чнѧчокъ, дворѣчнѧкъ, марчакъ, осѣнѧкъ, третины, девѧтины, сорокоꙋстъ.

Неозначені числа є двоякі „(п)о́внеозначеныѣ ал'бо цѣлкомъ не означеныѣ". До перших належать: ко́лка, ко́л'канайцеть, кол'кадесѧть, зко́л'кадесѧть, ко́лка сотъ, ко́лкатисѧчъ, ко́л'катисѧчей, ко́л'канайцет' тисѧчъ, ко́(л')ка кроть тисѧчъ, ко́лка мѣлѣоно́въ, зко́лка, ко́л'коро, зко́лкоро (лꙋдій, быдла), ко́лканайц'етеро, ко́лкадесѧтеро, ко́лкоракій, ко́лканайцѣтый, ко́лкадесятый, ко́лкасотный, кол'катисѧчный; цїлком незначені такі: вшытокъ, вшытка, вшытко; весь,

всѧ, всіѳ; многоракій, кѳ̑лкій, тѳ̑л'кій, каждый, а, е, свѳ̑й, своѧкъ, жаденъ, а, е, никто, кѳ̑лко, тѳ̑л'ко, много, ѭкъ много, сила, ѭкъ сила, щось, ктось, ничъ; мало, мен'ше, наймен'ше; много, бѳ̑лше, найбѳ̑л'ше; трохи, трошки, трошечки, капка, капинка, цѧтъ, ани цѧтѵчки, одробина, одробинка, ани одробины, ани одробинки, цѧта, цѧтка, цѧтѵчка, досить, надто, ажъ надто, жмéнѧ, жмéн'ка, жменючка.

Дальше подана відміна числівників: кѳ̑лка, кѳ̑лканайцѣть, кѳ̑л'канайцѣтеро, ни́кто, щось і ничъ. Відміна переведена цїлими реченнями, прим. кѳ̑лканайцѣтеро ал'бо кѳ̑лкадесѧтеро гѵсѧтъ сѧ пасло, кѳ̑лканайцѣтерохъ, кѳ̑лкадесѧтерохъ гѵсѧтъ пера сѵтъ бѣлыѣ і т. д. Види: кѳ̑л'канайцѧтіѳ̑хъ, кѳ̑лканайцѣтіѳ̑мъ, кѳ̑лканайцѣтіѳ̑ма — показують, що форми народнї. В числівнику „кѳ̑л'катисѧчъ“ відміняєть ся тілько „тисѧчъ“ (з' кѳ̑лкатисѧчъ людми не зачынай), але при відмінї „кѳ̑л'ка мѣлѣонѳ̑въ“ декліюють ся обі части. Від „ничъ“ 3 відм. ничемѵ, хоч 6 і 7 відм. правильні „ничѳ̑мъ“ (ѡ ничѳ̑мъ не мыслитъ(,) ѥнѡ ѡ грошехъ).

Третій „роздѣл'никъ“ обіймає виклад „ѡ̑ занменникахъ“. „Заименники сѵтъ бесѣдоча́сти(,) котрѣ кладѵтсѧ замѣстъ бесѣдоголовникѳ̑въ“. Вони є „вѳ̑смеракиѣ“: ѣстотныѣ (ѣстотники), показѵючыѣ (показал'ники), привлащател'ныѣ (привлащател'ники), видѡсобнаючыѣ (видосо́бнителѣ), видносѧчыѣ або видносныѣ (видносники), питал'ныѣ (питал'ники), видповѣтныѣ (видповѣтники) й непевныѣ (непевники). Особовий заіменник називаєть ся також „осѳ̑бникъ“. Такими є: ѩ̑, ты, себе або сѧ, с'е. Я відміняєть ся: мене, мѧ (хоче вид мѧ видерти), менѣ, минѣ, мѣнѣ, ми, мѣ, мене, мѧ, мнѧ, ме, мновъ, мною, мнѣ, менѣ, мѣ. „Множникъ“ мы, як і вы, не відбігають від загальної відміни. Ты (вашець) має дальші відмінки: тебе, тѧ (хоче вид тѧ взя́ти), тобѣ, ти, тебе, тѧ, тѥ, тобовъ, тобою, тобѣ, ти, тебѣ. Не має множини: себе, сѧ, с'е, се, са, собѣ, си, сой (возь сой хлѣба), себе́, сѧ, се, с'е, собовъ, собою, собѣ, си, собѣ.

„Поединникъ“ вказуючого заіменника: тотъ, той, тота, тѧ, тото, тое, то має в 2 відм. жін. р. тоѣ, в 3 і 7 тѳ̑й, той, в 4 тотѵ, тѵю, в 6 товъ, то́ю, в 7 відм. муж. й сер. р. тѳ̑мъ, темъ. „Множникъ“ на всї три роди має в 1, 4 і 5 відм. тоты, тыѣ, тіи, в 6 ты́ми, ти́ми, в 7 тыхъ, ти́ми (?). Так само відміняють ся: тамтотъ, тотъ тамъ, тотъ самый, тотъ самъ. Спільні види на муж. і сер. р. має ѡвѳ̑нъ, вѳ̑нъ, оно, воно, в 2 відм. одн. ѥго, негѡ, ніѳ̑гѡ, гѡ, в 3 ѥмѵ, мѵ, в 6 нимъ і 7 ніѳ̑мъ; 4 відм. на муж. р. ѥго, ніѳ̑го, го, а на сер. р. ѥго, ніѳ̑го, не. Она, вона має в 2 відм. ѥѣ, ніѳ̑ѣ, ѣи, ѣѣи, 3 відм. ѣй, а дальше ю, ню, ніѳ̑въ, ніѳ̑й. Множина на всї

три роди: они, ѣхъ, нихъ, ѣмъ, ѣхъ, ними, нихъ. Нашъ має в 2 відм. нашогѡ, нашоѣ, в 3 нашомѕ, нашемѕ, нашо͡й, нашой, в 6 нашымъ, нашовъ, в 7 нашо͡мъ, нашо͡й, а в мн. нашѣ, нашыхъ, нашымъ, нашыхъ, наши, наши, нашими, нашыхъ. Від присвоюючого заіменника мо͡й, мой, мсѧ, ма, мое зазначу види: 2 відм. могѡ, моей, моѣй, моѣ, могѡ, моегѡ, 3 відм. мо́мѕ, моѣй, 6 і 7 відм. муж. й сер. р. моѣмъ, жін. р. 6 відм. мои͡овъ, 7 моѣй; мн. моѣ, моѣхъ, моѣмъ і т. д. Тим способом „ко͡нцѕесѧ“: тво͡й, сво͡й, свойскій, вашецѣнъ. Від самъ, сама, само 2 відм. жін. р. самоѣ, 3 само͡й, 6 самовъ, само́ю, 7 само͡й, само́й подібно як для муж. й сер. р. само͡мъ, само́мъ; мн. сами (selbst), самыѣ (allein), самыхъ і т. д. Народня також відміна відносного заіменника: который, котрый, котораѧ, котора, которе, которое, котрое, котре, прим. котороѣ, котроѣ, которо͡й, котро͡й, мн. которыѣ, котрыѣ, котрѣ. Що, шо деклїнуєть ся цїкаво: чого, шого́, щомѕ, шомѕ, що, шо, що͡мъ, чимъ, шымъ, що͡мъ, чо͡мъ, шо͡мъ.

„Що бере ся пѧтерако“: а) як „збиралникъ“ зам. котрый, прим. всѣ, що ѣхъ там' было(,) поме́рли; б) до означення часу замісць каждый, прим. що двѣ годины, що пѧт' дніо͡въ; в) часом лучить ся із заіменниками: тотъ, ово͡нъ, ты й уживаєть ся замісць котрый, прим. тотъ(,) що бывъ въ насъ вчера(,) днесь вмеръ — тота(,) що вчера прѧла, оукрала гро́шѣ; г) часом опускаєть ся тотъ „въ перемѣнныхъ ко͡нцїо͡припа́дкахъ“, пр. видѣвшемъ невѣстѕ(,) що полотно вкра́ла; д) деколи лучить ся з указуючим заіменником ово͡нъ у скісних відмінках і повстає спеціяльний рід „ко͡нцова́нѧ“: що гѡ, що ѥй, що мѕ, що ѣй, що го, що ю, що нимъ, що ни͡въ, що ѡ ни͡й, що ѣхъ, що ѣмъ, що ними, що ѡ нихъ.

По відмінї питайного заіменника „кто“ наступає „чій, чіѧ, чіе“: чіи͡гѡ, чіѥй, чіѥѣ, чіи͡мѕ, чіе́мѕ, чіи͡й, чію, чиѣмъ, чии͡м', чиѣй, чии͡й, мн. чиѣ, чиѣхъ, чиѣмъ, чиѣми, чиѣхъ. Так само відміняєть ся: ничій, ни́чіѧ, ничіе або нѣчій, нѣчіѧ, нѣчіе. Инші питайні заіменники такі: що, ѕкій, ѕкій то, щозаѥденъ, ктожъ то, що то, ци котрый, ци ѕкій, по чемѕ, по чомѕ, що по то͡мъ (настѕпило), дла чого, чого (плачешъ), чемѕ або чемъ (нейдешъ), зъ чого (зробишъ), витъ чого, въ чимъ, на чимъ, чимъ (зробишъ), по чо͡мъ, по чимъ (познаешъ). Денекотрый, денекотра, денекотре й некоторый, некотора, некоторе (мн. денекотрыѣ, некоторыѣ) відміняєть ся як котрый зглядно который. То само треба сказати про відміну неозначених заіменників: котрыйсь, котрысь, котрась, котресь і ѕкійсь, ѕкась, ѕкоесь, ѕкесь, мн. котрѣсь, котрыѣсь, ѕкиѣсь, ѕкѣсь.

„Часо̑вникъ ѥстъ бесѣдоча́сть(,) выражаючам чинно̑сть, станъ ал'бо терпѣне ꙗкоѣ ѡсобы ал'бо рѣчи разом з' означен'емъ часѕ". Способів чотири: ознаймѕючій (ознайми́тел'), розказѕючій (розказа́тель), спам̑ючій (споѣтель), прим. кобымъ мавъ гроши(,) то бымъ село кѕпи́въ, і безъвыразный (безвыра́жникъ). Часів чотири: теперѣшный (теперишникъ), перешлый (перейшовникъ), давноперешлый і бѕдѕчій (бѕдѕчникъ). Осіб три, а родів чотири: мѕжескій, женскій, рѣчистый і спо̑лный. Дїєслова розпадають ся на кілька ґруп: чинныѣ (чинники), станныѣ (станники), наворотныѣ (наворотники), які знову дїлять ся на чи́ннонаворотники (по̑дно́шѕсм̑) і ста́ннонаворотники (зеленѣюсм̑), дальше дїєслова частовыѣ (частовники) і зачынаючыѣ (зачина́тники). Инші подїли дїєслів на: поѥдиничыѣ (ѥдинники) і складаныѣ (зложенники), і се двозложеныѣ (перерѕба́ти) і многѡзложенныѣ (попереръбова́ти), первотныѣ (первотники) і походныѣ (походники), особистыѣ і безъособистыѣ, сворныѣ (сво́рники), несворныѣ (несво́рники) і недостатныѣ (недостатники). Неправильні ѥ: або ѥдночасовники (идѕ) або двочасовники (стрѣливъ, стрѣлю).

Конюґацій чотири: „до першого особова́нм̑" належуть дїєслова на ѕ і ю з окінченнєм у 2 ос. ешъ і ѥшъ, до другої конюґації з окінченнєм ишъ, до третьої неправильні (ѣмъ, ѥстемъ), а до четвертої „недостатники" (идѕ). „Посадовникомъ" дїєслова в 1 ос. теп. ч. (пи́шѕ), а в „недостаточникахъ" буд. ч. (стрѣлю). Конюґацію починають „посилковники". Від ѥстемъ теп. ч. ѥстесь, ѥстъ, ѥстесмы, ѥс'мы, ѥс'мо, ѥстес'те, ѥс'те, сѕтъ; мин. ч. бывѥмъ, быламъ, ломъ, бывѥсь, лась, лось, бывъ, ла, ло, былисмо, сме, с'те, бы́ли; буд. ч. бѕдѕ, бѕдешъ, бѕ́де, емо, еме, ете, ѕтъ. Приказ. сп. лагȏднѣ бѕди, гроз'но бѕдь, з' налѣганіемъ бѕдь же, 3 ос. нех' бѕ́де, мн. бѕдьмо, бѕдьме, бѕдьте, нех' бѕ́дѕтъ. Дїєім. бы́ти, бы́ло бы́ти; словопоходникъ теперішнїй бѕдѕчій, ам̑, а, ѥ, минув. бывшій, а, е, былый, а, е, бывый, ла, ле; ꙗкосникъ тепер. бѕдѕ́чи, минув. бы́вши; безъособистникъ минув. бы́ло, а часоголовникъ бы́т'е.

Подібно творить види й від маю: мавѥмъ, ламъ, ломъ, бѕдѕ мавъ, мати, май, майже, ма́ти, было ма́ти, маючый, а, е, мавшій, а, е, маючи, мавши, ма́ло, ма́н'е, мат'е (що по то̑мъ ма́ню, коли не ѥго), маесм̑, мавсм̑, маласм̑, малосм̑, бѕдесм̑ ма́ти. Могѕ, мо́жѕ відміняєть ся: можемо, ме, могѕтъ і можѕтъ, мо̑гѥмъ, моглам', ломъ, моглис'мо, ме, бѕдѕ мочи́, мо̑гъ, можи, жъ, мозь, же, нех' може, можмо, ме, мозмо, можте, мозте, нех' мо́жѕтъ, мочи, было мочи, могѕчій, можѕчій, мо̑гшій, могѕчи, можѕчи, мо̑гши, мо́жна, можѐн'е, може ся, мо̑гсм̑, могласм̑, моглосм̑, бѕдесм̑ мочи́. Хо́чѕ

відміняєть ся подвійно, хочешъ, хочемо, ме, хотѧтъ, хочѫтъ і хцѫ, хцешъ, хце, хцемо, хцéте, хцѫтъ; мин. ч. хотѣвѣмъ і хтѣвѣмъ; буд. ч. бѫдѫ хотѣти й хтѣти; прик. сп. хочи, хочъ, же, нех' хóче, хочмо, хочте, нех' хотѧтъ і хци, нехай хце, хцѣймо, хцѣйте, нехай хцѫтъ; а инші види: хотѣти, бы́ло хотѣти, хтѣти, было хтѣти, хотѧчый, а, е, хтѧчый, а, е, хотѣвшій, а, е, хтѣвшій, а, е, хотѧчи, хтѧчи, хотѣвши, хтѣвши, хочесѧ і хцесѧ, хтѣлосѧ, бѫдесѧ хтѣти, хотѣн'е й хцен'е.

Взірцями першої конюґації: гнѫ, чѫю, читаю; їх відміну аж до видів: гнен'е, чѫт'е й читáн'е можна уявити собі на основі дотеперішніх заміток про помічні дієслова. Підставовою формою для творення усіх часів є теп. ч.; „этого ро́дитсѧ перей(шо)вникъ третьо́ѣ осо́бы зденекотрыми перемѣнами самогóлосокъ и всп҃вгóлосонъ маючи на ко҃нци въ“; з третьої особи мин. ч. творить ся дієіменник переміною въ на ти, сти або чи. Переміни в самозвуках і співзвуках відбувають ся у минувшині такі: ѫ на въ (гнѫ), на ъ (трѧсѫ), авъ (ссѫ), ѧвъ (мнѫ), дѫ на ѧвъ (прѧдѫ́), жѫ на гавъ (стрѫжѫ), на завъ (лúжѫ), чѫ на кавъ (плáчѫ) або тѣвъ (хóчѫ), нѫ на авъ (жнѫ), на ѧвъ (тнѫ́), шѫ на савъ (крéшѫ), на хавъ (брéшѫ), щѫ на ставъ (свúщѫ), на скавъ (плéщѫ); ю на въ (пѣ́ю), на ивъ (бю), на овъ (кóлю), на вавъ (даю), на ѧвъ (сѣ́ю), на авъ (бáбрю), ѫю на овавъ (кѫпѫю), ѣю на ѧвъ (лѣ́ю). Неправильними є: берѫ, бравъ, брáти; бѣжѫ́, бѣгъ, бѣ́чи; ведѫ, вѣ́въ, вести; везѫ, вѣзъ, вéзти; влекѫ, влечѫ, влѣкъ, влечи́; гребѫ, грѣ́бъ, грéбсти; гнéтѫ, гнѣтъ, гнéсти; грѧзнѫ, грѧзъ, грѧзти; грызѫ, грызъ, гры́зти; дрѫ, деръ, дéрти, дерéти; зовѫ, звавъ, звáти; идѫ, ишовъ, ити́; кúснѫ, кисъ, кúснѫти; кладѫ, клавъ, класти; клѧнѫ, клѧвъ, клѧ́сти; крадѫ, кравъ, крáсти; мрѫ, меръ, мерти, мерéти; несѫ, нѣсъ, нéсти; пáхнѫ, пахъ, пáхнѫти; пекѫ, печѫ, пѣкъ, печи́; плетѫ, плѣвъ, плéсти; плынѫ, плывъ, плы́сти; стережѫ, стерѣгъ, стеречи; стригѫ, стрижѫ, стрыгъ, стры́чи; тягнѫ, тягъ, тягнѫ́ти; трѫ, теръ, тéрти, терети; цвитѫ, цвивъ, цвúти; хѫднѫ, хѫдъ, хѫднѫти; хцѫ, хтѣвъ, хтѣти; ѣдѫ, ѣхавъ, ѣхати.

До другої конюґації належуть дієслова, що мають в 2 ос. одн. теп. ч. ишъ (множѫ, чиню), ѣшъ (стою); 3 ос. мн. можѫтъ, чинютъ, стоютъ; прик. сп. множи, множѣтъ і множте, чинь, сто҃й; дієсловні іменники: множен'е, чинен'е, стоѧн'е. Дієслова другої відміни перемінюють у минувшині: жѫ на жавъ (дрежѫ), на живъ (слѫжѫ), на зивъ (грóжѫ), джѫ на дивъ (бѫ́джѫ), на дѣвъ (сѣ́джѫ), чѫ на чавъ (бечѫ), на чивъ (лѣ́чѫ), на тивъ (плачѫ́), на тѣвъ (лечѫ), шѫ на сивъ (мѣ́шѫ), на сѣвъ (мѫ́шѫ), щѫ на щавъ

(трищ8), на щ и в ъ (ни́щ8), на с т и в ъ (крещ8), на с т ѣ в ъ (шелещ8); ю на а в ъ (спю), на ѧ в ъ (стою), на и в ъ (чиню), на ѣ в ъ (пою), л ю на а в ъ (ло́млю), на и в ъ (щеплю) і ѣ в ъ (скомлю).

Уривок граматики кінчить ся третьою конюґацією себто „незо8повных' часо̃внико̃въ“ зі взірцями: запн8, ск8ю. Відміна народня, галицька діялектична, як і попередніх конюґацій. При зложенню прибирають дієслова отсї „предѣмки“: в (вни́ш8), в о з' (во́зм8), в и т ъ (ви(т)дамъ), в ы (вы́пиш8), д о (допи́ш8), з а (запи́ш8), з (зѣмъ, зобач8), з о̃ (зо̃пю), з н а (зна́йд8), н а (напи́ш8), н а д ъ (надлѣ́ю), о (окр8ч8), о б (обѣд8), п о (подамъ), п о̃ (по̃бю), п о̃ д ъ (по̃допюси, по̃дпи́ш8ѧ), п е р е (перепи́ш8), п р и (прибю), р о з (роздамъ), р о с (роспиш8), с (схо́дж8) й ѹ (ѹпю́ся). Зложені дієслова підлягають таким перемінам, як і „первотники“ на 8 першої конюґації. „Первотники терпѧтъ наст8п8ючыѣ пере́мѣны“: до 8 додаєть ся в ъ (пх8), 8 переходить на а в ъ (по̃зв8), д8 на а в ъ (впа́д8), на ѣ в ъ (сѣд8), н8 на а в ъ (зачн8, стан8 та зложені). Неправильними є: по̃допюси, по̃дпи́въ си, по̃дпитиси; втек8, втѣкн8, втѣк ъ, втѣкн8́ти; повергн8, пове́ргъ, поверечи; выйд8, вы́йшовъ, выйти; во́зм8, взѧвъ, взѧти; вмр8, вмеръ, вме́рти; зы́йд8, зы́йшовъ, зы́йти; змог8, змо̃гъ, змочи; знайд8, знайшовъ, знайти; зпрѧг8́, зпражѕ, спрѧгъ, спрѧгчи́; запр8, запе́ръ, запе́рти, заперети; им8, ѧвъ, ѧти; надыйд8, нады́йшовъ, надыйти; по̃йм8, по̃ѧвъ, по̃ѧти; по̃д8, по̃шовъ, по̃ти; по̃чн8, почя́въ, почя́ти; постереґ8, постереж8, постерѣ́гъ, постеречи; рекн8, рек8, реч8, рѣкъ, рекъ, речи́; розыйд8ся, розыйшовся, розыйтися; оумр8, оуме́ръ, оуме́рти.

Чому в половинї 20 рр. писав Лаврівський граматику народньої мови, а на переломі 30 і 40 рр. замінив народню мову на макаронїзм, не вмію напевно пояснити. Можна припустити, що відіграла тут свою ролю емуляція Лаврівського з Могильницьким, що вже в 1823 р. скінчив свою граматику, в якій залюбки підмічував прикмети народньої мови.

Подав *М. Возняк.*

Наукова хронїка.

З новійших публїкацій Буковини.

Dr. Raimund Friedr. Kaindl. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Auf Veranlassung der Czernowitzer Stadtgemeinde. Чернівці, Пардїні, 1908, 4°, ст. XIV+231.

Ся публїкація видана з нагоди 500-лїтної річниці першої згадки Чернівців в історичних жерелах. Коли повстало місто Чернівці і хто його заложив, про се не маємо нїяких відомостий. Вправдї найдено на території теперішного міста декілька камінних виробів із неолїтичної доби, одначе із сих находок не можна робити виводу на істнованє оселї. Навпаки, із найдених досї останків старинних осель бачимо, що їх закладано радше на північнім, рівнім березї Прута, ніж на гористо-лїсистім полудневім. Воскресенська лїтопись вичисляє між руськими містами Чернївєкій търгъ, що відповідало би теперішній назві столицї Буковини, однак із сього спису не робить автор зовсїм справедливо нїякого заключеня про час повстаня міста, бо в нїм наведені міста із ріжних часів. Проте першою документальною звісткою про істнованє Чернівців зостаєть ся відома вже давно грамота молдавського воєводи Олександра I з 8-го жовтня 1408 р., в якій воєвода назначував львівським купцям мито від товарів при перевозї через поодинокі міста. Сю грамоту видав проф. Калужняцький в „Akta grodzkie i ziemskie“ т. VII, однак її орігінал тепер десь затратив ся. Хоча Чернівці лежали на торговельнім шляху між Сучавою і Львовом, на місци переправи через Прут, все таки не розвинули ся за молдавських часів до сього, щоб самим стати торговельним містом. Під тим зглядом лишала ся теперішна столиця Буковини довгі часи позаду сусїдних осель Ленківців і Шипинців, в яких

відбували ся торги на молдавські і польські товари. В політичній части історії оповідає відтак автор докладно про відомі вже з иньших праць війни і походи військ, на скільки вони дотикали Чернівців і околиці.

Більш інтересна і богата невідомими досі подробицями та частина праці, котра присвячена внутрішній історії Чернівців. Від кінця XV в. були Чернівці столицею окремого округа молдавської держави. Начальники того округа мали титул старостів, потім в другій половині XVIII в. звали ся справниками. Між ними наводить автор чимало імен родин, які ще й досі живуть на буковинській Руси. Як начальники граничного округа брали черновецькі старости часто участь в міждержавних пересправах, особливо з Польщею, і через се їх становиско було дуже важне; вони виконували також судейську власть і завідували стяганем податків. З иньших воєводських урядників в Чернівцях згадує проф. Кайндль митників, що збирали мито від товарів. В Чернівцях та дооколичних селах був розложений відділ граничної сторожи т. зв. калараші. Начальники тої пограничної сторожі носили титул „великих капітанів Чернівців і Кіцманя". Чернівці було за молдавської доби вільне місто, тоб-то не підлягало ніякому дідичови ані монастиреви, лише самому воєводі. До території міста належало також кілька дооколичних сіл, не лише теперішні передмістя, але й Денисівка і Жучка. Управа міста спочивала в руках „шолтуса" (= sołtys) і 12 радних. Місто не визначало ся величиною; з оповідання єзуіта Босковича, що переїздив в р. 1762 через Чернівці, довідуємо ся, що місто числило тоді 200 домів, тоб-то около 1000 душ. Із ріжних даних, які наводить автор, бачимо, що місто мало за молдавських часів руcько-румунський характер. Між шолтусами і радними стрічаємо самі руські і румунські імена. Боскович згадує, що тут мешкали самі „схизматицькі Греки", тоб-то населенє православної віри — а також і Жиди. Німці, які нині є пануючим елементом в Чернівцях, зайшли сюда доперва за австрійського правління; перед р. 1763 було тут всього на все дві німецькі родини. З політичної історії Чернівців по австрійській окупації не стрічаємо нічого замітного; навіть памятний 1848-ий рік не викликав тут живійшого руху і покінчив ся устроєнем кількох „котячих музик" нелюбленим урядникам. Із довгої хроніки ріжних цісарських візит, пожеж, нападів саранчі, виливів і т. и., які реєструє автор, випадає згадати про з'їзд цісаря Франца I з росийським царем Олександром I, який відбув ся в Чернівцях в жовтни 1823 р. і перехід росийських військ в маю 1849 на Угорщину.

Дуже основно обговорені ріжні періпетії, які переходила мійська господарка і управа аж до уреґульованя магістрату в р. 1832, коли то на першого посадника (бурмістра) покликано з Моравії Франца Лі-

гоцького, та до наданя Чернівцям повної мійської самоуправи 8 марта 1864. В р. 1822 заложено „Золоту книгу“ мешканців міста, котрі мали право горожанства; кождий із записаних мусів заплатити 12 зл. такси і зложити приписану присягу; тепер записують у „золоту книгу“ лише імена почесних горожан. Мешканці передмість не мали рівних прав з міщанами і вважали ся підданими міста; доперва губерніяльний декрет з 19 вересня 1847 зрівнав їх з міщанами. Чимало інтересних подробиць стрічаємо також при огляді перших проб поліційних приписів для удержаня ладу і спокою в місті, та початків гігієнічно-санітарних заряджень. За се фінансова господарка міста змальована лише поверховно і без відповідного освітленя. Теріторіяльний розвій міста, поданий у передпослїднім розділї має лише льокальне значінє, тому не зупиняємо ся на нім довше. Із порівнаня статистичних дат про розділ населеня після віри і народности від р. 1857 бачимо, що найсильнїйший приріст в місті виказують Жиди і Поляки, найслабший Румуни. Одначе в останнїм десятилїтю змінив ся той приріст в некористь Поляків. Оглядом культурних відносин кінчить проф. Кайндль свою інтересну студію.

Переходячи до осуду сеї праці як цїлости мусимо зазначити, що се перша і одинока проба моногрáфічного обробленя історії Чернівців і вже через те саме заслуга автора ясна і неоспорима. До того умови, серед яких приходить ся працювати історикови Буковини, дуже невідрадні із-за браку жерел. Державний архів молдавського воєводства, котрий міг би тут бути найважнїйшим жерелом, десь зовсїм занапастив ся; мабуть знївечено його за часів Фанаріотів. Краєвий архів і мійський ще зовсїм не упорядковані і хісноване ними незвичайно утруднене. Тому приходить ся визбирувати окрушини історичних жерел, як лїтописи, записки, грамоти по ріжних закутинах краю і за границею. Так прийшло ся авторови писати історію Чернівців. Знаючи се, можна доперва оцїнити, скільки труду мусїв вложити, заки вспів подати все те, що в отсій моногрáфії находимо. Про деякі погляди наведені тут можна би спорити. Прим. годї говорити аподиктично, що Буковина належала до римської провінції Дакії, тому що досї не найдено тут ні одного слїду римського панованя (укріпленъ, осель, доріг). Що до відмінних поглядів автора на первісні границі молдавської держави від поглядів висказаних нами у окремій розвідцї, прийдеть ся заждати на заповіджені проф. Кайндлем нові докази. При згадках про козацькі напади на Буковину пропущено походи Наливайка і Лободи (1593—4). Тяжко згодити ся з поясненем деяких топографічних назв. Чому назви Жучка і „Denisiuka“ мають вказувати на болотнистий терен, годї зрозуміти. Вправдї Вікенгавзер виводив назву „Denisiuka“ аж з турецького, але проф. Кайндль, знаючи українську мову, міг легко догадати ся, що се прямо Денисівка (від

імени Денис), як сю частину Ленківців народ досі зове. Або коли вже яке село назване від слова л у г, то лише Лужани, а не Ленківці, які утворені мабуть від імени особового. Але се тільки дрібниці, які не уймають вартости праці автора. З окрема згадати треба, що книжка прикрашена 105 незвичайно інтересними ілюстраціями.

Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 16 Jahrg., Чернівці, 1909, 4⁰, ст. 63.

Се орґан товариства, яке числить тепер 142 членів із ріжних кругів інтеліґенції і займаєть ся історичним, археольоґічним і етноґрафічним розслїдом Буковини. В останнім річнику поміщені отсї розвідки:

Dr. Janen J. Nistor. Zur moldauisch-pokutischen Grenzfrage (ст. 3—16)[1]).

Зараз на початку своєї розвідки ставить автор тезу, що границя Молдавії від Покутя була вже за часів першого воєводи з родини Мушатів (Петра I, 1378—93) тотожна із теперішною буковинсько-галицькою границею. Ціла ся розвідка дуже баламутна, бо д. Ністор не здає собі справи, що границя ся кілька разів пересувала ся то в хосен Молдавії, то знова в хосен Польщі і тому дати із рр. 1395—1433 не можуть рішати про границї із часу перед 1395-им роком і навідворот, та що по р. 1433-ім границя йшла знова куди инде. З окрема полемізує автор против тих дослїдників (між иншим і против моєї розвідки на сю тему в Наук. Збірн. в честь проф. Грушевського), котрі оселю Потік із грамоти р. 1433 ідентифікують з селом Чорний Потік коло Онута і польсько-молдавську границю із того часу тягнуть від Кулачина на півн. схід, а не, як автор хоче, просто на північ до Боточиск (коло Городенки). Однак позитивних доказів на підкріплене своєї теорії не дає д. Ністор ніяких, бо то, що в грамоті воєв. Іллї з р. 1435-го виступає Витовт Репужинський як молдавський боярин, ще не доказує, що село Репужинцї с а м е т о д ї належало до Молдавії (що належало перед р. 1433, се я як раз доказував). З другого боку не усунув автор арґументів, які промовляють за границею Куличин-Чорний Потік, бо толковане слів з грамоти р. 1451 „селища пустая, що сут на граници“ в той спосіб, що селище Umkocio, die gemeine Mark, oder kurz die Feldmark, also n i c h t z u e r s e h e n, dass in der Urkunde nicht von der Landesgrenze sondern von der Feldmark der genannten Dörfer die Rede ist, є лінґвістичним і льоґічним фокусом і вказує на повне незнане мови грамоти. Бож с е л и щ е ніколи не має значіня Feldmark, а навіть слова „границя“ не можна ідентифікувати з Feldmark, бо на

[1]) Появила ся статя й окремою відбиткою. Чернівці 1909, ст. 16, 8⁰.

се мають молдавські грамоти зовсім окреме слово: „хотар“. Що знова село Онут було давною оселею, се відомо й без карколомних доказів автора, от хоч би й з волинсько-галицької літописи, де се село згадуєть ся, але для установленя границі не має ся справа ніякого значіня. А хоч би й автор був правий і границя в 1433 р. йшла на село Поточиска, то із сього зовсім не виходить, що ся лінія була границею за Петра І Мушата, бо грамота з р. 1433 установляє нову границю. Що до границі на полудни від Прута, то автор кладе її на долину Черемоша, знова ігноруючи всілякі переміни, які тут були. З фактом, що Банилів і Мілііїв згадують ся в рр. 1445—57 в актах ґродських, як посілість Бучацьких, дає собі легко раду, пояснюючи, що сі села були власністю польського короля на Молдавії. Вже лишаючи на боці таку правну неімовірність, як істноване королівщин в чужій державі, вкажемо на виразне зазначене судових книг, що ті села лежали in districtu Sniathinensi. Вкінци, як завершене цілої розвідки пишаєть ся таке етимольоґізоване як то, що „Покуте“ се край „по Кути“ (село Старі Кути). Статя д. Ністора не приносить проте нїчого нового і до питаня про молд.-польську границю вносить богато непорозумінь і баламуцтва.

Друга статя: Dr. R. F. Kaindl. Die Bukowina im Jahre 1809 (ст. 17—25)[1]). Як відомо, в памятнім 1809 р. була Австрія загрожена не лише зі заходу, від Наполеона, але й зі сходу, від Варшавської републїки і від Росиї. По походї арх. Фердинанда на Варшазу вдерли ся ворожі війська в Галичину. Слабі відділи австрійської армії у східній Галичині мусїли подати ся в зад і боронили лінії Днїстра. З початком червня почала ся завзята боротьба сього війська з польськими інсурґентами коло Заліщик. Щоби скріпити сили реґулярного війська, рішило ся правительство покликати населене до воєнної служби. Плян ополченя зладив стаціонований в Чернівцях майор Кукс, а головно-командуючий архикнязь Фердинанд одобрив його письмом з Войнїча з 9 червня. Незабаром видано в Чернівцях відозву, зладжену в нїмецькій, руській і волоській мові, яка закликала буковинське населене до оружа. Автор статї оповідає про судьбу відділу добровольців, який зібрав ся на сей поклик і про заслуги шляхтича Михайла Калмуцького у сім ділї. Сю справу обговорювали вже І. Ончул і Др. Веренка в окремих розвідках; проф. Кайндль додає дещо нового на основі матеріялів по Вікенгавзері та актів із черновецької мійської реґістратури і міністерства внутрішних справ.

---

[1]) Друковано первісно в „Wiener Zeitung“, передруковано в „Czernowitzer Zeitung“, ч. 127. Статя появила ся теж окремою відбиткою. Чернівці 1909, ст. 11, 8°.

Статя: Dr. J. Polek, Zur Frage der Errichtung eines röm.-kath. Bistums in der Bukowina (ст. 26—51)[1]) торкаєть ся доволї актуальної справи, бо саме тепер роблять буковинські Нїмцї старання за основанєм окремого католицького епископства для Буковини, думаючи таким чином охоронити ся перед польонїзацією, яку веде насилане із Галичини духовенство. Отсю політично-національну тенденцію статї зазначує і сам автор у кінцевім (IV-ім) розділї. По короткім історичнім оглядї невдалих проб ширення католицизму в Молдавії, в якім згадує про основанє епископства в Серетї (1370), в Баї (1420) і Бакові (1607), розводить ся автор ширше над розвоєм католицької церкви на Буковинї за часів австрійського панованя. Попри повторенє річий, відомих вже з давнїйших розвідок сього-ж автора (як Anfänge der deutschen Besiedelung, Josefs II Reisen nach der Bukowina, Die magyarischen Ansiedlungen in d. B.) і проф. Кайндля (Das Ansiedlungswesen in d. B.), находимо тут декілька нових подробиць, поданих на основі актів реґістратури буковинського правлїня. Інтересний статистичний виказ католиків в поодиноких буковинських громадах з р. 1786, з якого виходить, що загальне число католиків виносило тодї 3609 душ, з чого 2136, отже коло 60%, припадало на мадярські кольонії. Тодї не було ще нї одної католицької парохії в краю, а духовні потреби вірних заспокоювало військове духовенство. Доперва в тімже роцї основано перші парохії і заразом почали ся переговори що до справи церковної юрисдикції над тими парохіями. Адміністративне прилученє Буковини до Галичини спричинило піддане католицької церкви на Буковинї під львівське архієпископство, до котрого Буковина належить до нинї. Тепер є на Буковинї 28 римо-кат. парохій, поділених на три деканати: черновецький, сучавський і радовецький. Число римо-католиків зростає швидше, нїж загальне число населеня і виносить по обчисленю переписи з 1900 р. 86.656, з чого 50.670 признало ся до нїмецької, 26.800 до польської і 9.180 до мадярської народности. Зі свого боку мусимо зазначити, що в першій частинї розвідки д. Полєка находимо вискази, на які годї згодити ся. І так оселї Команешти, Коман і т. и. зовсїм не доказують, що Половцї (Кумани) заселювали колись Буковину, а лише що найбільше, що тоті села були половецькими кольонїями серед иньшого (славянського) населеня. Буковина не могла належати до заснованого в 1227 р. епископства Мільковії, бо воно було призначене виключно для половецьких земель, а Буковина належала тодї до галицького князївства. Щоби Степан, наслїдник Ляцка, був перед тим воєводою шипинської землї, се не лише недоказане, але й неімовірне і т. и.

[1]) Появило ся окремою відбиткою. Чернівцї, 1909, ст. 28, 8°.

Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. Heft XI. Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1900 im Herzogtume Bukowina. Veröffentlicht von Anton Zachar, Чернівці, 1907, вел. 8⁰. CCL+77+XLIX+26 ст. Heft XII. Die Hypothekarverschuldung des Grossgrundbesitzes physischer Personen in der Bukowina, des Grundbesitzes in der Landeshauptstadt Czernowitz u. des Kleingrundbesitzes physischer Personen im Gerichtsbezirke Czernowitz, von Dr. M. Litwinowicz, Чернівці, 1907, вел. 8⁰, 93 ст. Heft XIII. Die Bevölkerung des Herzogtums Bukowina nach dem Berufe veröffentlicht von Anton Zachar. Teil I—II. Чернівці, 1908—9, ст. XVIII+225+XIX+326.

XI випуск офіціальної публїкації буковинського краєвого статистичного бюра містить доволї припізнене, але незвичайно інтересне і з огляду на надходячу нову перепись актуальне зіставленє висліїдів останної переписи населеня Буковини. При тім замітити треба, що видавець не обмежуєть ся на самі комбінації ріжних чисельних даних та всюди подає для порівнання відповідні дати із переписи з рр. 1880 і 1890-го, а часто й дати із иньших країв австрійської держави. Тут і там стрічаємо річеві замітки і поясненя. Подаємо тут декілька найінтересніїших дат із сеї публїкації, тим більше, що сього не зроблено досї ні в буковинській, ні в галицькій пресї. Що до густоти населеня (70 на 1 км²) здобула собі Буковина в 1900 р. 9-те місце між австрійськими краями (досї займала 10-е, за Істриєю). Найгустїйше заселені судові повіти: Кіцмань (125) і Садаґура (123), які густотою населеня перевисшають пересїчну густоту Чехії (121), найрідше гірські повіти судові Дорна Ватра (22) і Селєтин (13). Приріст населеня в цїлім краю за послїдних десять лїт виносить 83.604 (12·9%), при чім природний приріст, через надвишку уроджених над умершими дав 97.218, але через надвишку еміґрації над імміґрацією убуло з того 13.644. Мимо сього з огляду на силу приросту займає Буковина між австрийськими краями третє місце, по Долїшній Австрії (16·5%) і Терстї (13·4%); Галичина мала за той час лише 10·7% приросту. Буковина належить до виїмкових країв, де число мущин більше чим жінок і ся ріжниця все збільшаєть ся. На 1000 мущин було на Буковинї жінок в р. 1880: 996, в р. 1890: 993, в р. 1900: 991 (в суд. пов. Селєтин і Кімполюнґ се число спадає на 957). В приростї населеня беруть ріжні віроісповіданя нерівну участь. Найсильнїйший приріст за послїдних 20 лїт виказують Жиди (42·6%) і Протестанти, найслабший Православні. Абсолютні числа що до розговірної мови були в 1900 р. ось які: українською мовою говорило 297.798, волоською 229.018, нїмецькою 159.486, польською 26.857 (сюди зачислені й Словаків, які замешкують декілька сїл). Наслїдком сього, а також ім-

міґрації мали Поляки за останне десятиліте найсильнійший приріст (29·33%), за ними йде приріст Німців (22·68%) наслідком сильного приросту жидівського елєменту, відтак Українці (майже 12%) — найслабший приріст був у Волохів (9·6%). Ще ліпший образ сили і розвою поодиноких народностий дасть отсе зіставленє:

На 1000 осіб уживало мови:

	в р. 1890	в р. 1900
української	418	412
волоської	324	317
німецької	208	220
польської	36	37

Отже замітний зріст елєменту німецького і польського коштом українського і волоського.

Коли взяти під розвагу розвій головних народностий по поодиноких повітах, то слідно, що в чисто українських повітах тратять Українці свою процентову силу в хосен Німців і Поляків, в мішаних, граничних повітах зискують коштом Волохів і Поляків. В столици краю Чернівцях зросла сила українського елєменту за останне 10-літє о 2·2%. На поли осьвіти бачимо хоча невеликий, але трівкий поступ. Число неграмотних (по відшибненю дітий низше 6 літ) зменшило ся з 419.713 (в 1890 р.) на 386.141 (в 1900 р.), отже о 8%, коли зменшене числа неграмотних в иньших австрійських краях виносило 11·6%. Найбільше число неграмотних виказують політ. повіти: Вижниця (80%) і Чернівці (79%); найменше: Чернівці місто (42%) і Кімполюнґ (66%). Дуже сумною проявою треба вважати се, що ще в р. 1900 на 100 дітий в шкільнім віці побирало шкільну науку лиш 53. Не меньше сумне й те, що зі всіх народів в краю осьвіта стоїть найнизше у Українців, як слідно із отсього зіставленя: на 100 осіб даної народности було грамотних: Українців 20·4, Волохів 28·4, Поляків 56·3, Німців 70·5. Із розділу заг. числа належних до поодиноких народів на ріжні ґрупи що до віку, бачимо, що плідність у буковинських Українців зменшаєть ся, між тим коли росте у Німців (Жидів) і Волохів. Отся обставина, а до того тенденція звишки еміґрації над імміграцією кажуть надіяти ся при сьогорічній переписи нових національних страт.

Зі статистики домашних звірят на Буковині інтересне порівнане стану із р. 1850/51 з теперішним. Із сього виходить, що лише число коний росте безупинно меньш більш відповідно до зросту населеня. Число рогатої худоби виказує приріст до р. 1880, а за два послідні десятиліття доволі сильний спад. Число кіз і овець зменьшуєть ся, починаючи від кінця 60-их років, так само упадає пчільництво, особливо за останне десятиліте; за те число свиний виказує останними часами дуже великий

приріст (за останнє десятиліте 39%). Розділ звірят на поодинокі судові повіти виказує, що найбільше коний є в пов. Радівці і Серет, що в суд. пов. Кімполюнґ є найбільше рогатої худоби, кіз, овець і улиїв, що в кінци найбільше свиний плекають в пов. Серет і Радівці.

Незвичайно інтересна розвідка дра Литвиновича, дала б ясний як не мож на більше образ економічного стану Буковини, коли б обнимала цілу земельну посілість краю. Однак з технічних причин автор мусів обмежитися лише на ґрупи подані у заголовку, проте було би дуже бажаним, щоби статистичне бюро подбало о доповнене сеї студії датами із иньших ґруп і повітів. Поки що виберемо кілька дат з отсеї студії.

Загальна сума гіпотекарного довгу буковинської великої посілости виносить 40.740.874 корон капіталу і 27.812 корон річної ренти; колиж інтабульовані ренти скапіталізуємо на 4%, то загальне обдовженє винесе 41,298.114 К. А що ціла велика земельна посілість на Буковині займає 200.690 гектарів, то на кождий гектар випадає 205 К 76 с. довгу. Колиж возьмемо на увагу, що 18% посілости зовсім вільний від довгів, то на гектар обдовженої посілости прийде 241 К довгу. Процент, який довжники обовязані платити, вагаєть ся між 2%—10%; сума проценту плаченого великою табулярною власністю виносить майже 2 мілїони К річно, отже майже 12 К від кождого обдовженого гектара. Висота обдовженя землї у ріжних судових повітах дуже неоднакова: найбільша в пов. Заставна (майже 9 міл. К) і Сторожинець (майже 8 міл. К), найменша в пов. Путилів (351.000 К). З зіставленя висоти обдовженя і вартости гіпотеки бачимо, що 18% великої земельної находить ся над берегом руїни. Подібно стоїть справа з обдовженем гіпотек в Чернівцях. Загальна сума довгів виносить тут поверх 34 мілїонів К, з чого 24½ міл. К припадає на середмістє, решта на правні особи і передмістя. На кождім гектарі тяжить таким робом около 6000 К гіпотекарного довгу. — Особливо сумно представляють ся відносини серед дрібної земельної посілости в черновецькім судовім повіті. Коли у великої земельної посілости на Буковині гіпотекарний довг у приватних осіб виносить лише ⅛ загальної суми довгів, у дрібної зем. посілости черновецького пов. виносить довг у приватних осіб цілу половину довжної суми. Тимто й висота проценту тут значно більша і виносить пересічно 6—9%, для третини довжної суми навіть 10%. На основі відповідних зіставлень доходить автор до висліду, що річний дохід дрібної земельної посілости обтяжений до висоти 99% процентами і рентами, що проте дрібні земельні посідачі удержують ся майже виключно із заробків, а коли дочислити сюди й кошти затягненя позички (прим. кошта інтабуляції) та проценти проволоки, то вислід буде ще більше невідрадний. Сей вислід здаєть ся нам надто песимістичним хоч

би з огляду на се, що пересічне обдовженє 1 гектара дрібної посїлости виносить лише 106 К 80 с., коли у великої земельної посїлости на цїлій Буковинї доходить, як ми бачили, майже до подвійної висоти, тоб-то 205 К 76 с. Впрочім отся пересічна сума вагаєть ся по ріжних селах від 63·07 К (в Михальчу) до 301·18 К (в Люді-Гореча) на 1 гектар.

Вкінцї незвичайно інтересна студія д. Захара освітлює, як не можна лїпше, економічне, а почасти й культурне житє Буковини. Табелї уложені з подвійним крітерієм: з огляду на рід занятя і на суспільне уверстованє. Перші подають статистику ріжних родів занятя, другі статистику станів в поодиноких занятях. При тім поодинокі роди занятя узгляднені подвійно: як головне і як побічне жерело зарібку. Для лекшого перегляду подїлено занятя на 4 віддїли: А. Пільне і лїсне ґаздівство, Б. Промисл, В. Торговля і комунїкації, Г. Горожанські і військові уряди та служба, вільні занятя і без занятя. Сї віддїли дїлять ся потім на 30 ґруп, а ґрупи на 182 родів занятя або зарібкованя. При тім причислено членів родини і службу до занятя господаря, котрий їх удержує. Всї роди занять подїлені відтак на пять суспільних верств після отсеї схеми: I. самостійні, II. науково, купецько або технїчно образований персонал, III. робітники, IV. денні наємники, V. помагаючі члени родини. На жаль не прирівнано поодиноких дат із висліdом переписи з р. 1890, із-за чого студія не дає нам образу розвою занять і суспільного уверстованя. Автор мотивує се тим, що перепись з 1890 р. роблена по иншій методї, а саме не узгляднено в нїй окремо членів родини. Також не подано дат про участь заселюючих край народностий в поодиноких родах занять і суспільних верствах. Виписуємо найзамітнїйші висліди обчислень. Із загального населеня 730.195 належали до віддїлу А. 530.374 (72·6%); Б. 82.300 (11·3%) (з того занимали ся виробом частий одїня 16.595, деревним промислом 14.722, будівництвом 14.447 і т. д.); В. 62.544 (8·6%) (з того торговлею товарами 24.845, перевозом 14.530); Г. 54.977 (7·5%) (з того припадає на ріжні уряди 24.054, військо 4.458, особи без занятя 8.842). В другій части сеї публїкації подано висліди переписи промислових заводів з 3 червня 1902 р. Тут роздїлено ріжні роди промислу на 25 віддїлів, 350 ґруп і 10.298 назв після схеми виробленої мінїстерством торговлї і оголошеної розпорядком з 4 серпня 1899 р., однак з пропущенєм вже надто далеко ідучої спеціялїзації (прим. віддїлюваня ковалїв підков від инших ковалїв і т. и.).

М. Кордуба.

Бібліографія

(Оцінки, реферати, замітки).

Історія політична і суспільно-культурна.

Teodor Wierzbowski — Vade mecum. Podręcznik do studyów archiwalnych dla historyków i prawników polskich. Варшава 1908, стор. VIII+188.

Ся книжочка, перша сього роду в польській літературі, може бути корисна і для наших дослідників, — особливо, що автор звертає увагу на всякі окремішности, які можна стрінути тільки в актовім матеріялї давньої Річипосполитої, а про котрі в західніх підручниках не можна знайти інформацій. На першім місці йде альфабетичний спис святих, свят, неділь і святочних днів; уведені тут і всї польські святці з давних польських календарів. Дальше слїдує 35 календарних таблиць для обчислення днів коло великодня (22 марта — 25 цвітня); дати великодня від 951 до 1800 р. — від 1582 р. в старім і новім стилю; золоті числа, індикти, конкуренти, числа неділь і епакти за 951—1500 рр.; вкінцї староримський і французький революційний календар. Корисна річ також таблиці папів і монархів. В перегляді польських королїв поданий всюди рік родин і смерти, день елєкції і коронації. Але можна б закинути деякі недокладности: огляд київських князїв дуже поверховний, серія литовських князїв кінчить ся 1440 р. (хоч пізнійше не все була ідентична з серією польських королїв); нема зовсім галицьких князїв, ані козацьких гетьманів — хоч се було б потрібне навіть для польського дослідника. Подано теж порядок сенаторів (по ухвалї 1569 р.); спис важнійших видань, де є викази польських і литовських урядників; дати соймів і провінціональних католицьких синодів; перегляд воєводств і біскупств. З палеографії дістало ся до під-

ручника небагато: скорочення в польсько-латинських рукописах XIV—XVI в. На кінці Vademecum є латинсько-польський словарець давніх термінів, — знов узгляднена тут особливо актова термінольогія Річпосполитої. В цілости підручник для дослідника хосенний.

Ів. Крипякевич.

Theodorus Wierzbowski — Matricularum regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoniensi asservantur. T. I (1447—1492), Варшава 1905, ст. 4+IV+192; т. II (1492—1501), Варшава 1907, ст. VIII+192; т. III (1501—1506), Варшава 1908, ст. 4+IV+304.

„Метрики" (metrices, властиво matriculae) королівства се були книги, де записували ся всї акти, що виходили з королївської канцелярії під іменем короля; вписували їх секретарі в повнім тексті або в скороченім витягу. Коли заложено сї книги, не знати; найстарший кодекс, що заховав ся, починаєть ся 1447 р.; всї метрики переховують ся в варшавськім Головнім Архиві. Директор архіва проф. Теодор Вежбовский приступив перед кількома роками до публїкования сих важних актів; дотепер маємо три томи, що обіймають часи королів Казимира, Яна Альберта і Александра, себто 1447—1506 рр. Виданне сих метрик в цїлости було занадто коштовне, бо сей час обіймає вже двайцять книг по 200—400 сторін (в катальозї архіва книги 10—17, 19—22); видавець міг дати тільки реґести. Публїкація уложена хронольоґічно, хоч акти в книгах не все були вписані в порядку; побіч дати і місця виходу кождого документу подано короткий зміст і зазначено імя урядника, який консиґнував акт; при кінцї подано очевидно книгу, в якій акт заховав ся. При кінцї додано хронольоґічний спис старших грамот, що цитують ся в актах; індекси річей, осіб і місць замикають виданне. Такі реґести не заступлять видання повних актів, але все таки разом з індексами дуже улекшують користуванне актами, і за се треба бути вдячним видавцеви. В докладнїйші замітки не хочемо входити — треба би пізнати ся близше з самим матеріялом; завважимо одну недокладність: видавець не зазначає ніде, чи акт знаходить ся в книгах в цїлости, чи тільки в скороченню — добре було-б се зазначити.

Акти метрики, як се можна бачити вже з реґестів, дають дуже богатий і ріжнородний матеріял до історії Річпосполитої, — а також і для українських земель. Нотувати тут, все що важне і інтересне, — забрало-б немало місця. Даємо тут тільки огляд документів, що відносять ся до церковних і національних відносин на Україні (деякі в них були вже публїковані):

1451 р. 9 вересня. Король Казимир дає Бенедиктинам на будову

кляштора місце на горі коло села Страдче в львівськім повіті, „alias ruthenicum monastyer“ (I ч. 139).

1457 р. 20 падолиста (Рим). Патріярх Григорій поручає кор. Казимирови нововибраного київського митрополита Григорія (I ч. 451).

1458 р. 16 сїчня. Каликст III іменує галицьким епископом Макарія de Servia, мочаха чину св. Василія з константинопольського монастиря св. Кипріяна (I ч. 473).

1458 р. 16 сїчня. Каликст III поручає кор. Казимирови нового галицького епископа Макарія (I ч. 474).

1458 р. 27 сїчня (Рим). Патріярх Григорій просить кор. Казимира, щоби боронив київського митрополита Григорія перед інтрузами (I ч. 478).

1458 р. 31 сїчня. Кардинал Ісидор поручає кор. Казимирови митр. Григорія (I ч. 479).

1458 р. 11 вересня. Пій II поручає львівському (louidensi?) арцибіскупу і перемиському біскупу, щоби віддано Макарієви, новому галицькому епископови, всї доходи і десятини, що йому належать (I ч. 493).

1458 р. 18 грудня. Пій II поручає кор. Казимирови митр. Григорія (I ч. 504).

1458 р. 20 грудня (Рим). Митр. Григорій, як наслїдник кардинала Ісидора, заявляє кор. Казимирови вірність і послух (I ч. 505).

1459 р. 3 вересня. Пій II просить кор. Казимира, щоби не підпирав Йони, але взяв в опіку митр. Григорія (I ч. 532).

1459 р. 3 вересня. Пій II висилає до кор. Казимира лєґата Николая Яґупіті для інформацій в справі руської митрополії (I ч. 533).

1497 р. 13 мая. Ян Альберт рішає спір між Русинами з Перемишля і радою тогож міста (II ч. 722).

1497 р. 6 грудня. Ян Альберт поручає львівському старості не примушувати до робіт підданих монастиря в Уневі (II ч. 1108).

1497 р. 8 грудня. Ян Альберт рішає спір між Яном Кровіцким деканом і львівською радою з причини торговлї Вірмен і Русинів на передмістю коло костела св. Івана (II ч. 1112).

1497 р. 8 грудня. Ян Альберт рішає спір між львівською радою і Вірменами та Русинами, що торгують у Львові під замком (II ч. 1114).

1498 р. 2 марта. Ян Альберт дає Петру Димидецькому добра шляхотних Гриня, Івана, Василя, Петра, Григорія з Березова в коломийськім окрузї і инші, що перешли на короля „тому, що вони пристали до схизматика Мухи, коли нищив наші землї (ex eo, quia scismatico Mucha eo tempore, dum terras nostras vastabat, adheserant“ — II ч. 1179).

1502 р. 17 сїчня. Александер іменує камінецьким намісником дяка

Грицька „ob mores et litteraturae iuxta possessionem ruthenorum copiam atque scientiam“ (III ч. 119).

1502 р. 20 сїчня. Александер потверджує права і привілеї камінецьких Русинів „sub simili forma“ як католикам і Вірменам (III ч. 132).

1502 р. 20 лютого. Александер потверджує декрет Яна Ольбрахта з 13 мая 1497 р., даний перемиським Русинам в справі приєяги і свячення свят (III ч. 265).

1504 р. 6 марта. Александер потверджає лист Володислава з 22 марта 1444 р. з привілеями для грецької церкви (III ч. 1357).

1504 р. 24 жовтня. Александер надає холмське владицтво Іваськови Сосновському (III ч. 1758).

1505 р. 29 мая. Александер потверджає на просьбу холмського владики, Іваська, привілей вольности від присуду урядників з 23 серпня 1444 р. і декрет комісарів в справі медової дані з 2 лютого 1456 р. (III ч. 2246).

1506 р. 29 сїчня. Александер увільняє попів теребовельського округа від податку 16 гр. (III ч. 2553).

1506 р. 12 лютого. Александер відновляє нїмецьке право в Сокалї і заряджує, щоби двох радних було православної віри (III ч. 2594).

1506 р. 3 марта. Александер потверджує два листи Льва, князя Руси, sigillo eius subappenso munitas et ruthenicis characteribus scriptas, на села Гдешицї і Биличі; сї листи подали Ян Герборт з Фельштина і Бальтазар Билицький (III ч. 2727).

Ще кілька дрібнїйших справ:

Під 1449 р. згадуєть ся при купнї сїл Бирча і Липова перемиський епископ Атанасій (I ч. 73). При заведенню нїмецького права говорить ся про давне руське право в Тисменичах 1448 р. (I ч. 43), Бібрцї 1489 р. (I ч. 2083), Дмитрю 1497 р. (I ч. 741), Білцї (III ч. 992). *Ів. Крипякевич.*

Franciszek Jaworski — Lwów stary i wczorajszy. Львів 1910, ст. 480.

Нариси й оповідання, надруковані в сїй збірцї, обіймають хронольоґічно майже цїлу минувшину Львова, — починаючи від XV. в. аж до „вчерашнього“ дня. Не є се історичні студії в тїснім значінню сього слова, але легенькі малюнки з житя міщанства, подані в легкій і принадній формі.

На перших сторінках маємо оповіданнє про французького лицаря Гільберта де Лянуа, що як посол забрів до Галичини, брав участь в Ягайлових ловах на медведї, мешкав у шатрі „з зеленого листя й ги-

ляк", а вкінці зайшов до Львова і перебув тут кілька днів на забавах з вірменськими міщанками. Дальше оповідається ся романтична історія звісного гуманіста Филипа Каліімаха, що знайшов собі у Львові якусь Фаніолю; подібна історія Владислава IV з міщанкою Ядвішкою Лушковскою й знов пригода вірменського арцибіскупа Торосовича з монахинею („амор з пасторалом")...

Є теж статі з ширшим змістом. „Ребелія" на Замарстинові — се бурхливий протест сільської людности против надужить львівського патриціяту. На пустих полях коло Львова осадило місто свої села; мешканці тих сіл з початку мали ріжні полекші і вважали ся якби передміщанами; пізнійше для збільшення доходів захотіла львівська рада перевести села на панщину — як се було по шляхотських маєтностях. Людність не хотіла піддати ся „панам": 1604 р. прийшло до великих розрухів. Маґістрат візвав мешканців Замарстинова до панщини на річ нового державця, а коли вони відмовили, скликав господарів до ратуша і 50 осіб замкнув до вязниці; оден з радних висловив ся характеристично: „найлїпше з десяток тих хлопів вивішати, то скорше будуть робити й орати, кому місто скаже!" Розпочав ся процес, комісії, апеляції; побідили сильнійші — по селах заведено панщину.

Богато місця присвячено львівській археольоґії й топоґрафії. Зібрано інтересні звістки про „низький" замок, що знаходив ся колись між мурами міста; розділ „підземний Львів" дає огляд археольоґічних знахідок і розкопок у Львові. Львівське годинникарство оброблене дуже старанно, дістало малу моноґрафію. Дещо маємо про книгарство, літературу й театр. Львівська „улиця" змальована цілим рядом побутових картин; передмістя і околиці міста обговорені в останнім розділі.

Деякі подробиці дотикають ще спеціяльно до жита руського міщанства. При похороні великого маґістра нїмецького ордена, Тіфена, що умер у Львові 1497 р., згадується ся участь Русинів — побіч латинського духовенства й Вірмен (с. 29). Про Богоявленську церкву (стояла при нинїшній ул. Фредра) довідуємо ся, що при нїй були старі надгробні камені, — пізнійше їх знищено і віддано на фундамент одної каменицї в сусїдстві (ул. Баторія ч. 36 — пор. с. 62—3); недалеко від сього місця знаходила ся могила, де похоронено козаків, що згинули підчас облоги 1648 р. (с. 64). Згадати треба, що в околицях „Чортівської скали", на ґрунтах Кривчиць, знаходить ся місце з назвою „Табори" — тут дійсно мав лежати табор Хмельницького (с. 470). Може з історією руського міщанства звязана й каменица „Клопотівська" (нинї ул. Сербська ч. 8), якої історія тут описується ся — в XVI в. були у Львові міщане Клопоти.

Небезінтересне, що в першій половинї XIX в. в львівськім театрі

досить були модні штуки з української історії, напр. „Ванда Потоцька або гайдамаки на Україні“ („річ діється ся у Львові і в лїску св. Софії, вище стрийської рогачки“, „на початку драми показується ся страшний образ, що показує скалисте й відлюдне місце, де гайдамаки зі смолоскипами в руках убивають брата глухонїмої“), або „битва під Полтавою“; була також поема про город Ігоря на Чортівській скалї (с. 290, 406, 465).

В цїлости картини д. Яворского дуже займаючі, дають богатий матеріял до історії Львова; шкода, що фелєтонова форма нарисів не дала можности авторови зазначувати жерел, — виданнє на тім тільки скористало би. До праці долучені ілюстрації з давних малюнків та рисунки д. Франца Ковалишина. *Ів. Крипякевич.*

Dr. Miron Korduba — Die Lage der Ukraine und die Politik Mazepas vor der Schlacht bei Poltawa (Bukowiner Post, 1909, ч. 2423—2424).

Автор представляє положенє України перед гетьмануванєм Мазепи, малює зріст шляхетських тенденцій у козацької старшини і характеризує ненародну полїтику Мазепи, що й була головною причиною невдачі під Полтавою. Попиранє шляхетських інтересів, приятельованє з польськими панами, рішучі оружні виступи проти селян, які бунтували ся проти вкорочуваня своїх свобід і початків панщини, а вкінцї вислуговане московським властям і заводженє московських порядків, щоб удержати ся при власти, підірвали сильно популярність Мазепи і зготовили йому велику силу ворогів не лише на Запорожю, але й на Україні, так що для безпеченства мусїв окружити ся московськими стрільцями. Цїлковито ж знищило Мазепу в очах Українцїв відступнє схопленє популярного Палїя.

Збираючи ті і инші ще обставини, приходить автор до висновку, що Мазепа не був ніколи національним героєм; його згадує ся лише тому, що з ним звязана остатня проба виборотн Україні повну автономію. *З. Кузеля.*

В. Строевъ — Бироновщина и кабинетъ министровъ. Очеркъ внутренней политики императрицы Анны. Ч. I (1730—1735 г.), Москва 1909, ст. 205. Ч. II, вип. 1, Спб. 1910, ст. 76.

Праця приватного доцента Строєва, як видно з заголовка, торкає ся одного з найбільш темних і реакційних періодів росийської історії XVIII ст. — часу панованя Анни Іванівни, який по характеристиці поета Майкова, піддержаній і науковою літературою, проходив „среди смятенія и страха, средь казней, пытокъ и опалъ“. Одначе

в супереч дотеперішнім поглядам автор старається ся дати инше освітленіне розгляданим часам, через що праця його має аж надто характер „регабілітаційний“ — симптом дуже інтересний в російській історичній науці, який проявляєть ся не тілько в сій, а і в инших новійших працях по історії. Що більше, студія д. Строєва густо-часто пересипана полемічними уступами проти инших поглядів, а в дальшім випуску автор находить можливим полемізувати не тільки проти письменних але і устних реплік пороблених з приводу першої части його праці (в. II, с. 1—10). Се позбавляє працю вимаганої обєктивности і спокою, і загалом обі книжки написані в дуже нерівнім і горячковім тоні; тут перемішано все: особисті мотиви, які склонили його вибрати сю, а не иншу тему, спомини, полеміка і т. д. Се в значній мірі ослабило вартість нових тверджень й приведених в користь тих тверджень арґументів, хоч студія написана на основі архівного матеріялу. Очевидно перед викінченнем цілої праці (а повинен вийти що найменше ще один випуск) трудно остаточно сказати, на скільки авторови вдало ся перевести доказ правди, а тим самим і дати належну оцінку тій роботі. Одначе на скільки вже тепер видно, то автора хочби самі інтереси полеміки тягнуть дальше в тій регабілітації, ніж навіть позволяє йому матеріял, яким він оперує. З того виходять суперечности в самій праці між поодинокими твердженнями про одно і те саме питанне. Напр. обороняючи в дусї загальної регабілітації правительства Бірона він в першій части говорить, що згаданий дїяч зовсїм не вмішував ся в внутрішні справи Росії, а тимчасом в другій частині своєї праці (напр. с. 24—26) змушений признати, що напр. хочби в 1736 р. ціла управа замість кабінета спочивала в руках тогож Бірона. Такі самі суперечности виходять у автора, де він загалом говорить про правительство, якого душою він уважає Остермана. Тимчасом Остерман наслїдком своєї спеціяльної тактики нераз цілими роками старав ся держати ся осторонь „кабінета“, спочатку з огляду на присутність в кабінетї Яґужінского, а потім (від 1738 р.) відомого Артемія Волинского. Як сказано, автор оправдуючи (хоч без особливих арґументів) так царицю Анну, як її правительство, ставить ся до нього прихильно головно для того, що воно продовжало „петровскія традиціи съ ихъ культомъ государства, съ ихъ полнымъ порабощеніемъ личности этому культу“ (Ч. I, с. 67). Через те ставить в plus тому правительству його політику супроти України, де воно було теж „продолжателемъ традиціи великаго преобразователя, стремившагося уничтожить гетманство. Во всякомъ случае — говорить він дальше — съ государственной точки зрѣнія оно (правительство) было послѣдовательнѣе, нежели правительство Елизаветы, которая возстановила гетманство изъ простого каприза, въ интересахъ семьи своего фаворита“ (Ч. I,

с. 97—98). Се крім того ще має служити доказом, що правительство не було „нїмецьке", як твердили дотеперішні досліднки сього часу, проти чого головно воює автор, бо на його погляд се правительство було вповнї національне. Не розяснивши одначе докладно того, що він розуміє під „Бірановщиною", а так само і відносин „Бірановщини" до кабінету (мабуть се буде вроблене в дальшім випуску праці), а що найважнїйше, не розглянувши історії кабінета за час 17/X 1740 — 25/XI 1741 р.[1]), коли кабінет дійшов до найбільшого розвою своєї дїяльности і сили, автор тим неменше робить загальний висновок — характеристику сеї інституції. При тім не зважаючи на дотеперішні твердження, загальна характеристика кабінету — а він і був правительством — виходить негативна, хоч автор старається ся звязати сю інституцію з кабінетом Петра. „Кабинетъ министровъ былъ однимъ изъ тѣхъ эфемерныхъ учрежденій, которыя, подобно грибамъ, безъ числа вырастаютъ на рыхлой почвѣ русскаго государства XVIII в. Опредѣленной компетенціи онъ не имѣлъ, а поэтому многое зависѣло отъ того, кто въ немъ засѣдалъ въ данное время (Остерманъ, Ягужинскій или Волынскій). Однако созданный по образу Петровскаго кабинета онъ и во второй періодъ сохранилъ черты своего происхожденія" (Ч. II, с. 65—66). Поминувши те, що ся характеристика не тільки що не випливає з сказаного досї автором про правительство Анни, але навіть почасти всьому тому суперечить, вона на нашу думку не зовсїм вірна. Коли дивити ся на кабінет мінїстрів, як лишень на одну стадію істнування тої самої інституції, що в рїжних часах істнувала під рїжними назвами — за Петра I — кабінет, за Катерини II і Петра II — Верховный тайный совѣтъ, за Анни кабінет мінїстрів, а почасти за Єлисавети конференція мінїстрів,— то сам кабінет зовсїм не виходить такою ефемерною інституцією, як говорить автор. Навпаки того рода інституція орґанїчно була звязана з самодержавною найвисшою властю, як верховний орґан управи тієї власти. Тим поясняєть ся неозначеність компетенції такої інституції як кабінет мінїстрів: вона могла робити все те, що могла і найвисша власть — монарх, і то або з доручення монарха в кождім випадку, або самостійно, залежно від того, на скільки дотичний пануючий був менше або більше здатний управляти державою.

Тільки про загальний зміст книжки. Що до українських справ, то крім згаданого висше, автор говорить про дві конференції правительства (29/I і 7/3 1734 р.), на яких розглядано ситуацію витворену на Україні смертю гетьмана Апостола (Ч. I, с. 96—97). Постанови тих конферен-

[1]) Про се напр. Внутренній бытъ русскаго государства съ 17-го октября 1740 года по 25-е ноября 1741 года. Книга вторая. Высшія государственныя учрежденія (кабінет, сенат і синод). Москва, 1886.

ції відомі врештою звідки інде. Дальше з приводу нарад правительства в 1735 р. над поліпшеннєм економічно-фінансового положення Росії і инших з тим звязаних питань подана цікава опінія директора монетної контори і монетних дворів ґр. Ґоловкіна, в якій як не можна краще висвітлено становище міродайних російських чинників супроти України, яку незважаючи на обєдинительну політику вважали чужим орґанізмом і ставили ся до нього вороже, особливо в економічних справах. Між иншим порушивши справу удержування казьонних шинків, Головкін виступає проти того, щоб горівку для згаданих шинків спроваджувано з заграници і України, „потому что деньги всегда могутъ выходить за границу и въ Малую Россію и оттуда паки въ Россію возвратиться не могутъ, и изъ того немалой вредъ воспослѣдствуетъ, а въ экономіи главный интересъ тотъ, чтобъ чтиться какъ возможно изъ чужихъ государствъ, деньги или серебро въ свое государство присовокуплять насупротивъ того, чтобъ изъ государства деньги не выходили, и того по всякой возможности отвращать“ (Ч. I, с. 124). Таке саме менше-більше становище в сій справі заняв і другий економіст — директор камерколеґії Пустошкін. Як бачимо, Ґоловкін трактував Україну як чужу державу, супроти котрої треба строго придержувати ся в економічних справах тодішніх меркантилістичних прінціпів. Інтересна теж характеристика дана Остерманом відомому президенту Малоросійської колеґії Велямінову. Намічаючи при орґанізації нового правительства в 1730 р. кандидатів на президентів ріжних колеґій, Остерман при імени Велямінова написав таку увагу: Die Sachen soll er gründlich verstehen. Mit seiner Conduite in der Ukraine ist man nicht sonderlich zufrieden gewesen (Ч. I, приложенія, с. 180). Остерман мав тут на думці надужитя і хабарництво Велямінова на Україні, що врештою йому потім не перешкодило бути президентом зреформованої камер-колеґії. Коли до сього всього додати ще непровірену досі звістку Мінїха-сина, що з причини боязни правительства перед замахом ґвардейський ізмайловський полк був набраний з Українців, то буде все, що ми в праці д. Строєва найшли про українські справи. Як на значну вагу українського питання і його хоч і пасивної ролї в політиці правительства, з чим годить ся і автор, то звісток про се в його студії не багато, а головно всї вони носять припадковий характер. Загалом для автора становище гетьманщини неясне і при тім нема найменших признак бодай поверховного знайомства його з українською науковою літературою. Що гетьманщина навіть тодї входила нераз в комбінації високо-політичної натури — як напр. династичну конкуренцію між лінією Петра I і його брата Івана (напр. процес смоленського ґубернатора кн. Черкаского за його зносини з голь-

штинським двором в 1732—1734 р.[1]) — про се міг автор дізнати ся і в росийської літератури. Тодї-б може переміна курсу політики супроти України за Єлисавети не видавала ся лишень звичайним капризом цариці. Тимчасом він сього зовсїм не використав. *І. Джиджора.*

М. Рклицкій — Козаки Золотоношскаго уѣзда по даннымъ Румянцевской Описи 1767 года (Оттиск из Статистическаго Ежегодника Полтавскаго Губернскаго Земства на 1909 г.), стор. 126+10 стор. таблиць.

„Генеральна Опись Малоросії", переведена в 1767—69 рр. з ініціятиви ґенерал-ґубернатора Малоросії ґрафа Румянцева, ще й досї жде дослїдників-статистиків. Як детальна і докладна подворна перепись прилученої України, вона дає матеріял високої наукової вартости для статистичної характеристики економічного житя тих часів мало не в усїх його проявах. А тим часом ще й досї сей видатний матеріял — майже мертвий науковий капітал, як що не рахувати тієї воїстину незначної літератури про „Генеральну Опись", котра істнувала до останнїх часів.

Ось через що ми повинні з великою радістю і подякою стрївати всяку наукову працю, що має собі за мету чи подати критично перевірені матеріяли „Описи", чи змалювати тогочасний суспільно-економічний побут на підставі наукового оброблення сих матеріялів. До таких праць безперечно належить розвідка полтавського статистика М. Рклицького, що вийшла в кінцї минулого року в Полтаві під поданою в горі назвою.

Серіозне трактованне теми, обережність в наукових висновках, знайомість з минулим України, цїкавість і важність висновків історико-статистичного досліду д. Рклїцького — все се робить сю працю вартою того, щоб не тільки занотувати її в науковій бібліоґрафії, але і ознайомити з її змістом і висновками і то не тільки фаховцїв, але і широкий загал.

Основним джерелом для праці ш. автора були одначе не самі матеріяли „Описи", не її відомости і сводні таблиці, що лежать в ориґіналї в бібліотеці київського університету, а ті вибірки з матеріялів, котрі в 1883 р. на доручення Полтавського ґубернського земства виготував проф. І. Лучицкий під назвою „Матеріалы для исторіи землевладѣнія в Полтавской губерніи в XVIII в." Ось через що обектом досліду д. Рклїцького були лише козацькі володїння і двори 4 сотень Переяславського полка — Золотоніської, Гельмязівської, Пещанської та Лїплявої,

[1]) Див. Сношенія князя А. А. Черкасскаго съ гольштинскимъ дворомъ при императрицѣ Аннѣ Іоанновнѣ. Заря, журналъ учено-литературный и политическій, 1870 г. (в додатку „историческіе матеріалы") кн. 7 (с. 194—234), 8 (с. 255—266), 9 (с. 267—306).

котрі займають нині північну частину Золотоніського повіту, бо тільки для тих сотень і було видруковано відповідні вибірки.

Спробуємо після праці д. Рклїцького змалювати економічний побут козаків Золотоношського повіту в 1767—69 рр.

Господарчою одиницею в ті часи була не родина, не „домохазяйство", як тепер, а двір, „дворохазяйство", себто певна територіяльна одиниця, на котрій жили і господарювали споріднені між собою родини. Правда вже і тоді було чимало дворів, які складали ся з одної родини, а саме 597, що виносить 45% всїх дворів. Всїх таких економічних одиниць було 1338, а в них жило 2759 родин, що складали ся з 13.582 осіб обох полів.

Характерною ознакою всеї тої людности, ознакою, що наложила дуже великий одбиток на все економічне житє тих часів, був невпинний рух народніх мас з одного місця на друге. Для того щоб виявити в цифрах вплив сього чинника на людність 4 сотень, д. Рклїцький уживає доволї дотепного способу, а саме, підрахувавши, скільки було фамілій дворохазяїв в тих сотнях і скільки родин припадало на ту чи иншу фамілію, виясняє він процес заселення території. Всїх різних козацьких фамілій д. Рклїцький нарахував 814. Коли ми всї фамілії подїлимо на 3 ґрупи по скількости родин, на новійші (1—2 родини), на середні (3—10 родин) і стародавні (10—25 родин), тоді людність 4 сотень змалюєть ся перед нами так:

	число родин од фамілій						
	нов.	серед.	старод.	Разом	Теж	в	%
Лїплявська	79	77	0	156	51	49	0
Золотоніська . . .	359	456	21	836	43	54	3
Гельмязівська . . .	426	828	83	1337	32	62	6
Пещанська	108	300	22	430	25	70	5
	972	1661	126	2759	35	60	5

Ся неоднакова давність фамільного складу, а також і той факт, що „опись" застала чимало зайшлих (тих, що не родили ся в місцї перепису) дворохазяїв — 304 (23%) з 520 родинами і 2643 душами в їх, яскраво показують нам, що населення даного району прибувало не стільки шляхом природного приросту, скільки дякуючи імїґрації з инших місцевостей, головно з Полтавщини, трохи з Чернигівщини і навіть з Правобережа, що такий масовий рух обхоплював не самих тільки посполитих, але і козаків, котрі жили в инших, лїпших, економічних умовах.

Всї 1338 дворів з погляду службового складу козаків того часу подїляли ся на двори *виборних* козаків, себто тих, котрі повинні були відбувати військову службу, і двори „*підпомощників*", котрі повинні

були допомагати виборним зброєю, одежою, харчом, кіньми і т. и. В 4 сотнях було дворів таких виборних козаків 437 (33%), що показує нам, що виборні козаки Переяславського полка були доволі заможні (на 1 виб. 2 підпомічника). Але сей поділ був не тільки формально-службовим, а ще й маєтковим: виборні були значно богатші за підпомічників. Так, у перших на 1 двір припадало $5_{,5}$ волів, $5_{,8}$ дорослих коней, а ниви було $54_{,4}$ дня, у других же $2_{,3}$ вол., $1_{,1}$ кон. і $19_{,3}$ дня ниви.

Економічна одиниця часів „Описи“, двір, як сказано було вище, складала ся з кількох родин, з варіаціями по окремих селищах од $1_{,4}$ до 4 родин на 1 двір, по окремих дворах од 1 до 14 родин. Основною причиною, котра впливала на величину дворів, була давність їх істнування: чим новійша була людність, тим менші були двори і навпаки.

Сей самий чинник зовсім не впливав на величину родини. За сучасних економічних обставин, як довела земська статистика, розміри хліборобської родини залежать від забезпечення її орною землею. „Опись“ показує, що і сей фактор не мав тоді такого впливу, як нині. І от виявляєть ся дуже цікава для економічної характеристики тих часів залежність величини родини від забезпеченості господарства худобою:

	Чис. родин	Число душ	Голов худоби рогат. і кон.	Пересічно на 1 родину	
				худоби	душ
Селища, де пересічна величина родини низша від пересічної по всіх 4 сотнях	1.451	6.751	7.498	$5_{,2}$	$4_{,7}$
Решта селищ	1.308	6.841	8.653	$6_{,6}$	$5_{,2}$

Ще більш цікаві одміни від сучасного знаходимо ми в поділі людности 1767—69 рр. по віку:

	Молодш. 15 р.	15—60 р.	Старих і калік	Разом
Чоловіків . . .	3.316	3.127	346	6.789
Жінок	3.372	3.072	389	6.833
	6.688	6.199	735	13.622

Таким чином людність кінця XVIII в. ріжнила ся своїм половим складом, хоч і значно менше ніж нині: так на 100 чоловіків припадало в ті часи 101 жінки, а в 1885 році на території тих же 4 сотень на 100 чоловіків приходило ся вже 104 жінки. Далі ся ж таблиця показує нам, що дитячого віку (до 15 р.) було $49_{,2}$%, старечого $5_{,4}$%, решти (15—60 р.) було $45_{,4}$% всеї людности. Особливі ж ріжниці супроти 1885 р. знаходимо ми в поділі чоловіків по віку; так із 100 чоловіків було:

	Дітей молодш. 15 р.	Юнаків і дорослих (15—60 р.)	Старих (60 і біл.)
в 1767 р.	48,8	46,1	5,1
	молодш. 13 р.	14—59 р.	
в 1885 р.	38,7	56,7	4,6

Очевидно, як се встановила нині статистика, причиною таких ріжниць в складі населення після віку в 1767 і 1885 рр. була неоднакова смертність в першій, дитячій, і останній, старечій ґрупах людности, менша в давні часи, коли людність жила в ліпших економічних і санітарно-ґіґієнічних умовах, і більша в наші з їх надзвичайно лихими господарчими і санітарними обставинами. Очевидно також і те, що в давні часи, коли людей робочого віку було 46 із сотні чоловічого населення, господарство гірше було забезпечено робочими силами, ніж в наші часи, коли на кожду сотню припадало 57 чоловіків робочого віку.

Всього людности було в 1767 р. в 4 сотнях, разом з 109 наймитами і 79 наймичками, 13.780 душ, коло 1900 р. та ж сама територія мала населення 29.827, с. т. за 133 р. приріст сягав 116%. Як бачимо, приріст сей дуже і дуже малий, що знову стояло в залежности від невпинного народнього руху, еміґрації населення на вільні незайняті землі, котрих сила було тоді навкруги у нас на Україні.

Даючи багатий матеріял до характеристики економічного побуту козацької людности, „Опись“ між иншим містить в собі відомости про оселі й нині будівлі козаків. Всіх осель було 3986, або 44%, инших холодних, будівель 4.981 або 56%. Пересічно на 1 двір припадало 6,7 будівлі, в тім числі 3,0 теплих та 3,7 холодних; на 1 родину пересічно припадало 3,2 будівлі, в тім числі 1,4 теплих та 1,8 холодних. Варіяції котрі спостерігають ся і забезпеченості родин будівлями, знову стоять в залежности від основного економічного фактору тих часів — від худоби, правда, до певної міри також і від лісу.

Які ріжниці настали нині в складі будівель, показує нам порівнання відомостей 1767 р. з 1885 р.; на 100 родин припадало:

	1767 р.		1885	
	в абсол.	в %	абсол.	в %
Хиж і хат	143	44	105	32
Комор	37	12	15	4
Клунь	2	1	54	16
Сараїв, хлівів, повіток	140	41	142	43
Сажів	—	—	16	5
	322	100	332	100

Той факт, що в наші часи зросла скількість господарчих будівель, вказує на інтенсивнійшу економічну діяльність населення нашої доби і на діференціяцію дворів на окремі родини, на окремі „домохазяйства“.

Як же була забезпечена в 1767 р. козацька людність худобою, що грала таку видатну ролю, як ми бачили, в їхньому господарстві, навіть в цілому житю.

Отся таблиця показує нам, скільки і якої худоби було у людности після перепису 1767 р., як було забезпечене населенне в своїй господарчій діяльности худобою і які ріжниці в сій забезпеченості настали нині:

	1767 рік				1885 рік			
	Абсол. числа	в %	На 1 род. що мала худобу	На 100 нал. душ	Абсол. числа	в %	На 1 хаз. що мало худобу	На 100 нал. душ
Волів . . .	4.468	39	1,7	33	4.718	52	1,3	21,5
Коров . .	2.996	32	1,4	27	2.785	31	0,8	12,5
Яловок . .	672							
Коней роб.	3.284	29	1,2 —	24	1.527	17	0,4	7
Разом вел. худоби . .	11.420	100	4,3	84	9.030	100	2,5	41
Овець і ягнят . . .	24.328	62	9,0	179	16.418	70	4,6	75
Свиней . .	10.224	26	3,8	75	3.720	16	1,1	17
Молод. волів	2.043	5			726	3		
Молод. коней	525	1	1,8	35	214	1	0,9	15
Инших . .	2.213	6			2.390	10		
Разом дрібної худоби	39.333	100	14,6	289	23.648	100	6,6	107

Таким чином, всякою худобою людність 1767 р. була далеко краще забезпечена ніж в 1885 р. Вже се одне показує нам, яке значінне мало в ті часи скотарство. Коли ж ми порівняємо, скільки худоби припадало на 100 дес. рілї і на 100 дес. засівку в 1767 і 1885 р., то побачимо, що хліборобство дуже відставало в 1767 р. від скотарства, не використовуючи робочої сили худоби, що скотарство за часів „Описи“ мало не службове, як нині, а самостійне значінне в сільському господарстві:

	На 100 дес. рілї		На 100 дес. засівку	
	1767 р.	1885 р.	1767 р.	1885 р.
Великої худоби . . .	37	40	121	49
В тім числі робочої .	25	28	82	34
Дрібної	127	106	412	128
Разом	164	146	533	177

Відносини скотарства до хліборобства за часів Румянцівської

Описи і в 1885 р. стає особливо яскравим із отсього порівнання д. Рклїцького: „перше на тисячу козаків припадало 3730 голов всякої худоби, при 610 головах робочої і 690 дес. засївку; в 1885 р. припадало тільки 1480 голов всякої худоби, при 290 гол. робочої, але посївів було 840 дес., с. т. робочої худоби на 1 люд. стало удвоє менше, засївку же на $^1/_5$ більше".

Таке велике було скотарське господарство в ті часи у козаків. Але і в ті часи не всї козацькі хазяйства були однаково забезпечені худобою, і в ті часи була вже доволї помітна нерівність економічна:

	1767 р. дворів в %	1885 р. хазяйств в %
Не мали нїякої худоби	3,6	17,7
Не мали робочої, або не мали нїякої . . .	13,6	35,9
Мали в робоч. худоби тільки конем (1767 р.), або 1 гол. роб. худоб. (1885 р.) . . .	6,6	8,5
Мали 1—5 волів (1767 р.), 2—6 голов роб. худоб. (1885 р.)	59,9	52,1
Мали 6 і більше волів (1767 р.), 7 і більше голов робоч. худоби	20,8	3,5
Всього з робочою худобою	86,4	64,1

Таким чином, і в ті давні часи було чимало хазяйств убогих. Всїх таких дворів, котрі не мали худоби до хлїборобства, було в 1767 р. 182, а родин в їх 220 (або 8%) в 983 душами. Що се були справжнї пролетарі, видко із розгляду їх заробітку. Здебільшого, жили вони з зажону і заробітку „в серпа" (129 двор., 155 род.).

Ще більше виступала ся нерівність економічна по окремих сотнях: із 100 родин було бідних (без робочої і всякої худоби), середнїх (до 6 голов) багатих (більше 6 голов):

	Бідних	Середнїх	Багатих	На 100 душ було дес. посїву
в Пещанській	5	46	48	79
„ Гельмязівській . . .	8	50	37	75
„ Лїпявській	6	52	36	68
„ Золотоніській	10	56	30	56

Виявляєть ся отже, що там, де було більше засївку, с. т. там, де було більше розвинене хлїборобство, там було і багатих худобою більше.

Особливо цїкавим в сьому явищі є те, що й тут велику ролю зограв невинний рух людности, брак осїлого житя, котрий спричинив ся до неоднакової економічної діференціяції в рїжних частинах території 4 сотень:

	Всіх дворів абсол.	Родин чис.	Багатих двор.	Багатих род.	Середніх двор.	Середніх род.	Бідних двор.	Бідних род.
В селищах з люд.				в процентах				
недавн. осілости	396	661	13	23	70	65	17	12
В селищах з люд. середн. осілости	544	1195	23	39	64	53	13	8
В селищах з люд. давньої осілости	398	903	25	43	63	51	12	6

Таким чином, ми бачимо, що масовий рух в ті часи мав надзвичайно великий вплив на господарчий лад, на соціяльно-економічну структуру громадянства тих часів, викликаючи те чи инше уґрупованнє людности по степені заможности в ріжних селищах, в залежности від того, як давно людність стала провадити осіле житє.

З усього вище наведеного про забезпеченість козацької людности худобою ясно, що земля в ті часи служила не так хліборобству, як скотарству.

Придивімо ся ж до земельної власности часів „Ґенеральної Описи".

Що до форми землеволодіння XVIII в., то дані Описи свідчать про те, що пануючою формою була в ті часи приватна власність. Так ріля майже вся була приватною власністю, лїси теж головно становили приватну власність козаків, тим часом коли сінокосу більше ніж $^4/_5$ було громадською власністю.

Головну вагу в господарстві козаків тоді мала ріля. Її було після „Описи" 40.917 день, або на наші десятини 30.688 дес., котрі належали 1.138 дворам, або 2.519 родинам. Отже на 1 род. припадало 12 дес., тимчасом як через 133 роки, в 1900 р. припадало тільки $6_{,3}$ дес. на одно хазяйство, котре мало рілю. Вся земля кождого двора не була в одному шматку, а була розкидана в кількох місцевостях і урочищах. Ся роздрібненість володіня, або черезполосність, була розповсюджена скрізь, а не тільки в тих селищах, котрі перейшли до трипіля чи двоніля в хліборобстві. Наскільки великою була ся роздрібненість землеволодіння, видко з того, що на 1 двір по всіх 4 сотнях припадало пересічно 15 шматків орного поля, з варіяціями по окремих селищах від 3 до 24 шматків, а на 1 шматок припадало пересічно коло 2 десятин. Другою характерною ознакою володіння орною землею було те, що землю за мало використовувано для хліборобства. Так із 30.688 дес. рілї під засівком було тільки 9.425 дес. або 31%, тим часом коли в 1900 р. було 81%.

Що спричинило ся до такого надзвичайного роздрібнення рілї?

Безперечно, чималу ролю тут грала земельна мобілїзація, котра, як

показує опись, була доволі розповсюджена в формі купна-продажи, застави, обміну на инші речі і т. и. Так із 16.497 земельних шматків було спадкових (45%), придбаних 576 (4%), мішаних 8468 (51%). Ясно, що ті села, в котрих людність давнійше осіла, процеси земельної мобілізації повинні були дуже розвинути ся, а через те і повести до більшого роздрібнення володіння:

	Число дворів що мають рілю	Число родин	Число шматків	Пересічно на 1 дв.	шматків на 1 род.
Молоді села	317	574	3527	11	6,0
Середні „	455	1082	6953	15	6,4
Давні „	358	851	6017	17	7,1

Опріч вище зазначеного, роздрібненнє землеволодіння викликало ся також змінами в умовах хліборобства, переходом від безсистемного хліборобства до обовязкових змін, до двопіля чи трипіля:

Селища	Число двор.	Число шматк.	Пересічно шматків на 1 двір
з 0—25% двор. в трипілї	61	202	3
„ 25—50% „ „	147	1429	9,5
„ 50—75% „ „	560	8931	16
„ 75—100% „ „	345	5935	17

Переходячи до питання про те, як була поділена загальна сума орної землї поміж окремими дворами, ми повинні насамперед зазначити, що із 1338 дворів зовсім не мав рілї 201 двір (15%) в 236 родинами та з 1117 душами (8%). Знов і тут ми бачимо, що видатним чинником в утворенню безземельних верств був рух мас з місця на місце. Так із усіх безземельних дворів 96 дворів (48%) в 119 родинами і 579 душами належало зайшлим козакам. Потім в сотнях молодих, як от Ліплявська, де було 51% молодих фамілій, там і % безземельних був найбільший — 27%; навпаки в Пещанській, де % молодих фамілій був найменший — 25%, і % безземельних сягав тільки 8.

Отся таблиця малює нам, як була поділена між окремими господарчими ґрупами орна земля в 1767 р. і які зміни настали в сьому поділі в наші часи, в 1900 р.:

Хазяйства (1900) і родини 1767), що мали рілї	Число десят.		На 100 десят. припадає десят.		Родин і хазяйств	
	1767	1900	1767	1900	1767	1900 ± в %
Менше 1 дес.	34	311	0,1	0,9	57	342 + 500
1—3 „	329	2753	1,1	8,2	183	1033 + 465
Разом до 3 дес.	363	3064	1,2	9,1	240	1375 + 473

3—6 дес.	1833	5591	6,3	16,6	428	1016	+ 135
6—9 „	3123	4801	10,2	14,3	422	519	+ 23
Разом 3 до 9 дес.	5056	10392	16,5	30,9	850	1535	+ 81
9—15 дес.	7746	6130	25,4	18,4	670	413	— 38
15—50 „	16222	9819	53,1	29,2	728	332	— 54
50 і біл. „	1156	4189	3,8	12,4	19	18	— 5
Разом від 9 дес.	25124	20198	82,3	60,0	1417	763	— 46
Всього	30543	33654	100,0	100,0	2507	3763	+ 50

Надзвичайно цікаві ті висновки, які можна зробити на основі отсих цифр. Як земельна площа, так і скількість господарств особливо збільшила ся у дрібних власників: площа в 8 разів, а число господарств в 6 разів, у середніх площа в 2 рази, а число господарств в 2,4 рази. Зовсім инше ми бачимо у великих ґруп: площа зменшила ся на 22%, а число господарств в $1^1/_2$ рази. В сій останній ґрупі, одначе, ми спостерігаємо й инший процес, а саме найвищі елєменти її (50 і більше), хоч і зменшили ся в числі господарств (на 5%), проте земельна площа їх зросла мало не в 4 рази.

Основна тенденція сього процесу виступить ще яскравійше, коли навести відомости про скількість господарств (в %) і про пересічний розмір господарства в 1767 і 1900 рр. по 5 головним економічним ґрупам:

	1767	1900	1767	1900
	% хазяйств		пересічний розмір в десят.	
Безземельні і без ріллї	8	22	—	—
Бідні (менше 3 дес.)	9	29	1,5	1,4
Середні (3—9 дес.)	31	33	6,0	5,1
Гарно забезп. (9—50 д.)	51	15,5	17,0	16,3
Багаті (50 і біл.)	1	0,5	61,0	102,0
Разом	100	100	12,2	6,4

Із сих двох вище наведених таблиць ясно, як каже автор, що земельна еволюція козацького землеволодіння відбувала ся вгорі в напрямі концентрації, внизу в напрямі парцеляції.

Таке було володіннє орною землею і його еволюція.

Инакшим застала „Опись“ володіннє лісом і сінокосом. Так, сінокосу в приватній власности мали 395 дворів (30%) або 1052 родини (38%); лісу ж 794 дворів (59%) або 1939 родин (70%). Се показує, що ліс зробив ся приватною власністю ранійше, ніж сінокос, що між иншим доводить і еволюція власности на ліс і сінокос: в 1900 р. сінокосу в приватній власности мали вже 55% всіх хазяйств в скількости 4433 дес., громадського ж сінокосу лишило ся 1417 дес., а громадський

ліс лишив ся в 1900 р. тільки в містечку Ліплявому.

Погляньмо ж тепер, хто і як порав ся в ті часи коло землі?

„Ґенеральна Опись“ показує нам 4 кляси людий, що працювали в тих часах коло козацького хліборобства: самостійних господарів і їх помічників, котрі поділяли ся на зажонщиків, підсусідків і наймитів.

Самостійно працювали коло хліборобства 1014 дворів (76%), 2322 родини (84%); з зажону жило 219 дворів або 289 родин (11%), отже разом хліборобської людности було 95% козацького населення. Опріч того підсусідків було 385 душ обох полів при 126 дворах козаків, та наймитів і наймичок 188 душ при 160 дворах. До сього треба додати, що із 2507 родин, котрі мали рілю, тільки 33 родини (1,3%) не обробляли самі своєї землі, а наймали її з десятини, арендарів же землі було 73 родини (2,9%).

Що ж до того, як були всї робочі руки поділені між окремими сотнями, то треба сказати, що найбільше робочих рук, особливо підсусідків було в сотнях велико-козацького землеволодіння і небогато в сотнях середнього.

Ми вже знаємо, що під засівком була в 1767 р. лише невелика частина орної землї — 9425 десят., або 31%. Ся пересічна величина дуже варіювала по окремих сотнях, а ще більше по окремих селищах (від 16% до 51%). Там де землї було багато, там площа засївку була відносно не велика і навпаки.

Коли б ми схотїли вияснити, які причини викликали сї варіації, то повинні були б знову удати ся до того фактору, величезний вплив котрого на народне господарство ми нераз вже зазначали — до кольонізаційного українського руху.

Коли возьмемо знову три категорії селищ і вирахуємо, скільки приходило ся в кожній категорії на 100 хліборобських родин:

Селища	Десятин рілї	Скоту робочого	В тім числї волів	Зажонщ.	Підсусід.	Наймит.	Всьог. роб.	Десятин посїва	% посївів	Припадало дес. засївку на 100 душ всього населення
в молодих	1353	301	204	85	6	8	99	340	25	51,2
„ середнїх	1340	355	186	56	25	9	90	409	30	69,4
„ давнїх	1271	349	193	47	12	7	66	444	35	74,6

то нам стане цїлком ясним, що основною причиною ріжниць в засївній площі між окремими селищами була давність їх осїлости. В селищах молодих, де було багато орної землї, де разом з тим було багато вайдлого люду, а також і робочої худоби, не встигло щё скласти ся добре хліборобське господарство, а людність ще не встигла зробити ся хлібороб-

ською і займала ся головно скотарством. Зовсім инше ми бачимо по селищах старих.

Що до систем хліборобства, то, як ми вже завважали, пануючою (66% дворів) було вже в ті часи тріпіле: в 1-й руці було 217 дворів, в 2 руках — 158, в 3-х — 740, разом 1115 дворів.

Сіяли в ті часи, за винятком картоплі, котрої тоді ще людність не знала, майже те саме що й нині, а саме зі 100 дес. засівку припадало на:

	1767	1900		1767	1900
Жито . . .	26	30	Гречку .	17	19
Пшеницю .	15	16	Просо .	9	9
Ячмінь . .	16	9	Инше .	4	6
Овес . . .	14	11			

Значні зміни, як бачимо, відбули ся головно в засівку жита, що зросли з 26% до 30%, і ячменю, котрі дуже зменшили ся з 15% до 9%.

Опріч вище зазначених відомостей про сільське господарство, д. Рклїцький подає за „Матеріялами“ проф. Лучицького дані про продажні ціни на ґрунти (садиби) та на орну землю і про ціни на робочі руки, дані надзвичайно цікаві і характерні.

Так виведена із 298 випадків купна-продажи пересічна продажна ціна двора була $7_{,17}$ карб., пересічна ж ціна 1 дес. орного поля, виведена з 45 випадків, рівняла ся 41 коп. Се а також те, що козацька людність часів „Описи“, як відомо, платила чималі грошеві податки і повинности, ясно говорить нам про те, що населенне тих часів мало доволї значні грошеві фонди, котрі йому давала реалїзація його доходів від хліборобського і головно скотарського господарства.

Ще цікавійші відомости про заробітну плату. Пересічна річна заробітна плата дорослому робітникови на хазяйській одежі була 2 крб. 84 коп. (з 21 випадку), на своїй 3 крб. (з 8), дорослій робітниці на хазяйській одежі 1 крб. 70 коп. (з 14 вип.), малолїткам обох полів 1 крб. 26 коп. (з 32 вип.). Знаходимо ми в „Описи“ чимало й таких випадків, коли робітники, і то не тільки малолїтні, служили лише за одежу і „пропитаніе“ (17), або за самий тільки харч (15).

Коли ми переведемо ціни заробітної плати на хліб, як основний необхідний споживчий продукт, тоді побачимо, що заробітна плата робітника тих часів давала йому змогу купити 30 пудів жита. Тепер нам ясно, який нужденний заробіток мав робітник в ту добу, коли переводила ся Румянцевська перепись, особливо, коли порівняти з заробітною платою 1907 року (річна плата чоловікови 77 крб. 87 коп., жінці 50 крб. 57 коп., півробітникови 39 крб. 97 коп.), котра давала змогу, напр. дорослому робітникови купити 125 пудів жита.

На сьому власне й кінчить ся цікава праця д. Рклїцького, а далї

йдуть висновки із всього фактичного цифрового матеріялу, невеличку частину котрого ми подали в нашій замітці, а висновків не вважаємо потрібним тут наводити, бо головні з них ми вже зазначили.

М. Порш.

D. Detlefsen — Die Anordnung der geographischen Bücher des Plinius und ihre Quellen (= Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie hrg. von W. Sieglin, XVIII). Берлін 1909, ст. VI+171. Детлефзен дуже добрий знавець Пліній, подає тут звязко результати своїх довголітних студій над Пліній, обговорює підставні ґеоґрафічні погляди його описів і карт, спинюєть ся над його (ґеоґрафічною) бібліотекою і займаєть ся з окрема його описами країв Европи, Азії, Африки, островів Середземного моря. Не всї одначе частини ґеоґр. описів Пліній оброблені тут докладно: особливо дотикає се розділу про Скитів, що має для нас найбільший інтерес.

G. Kisch — Nordsiebenbürgisches Namenbuch (Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde. 1907, XXXIV, 1, стор. 1—153). В слівнику подана велика збірка імен власних від найдавнїйших часів до нині на підставі актових студій. Зазначені також назви громад і топоґрафічні матеріяли. Через те має словар велику вартість і для дослїдників української кольонізації і історії в Семигороді (прим. стор. 106 Reussen).

Th. Wotsche — König Sigismund August von Polen und seine evangelischen Hofprediger (Archiv für Reformationsgeschichte 1906, IV, стор. 329—350). Автор представляє відносини короля до своїх проповідників з часу перед вступленем і по вступленю на престол. В додатку 8 листів з кореспонденції кн. Альбрехта пруського з р. 1546—1551.

R. G. Salomon — Eine russische Publikation zur päpstlichen Diplomatik (Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde, 1906/1907, XXXII, стор. 459—75). Обговорюєть ся працю Лїхачева про папу Пія V і його зносини з східною Европою, а головно з Іваном Страшним.

Ph. Hiltebrandt — Die polnische Königswahl von 1697 und die Konversion Augusts des Starken (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, X, 1907, стор. 152—215). Розвідка написана на підставі нових документів з ватиканського архіву. В додатку опубліковано звідти 11 актів. *З. К.*

Др. К. Лучаківський — До історії видавництва українських шкільних книжок („Наша Школа“ 1910, ч. 1, ст. 24—38). Сумну картину нашого середнього шкільництва за останнїх 20 лїт виказує стаття чи радше спомини дра Лучаківського. Видавництво укр.

книжок в чужих руках, кстрі не хотять знати потреб і інтересів ні нашого суспільства, ні наших авторів. Малюнок останніх літ попереджає автор коротким поглядом на початковий стан видавництва шкільних книжок нашою мовою (від кінця 40 рр. мин. століття).

М. Лозинський—Литовське національне відродженне (Літ.-Н. В., 1910, ч. 6, ст. 488—503; ч. 7, ст. 71—81 і ч. 8, ст. 258—276). Не вважаючи на певне заінтересоване нашої суспільности литовським рухом і на ту сердечну звязь, яка лучить нашу націю з литовською, у нас досі не було звязкого і систематичного нарису литовського нац. відродження. Стаття д. Лозинського заповнює сю прогалину.

І. Кревецький — Справа поділу Галичини в рр. 1846—50. (З історії боротьби галицьких українців за національно-територіяльну автономію). (Літ.-Н. В. 1910, чч. 10 і 11). Є се популяризація розвідки, що друкована була на сторінках нашого журнала.

Л. Цегельський — Галицьке москвофільство в останній його фазі. (Літ.-Н. В. 1910, ч. 5, ст. 389—406). Серед статей того автора під заг. титулом „З австрійської України“ ся має тривалійше значінє і тому ми її тут нотуємо. В сій статі д. Цегельський спиняєть ся над ґенезою сучасного неомосквофільства, а вкінці над тими засобами, які прискорять повний занепад його та позбавлять українську націю від внутрішнього боляка.

М. Лозинський — Галицьке москвофільство (Рада, 1910, ч. 75). Просторий фелєтон про сучасне москвофільство в Галичині з коротким поглядом на його історію.

St. Os...arz — Najnowszy zwrot w moskalofilstwie rusińskiem (Przedświt 1909, ч. 12, ст. 707—717). Стаття д. Osarza (Плохоцкого-Василєвского), відомого і в рос. публіцистиці, дає досить добрий нарис зародженя і сучасного стану галицького москвофільства з спеціяльним узглядненєм нової течії в нім — фракції Дудикевича.

Ю. Романчук — Польщина, русчина і росийщина. (Кілька споминів). (Діло, 1910, ч. 9). Після коротеньких принагідних споминів з часів молодих літ автора, коли панувала польщина серед нашої інтеліґенції в Галичині, переходить він до справи рідної мови в родині на Україні росийській.

П. Капельгородський — Спогади семинариста (Літ.-Н. В., 1910, ч. 6, ст. 445—456; ч. 7, ст. 30—44 і ч. 8, ст. 229—240). Цікаві спогади д. Капельгородського дають богато фактів до історії середнього шкільництва на рос. Україні перед революцією. Автор говорить, правда, про духовну семинарію, але все сказане ним можна віднести в рівній мірі і до світських шкіл. Система виховання і освічу-

вання — була одна і полягала не на тім, щоб зробити з дітей будучих свідомих горожан, а лиш слухняні знаряддя бюрократичної машини.

Ю. Будяк — Записки учителя. (Літ.-Н. В. 1910, ч. 9, ст. 391—402; ч. 10, ст. 72—83; ч. 11. ст. 265—282; ч. 12, ст. 450—465). Про сї, написані в напів белєтристичній формі, спомини була вже згадка в нашій часописї в оглядї укр. преси за 1909 р. Для історика нашої нар. школи на рос. Українї дають вони чимало цїкавого матеріялу. „Записки" ще не скінчені і в сім річнику „Літ.-Н. В."; закінченнє їх прийде в р. 1911.

Д. Д. — Микола Костомаров. (Світло, 1910, ч. 4, ст. 19—33). Короткий огляд житя й дїяльности з приводу 25-лїття смерти славетного історика.

С. Єфремов — Манівцями (Рада, 1910, ч. 79). З нагоди 25-лїття смерти Костомарова, автор присвячує великий фелєтон оглядови його поглядів на укр. справу і їх хиб. Статя увійшла в брошуру автора „Фатальний вузол".

Н. Василенко — Памяти Н. И. Костомарова, какъ историка. (Кіевская Мысль 1910, чч. 97 и 98). У нас так мало студій з обсягу укр. історіоґрафії, що мимоволї мусиш відмічати й найменьшу статю. З тим більшим правом треба занотувати цїкаву статю д. Василенка, яка являєть ся скороченим рефератом, що був читаний на зборах Об-ства Нестора Лїтописця. Статя д. Василенка найлїпше, що маємо після статї проф. М. Грушевського.

Н. Костомаров — Изъ воспоминанiй. Арестъ, заключеніе, ссылка. (Вѣстникъ Европы, 1910, кн. 4). А. Костомарова — Н. И. Костомаровъ. — Изъ воспоминанiй. (Ibid. кн. 6—9). Е. Юнге — Воспоминанія о Н. И. Костомаровѣ. (Ibid. кн. 11). 25-лїттє смерти славетного історика і свого довголїтнього співробітника вшанував „В. Европы" рядом причинків до його біоґрафії. Спогади самого історика торкають ся переломового моменту в життю кирилометодієвців і становлять досї недруковану сторінку його автобіоґрафії. Спомини покійної вже тепер жінки Костомарова торкають ся часів знакомства з нею історика і заручин, так несподївано і фатально перерваних арештом. Д-ка Юнґе на кількох сторінках згадує про своє перебуваннє у Костомарових в Дїдовцях.

О. Михалевич — Спогад про В. Б. Антоновича (Рада, 1910, ч. 55). Спогади з часів університетських про знайомство з Антоновичем.

Листи М. Драгоманова до редакторів росийського социяльно-революцийного видання „Впередъ" (1876—1878). „Дїло" 1910, чч. 200—232 (і окремо, Львів, 1910, ст. 58, ц. 50 сот.). Під таким титулом д. Мих. Павлик надрукував переписку між Драгомановом і редакторами „Впе-

реда", котра має певний інтерес для історії взаємин між українськими і російським соціялістами й радикалами.

С. Ефремов. — Трудівник передрозсвітної доби. (Рада, 1910, ч. 272). Короткий огляд літературної і суспільної діяльности О. Конисього з приводу десятиліття смерти.

Ф. С—ко—Проф. Михайло Грушевський і його наукова діяльність. (Рада, 1910, чч. 285—287). З приводу 25-ліття літературної праці проф. М. Грушевського д. С—ко робить докладний огляд наукового надбання, яким обдарував шан. ювилят рідну Україну. *В. Д.*

Карел Кадлец — Михайло Грушевський. Переложив за дозволом редакції др. Зенон Кузеля (Каменярі, 1909, ч. 17, ст. 1—3). Переклад статї з „Slovanského Přehledu": подано в ній огляд життя і діяльности Грушевського. *З. К.*

Мова.

Rocznik slawistyczny wydawany przez Jana Łosia, Leona Mańkowskiego, Kazimierza Nitscha і Jana Rozwadowskiego. Revue slavistique publiée par... Том I—II. Kraków-Cracovie. 1908—1909. 8°. Том I. стор. IV+[II]+324; том II, стор. VIII+318.

Від часу великого зросту научної продукції в поодиноких областях знання, показала ся конечна потреба окремих бібліографічних орґанів, що реєстрували-б нові книжки і по змозї подавали їх оцінки в короткій і звязкій формі. Славістика довгий час не могла похвалитись подібним видавництвом і вдоволяла ся совісними і богатими показчиками і рецензіями нових книжок, які провадила редакція „Archiv für slavische Philologie". Одначе в 90-их роках (особливо по виході звісного показчика проф. Пастрнка: Bibliographische Übersicht...) рецензійний віддїл сеї часописи став сильно малїти, а вкінци зійшов до ряду звичайного віддїлу для довших рецензій. Тому бракови старали ся кількома наворотами зарадити то чеські, то російські фільольоґи, одначе не могли удержати ся і скоро застановляли свої видавництва. Такими ефемеридами були: Věstník slovanské filologie a starožitností (2 томи, перший за 1900 рік вийшов в 1901 р., другий за 1901 вийшов в 1902 р.), Славяновѣдѣніе въ повременныхъ изданіяхъ (за 1900 рік) і Славяновѣдѣніе в 1901 р. Щойно в остатніх роках покликано дві бібліографічно-критичні публїкації, які мабуть перетревають довше. Се бібліографічні показчики видавані другим віддїлом руської мови й літератури петербурської Академії Наук при Извѣстіяхъ отд. русс. яз. и слов. під редакцією Бенешевича, Фасмера і Шахматова і виписана в горі бібліографічно-критична часопись „Rocznik slavistyczny".

Rocznik поклав собі за задачу подавати критичні і річеві справоздання із загальної славістики і узгляднювати побіч праць з обсягу порівняної лінґвістики також подрібні праці з обсягу поодиноких мов. Крім головних і окремо виданих розвідок мають бути рецензовані також часописні статї і розвідки, а в додатку нотовані докладно взагалї усї статї, що дотикають славістики. Причинки можуть бути писані по польськи, нїмецьки, французьки і анґлїйськи, в дальшій лїнії також в инших славянських мовах (до тепер лише по московськи).

Два дотеперішні томи показали, що редакція старає ся (особливо в другім томі) вийти поза границї польщини і інформувати про найновійші появи з обсягу славянських мов. В доборі рецензій тримає ть ся редакція того правила, що вибирає в першій мірі важнїйші праці і віддає їх до оцїнки лише спеціялїстам (нераз рівночасно і кількох), відсуваючи дрібниці до бібліографічного відділу.

Так уміщено в першім томі 21 рецензій, між иншим на отсї праці, що мають для нас більший інтерес: 1) Вондрак, Vergleichende slavische Grammatik I (рец. Міккола і Ніч); 2) Улашин, Über die Entpalatalisierung der urslav. e-Laute im Polnischen (Forbiörnsson); 3) Szachmatowa prace dotyczące polszczyzny (Кульбакін); 4) Брікнер, Dzieje języka polskiego (оба рецензенти Улашин і Бодуен де Куртене роблять авторови поважні закиди); 5) Яґіч, Psalterium Bononiense (Вондрак); 6) Северьяновъ, Супрасльская рукопись (Вондрак, з похвалами); 7) Щепкинъ, Саввина книга (Вондрак, з закидами що до деяких виводів); 8) Кульбакін, Спирантъ v въ славянскихъ языкахъ (Улашин); 9) Будде, Лекціи по исторіи русскаго языка (Лось — не докидає нїчого нового до висловів дотеперішних рецензентів); 10) Estreicher, Szwargot więzienny (Улашин закидає Е. недбалість видання матеріялу, що не без ваги, хвалить за те книжку); 11) Курка, Słownik mowy złodziejskiej; 12) Крчек, Grupy dźwiękowe polskie t a r t i c i r(e)ć (Розвадовскі виказує слабе підготовлене автора).

Другий том приніс між иншими рецензії на отсї праці: 1) Вондрак, Vergleichende slavische Grammatik (Зубати); 2) Die neuesten Forschungen zur Frage über die rumänisch-slavischen sprachlichen Berührungen (Фасмер); 3) Бернекер, Slavisches etymologisches Wörterbuch 1—3 (Meillet і Розвадовскі); 4) Пілят, Gramatyka języka polskiego (Сьмєшек); 5) Крымскій, Украинская грамматика I, 1—2, 6, II_1 (Шахматов, гл. реф. Свєнціцкого, Зап. XCIV); 6) Слоньскі, Die Übertragung ger griechischen Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern.

В додатках до обох томів зібрана бібліографія за 1907 і 1908 рік (300+395 заголовків) в девяти ґрупах: 1. загально-славянський віддїл,

2. церковно-словянська мова, 3. болгарсько-македонська ґрупа, 4. сербохорватська ґрупа, 5. словінська мова, 6. чесько-словацька ґрупа, 7. лужицька, 8. лехіцька, 9. руська (в тім і українська мова). З українських часописий і видавництв використані лише Етногр. Збірник, Україна, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка і Записки Українського Наук. Тов. у Київі. Таксамо не вповні використана полудньово-словянська література і словінська. Панове редактори повинні скоро оглянути ся за відповідними співробітниками і доповнити прогалини, коли хотять, щоб їх робота принесла користь славістам. Так як тепер бібліографія Rocznik'a ще дуже неповна. *З. Кузеля.*

Stanislav Forman. Srovnávací čítanka slovanských jazyků. Прага, 1909, 110, 8⁰.

Отся книжка се популярний підручник для всіх тих, що хотіли би пізнати в загальнім виді всі славянські мови і на тій підставі вибрати собі якусь одну, чи більше для спеціяльних студій. З самої книжки навчити ся жадної мови не можна і як автор зазначує, він навіть не стремів до того. Він хотів лише звернути увагу славянських читачів на те, що вони належать до великого славянського племени та що в славянських середних школах належало би вже подавати науку славянознавства бодай в тім скромнім розмірі, як його книжка. Він подає проте тут підставові загальні відомости про Славян (їх число, територія, мови, письмо), а далі наводить вибір текстів із кождої мови; при кінци говорить коротенько про вимову і акцент та подає коротенький словарець до текстів.

У супротивности до свого земляка, д-ра Люб. Нідерле, професора чеського університету, який в остатних своїх працях зачисляє на силу Українців до „Русів" і начисляє їх разом 95 мілїонів, забуваючи чомусь про українську історію, про її окрему літературу, мову і загалом культуру, що розвивала ся инакше від великоруської — уважає автор Українців окремим народом і присвячує їм відповідне місце в своїй хрестоматії; Білорусів причисляє одначе до Великорусів і лише признає, що вони говорять окремим діялектом; Сербо-Хорватів уважає одним народом, так само Чехо-Словаків; Словінців і лужицьких Сербів уважає також окремими народами. За те своє становище стягнув на себе незадоволене „Славянскихъ Извѣстій" (1909, ч. 7, ст. 966), які так висловлюють ся: „Такимъ образомъ славянская хрестоматія, имѣющая цѣлью дать чешскому юношеству правильное представленіе о современномъ славянствѣ и содѣйствовать о б ъ е д и н е н і ю и с б л и ж е н і ю славянъ, признаетъ существованіе отдѣльнаго языка малорусскаго и отдѣльной славянской народности малорусской или, какъ курьезно выражается соста-

витель хрестоматіи — русинской народности и русинскаго языка. При этомъ, по мнѣнію г. Формана, jazykem rusinskym говоритъ 30 милл. населенія, занимающаго площадь въ 820.000 кв. кил. въ южной части Европы и въ Россійской имперіи, „въ губерніяхъ люблинской, сѣдлецкой, гродненской, минской, черниговской, кіевской, бессарабской(?), подольской, волынской, харьковской, воронежской, херсонской, екатеринославской, таврической до самаго устья Дона у Азовскаго моря“; „колоніи русиновъ, кромѣ того, разбросаны на Кавказѣ и за рѣкою Кубанью“. При этомъ вся наша древняя литература[1]) отъ начала письменности и до Московскаго періода на ст. 16 объявлена принадлежащей „русинамъ“. Въ хрестоматіи, въ той ея части, гдѣ помѣщены образцы языка, „русинамъ“ отведено почетное мѣсто — 6 странницъ (столько же, сколько сербо-хорватамъ и болгарамъ) подъ особымъ заголовкомъ „Jazyk rusinsky“ (отже се також національна кривда для Великорусів!).

Російські славянофіли не лише не признають нас самі, але жадають і від инших Славян, аби заявляли, що не знають Українців, їх мови, їх літератури, бо се знане шкодить чомусь „единенію и сближенію“. Заперечуване дійсного факту має буцім то усунути сам факт (що укр. мови й літератури нема); незнане висліди російської у р я д о в о ї конскрипції має бути іронією над незнанем Чеха і т. д. Чогож іще більше бажати?

Належить іще зазначити, що українські тексти подані в хрестоматії в части фонетичною правописю, а в части романівкою. Помилок є доволі, як загалом їх багато і в инших текстах. *Вол. Гнатюк.*

А. Соболевскій. Къ исторіи малорускаго нарѣчія. Варшава, 1910. Ст. 8, 8⁰ (Відбитка з „Рус. Филолог. Вѣстника“).

Отся статейка складаєть ся з чотирьох розділів, в яких автор подає свої уваги над чотирма працями ріжних авторів, виданих в остатних роках.

В першім розділі мова про працю Ол. Яблоновського, друковану в варшавськім „Przeglądzie Historycznym“ (т. IX, 1909), про кольонізацію Київщини в половині XVIII ст. Ся праця подобаєть ся тому д. Соболевському, що підпирає його теорію про те, буцім то нинішні мешканці Київщини не потомки давних, але кольоністи, що зайшли сюди досить пізно. Він подає з праці О. Яблоновського доволі довгий цитат про цілковите знищене Київщини по великій руїні і кінчить так: „Имѣемъ ли мы хотя какое-нибудь право искать на кіевской сторонѣ Днѣпра потомковъ древнихъ полянъ и на черниговской — потомковъ древнихъ

[1]) Та „вся древняя“ література містить ся в отсих словах; „Poučení Vladimíra Monomacha, Spisy metrop. Ilariona, Kyrilla Turovského, Cestopis Danijila a j.“

сѣверянъ? Не есть ли подобное исканіе — слѣдствіе полнаго невѣдѣнія русской исторіи"? (ст. 3). Забуває одначе, що такого „опустошеня" не можна брати дословно та представляти собі, що по кождій военній акції земля ставала вповнї безлюдна. Звідкиж у такім разї повтаряли би ся в ріжних документах імена тих самих родів протягом цїлих столїть, коли вони звідти втїкали і пропадали десь у чужинї? Відповідь на се знайшов би автор, як би хотїв, навіть у наводженім цитатї з О. Яблоновського: „Но земля, столь плодородная и богатая, не могла долго пустовать. Едва появились сколько-нибудь благопріятныя условія, стали возвращаться на пепелища своихъ отцовъ стосковавшіеся на чужбинѣ сыновья..... И пустыни Кіевщины стали быстро заселяться" (ст. 2). Тим способом могли потомки старинних мешканцїв Київщини задержати ся до наших часів.

У другім розділї зводить автор рахунки з А. Кримським за його працї „Древне-Кіевскій говоръ" (Извѣстія А. Н. т. XI, 3, 1906) та „Деякі неповні крітерії для діялектольоґічної клясифікації староруських рукописів" (1906), завважуючи, що в обох „разсыпаны перлы саумовѣреннаго невѣжества", яких наводить приклади: „Мы въ своей статьѣ говоримъ, что малорусскіе говоры не знаютъ перехода г и к въ д и т. Г. Крымскій въ опроверженіе приводитъ факты перехода въ малорусскихъ говорахъ д и т въ г и к" (ст. 4). Очевидно, що тут через неувагу зайшло в д. Кримського qui pro quo. Але що такі переміни істнують у наших говорах, про те можна переконати ся хочби з моїх „Народнїх оповідань про опришків" (Етн. Збір. т. XXVI, Передмова, ст. XIV), де наведені приклади подібних перемін: нїдде (= нїгде; а коли брати г = ґ, то й тут маємо: ледінь = леґінь); а в буч. пов. чути нераз: бодцай = богдай. Перемінаж к у т у Гуцулів навіть доволї часта: тєчєра (кичера), тєннє (кинє, кинути), тєрнйцу (керницю), тєшеню (кишеню), тїлько (кілько), тїлїх (килїх), в тїтлах (кітлах), потїй (покій), на Бутївци (Буківци), тїв (кіл), тїнь (кінь), тєп (кип) і т. д. Так само даремно сперечаєть ся автор за слово „овечий", вважаючи, що воно „вѣроятно великоруссизмъ, одинъ изъ тѣхъ многочисленныхъ великоруссизмовъ, которые находятся у Шевченка, Квитки и другихъ малорус. писателей полтавскаго и харьковскаго происхожденія". Отже наперед Шевченко походить із правобічної України, а вираз „овечий" уживаєть ся на цїлім етноґрафічнім просторі українськім (овечий сир, овече молоко); „вівчий", подане Верхратським і за ним передруковане в словари Б. Грінченка, знайдене доси лише у Замішанців, що жиють у чотирох селах (коли не помиляю ся), положених між польськими і словацькими селами і правдоподібно запозичене з польського (owczy). Що ж до слова „торговля" — то воно загально уживане в Галичинї і на Буковинї,

а походженє „торгівлї“ треба ще дослїдити, щоби можна сказати щось певного.

У третїм розділї подає автор кілька язикових уваг про грамоти Болеслава Тройденовича, оголошені петербурською Академією Наук у книзї „Болеславъ Юрій II, князь всей Малой Руси“ (1907 р.).

До четвертого розділу дала нагоду авторови моя книжка: „Етногр. матеріяли з Угор. Руси“, т. IV, (Етн. Збір. т. XXV). Він констатує, що „весь наличный матеріалъ (оголошений доси про Угор. Русь) не рѣшаетъ вопроса о древности русскихъ поселеній за Карпатами“, а потім наводить цитат із одного оповіданя, додаючи від себе: „Это преданіе указываетъ на сравнительно недавнее появленіе русскихъ въ мадьярской степи. Что произошло въ „тяжелые годы“, о которыхъ говоритъ разсказчикъ крестьянинъ, — неурожай, или вторженіе татаръ (а они въ XVI в. заходили даже въ Карпаты), или какое другое бѣдствіе, мы не знаемъ“ (ст. 8). Отже я мушу тут пояснити, що „тяжкі роки“ се 1846—1848 р. і що тодї власне з причини голоду в північній Угорщинї еміґрували тамошнї селяни, між ними й Русини, на угорську низину, спеціяльно до Банату, де й осїли і де ще й до нинї істнують, не стративши своєї національности, але затрачуючи її поволи. Сеї кольонїзації не можна отже переносити до давнїйших часів. Старша за те на цїлу сотку лїт кольонїзація до Бачки й до Славонії. За те руські оселї північної Угорщини, що займають збиту територію, мусять бути так само старі, як і галицькі з північного боку Карпат. В документах XIV ст. приходять про них згадки, давнїйших треба ще шукати.

Зазначу ще маленьке баламуцтво автора, висловлене в отсім реченю: „Тѣсная связь угорско-русскихъ говоровъ съ карпатскими (горскими) русскими говорами, а этихъ послѣднихъ — съ малорусскими говорами вообще не подлежитъ сомнѣнію“ (ст. 8). Всї угорсько-руські говори, а з галицьких гуцульський, бойківський, лемківський і замішанців, належать до карпатських, тому не можна їх протиставити собі, як се вробив автор. А що їх єдність із українськими незаперечна, се й він констатує.

В. Гнатюк.

Словар чужих слів. 12.000 слів чужого походженя в українській мові. Зібрали др. Зенон Кузеля і Микола Чайковский, зредаґував др. Зенон Кузеля, Чернівці, 1910. VIII+368, 8°.

В остатних часах появляють ся в нас чим раз частїйше працї з доволї занедбаного доси поля лексикольоґії. По словарях О. Поповича, В. Доманицького, Дубровського, великім словари Б. Грінченка, кількох шкільних словариках і кількох діялектичних, маємо тепер досить обємис-

стий словар дра З. Кузелі, який заповнює здавна відчуваний брак особливо між селянами, робітниками, учениками, що радо беруть ся до читання та при тім разураз потикають ся на трудностях, які представляють для них чужі слова, уживані в нашій мові і не зовсім їм зрозумілі. Вправді хтось із язикових пуристів міг би сказати, що належить уживати в письмі тілько своїх слів, а чужі обминати, але бажаня бажанями, а житє житєм. Його не можна відтяти від світа і відокремити в якусь замкнену ціліть, бо посторонні впливи вривають ся до нього з усіх боків і заливають його. І се діється ся не лише в нас, але в кождого народа. Хто перед пятьма роками поза Росією знав слово „погром“? А нині воно стало інтернаціональне так само, як слово електрика, телефон, телеґраф і т. д. і буде фіґурувати вже не лише в російськім, але також у нїмецькім, французькім, анґлїйськім словари. І не лише „бідні“, „хлопські“ мови підлягають таким постороннім впливам та позичкам, але й „богаті, панські“, як висше згадані та в кождій з них є словарі „чужих слів“, що нераз обіймають по кількадесять тисяч слів, позичених деколи і в зовсім некультурних народів. Се вказує на взаїмні впливи ріжних народів на себе так само, як вказує на них фолькльор, що поволи починає виростати в інтернаціональну науку.

Коли з сього становища подивимо ся на словар дра З. Кузелі, то переконаємо ся, що в ньому крім славянських — приходять слова з отсих мов: єврейської, китайської, арабської, перської, турецької, мядарської, грецької, латинської, італїйської, французької, румунської, еспанської, нїмецької, анґлїйської, литовської. Подибують ся ще слова й з инших мов, але їх такий незначний процент, що можна про них не згадувати. Очевидно, що не з усіх тих мов зайшли до нас позички впрост, бо які приміром зносини були в нас з Еспанцями? Отже еспанські слова прийшли до нас через посередництво инших близших народів і так само було певно зі словами китайськими, арабськими, перськими і деякими італїйськими, французькими та анґлїйськими. З инших мов ішли позички двоякою дорогою: одні через літературу, прим. із латинської мови, другі впрост через зносини одного народа з другим, прим. із турецької, румунської, мадярської мови; були також комбінації обох тих способів, прим. одні слова із грецької та нїмецької мови зачерпувано через літературу, инші через безпосередні зносини. Такі заповічені слова обтирали ся поволи, націоналїзували ся, прибираючи нашу вимову й вигляд, нераз перекручували ся при тім, а в кінци тратили цїху чужого і ставали рідними; остатнє діяло ся особливо зі словами, принятими усїм народом на цілій нашій етноґрафічній теріторії, а не яким одним закутком. Переглядаючи тепер словар, бачимо, що найбільший процент слів у нїм грецького та латинського походженя, потім нїмецького і т. д.

Се степованє вказує нам міру чужих впливів на нас із боку ріжних народів.

Розуміють ся, що в словари не зібрані всї чужі слова, уживані в нашій літературній мові і народних діялектах, але такий комплєт не лежав також у плянах автора (авторів) словаря, що мав представляти збір слів, найчастїйше у нас уживаних і не всїм зрозумілих. Се не шкодить нїчого самій книжцї і на мій погляд можна було з неї ще повикидати такі слова, як: гакптан, гавптваха, гавскнехт, гаруспекс, гомункулюс, ґлянс, діксіонер, енкефальон, еспрі, жантільом, йох, іди, імакулята, інюрія, камбіо, литкуп, луна (місяць), лайтмотив, обезяна, опулєнція, парріціда, профет, тумулюс і ин. що може й були колись десь кимось ужиті, але нїколи не мали більшого розширеня і можуть уважати ся хиба за ἅπαξ εἰρημένα або за звичайні варваризми, вводжені у всякі мови такими письменниками, що ще не зглубили скарбів своєї мови...

Так само можна було не наводити таких загально зрозумілих слів, як: Жиди, Йордан, паламар, палата, Татари й ин. Пропустити можна було й деякі перекрученя, що приходять іще у поправній формі, прим. демпіт (деспект), жоржина, кабака, кайстра, мент, економія й инші.

При подаваню слів старав ся автор зазначувати — на скільки се можна було — й їх первістне походженє; було би далеко лїпше, якби він був подавав також ті слова в оріґіналї, хоч що правда, се значно збільшило би книжку, а для пересїчного читача не мало би великого значіня. З деякими вказівками про походженє слів можна було би не згодити ся; відносить ся се до таких слів, як: бонза, домра, кулїс, пізма, пуста (не пушта), тарантас і деяких инших.

На поодиноких словах подає автор наголоси, на богатьох одначе — на мій погляд — вони неправильні; я наведу для прикладу тут деякі з такими наголосами, які повинні бути, а не з такими, як подані в книжцї: адвóкат, áдепт, áзиль, áзот, ákорд, énоха, бри́тан, валéт, ґаздá, ґáрмонд, ґувéрнер, дáктиль, дáскал, дéбіт, дéсень, дéсер, діяκон, долїхокéфал, дóра, élєв, кáмера, кармéлок, козáр, левéнець, лямпас, мáґнат, мáґура, мáшина, мурúн, нéктар, óфіцир, пурúзм, сýрдут, фосá, фáцет, халвá й инші.

При деяких словах не наведені всї значіня, в яких вони уживають ся, прим. абсолюторія — свідоцтво укінченя висшої школи; акцесіст — титул урядника; бомба — півлїтрова склянка пива; візитирка — перегляд (при війську); гаман — удар, ждюханець; ґама — назва грецької букви ґ; ґереґа — скандал; джін — дух (в Арабів); малай — кукурудза; раст — назва ростини; риза — міра поля (лан); царок — кредене, шафа на кухонну посуду; ціс — назва ноти і т. д.

Неприємно вражають деякі пояснення слів, що можуть у читача ви-

кликати або недокладне, або зовсім фальшиве розуміне; переважно приходять вони при природописній номенклятурі, прим. аґава — довговічна ростина (кожда?); аґат — дорогий камінь (кождий?); акація — таке дерево; алой — така ростина з пáхучими листками; аметист — дорогоцінний камінь (кождий?); брескиня — таке овочеве дерево (яке?); брустура — така ростина; букшпан — таке деревце (хиба букшпан належить до дерев?); капýпер — рід огородової ростини (тимчасом се зілє, сіяне для прикраси); кварта — $^1/_2$ літри (тимчасом се літра, а 4 кварти — ґарнець); кошеніля — рід комахи (якої?); манґáн — такий металь; мелїсса — така ростина; мірт — рід деревця (хибá?); крокіш — ростина, шафран(!); пелїкан — рід птиці з великим дзюбом, що живе в чужих краях; шницель — сїкане мясо (кождe?) і т. д. Пропущене таких недокладних пояснень можна пояснити хиба неувагою при редакції і шкода, що їх не справлено.

Друкарські похибки трафляють ся також, навіть поза вичисленими при кінци книжки, але вони всї такі дрібні, що не викликують непорозумінь і кождий може їх легко справити; одна лише лишила ся більша похибка — на скілько я міг сконтролювати — се слово: чáра (зам. чáрда) — коршма. З сього боку вийшла отже редакція побідоносно, а відомо, яка тяжка коректa буває при словарях.

Завважені тут недокладности зовсім не псують загального доброго вражіня від книжки тим більше, що вониж відносять ся лише до невеликого проценту слів, а не до цїлої книжки, зладженої поза тим дуже гарно і дуже практично та економічно: слова одного пня подані в книжці разом, а всякі повторення скорочені й відзначені иншим друком; при помочи окремих знаків — головно скобок (гранчастих і круглих) і павз та відмінного друку (курсиви, петіту) — повизначувано всякі технічні пояснення, замітки і відсилачі, чим заощаджено багато місця. При кінци книжки уміщено окремо чужі слова і звороти, уживані в оріґінальній формі, а писані латинськими буквами, разом із перекладом. Супроти того книжку належить уважати користним набутком для нашої лексікольоґії і пожиточним підручником для тих, що її потрібують. *В. Ґнатюк.*

M. Vasmer — Etymologien. (Zeitschrift für deutsche Wortforschung hrg. v. F. Kluge. IX, 1907, стор. 20—23).

Автор подає 4 етимольоґії.

Слово skorbut, яке у всїляких формах розширене у всїх европейських мовах, виводить автор в великою лише правдоподібністю з церк.-словянського скроботъ. Автор припускає можливість, що теперішна загально знана форма дістала ся на Захід через нїмецьке посередництво.

З руського хрип має теж походити нїмецьке слово Grippe, як

дехто ставив в залежність з французькими grippe. Фільольоґічні виводи попирає ще й ся обставина, що сама недуга повстала на руських степах.

Докладнійше спинюєть ся автор над етимольоґією слова Sklave. Клюґе (в Etym. Wörterb., 6. вид., стор. 366) виводив його з візантійського Σκλαβηνοί згл. Ἐσκλαβηνοί, що означало в Византії полудневих Славян і здогадував ся, що нове значінє = невільник витворило ся в 8—9. ст. в Італії, звідки вже перейшло до Німеччини. Щоби слово могло вийти від східних Славян (Словѣнъ), сумнівав ся автор, думаючи, що західні Славяни не знали форми Словѣнинъ. Фасмер звертає тепер увагу на те, що і західні Славяни уживали форми Словѣнинъ, як приміром Словінці, Словаки і лужицькі Словінці і подає нове пояснєнє, де витворило ся значінє Slave = невільник. Автор пригадує, що побіч форми Σκλαβηνοί, що очевидно повстала з славянського Словѣнинъ, уживали візантійські письменники ще й форми Σκλάβος. Нова форма витворила ся з Σκλαβηνοί тим способом, що головну форму уважало ся прикметником на ηνός, подібно як напр. прикметник Λαμψακηνός від іменника Λάμψακος. Σκλάβος прибрало вже в Византії значінє „невільник“ і уживаєть ся в тім значіню загально в новогрецькій мові. В 8—9 стол. перешло се грецьке слово до Італії, звідки у формі sclavus дістало ся до иншіх мов, між иншим і до нїмецькоі. Wonitz = птах Chloris hortensis випроваджує автор в моск. вюнець в тім самім значіню.

З. Кузеля.

W. Freiherr von der Osten-Sacken — Zur slavischen Wortkunde. (Indogermanische Forschungen XXII, 1907/08, стор. 312—323). Автор подає етимольоґії шістьох ґруп, які переважно уживають ся і в українській мові. Так чеське bažiti, моск. і укр. бажить = sich sehnen, begehren, dürsten, до чого належить і укр. багá = Begierde, Sehnsucht, є колишнім кавсатівом до старосл. бѣжѧ, бѣжати = fliehen, laufen. Москов. бýга = niedrig am Fluss gelegener Wald і литовське bangá = Woge, Welle в старої. bhanákti = bricht. Тут належить і діял. бужáть = Sand oder Lehm ausgraben, Steine aus der Erde brechen, що є ітератівом до затраченого бѧжити. Безперечно треба тут долучити і пропущене автором (та мало знане) укр. слово бýгаш (= запустѣлый лѣсъ Желех.), а може й укр. бýгор[?]. — З старої. пня bhujati виводить автор і моск. быгать, бýжать і пугáть (гр. φεύγω), при чім розріжнює дві категоріі. До першої зачисляє слова із значінєм „zusammenschrumpfen, vertrocknen, verschwinden“, до другої моск. пугáть і укр. пýгати = schrecken, schencken (п пояснюєть ся тут загально-руською анальоґією з пудить = trieben). Неясне лише походженє укр. бúга = Lüsternheit, Sehn-

sucht. — Подрібно розглядає автор значіне пня *черпъ в славянських мовах і констатує три основні значіня: 1) Griff, Stiel, Handhabe (прим. укр. черенка), 2) Schüssel, Pfanne (укр. черен = Boden des Backofens, Feuerherd, 3) Kinnbacken (укр. череняк = Backenzahn).

W. Frhr. v. d. Osten Sacken — Etymologien. (Indogerm. Forschungen, XXIII, 1908/09, стор. 376—384). Для старосл. бедро постулює автор корінь *bhědk-. Инші причинки дотикають московської і польської мови.

W. Frhr. v. d. Osten-Sacken — Etymologien. (Indogermanische Forschungen, XXIV, 1909, стор. 238—248). 1. Слав. *bluščь радить автор таки звязувати в старої. bhujáti = biegt. 2. Лит. gailùs; слав. žalь, *žalъ-kъ. 3. Слав. *грузъ, *грузь, укр. грузь = Trümmer на гадку автора не є запозичені з старогорнїм. grūz (як думає Karłowicz в 1-ім томі Słownika języka polskiego) а питомі славянські і ідентичні, вглядно близько споріднені з лит. gráužas = Grandacher, Kies.

Herbert Petersson — Etymologien. (Indogermanische Forschungen, XXIII, 1809/09, стор. 384—404). З поміж кількадесяти етимольогій вибираю те, що важне для українїста. Укр. києїль звязує автор з лат. cāsens - сир і церк. слав. квас і квасити і випроваджує з спільно індоєрм. *quā (стор. 388). Для моск. мережа = Reuse постулює автор індоє. пень *теч = плести, вязати. Укр. ренда (рянда) = Lumpen, що має анальогію в англьосакс. rendan і новоанґл, rend = роздирати, опирається на старої. randhram = отвір, щелина (пень rendh-, rondh-, гл. Wood, MLN. 15, 198) (стор. 389). На стор. 395 промовляє автор за германським походженем церк.-слав. блюдъ, блюдо, а церк.-слав. прати відносить ся до індоє. пня *реч, до якого належить і лит. Perkunas = Перун.

H. Petersson — Zur indogermanischen Wortforschung (Indogerm. Forschungen, 1909, XXIV, стор. 250 і д.). Укр. журити звязували Цуніца і Розвадовскі з гот. gaurs = betrübt, сгн. gōrag = elend і ci. ghorás = grausam. Автор дає нову паралелю старої. keyra = jagen, treiben. Вѣха, віха = Signalstange віставлювано звичайно в дієсловом вѣяти, віяти. Як посвоячені наводить автор старошв. vase = Reisbündel, норв. vase, новоанґ. wase = Halmbüschel. З північноєвроп. мовами годить ся що до походженя старосл. гжвица, староісл. Kengr = Haken. Тут належалиб про те укр. (не згадані автором) гуж, гужва, гужівка.

Joos. J. Mikkola — Zur slavischen Etymologie. (Indogermanische Forschungen XXIII, 1908/09, стор. 120—127). 1. Слав.

рѫка виводить М. не з лит. renku, riñkti = збирати, а з староісл. ra (старошведське vrā = кут), що опираєть ся на праґерм. vrankō. 2. Польське krokiew, укр. кроква з ґерм. krakō (староісл. kraki = Stange, die an einem Ende mit Haken versehen ist). 3. Kroma = abgeschnittenes Stück; Rand; Kromě = extra. 4. Слав. кѫтъ, гр. κανθός і лат. cantus належать до одної ґрупи. Німецке Kante правдоподібно славянського походженя. 5. Старосл-ому млънии відповідають староісл. Miǫllnir = молот Тора і лотишське milna = молот Перкуна. 6. Старосл. стрый випроваджує М. з того самого пня, що в лат. patruus, а 7. свѣжь (укр. свіжий) зіставляє з ґотським swikus = чистий, невинний. 8—9. До себе належать також старослав. і укр. свепетъ = мід і ґерм. Saft та старосл. удъ (удо) і ґерм. Wade.

O. Hujer — Slavische Miszellen. (Indogermanische Forschungen 1909, XXIV, стор. 70—72). Проти Брікнера піддержує автор далї свою гадку, висказану в Listy filologické XXXI, 1904, 104 і д. і приняту Вондраком (Vrgl.-slav. Gram. I., 144), Іліньским (Archiv f. slav. Phil. XXIX, 497), Янком (Věstník české akademie, XVII, 1908, 185) і Meillet'ом (MSL. XIV, 364), що слав. пан витворило ся з індоґерм. коріня geup за посередництвом форм *gūpanos і *gъранъ. Тут належить теж слав. жупа і жупан.

N. van Wijk — Germanische Etymologien. (Indogermanische Forschungen, 1909, XXIV, стор. 230—238). Мім иншим зіставляє автор слав. *бръсть, укр. брость, брост = Knospe з старосакс. brustian = цвісти і виводить з індоґерм. коріня *bhr$_e$st—, bhr$_o$st—. Трохи инакше у Бернекэра в Slav. etymol. Wörterbuch 91.

Alex. Philippide — Rumänische Etymologien. (Zeitschrift für romanische Philologie, 1907, XXXI, стор. 282 і д.). Поміж етимольоґіями, що інтересують романїстів є й деякі, що дотикають українських елементів в румунськім або навідворот румунських в українськім. Тут належить приміром поясненє етимольоґії слів гойса (стор. 295) і ча (302) і вивід українс. карчога з рум. carcĭofoĭĭ.

I. Kalima — Nochmals russ. bygát' „trocknen, dahinschwinden, verderben". (Indogermanische Forschungen, XXIV, 1900, стор. 249—250). В противенстві до виводів Остен-Закена, начеб быгать опирало ся на старої. bhujáti = biegt (Indog. Forsch. XXII, стор. 313—314), доказує автор, що се слово запозичене з фінського (зирянського) bygŏdny = сушити, bygalny = сохнути і уживає ся в східно-московських околицях.

K. Krumbacher — Κτήτωρ. Ein lexikographischer Versuch. (Indogermanische Forschungen, XXV, 1909, стор. 393—421). Автор розбирає значіня сього слова від найдавнійших часів (між иншим і в церковно-славянських перекладах) і подає при тій нагоді богато культурно-історичного матеріялу, доказуючи не пораз перший велике значіне історичного словаря.

K. Brugmann — Der slav. Instr. Pl. auf -y und der aw. Instr. auf -ūš. (Indogermanische Forschungen XXII, 1907/08, стор. 336—339). Церковно-славянське ы в шестім відмінку мужеських і середніх імен (прим. рабы, лѣты, дѣлателы і т. д.) зіставлювано звичайно з праіндоґерм. *-ōīs, одначе трудно було пояснити, чому з сього повстало ы, а не и або ѣ, як би повинно бути. Щоб се пояснити бере автор за підставу форму *-ūs і доказує, що се перейшло з пнів на и на инші кляси і має анальоґію в твореню 6-ого відмінка пнів на и в авестійськім.

O. Hujer — Slav. domovъ, dolovъ. (Indogermanische Forschungen XXIII, 1908/09, стор. 152—158). Звичайно приймаєть ся, що форми домовь, доловь, в укр. домів, долів, витворили ся з 3-го відмінка домови, долови. Проти того поставив Булїч, а за ним і Бруґман здогад, що в обох формах доховав ся первісний льокатів. Затим промовляє теж автор і доказує, що форми домовь і доловь праславянські і тому не могли витворити ся з домови, долови. В них заховав ся старий льокатів. *З. К.*

Н. И. Некрасовъ — Замѣтка о ст.-слав. формѣ любы въ выраженіи любы дѣти (Изв. 2 отд. 1909, IV, ст. 165—174). Любы дѣти — творити, любодѣи... з грецьким значінем μοιχεύειν — лат. scortari не має нїчого спільного з ім. любы — ъве, ἀγάπη — caritas, тільки є скороченою фразою плеонастичної любы(ъ) дѣ(и) дѣти, в якій дѣи = actus. Коли зважити, що любы — ъве має acc. любъвь і, що любъвь дѣти було би зовсїм неоправданим новотвором при глаголї „любити“, та що є фраза милъ сѧ дѣж (мольбы дѣю), в якій милъ прикметник — то пояснене Н—ва заслугує повного признаня і принятя, як влучне.

Л. В. Щерба — Субъективный и объективный методъ въ фонетикѣ (Изв. 2 Отд. Ак. Н. 1909, IV, ст. 196—204). Автор звертає увагу на ріжниці понять „фонетика“ і „фізіольоґія звуків мови“, на психічну сторону злуки поодиноких звуків, на ріжницю між фонетичною одиницею і акустичною — фізіольоґічною, важність субєктивного методу в реґістрації звуків мови — де реґіструємо факти свідомости говорячого певною мовою чоловіка. Ся субєктивна свідомість стає для нас предметом записи-досліду, і тільки з часом можемо се обєктивно істнуюче

явище усвоїти собі як субєктивно існуюче. Потрібна вправа слухати чужу мову (себто инших людий). Досліди Roudet — Dépense d'air dans la parole (La parole 1900) і E. A. Meyer — Englische Lautdauer 1903 показали, що в мові важне не тревання фонетичних первістків, а скількість затраченої на них енергії. Автор вказує на способи провірки власних спостережень, недокладности фонограм, потребу установляти кождий раз типову вимову через безпосередні зносини з людьми даної мови. *І. С.*

A. Brückner — Über etymologische Anarchie. (Indogerm. Forschungen, XXIII, 1908/09, стор. 206—219). Автор хоче остерегти перед пустим етимольоґізованєм при помочи всїляких рідких дїялєктольоґічних слів і розбирає на доказ студію Йокля: Ein urslavisches Entnasalierungsgesetz (Archiv f. slav. Phil. XXVIII, стор. 1—17). Автор збиває один по однім виводи Йокля і закидає йому, що зіставляє з собою слова, які не мають в собою нїчого спільного, а дуже часто навіть запозичені з чужих мов. Брікнер оперує при тім і українським матеріялом. *З. К.*

Етноґрафія.

Александръ Грушевскій — Изъ исторіи украинской этнографіи. Этнографическія темы въ украинской литературѣ. (Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ 1909 г., кн. 2, ст. 152—180).

Українська література 19 в. тїсно звязана з українськими етноґрафічними і спеціяльно фольклорними занятями так, що майже кождий український письменник в довгім ряді десяток літ був заразом етноґрафом чи фольклористом, бо етноґрафія і фольклор втручали неодному перо в руки. Коли Котляревський вимережив на клясичній канві живі цвіти українського народнього побуту, а в його пародії відзеркалило ся виразними почерками місцеве українське житє, треба завдячити се його безпосередньому чутю, його уважному відношенню до народнього побуту та щирому одушевленню народньою поезією. Що пізнїйші українські письменники пішли тоюж дорогою, заважив тут уже також зріст інтересу до систематичного наукового вивчення народнього побуту. Автор розглядає у хронольоґічному порядку початки вивчення українського етноґрафічного матеріялу, а саме „Описаніе свадебныхъ украинскихъ простонародныхъ обрядовъ въ Малой Россіи и въ Слободской Украинской губерніи, такожь и въ Великороссійскихъ слободахъ, населенныхъ малороссіянами употребляемыхъ“ Калиновського з 1776 р., „О примѣчательныхъ обычаяхъ и увеселеніяхъ Малороссіянъ на праз-

никъ Рождества Христова и въ Новый годъ" Пл. Лукашевича з 1826 р., „Малороссійскую деревню" Кулжинського, дві статї з „Украинск-ого журнала" з 1824 р. „Троицынъ день или Русальная недѣля" й „Иванъ Купало", статї по українській етнографії в „Описаніи Россіи" Пассека, „Очеркъ малороссійскихъ повѣрій и обычаевъ, относящихся къ праздникамъ" Сементовського та додаток до нього криптонїма А. В. п. з. „Нѣсколько словъ объ Иванѣ Купалѣ". В розглядї вияснюєть ся постепенне поглубленне етнографічних задач; замість доривочних уваг являєть ся широкий плян систематичного опису народнїх обичаїв. Для порівнання втягаєть ся матеріял із цїлої Украіни, а при виясненню ґенези узглядняють ся історичні дані і паралелї з побуту инших народів. Як виключно чутєва справа, а не розуму, мав етнографічний інтерес у своїх початках характер сентиментальний, пізнїйше романтичний. Проф. Ол. Грушевський ілюструє сей характер примірами тодїшнїх настроїв наукових і літературних, отже в Пассека, вступу до „Украинскихъ Мелодій" Маркевича з одного боку, а з другого віршами зі згаданого збірника Маркевича на етнографічні і історичні теми, поезій Костомарова, „Чарів" Тополї (драматичні епізоди на основі пісні „Ой не ходи Грицю та на вечерниці"), „Вечерниць" Кореницького, „Вовкулаки" Александрова та „Марусї" Квітки. В перших лягли в основу етнографічні теми, в останнїх двох увійшли етнографічні подробиці тай обставини тілько як поодинокі епізоди. Розуміть ся, таких прикладів богато більше в тодїшнїй українській літературі і великоруській, але число наведених вистарчаюче для показу, як вироблювала ся і міцнїла висока оцїнка артистичної вартости народньої творчости, як українські письменники до Шевченка в пору найчисленнїйших етнографічних тем в українській літературі і старші, як Квітка, і молодші, як Костомарів, однаково сходять ся разом на точцї оброблювання етнографічних тем, „этихъ сюжетовъ переходной поры исканій". Се неясне, за чим шукали, проявило ся у соціяльних темах Шевченка. *М. Возняк.*

Карты русскаго и православнаго населенія Холмской Руси съ статистическими таблицами къ нимъ. Составилъ В. А. Францевъ, Варшава, 1909, ст. XVI + 48, 4° + дві карти.

Автор подає нам в отсїй книжцї дві карти: одну конфесійну, що представляє розселене православної людности, другу етнографічну, що представляє розселене української людности в Холмській Руси (Люблин. і Сїдлец. ґуб.). Як документи до них додає статистичні таблиці на 48 сторонах і критичний огляд дотеперішньої дотичної літератури.

При укладаню обох карт автор користував ся крім урядових мате-

ріялів, також приватними, але не мішав їх разом, ані не робив ніяких комбінацій на підставі рахункових дїлань, як прим. С. Дзєвульский, лише завначував їх окремо, так що кождому легко справдити, на скілько вони правдиві, або ні, порівнавши їх з иншими даними. Приватні дані зібрали на підставі окремих квестіонарів православні священники та учителї сїльських епархіяльних і мінїстеріяльних шкіл. Відомости про число православної людности зібрані в першій половинї 1908 р., тому вони найсвіжійші, а крім того не залежать від ніяких офіціяльних, через що представляють число православних найблизше до правди. При містах не означував автор ні конфесійного, ні етноґрафічного їх характеру, вважаючи зовсїм справедливо, що „только составомъ крестьянскаго населенія, искони сидящаго на землѣ отцовъ и дѣдовъ, опредѣляется характеръ страны въ этнографическомъ отношеніи“ (ст. XV), а міста все були й є мішані: польсько-руcько-жидівські. Шкода тілько, що не на всї квестіонарі одержано відповідь у справі мови людности і через те не при всїх місцевостях можна її було завначити, урядова ж статистика за остатні роки не дає до сього ніяких вказівок, ні причинків. Про се говорить автор ось що: „Ми не означуємо на нашій картї етноґрафічної границї руської[1]) людности докладними точками, через які вона переходить; для такої річи ми не мали всїх потрібних даних і вказівок що до числа людности в кождім окремім селї, яка говорить по руcьки. Офіціяльна статистика не збирає таких відомостий, а зібрати їх приватною дорогою у всїй повноті не було можливим; крім того таку роботу й не дуже легко виконати наслїдком незвичайного утрудненя орієнтувати ся в етноґрафічних відносинах на руcько-польській границї, як і всюди на межиславянських границях. Ось чому ми обмежуємо ся лише загальними вказівками на число домів або родин, що говорять по руcьки і на основі тих вказівок від місцевих людий стараємо ся по можности подати докладну характеристику кождої ґмінн[2]) в окрема що до переваги одної або другої рідної мови людности“ (ст. XIII).

В критичнім оглядї переходить автор наперед лїтературу про конфесію людности, а потім про національність. При першій вичисляє автор наперед працї і карти А. Ріттіха, про які висловлюєть ся, що вони „при видимой ихъ точности и тщательности разработки, производятъ однако при ближайшемъ разсмотрѣніи ихъ впечатлѣніе малой достовѣрности“ (ст. II); далї працю А. Закшевского, друковану в „Świecie“ (1907, ч. 3) і Г. Вєрценьского, друковану в „Ekonomiscie“ (1907, IV; 1908, II) і хоч оба автори опирають ся на однакових матеріялах, то

[1]) Автор уживає постійно всюди терміну „русскій“, але подекуди завначує в скобках „малорусскій“.

[2]) Ґміна = волость.

загальні суми у них не однакові. Цікаво зазначити тут, що найбільший процент православних виказують ті громади, що тягнуть ся попри австрійську границю.

По численю А. Закшевского православних у Холмській Руси є 277.959; по численю Г. Верцїньского 301.656; по офіціяльним датам 368.630 — то все в 1907 р.; з початком 1908 р. виказують офіціяльні дати 374.476 православних, а приватні, одержані проф. В. Францевом від духовних 280.292 (число близьке до поданого А. Закшевским). Для ліпшої орієнтації наводить автор і давнїйші дані, з яких виходить, що 1820 р. холмська епархія (тодї ще унїятська) мала 400.000 вірних, 1837 — 300.000, 1861 — 240.000, 1867 — 230.843, 1871 — 240.584, а 1905 р. — 475.380. Як бачимо, то тут подібне баламуцтво у цифрах, як в Угорській Руси.

При етноґрафічнім оглядї автор переходить працї і карти П. Шафарика, А. Ріттіха, П. Чубинського, П. Щебальського, Г. Величка і Т. Флоринського. Першу цифру що до числа української людности в Холмщинї подав П. Чубинський на 260.780 (1872 р.). Офіціяльна статистика в 1897 р. начислила там тих, що говорять українською мовою, 300.486. Проф. В. Францев означує її лише приблизно задля браку докладних даних на 350.000.

Належить признати, що праця проф. Францева написана критично і обєктивно, що він не клав собі в гори нїякої такої задачі, як С. Дзєвульский, доказувати се або те, лише старав ся на підставі тих матеріялів, які мав у розпорядимости, сконстатувати фактичний стан, на скільки се можна, що й осягнув цїлковито. Супроти того належить уважати сю працю за корисний науковий набуток і можна її класти побіч карти Угорської Руси, яку випустив недавно С. Томашівський.

Вол. Гнатюк.

Stefan Dziewulski — Statystyka ludności gubernii Lubelskiej i Siedleckiej wobec projektu utworzenia gubernii Chełmskiej. Wydane staraniem Redakcyi „Ekonomisty“, Варшава, 1909, ст. 38, 8⁰ + карта.

Автор сеї брошури не криєть ся зовсїм із метою, задля якої вона написана. Він мав доказати — хочби не знати, за яку цїну — що згадана в наголовку територія „bynajmniej nie jest przeważnie zaludniona przez ludność prawosławną, która nie tylko nie stanowi tu absolutnej większości ogółu mieszkańców, ale jest znacznie mniej liczna, aniżeli wzięta z osobna sama tylko ludność katolicka danej dzielnicy“, тому „projekt utworzenia gubernii Chełmskiej i oderwania jej od Królestwa zgoła nie licuje z tem założeniem, które miało być główną jego racyą

і sprężyną, t. j. z chęcią wyodrębnienia w osobną jednostkę administracyjną kompleksu miejscowości, zamieszkałych przeważnie przez ludność prawosławną“ (ст. 37). З кого складаєть ся та „ludność prawosławna“, чи вона однородна національно, чи ріжнородна і на скілько, так само чи „ludność katolicka“ національно одностайна, про те автор ніде навіть не загикнув ся так, немов би тут розходило ся про утворене нової... православної епархії, а не адміністраційної одиниці. А тимчасом се зовсім не маловажна річ, бо коли ми довідуємо ся, що корінні православні жителї — се Українці, а „конвертисти“ католики такіж самі Українці, з бувших унїятів, тоді й маніпуляція з цифрами у автора вийде інакше і всякі його обчисленя та проценти розсиплють ся в порох і стануть безпредметові, як зовсім безвартні. Тоді й покажеть ся, що хоч загальне число Українців у згаданих двох ґуберніях не творить абсолютної більшости у с е ї їх людности, то всеж таки творить у певних розмірах к о м п а к т н у ц і л і с т ь, яка може бути видїлена в окрему адміністраційну одиницю. Так само Українці в теперішній західній Галичині творять лише незначну національну меншість у порівнаню до всеї людности, але з того зовсім не виходить, щоб їх не можна було вилучити в раві потреби в окрему адміністраційну одиницю (пов. Новий Санч, Сянік, Грибів, Горлиці, Ясло), яка представляла би тоді довгий і нешироκий пояс, але національно була би однородна. Так само не витримують критики инші арґументи автора, як прим. що проєкт „stając w kolizyi z uczuciami i interesami całego kraju i ludności projektowanego do oderwania obszaru, przedstawia się, jako źródło dotkliwych strat społecznych i ekonomicznych, zarazem jako nieuchronna ruina ekonomiczna dla niektórych miejscowości, jako nieskończony labirynt szkopułów i sprzeczności w dziedzinie prawa zarówno prywatnego, jak publicznego, i jako powód nieładu i zamętu w ustroju i działaniu organów zarządu“ (ст. 36)[1]), бо ми бачимо, що Сербія, Болґарія, Румунія, Боснія — лише вискали на вилученю з турецької держави, так само Норвеґія зі Швеції і т. д. Очевидно, що вилученє згаданої території в окрему ґубернію не заведе таких суспільних змін, як прим. у Боснії за Туреччини й Австрії, але в такім раві тим меншу вартість мають арґументи автора, на скілько полишать ся старі відносини.

По сих словах можемо пригляпути ся статистичним маніпуляціям автора. Головні цифри бере він із двох урядових видань: 1) „Трудовъ“ Варшавського статистичного комітету; 2) „Памятной книжки“ люблин. ґубернії. Зазначує від разу при тім (на ст. 2). що оба видання ріжнять

[1]) Те саме говорить автор — лише трохи иншими словами — але виразнїйше — ще й на ст. 1.

ся сумами людности і то так, що прим. ріжниця людности в Люблин. ґуб. виносила дня 1 сїчня 1905 р. в обох виданях 47.968 душ. Наводить навіть окрему таблицю (I, ст. 3) конфесійну Люблин. ґуб. з 1905 р., з якої показуєть ся, що на 11 повітів лише в двох годять ся обі урядові цифри, а в 9 не годять ся. Супроти того автор притягає ще цифри з „aktów stanu cywilnego dyecyzyi Lubelskiej“ і зі списів конвертистів та на тій основі „простує“ всї суми. Як виглядають такі спростовання, покаже найлїпше приклад, узятий з табл. 3, що подає катол. людність Сїдлецької ґуб.:

Повіт. Село.	1 сїчня, 1905 було душ	Уродин 1905	Уродин 1906	Смерти 1905	Смерти 1906	Двоплїтний приріст людн.	Конвертисти 1905	Конвертисти 1906	Конвертисти Разом	Прибуло разом	1 сїчня 1907 повинно бути	Статист. комітет подає
П. Сїдлецький.												
Морди	4.626	286	540	110	96	620	1.172	11	1.193	1.813	6.439	5.999
Старавєсь . . .	6.413	345	235	270	158	152	12	—	12	164	6.577	6.074
П. Константинів.												
Богукали . . .	432	1236	180	85	67	1.264	5.034	123	5.157	6.421	6.853	4.481
Рокитно . . .	362	835	150	34	83	868	2.119	82	2.201	3.069	3.431	2.241
Заканалє . . .	724	579	167	42	131	573	2.409	172	2.581	3.154	3.878	2.527

Чиж можна бути певним, що всї ті цифри, оперті на ріжних підставах, представляють дїйсно фактичний стан річи? А хочби й так, то на якій підставі ідентифікує автор усїх „конвертистів“ із Поляками, що видно з тенденції цїлої брошури, хоч виразно не говорить того?[1]) Чи через зміну віри змінить ся також національність одиниці в однім дни?

Не диво отже, що на такій основі уложена карта представляє те, що автор хотїв, але не те, що є в дїйсности. Він зазначує прим. 20 громад Любл. ґуб. і 7 Сїдлецької, які виказують понад 50% православних, иншою барвою і на тій підставі переконує читача, що: „gminy te nie leżą wszystkie obok siebie i nie stanowią zwartego terytoryum, lecz rozrzucone są na znacznej przestrzeni, częstokroć nie stykają się ze sobą i porozdzielane są takiemi gminami, w których ludność prawosławna stanowi mniejszość“ (ст. 29). Ба, але як би він був подивив ся на етноґрафічну карту сеї території, то побачив би, що ті громади творять таки з иншими — хоч і католицькими — цїлість. Ну, але він сього не хотїв видїти.

[1]) Лише на 1 ст. проговорюєть ся, що „zadaniem naszem jest zestawienie jaknajdokładniejsze statystyki narodowościowej (a właściwie wyznaniowej) ludności“, отже ідентіфікує народність із конфесією.

Дальше подає автор проєкт уряду, на підставі якого мала би повстати нова ґубернія і установляє на тій території процент католицької і православної людности по своїм обчисленям і статист. комітету. По його обчисленям було би там 51,64% католиків, а 30,64% православних; по обчисленям статист. комітету було би католиків 46,01%, а православних 35,77%. Та що проєкт сей ще доси не усталений, то й висновки пороблені з нього можуть мати лише проблєматичну вартість.

В. Гнатюк.

Dokumenty w sprawie gubernii chełmskiej, Краків, 1908, ст. 24, 8°.

В отсій брошурці надруковано чотири оріґінальні документи в справі виділеня Холмщини в окрему адміністративну цівільну й духовну одиницю, яка то справа тягнеть ся вже довго і в короткім часі буде правдоподібно дефінітивно полагоджена.

Перший документ се опінія варшавського ґенерал-ґубернатора кн. Імеретинського, предложена міністерству внутрішних справ у цвітни, 1897 р., в справі утворення холмської ґубернії. Імеретинський покликуючись на опінію ґен.-ґуб. Гурка з 1890 р., прихиляєть ся до його думки і противить ся твореню нової ґубернії, бо „не слѣдуетъ упускать изъ виду крайне удручающее впечатлѣніе, которое не преминетъ произвести на умы польскаго населенія края это начало расчлененія Царства Польскаго".

Другий документ се також опінія варшавського ґенерал-ґубернатора Черткова, предложена міністерству внутрішних справ у жовтни, 1901 р. Чертков покликуеть ся на попередні опінії Гурка й Імеретинського і зі свого боку противить ся також твореню нової ґубернії між иншим тому, що „положеніе въ ней населенія... останется въ прежнихъ бытовыхъ условіяхъ; при этомъ нельзя не предвидѣть, что проектируемая мѣра вызвала бы броженіе въ умахъ польскаго населенія и несомнѣнно усилила бы, подъ вліяніемъ Римской Куріи, противоправительственную агитацію не только въ Забужскомъ краѣ, но и во всѣхъ вообще губерніяхъ Царства Польскаго", а надто вилучене се коштувало би багато і не оплатило би ся ніяк осягненими користями.

Третій документ се секретна записка православного варшавського архіепископа Флявіяна з 1902 р. в справі знесеня люблинської римокатолицької дієцезії, яка являєть ся розсадником католицької пропаґанди серед бувших уніятів Русинів і їх польонізації.

Четвертий документ се записка тогож архіепископа з грудня 1904 р., в справі утворення самостійної православної дієцезії холмської, замість

дотеперішньої вікаріятської, через що зменшила би ся католицька пропаґанда.

Документи видані без усяких уваг. І хоч їх можна назвати дуже шабльоновими та позбавленими політичної дальновидности, якою передовсїм повинні визначати ся високі державні мужі, то всеж робили вони своє і доказують нам не знати котрий раз, як то дужі люблять ділити ся шкірою живого медведя, доки він спить у ґаврі і не прибирає не тілько аґресивної, але навіть оборонної позиції. *В. Ґнатюк.*

Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości. Przez Reginę Lilientalową. Część I („Rozprawy Akademii Umiejętności, wydział filologiczny. Serya II. Tom XXX (Ogóln. zb. t. 45). 1909 p. Ст. 191—288, з 20 табл.).

Справа етноґрафічних і фольклористичних дослїдів над чужорідними етноґрафічними ґрупами, мешкаючими серед української людности, стоїть ще досї у нас дуже зле. У українських дослїдників вона в занедбаню, на українській мові не маємо жадної солїдної праці сього роду. Тим часом важність і потреба таких дослїдів — очевидні. Багато національних ґруп вже цїлком з'асимилювало ся з українською масою, вніс ши притім до неї багато своїх прикмет і особливостий (сей процес тревае і дальше), инші ж, знов, хоч і заховують ще свою національну окремішність, але, дякуючи постійним зносинам з оточуючою їх народньою стихією, в більшій чи меншій мірі вплинули і не перестають впливати на вміну української духової і матеріяльної культури (та й самі, своєю чергою, підлягають її впливу). Отже на українських дослїдників чекае велика і цїкава праця: 1) зібрати і описати прикмети духової і матеріяльної культури національних ґруп, розселених між українською людністю; 2) розслїдити вплив їхньої культури на остатню і відворіт; 3) розглянути, як і в яких формах вони в своїми оригїналними прикметами відбили ся в людовій українській творчости.

Праця д. R. Liliental-евої дае дуже важний матеріял що до жидівського (єврейського) населеня. В нїй знаходимо дуже докладний і старанний опис жидівських свят і обрядів з ними злучених, подана пояснюючa сї свята і обряди історія їх і паралелї у инших народів. Тому що авторка мало узглядняла льокальні варіянти і відміни, — дальшим дослїдникам лишаєть ся доповнити її працю, бо загальний опис зроблений досить повно і задоволяючо; спроби пояснити походженє і первісне значінє свят з їхніми обрядами можна признати також удатними. Для українських дослїдників праця д. Liliental-евої набирае ще більшої ваги тому, що тереном її дослїдів була територія, занята жидівським населенєм в Росії і Галичинї, себто в більшій части — українська етноґра-

фічна територія. Але і для всякого фольклориста вона буде дуже цікавою, бо подає відомости про архаїчні звичаї і обряди, які по инших місцевостях майже зовсім зникли.

Жидівські свята авторка поділяє після їх походження і часу повстання на три категорії. До першої належать три головні свята: „Песах", „Шабуот" (Szabuoth, себто Субота, Шабаш) і „Сукот" (Sukoth); до другої — свята переважно релігійного характера: Рош-Гашана, Йом-Кіпур (Jom-Kippur); до третьої — свята історичні, цивільні: Пурім, Ханука. В отсій І-ій частині своєї праці авторка обговорює лише три перші свята: „Песах", „Шабуот" і „Сукот". *О. Назаріїв.*

Др. В. Щурат — Глагілки і риндзівки (Дїло, 1910, ч. 95). В своїй невеличкій статейці з поводу XII т. „Матеріялів до укр. етнольоґії" спиняєть ся автор на походженню назв гаївок і риндзівок. Риндзівку виводить він від литовського ringa, котре ставить в звязку з укр. риндя, а гаївку поправляє на глагілку з огляду на варіянтні форми назви — лаголойка, галагілка та инші. Д. М. Тершаковець в своїй замітці з приводу сеї статї дра Щурата (див. ч. 98 „Дїла": „Нова" теорія походження назви „Глагілок") нагадує, що ще Осип Левицький був тої думки, що назва „Гаївка" вийшла з „Глаголка". *В. Д.*

Vołodymyr Hnatjuk — Polnische erotische Lieder aus dem XVIII Jahrh. Mitgeteilt von... (ANTROPOPHYTEIA. Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral hrg. v. F. S. Krauss. Bd. VII, Липськ 1910, ст. 359—365). Автор подає тут 4 польські еротичні пісні (1. Pieśń świecka Mazurska, зач. від O Eliaszu, cny proroku. 2. Pieśń światowa ucieszna, зач. від Prosił panny za wroty. 3. Pieśń światowa kawalerska, зач. від Czy pamiętasz ty złodzieiu, coś mię obiecował. 4. Konfederacka, зач. від Wszystko wszy ziedli, a reszte gnidy) з хоценської збірки Левицьких, якої опис і виїмки надруковані в 91 томі Записок. У вступі наведено важнїйші звістки про збірку. Пісні безперечно штучного походження, пісня про конфедератів ще й нині доволї популярна.

Jiří Horák — Ze studií o motivech lidových písní československých. (Narodopisný Věstnik. V Praze 1908, III, ст. 32—41). Розвідка м. и. цїкава для нас тим, що розбираєть ся в нїй тему про обкрадену шинкарку, яку передтим сконстатував В. Гнатюк в гірськім районї, записуючи угорсько-руську баляду і прозове оповіданє (Словацький опришок Яношік в народнїй поезії. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1899, т. XXXI—XXXII). Автор докидає нові варіянти і промовляє за польським походженем баляди. Далї доповнює варіянти теми

про несвяткованє неділї і наводить паралелї до деяких загально розширених мотивів (приміром дерево виростає на гробі мерця).

Karl Rhamm — Talken und Geislitz (russisch toloknó und kisélj), zwei alte slavische Hafergerichte. (Carinthia 1909, XCIX, стор. 209—222). При своїх студіях над славянськими і германськими старинностями, а з окрема при студіях в Каринтії звернув автор більшу увагу на каринтійські страви з ячменю, звані Talken і Geislitz. Розслїджуючи територію, в якій знають обі страви і уживають обох термінів, прийшов Рам до висновку, що вони обмежені до околиць заселених Словінцями, а цїлком незнані в коріннїй Нїмеччинї. Се й навело його на гадку, що обі страви перенятї від Словян, а близші студії доказали правдивість його здогаду. Ячмінні страви уживали ся і уживають ся залюбки у Словян, особливо у східних, а назви Talken Geislitz відповідають великор. і українському (лише у Желехівського, у Грінченка нема) толокно́ (звідси переймили Фіни своє talkkuna) і укр. кисїль. Оба терміни уважає при тім автор за праславянські, хоч вони (особливо толокно) незнані в деяких західно-словянських мовах, приміром у Чехів. Належить додати, що автор докладно описує приладженє страв в Каринтії і наводить відповідні анальоґії з Росії і України.

Leżański Richard — Zwei gerichtliche Urteile. (Archiv für Kriminalanthropologie, 1908, XXIX, стор. 202—204). З двох замiток перша Überreste des Dianakultes in Ostgalizien zu Beginn des XX. Jahrhunderts має для нас інтерес, не тому, що в нїй згадує ся про останки культу Діяни у Східній Галичинї в XX-ім столїтю, а тому, що знайшов ся в 20-ім столїтю судовий радник в Золочеві, який в паленю огнїв перед Великоднем побачив сьвято Діяни і відважив ся подати се до загального відома. Справа, що довела Лежанського до того відкритя дуже проста. В ночи перед 14/IV 1906 палило 33 хлопцїв огонь в селї Желдець, уживаючи до того крадених річий, і на нещасте викликали пожежу в селї, за яку прийшло ся їм відповідати перед судом. Сей факт подає отже автор на підставі судових актів і робить з нього велику річ, бо бачить в нїм весняний обхід в честь Діяни. В коментарах автор широко розводить ся про вплив грецької і римської мітольоґії на словянські а з окрема на українську. Велика шкода, що автор не порадив ся перед написанем отсеї статї з першим лїпшим піддячим, бо певне дістав би від нього лїпше пояснене.

L. Niederle — Cholmská Rus (Narodopisný Věstnik. V Praze 1909, IV, ст. 82—85). Статя написана з нагоди праці В. Францева: Карты русскаго и православнаго населенія Холмской Руси (Варшава 1909) подає головні результати нової книжки. Автор признав їй не лише наукову і етноґрафічну, але і полїтичну вартість. *З. К.*

С. Продан — Руске село Бугаї в Румунії (Руслан 1910, чч. 7 і 9). Короткий образ укр. оселі в Румунії під взглядом економічним, етноґрафічним і національним. *В. Д.*

Зенон Кузеля — В справі збирання етноґрафічних матеріялів (Буковина 1909, ч. 152 і окремо. Чернівці 1909, ст. 12, 8⁰). Стаття призначена на те, щоби заохотити буковинську інтеліґенцію до збирання етноґрафічних матеріялів і поучити початкуючих, що і як збирати. *З. К.*

Житє суспільне і економічне.

Статистическое Бюро Полтавскаго Губернскаго Земства. Статистическій Справочникъ по Югу Россіи. Полтава 1910 р., стор. 75+мапа, ціна 25 коп.

Приводом до видання сеї вельми цікавої і корисної книжочки була участь Полтавського Ґубернського Земства в сьогорічній катеринославській сільсько-господарській і промисловій виставі, що й спонукало Бюро „освітити ту обстанову і ті умови, серед котрих відбуваєть ся діяльність людности Полтавщини, наслїдки якої (діяльности) представлені на виставі ріжними експонатами“ (Передмова, стор. 1).

Спробуємо дати критичну оцїнку „Статистичного Справочника“, а саме, наскільки його відомости дають змогу висвітлити умови і обставини діяльности населення нашої Полтавщини.

Оцїнка сієї невеликої розмірами, але дуже коштовної праці, виконаної полтавським статистиком М. Рклїцьким, тим більше потрібна, що незабаром, в 1912 р., відбудеть ся в Київі краєва промислова вистава, на котрій ми повинні статистично показати, чим є цїла росийська Україна, як певна соціально-економічна одиниця.

Перш за все ми повинні зазначити, що „Справочник“ містить в собі відомости не про саму тільки Полтавщину, а й про инші „сусїдні і близькі“ до неї губернії, в котрих мешкає українська людність. Ніхто з Українців статистиків не буде сперечати ся проти величезного наукового значіння дослїдів національної території, для нас се стало методольоґічною аксіомою. Але вибір національно-територіяльного прінціпу для статистичного досліду накладає чималі обовязки на дослїдника, його праця повинна показати справедливість прінціпу — виявити взаємність окремих частин національної території і окремішність, своєрідність цїлого краю супроти инших країв держави.

Далї. Освітлюючи умови народньої діяльности нашого краю, і нїчим не обмежуючи себе в виконанню сього завдання, упорядчик спра-

вочника повинен був змалювати, хоч і не всї, але головні умови з відповідною повнотою.

Нарештї. Як показує сама назва, праця видана як підручник справочний, себто має подати по змозї як найбільше характеристичних для нашого краю даних і, головне, в такій формі, щоб їми можна було користувати ся для ріжних цїлей. Єдиною такою формою сих відомостей будуть абсолютні числа, котрих не слїд в справочниках заміняти числами відносними.

Переходимо безпосередно до розгляду „Справочника".

Праця має 11 розділів. I. Простір Південної Росії (1 стор.) II. Людність (10 стор.). III. Земельні угіддя і земельна власність (8 стор.). IV. Хліборобство (11 стор.). V. Сїльско-господарське скотарство (3). VI. Кредит (13). VII. Промисловість і торговля (8). VIII. Горнозавідська промисловість (8). IX. Технічні підприємства в сїльскому господарстві (8). X. Залїзні дороги. Рух грузів (5). XI. Земське господарство після даних про земські буджети і роскладки (6). Як бачимо „Справочник" має дуже ріжноманїтний і багатий зміст. Одначе, не розглядаючи ще кождого розділу окремо, ми зразуж можемо сказати, що „в справочнику" бракує кількох дуже і дуже важних розділів, котрі яскраво могліб змалювати „обставини й умови дїяльности населення" нашого краю. Чільне місце серед усїх розділів займають відомости про державні доходи і трати на Україні; в Росії більше, ніж в якій иншій европейській державі, дїяльність державної власти належить до найвпливовійших елементів серед ріжних „обставин і умов" народньої дїяльности. Далї, в справочнику нема відомостей про фінансове господарство наших міст, про закордонну торговлю в наших портах, про водні шляхи і рух товарів по їх. Але що нас найбільше здивувало, так се брак відомостей про переселенську справу, котра так міцно звязана з становищем сільського господарства і котра разом з тим так яскраво малює лихі „обставини і умови" господарювання наших хліборобів. Се головне, чого, на нашу думку, бракує в „Справочнику", але без чого, мусимо признати, характеристика краю стає неповною.

Розглянемо тепер коротко кождий розділ з окрема, що в ньому є і чого бракує.

Що до першого розділу, з котрого стає ясним, що об'єктом досліду стають 11 губ. і країв (9 загально визнаних українських губ. з додатком Бесарабії і Донщини), то насамперед стає незрозумілим, які підставки — економічні, природні, чи національні — спонукали упорядчика „Справочника" прилучити до 9 українських губерній Донщину з 28,2% і Бесарабію з 19,62% всієї людности, що припадають на український елемент в їх, — се з одної сторони; з другої ж — обминути Кубань, Воро-

ніжщину і Курщину, в котрих на Українців припадало в 1897 р. 47,5%, 36,1% і 22,2%. Ні природні, ні економічні підстави не давали ніякого права авторові виключати три згадані райони із „Справочника“; колиж основою клясифікації був принціп національний, то далеко з більшим правом ми повинні дати місце серед „наших“ земель Кубані, ніж Донщині і Бесарабії; на Кубані ще більше навіть, ніж в Таврії відносна більшість належить Українцям.

Другий відділ містить в собі такі рубрики: кількість людности в абсолютних числах і на 1 кв. версту по ґуберніях, „районах“ (Малоросія, Югозападний край і Новоросія) і по цілому краю, земельний запас на одну людину, склад людности після полу, рух людности, кількість чоловіків робочого віку, становий склад людности, склад людности після рідної мови, кількість міської людности, грамотність і її вріст, степень освічености, кількість сліпих, глухоніміх і божевільних, занятя людности.

Що до сього дуже важливого відділу, то мусимо признати, що в ньому є дуже багато і значних хиб. Національного принціпу, котрого до певної міри тримав ся навіть урядовий перепис 1897 р., в справочнику не додержано. Так показано грамотність нашого краю в порівнаню з Европ. Росією, але не показано — що дуже важно з усякого погляду — грамотність українського населення нашого краю, далеко низчу від загально-краєвої, далі подано відомости про занятя всеї людности в краю, але не зроблено тогож для нашого народу; наведено коротеньку таблицю про міста і знову не зроблено поділу міської людности з національного погляду. Се значно зменьшує вартість справочника з українського погляду. До значних хиб сього відділу треба залічити брак відомостей про те, куди йде рух людности з нашого краю і звідки, з яких країв прибуває людність до нас; се показалоб, з якими районами має економічний звязок Україна і головне показалоб, насамперед, соціяльно-економічну суцільність нашого краю. Матеріял до сього дає перепис 1897 р. в поґуберніських випусках.

Третій розділ має таких зміст: поділ земельної площі по угіддям, поділ земельної власности між окремими станами, забезпеченість землею, довги на земельній власности (особливо докладно). Бракує в сьому розділі відомостей про число приватних земельних власників, про поділ усієї приватної земельної власности між окремими економічними ґрупами, про поділ селянської так званої „надільної“ землі між окремими економічними групами (дворами, що мають 1, 2 і т. д. дес. землі). Дарма, що уряд в своїх статистичних виданях невірно прикладає термін „надільна земля“,— термін, що мав юридичне значіннє, але мало характеризував „економічну структуру“ землеволодіння — поділ землі між окремими економічними категоріями земельних власників.

Розділ IV-ий подає відомости про поділ засівної площі між окремими культурами взагалі, теж саме на землях селян і приватних власників, про урожайність збіжа (з 1 дес.), про загальну кількість збіжа зібраного на Півдні Росії в порівнянню з Евр. Рос., про місцеві ціни на збіже, про загальну вартість здобутого на півдні збіжа, про валову доходність хліборобства у селян і у приватних власників, про ціни на робочі руки і про продажні ціни на землю. Розділ сей був би цілком бездоганний, колиб додати ще відомости про скількість сільско-господарського пролєтаріяту і заробітчанський рух на Україні.

Що до розділу V, котрий подає відомости про скількість худоби і забезпеченість нею населення, про загальну кількість худоби в переводі на велику, то до річи булоб додати відомости про ціни на худобу і про торговлю нею, — з якими районами і в яких розмірах провадить Україна торговлю худобою.

Мабуть чи не найкраще і найдокладнійше складено бездоганний розділ VI, в котрому подано відомости про скількість і рід кредитових установ, про зріст установ дрібного кредиту, про довги людности установам зорґанізованого кредиту, про ощадности населення.

Меньш детально розроблено розділ VII, в котрому уміщено дані про число промислових підприємств, про число виданих промислових свідоцтв на промислові підприємства, теж на торгові підприємства, про суму промислового податку. Бракує в сьому розділі відомостей про скількість пролєтаріяту на Україні хочби по перепису 1897 р.

Зовсім кепсько скомпоновано розділ VIII, котрий навіть невідомо чому названо „горнозавідська промисловість“, тим часом коли мова в ньому йде майже виключно про гірничу промисловість. В сьому відділі більше бракує, ніж є, — а саме відомостей про загальний виріб заліза і стали, про виріб сортового і листового заліза, про виріб машин взагалі і сільско-господарських машин з'окрема, про кількість робітників в гірничій і гірнозавідській промисловости.

Добре складено розділ IX з відомостями про цукроварну промисловість, винокурну, уживанє горілки, про виріб пива і меду, про виріб борошна і тютюну. Як і в инших віддїлах, так і тут бракує відомостей про кількість робітників, що працюють в сих галузях промисловости.

Мало докладно складено й розділ X, котрий містить в собі відомости про забезпеченість залізницями, загальний рух товарів в 1907 р., рух збіжа і чистий вивіз його. Бракує в сьому розділї чимало відомостей — про рух окремих родів товарів, напр.: дерева, цукру, нафти, вуглю, заліза, машин, особливо сільско-господарських; про те, з якими районами торгує Україна; се далоб змогу пізнати, які райони

служать ринками для наших товарів і яким ми служимо ринкам. Невірно складено майже всі таблиці про чистий вивіз хліба в сумарних підрахунках по районах — Малоросія, Новорос. і Юго.-Зап. край; неможна напр. сказати, що з Малоросії вивезено залізницями $11_{,0}$ міл. пудів пшениці, коли з Харківщини вивезено $5_{,1}$ м. п., з Полтавщини 5,6 м. п., з Чернигівщини $0_{,3}$ м. п., бо з Харківщини могло бути вивезено до Чернигівщини, напр., що являєть ся правдоподібним.

Останній віддїл, що малює нам доволї детально земські доходи і особливо трати в земських і неземських ґуберніях нашого краю, розроблено в цїлому доволї добре.

Що до загальних хиб, спільних майже всїм віддїлам, то треба зазначити, що не скрізь подано абсолютні числа для характеристики того чи иншого явища, того чи иншого боку народнього життя, а також і те, що не додержано єдности в порівнянню нашого краю, з якимсь иншим районом нашої держави, бо одного разу взято для порівнання Евр. Росію, другого Імперію, третього Евр. Росію з Польщою і Кавказом і т. п.

Такі прогалини і хиби сього нового видання Полтавського Ґубернського Статистичного Бюра — як бачимо дуже численні. Але не вважаючи на сї хиби, неминучі в першій спробі статистичного змалювання цїлої України, мусимо визначити одначе велику наукову вартість виконаної д. Рклїцьким праці.

Побажаємо, на прикінці нашої рецензії, щоб в новому виданню, готованому до київської вистави, було заповнено прогалини справочника і виправлено його хиби. А поки що й такий „Справочник“ вартий найширшого розповсюдження і подяки його впорядчикови. *М. Порш.*

Агрономическій Отдѣлъ Кіевской Губернской Управы по дѣламъ земскаго хозяйства. О частномъ землевладѣніи въ Кіевской губ. Київ, 1910, ст. 63 + статистичні таблиці.

На сторінках наших видань нераз писало ся про малу дослїдженість Правобережної України, а зосібна Київщини з боку статистичного. Треба признати, що тепер ся прогалина швидко заповнюєть ся, особливо що до Київщини. Подільське й Волинське земства мало дбають про „чисту“ статистику й обмежують ся друкуваннем лише конче потрібних докладів, протоколів та звідомлень, цїлком позбавлених якого небудь ширшого громадського інтересу. Зате аґрономічний віддїл Київського земства раз-у-раз проявляє все жвавійшу дїяльність на полї загально-статистичнім. Після кількох праць, опублїкованих протягом минулого року, віддїл тепер обробив і видав дуже цїкаві відомости про приватне землеволодїннє на Київщинї. Остання праця безумовно займе перше місце серед усїх дотеперішнїх статистичних видань Київського земства.

Ся праця не вільна й від хиб, головною з яких треба вважати перестарілість сирового матеріялу, покладеного в її основу. Матеріял той належить до 1905 р., а з того часу, як відомо, чимало змін відбулось у поділі приватного землеволодіння на Україні. Проте зміни ті всеж таки не настільки великі, щоб цілком змінити картину. Безумовно, частина приватної землі попереходила за сей час в одних рук у другі, але при тім латифундійнім і почасти навіть майоратнім характері, який носить приватне землеволодіння на Правобережній Україні, переходи ті широких розмірів за 5-літній період прибрати не могли. Тому є певна підстава вважати наведені у сій праці дані більш або менш близькими до дійсности й для теперішнього часу. А що Київщина в справі землеволодіння має багато спільних рис з Поділєм і Волинію, то сі дані й тепер можуть вважатись більш або менш характеристичними для освітлення становища приватного землеволодіння в цілій Правобережній Україні.

Не можемо відмовити собі в приємности навести тут деякі з тих даних, настільки вони цікаві й навчаючі. Виявляєть ся отже, що всього на Київщині числить ся земельної власности, як обложеної, так і не обложеної державним податком, 4.551.387 десятин. На категорії володіння вся ся земля поділялась так: приватним властителям належало 2,072.742 дес. або $45,_{54}\%$, надільних земель було 2,041.757 дес. або $44,_{76}\%$, чиншовикам належало 42.232 дес. або $0,_{93}\%$, казні — 193.230 дес. або $4,_{25}\%$, удільови — 91.765 дес. або $2,_{02}\%$, церквам і монастирям — 69.196 дес. або $1,_{52}\%$, муніціпалітетам — 26.989 дес. або $0,_{59}\%$, ріжним інституціям — 5.370 дес. або $0,_{12}\%$, жидівським кольоніям — 1.589 дес. або $0,_{03}\%$ і залізницям — 6.506 дес. або $0,_{14}\%$. Бачимо отже, що найбільш значною категорією володіння являють ся землі приватні, розмір яких досягає $45,_{5}\%$ усеї земельної власности в губернії. На другім місці стоять землі надільні, під якими занято $44,_{9}\%$ усеї власности. На казенні землі припадає $4,_{3}\%$, на удільні — 2% й на церковні та монастирські — $1,_{6}\%$, на кожну ж з усіх инших категорій володіння припадає менше як по одному процентови.

З усіх вичислених категорій володіння тут взято тільки одну головнійшу — категорію приватного землеволодіння — й детально її розроблено. Насамперед, цікаво поглянути, як поділяють ся сі 2,072.742 дес. приватної землі поміж представниками ріжних станів („сословій“). Довідуємо ся отже, що з тої землі належало:

	Десятин	У процентах
Дворянам	1,518.204	$73,_{25}$
Селянам	312.354	$15,_{07}$
Купцям	54.015	$2,_{61}$
Міщанам	53.733	$2,_{59}$

Почесним горожанам . . .	46.592	2,25
Чиновникам (урядовцям) . .	15.868	0,76
Духовним особам . . .	5.845	0,28
Чужоземцям	2.436	0,12
Ріжним иншим особам . .	10.516	0,51
Спільним властителям . .	25.842	1,24
Козакам	1.855	0,09
Колишнім кольоністам . .	1.661	0,08
Цукроварним товариствам . .	16.821	0,81
Ріжним иншим товариствам .	7.001	0,34

Таким чином, ми бачимо, що дворянам належить мало не вся приватна земельна власність на Київщині, а саме 73,3%, тоді як селянам належить усього 15,1%. Инші категорії властителів відограють ще меншу ролю в приватнім землеволодінню Київщини, бо їм усім узятим укупі належить менше 12% усеї приватної земельної власности.

Уся приватна земля на Київщині належала 10.422 особам, отже на кождого властителя припадало 170,5 десятин приватної землі. Та сі пересічні числа не дають ніякого понятя про дійсні розміри володіння поодиноких властителів. У дійсности знаходимо багато таких „приватних властителів", що мають менше як по 1 дес. приватної землі, а знову знаходимо таких, що мають по 27, 28, 41 і навіть по 73 тисячи десятин приватної землі. Навіть отся табличка з порівнанням числа властителів кождого стану й пересічної кількости землі, що припадає на кождого з них, добре підкреслює ту величезну ріжницю, що істнує між ріжними категоріями приватних властителів:

	число властителів	припадає дес. землі на кождого
Дворяне	1.917	783,7
Купці	118	456,7
Почесні горожане . .	147	317,0
Чиновники . . .	114	139,2
Чужоземці . . .	20	121,8
Духовні особи . . .	198	29,5
Міщане	1.663	24,4
Селяне	5.887	16,9

Вище ми бачили, що дворянам належить найбільше приватної землі, а тут бачимо, що дворян-властителів порівняючи дуже мало — всього 18,4% усього числа приватних властителів; тому то на кождого дворянина пересічно й припадає так багато землі — 784 дес. Навпаки, селянам загалом належить приватної землі дуже небагато, а зате селян-властителів дуже багато (56,5%), тому то на кождого селянина — приватного властителя й припадає так мало землі — всього 17 десятин.

Одначе, й сї пересічні числа не дають точної картини поділу приватного землеволодіння. Длятого, щоб побачити, в чиїх руках зібрана вся приватна земля, необхідно поділити її на ґрупи володіння, від найдрібнійших (до 1 дес.) й до найбільших (до 100 тис. дес.). Се й зроблено в низше наведеній таблиці:

Ґрупи володіння	число властителїв		кількість землї	
	абсол.	в проц.	абсол.	в проц.
До 1 дес.	2.220	21,1	1.305	0,1
1—2 „	1 053	10,0	1.783	0,1
2—3 „	708	6,7	1.897	0,1
3—4 „	582	5,6	2.169	0,1
4—5 „	522	5,0	2.458	0,1
5—6 „	346	3,2	1.968	0,1
6—10 „	1.091	10,4	9.085	0,5
10—20 дес.	1.208	11,5	17.559	1,0
20—30 „	529	5,0	13.242	0,8
30—40 „	307	2,9	10.553	0,6
40—50 „	187	1,7	8.458	0,5
50—100 „	427	4,1	30.354	1,7
100—200 дес.	291	2,8	41.855	2,3
200—300 „	152	1,4	37.386	2,1
300—400 „	117	1,1	40.510	2,2
400—500 „	99	0,9	44.557	2,5
500—1000 „	307	2,9	219.049	12,3
1000—2000 дес.	226	2,1	311.468	17,6
2000—3000 „	74	0,7	178.705	10,0
3000—4000 „	29	0,3	102.534	5,8
4000—5000 „	12	0,1	53.783	3,0
5000—10000 „	26	0,2	170.511	9,6
10000—25000 дес.	19	0,2	308.160	17,4
25000—100000 „	4	0,0	168.331	9,5
Усього	10.536	100,0	1,777.678 [1])	100,0

Звідси бачимо, що в володінню великих земельних власників (від 500 до 100.000 дес.) числить ся коло 75% усеї приватної земельної власности, тим часом як самі великі власники становлять ледве 7% усього числа приватних власників. Навпаки, в володінню 93% дрібній-

[1]) Кількість землї тут показана меншою, ніж вона є в дійсности (2,072.742 дес.), бо в сей обрахунок не можна було включити деякі категорії властителїв, як напр. категорії „спільних властителїв“, цукроварних товариств, торговельно-промислових і позичково-ощадних товариств і т. и. Тому тут і сума менша.

ших власників (від 1 до 500 дес.) числить ся всього коло 15% приватної земельної власности. Більше того, в володінню 43% зовсім дрібних власників числить ся всього... 0,5% земельної власности! Дуже яскраво відтіняєть ся нерівномірність поділу приватної землї між ріжними ґрупами властителїв у отсій таблиці, де числа попередньої таблиці наведено в більш стислім виді:

Ґрупи володіння	число властителїв		кількість землї	
	абсол.	в проц.	абсол.	в проц.
До 10 дес.	6.509	62,5	20.630	1,2
10—100 дес.	2.638	25,3	78.750	4,3
100—500 „	635	6,0	158.802	8,9
500—1000 дес. . . .	285	2,8	203.294	11,4
1000—5000 „ . . .	312	3,0	627.285	35,4
5000—100000 дес. . .	43	0,4	688.918	38,8
Усього . .	10.422 [1])	100,0	1.777.678	100,0

Тут контрасти між окремими ґрупами володіння виступають ще яскравійше. Тут ми бачимо, що 43 маґнати володіють 39% усеї приватної землї, а 355 маґнатів мають коло 3/4 усеї приватної землї, тодї як на 10.067 дрібнїйших властителїв припадає тільки 1/4 всеї приватної земельної власности, а на 6.509 зовсім дрібних власників, які становлять 63% всього числа власників і які мають до 10 дес. землї, припадає всього трохи більше 1% приватної власности. Більшої концентрації приватної земельної власности, здаєть ся, вже не може бути.

Се, так би мовити, статистика приватного землеволодіння. Що ж до до його дінаміки, то дуже цїкаві висновки дає порівнанне відповідних чисел 1877 і 1905 рр. Виявляєть ся, що за 28-лїтній період дворянське приватне землеволодіннє зменшилось з 1.833.885 дес. до 1.502.392 дес., себто в 1,2 разів. У куппів і почесних горожан воно, навпаки, збільшилось з 71.567 до 100.480 дес., себто в 1,4 разів, у міщан воно збільшилось з 14.424 до 40.524 дес. або в 2,8 разів і у селян воно збільшилось з 17.371 до 99.614 дес. або в 5,7 разів. Таким чином, дворянські землї служили майже виключно тим фондом, коштом якого збільшували своє землеволодіннє инші категорії властителїв.

За дальшими відомостями в справі мобілїзації землеволодіння відсилаємо, за браком місця, до самого видання. *М. Гехтер.*

---

[1]) Число властителїв тут не сходить ся з тим числом, що показано було в попередній таблиці (10.536). Стало ся так через те, що тут пораховане д і й с н е число властителїв, причім кілька маєтків, що належали одній особі, з'єднувались в один, тодї як у попередній таблиці кождий окремий маєток вважав ся за окреме володіннє.

Агрономическій отдѣлъ Кіевской Губернской Управы по дѣламъ земскаго хозяйства. Потребительная кооперація въ Кіевской губ. Очеркъ, составленный инструкторомъ потребительныхъ обществъ Н. С. Бойковымъ. Київ, 1910, ст. 47.

Селянський кооперативний рух на Україні за останні 3—4 роки так широко розвинув ся, що став одним з найповажніших чинників місцевого народно-господарського життя. Ширших наукових дослідів у сім питанню досі, одначе, немає, коли не рахувати порівняючи невеликого числа журнальних і ґазетних статей. Не можна отже не витати появи книжки д. Бойкова. Трактує вона не про всю Україну, а тільки про Київщину, а і в сій розглядає не всі форми сільської кооперації, а тільки кооперацію споживчу. Проте значіннє її, як джерела до вивчення сучасного становища сільської кооперації на Україні, досить велике.

На початку своєї праці автор подає статистичні відомости про зріст споживчої кооперації на Київщині з початку її народження й до останніх місяців. Довідуємо ся, що перше споживче товариство на Київщині заснувалось у 1888 р., в Звенигородськім повіті. Пять років минуло, поки народилось ще 2 т-ва (1893 р.), обидва в Васильківськім повіті. Дальші роки приносили по 1—6 нових товариств. Так, р. 1894 засновалось 1 т-во, р. 1905 також 1, р. 1898 2 т-ва, р. 1899 1 т-во, р. 1900 1 т-во, р. 1901 2 т-ва, р. 1902 3 т-ва, р. 1903 2 т-ва, р. 1904 2 т-ва, й р. 1905 6 товариств. З роком 1906 починаєть ся доба пишного розцвіту споживчої кооперації на Київщині. Року 1906 засновано 12 нових товариств, р. 1907 — 142, р. 1908 — 177, р. 1909 — 100 і р. 1910 (до 1 липня) — 49 товариств. Усього ж на початок другого півріччя 1910 р. на Київщині було 504 споживчих товариств, що становить більше 17% усього числа споживчих товариств Російської держави.

Які ж причини так швидко посунули наперед розвиток споживчої кооперації на Київщині? Автор називає три причини: 1) велику дорожнечу, що повстала на продукти першої потреби й нечесність крамарів, 2) зріст інтересу до кооперативної ідеї серед людности й 3) допомогу київського земства. Першу з сих причин, як нам здаєть ся, можна цілком одкинути, бо як дорожнеча продуктів, так і нечесність крамарів мали місце й до 1906 р., а проте до сього року число споживчих товариств зростало дуже мляво. Так само, треба не так високо цінити й діяльність Київського земства, бо земства инших українських губерній, особливо Лівобережних, присвячували пропаґанді кооперації не менше уваги, а проте споживча кооперація там не досягла такого розвитку. Натомість треба поставити на головне місце другу причину — зріст

інтересу до кооперації в боку людности. Справді, до 1906 р. селянство всї свої надії покладало на широкі соціяльно-політичні реформи, які мали поліпшити її становище, тому воно на кооперацію, як на річ „дрібну“, звертало мало уваги. А після 1906 р., коли вияснилось, що ніяких „правів“ селянам не буде, людність ухопилась за те, що було під рукою. До того ж і уряд став прихильнійше дивитись на розвиток сільської кооперації, очевидно, вбачаючи в ній одну з панацей проти захоплення „несбыточними мечтаніями“. Що ж до причин особливого розвитку на Київщині власне кооперації споживчої, а не якої небудь иншої, то се, мабуть, з'ясовуєть ся згляднюю незорґанізованістю й темнотою місцевого селянства. Де людність культурнійша й більш розвинена, як напр. на Полтавщині, Харківщині й Херсонщині, там після 1906 р. процвіли вищі типи кооперації — сільсько-господарська й позичкова, — а на Київщині, рівнож як і на Поділю, де людність инша, швидче прищепились простійші типи кооперації, поширенне яких вимагає від членів меншого інтелектуального розвитку.

Видатну ролю в розвитку споживчої кооперації на Київщині відограда також та частина української інтеліґенції, що захопилась після 1906 р. кооперативними ідеями, й про се варто було б згадати д. Бойкову. Скупчена у Київі, ся інтеліґенція природно найбільше впливала на район ґеоґрафічно-близчий, себто на Київщину. Особливо треба було б згадати діяльність покійного українського кооператора В. М. Доманицького, який особистою працею й книжками про кооперацію в дуже значній мірі причинив ся до розвитку споживчої кооперації на Київщині. Про всї намічені причини д. Бойков чомусь не згадує, і в тім помітна хиба його праці. Хоча й те треба приняти на увагу, що книжку видано під фірмою київського земства, а в офіціяльнім виданню може не пройшли б такі „крамольні“ міркування.

Переходячи до фактичних відомостей, наведених у дальшім протязї книги, зупиняємось насамперед на даних про діяльність споживчих товариств. Відповідних відомостей за попередні роки не наведено, хоч для порівнання було б дуже цїкаво їх мати. Що ж до наведених відомостей за 1908 і 1909 рр., то в них є багато характерного. За 1908 р. перевірено звідомлення 194 товариств. На початок 1909 р. вони мали 135.610 карб. паєвого капіталу, що становить пересічно для кождого товариства 698 карб., і 14.075 карб. вступних вкладок, себто по 72 карб. на товариство, а всього по 770 карб. на товариство. Малі оборотні кошти примушують керманичів багатьох товариств звертатись до позичок. Із 194 товариств 157 тов. мали довгу 113.593 карб., себто по 723 карб. на кожде товариство, рахуючи в тім числї й довги за взятий на виплат крам. З свого боку й товариства продають на борг крам своїм покуп-

цям. 174 таких товариств мали боргу за членами й приватними особами на суму 63.675 карб. або по 366 карб. на товариство. На майно, себто на закупно рухомого й нерухомого добра, видали 189 т-ва 47.907 карб., по 252 карб. на т-во. Багато товариств одкладають певну частину чистого прибутку на поширенне крамниць або на те, щоб завести власні помешкання. Готового краму було на 225.415 карб., або на 1.162 карб. на т-во. Продано краму за рік на 1.440.488 карб., по 7.476 карб. на кожде т-во, причім капітал обернув ся пересічно коло 9 разів. Валового прибутку 186 тов. мали 172.685 карб., а чистого прибутку 175 тов. мали 54.273 карб., що становить пересічно по 310 карб. на т-во. Страти мали 15 тов. загалом на 4.097 карб. Членів у 181 т-вах було під кінець року 9.811, по 54 на т-во, причім грамотних було 54%. По числу членів т-ва поділялись так: від 25 до 50 членів мали 86 тов. (48%), від 50 до 100 — 80 тов. (44%), від 100 до 200 — 14 тов. (8%) і більше 200 — 1 т-во. Таким чином найбільше зустрічаєть ся товариств з числом членів у 25—100. Треба, між иншим, сказати, що не вадило б більше здеталїзувати т-ва з числом членів до 100, а то рубрики в 25—50 і в 50—100 занадто великі й широкі, щоб з них можна було докладно уявити собі точний склад більшости товариств.

У відомостях про поділ прибутків нема нїчого особливо цїкавого. Звертають тільки на себе увагу рубрики „на просвітні справи“ й на „добродійні справи“. На першу цїль 44 т-ва в 1908 р. призначили 544 карб., а на другу — 13 тов. призначили 355 карб. У поділї прибутків за 1909 р. зустрічаєть ся нова рубрика, дуже характерна — „на памятник Шевченкови“: призначено на сю цїль в 15 т-вах 65 карб.

Автор ще зупиняєть ся на хибах споживчих товариств і на способах їх поліпшення, але ся частина книги вже носить характер спеціяльний.

Загалом праця д. Бойкова не вільна від деяких хиб і недоладностей, більш або менш значних, що, одначе, не зменшує її значіння, як фактичного джерела для вивчення сучасного становища кооперативної справи на Україні. *М. Гехтер.*

С. Єфремов — Життя на Україні року 1909 (Рада 1910, ч. 1). Огляд фактів укр. житя в Росії.

Ромул — Культурно-просвітній рух на Україні року 1909 (Рада, 1910, ч. 1). Короткий огляд фактів культурного житя на Україні російській, написаний по тій самій методі, що й минулого року.

М. Лозинський — Закордонна Україна в 1909 роцї (Рада, 1910, ч. 2). Короткий, але всесторонній огляд українського житя в Австро-Угорщині і Америці.

Д. Д. — Українська преса в 1909 році (Рада, 1910, ч. 2). Огляд періодичної преси на російській Україні.

М. Грушевський — На українські теми. (Літ.-Н. В. 1910, ч. 1, ст. 43—56 (З новорічних думок); ч. 2, ст. 330—334 (Слово на малодушних); ч. 3, ст. 592—603 (Ера фінансово-економічна); ч. 4, ст. 46—51 (Гимн вдячности); ч. 5, ст. 337—341 (В великий четвер); ч. 8, ст. 289—298 (Похорони унії); ч. 10, ст. 84—90 (В російськім диліжансі) і ч. 12, ст. 523—533 (Маленька жертва). Живі публицистики на актуальні теми: взаїмні відносини між Галичиною і рос. Україною (славний хуторський сепаратизм останньої), ера „коровячої дійки" в Галичині, циркуляр Столипіна про інородців, Грунвальд, Жулин, та инші, — останню з вичислених річий („Маленька жертва") сконфісковала галицька адміністрація.

М. Гехтер — З українського життя. (Літ.-Н. В. 1910, ч. 4, ст. 175—188; ч. 5, ст. 376—388; ч. 8, ст. 346—355). Під сим спільним заголовком умістив д. Гехтер три статї з біжучого життя рос. України: перша трактує про „Переселенє": про маєтковий стан тих, що виходять на Сибір та Амур та про долю пересельців в дорозі і на нових гніздах, в другій маємо „Де що про нашу народню школу" (pendant до „Записок" д. Будяка), а в третій під заг. „У царстві злиднів" знаємнть нас автор з горем-бідуванєм наших заробітчан, сезонових робітників.

С. Єфремов — З нашого життя. (Рада 1910, чч. 41, 47, 60, 65, 82, 122, 132, 172 і 228). З цікавих фелєтонів д. С. Єфремова, в котрих озиваєть ся він з приводу видатнійших фактів нашого „життя і слова", занотуємо особливо ті, що присвячені автобіографії Короленка (чч. 41, 47 і 60; увійшли в брошуру „Фатальний вузол", Київ 1910, вид. „Віку"), Памяти Б. Грінченка (ч. 122) і Лободовському (його „Переглядови поеми Шевченка „Марія" і споминами про Грінченка).

С. Єфремов — Бюрократическая утопія. (Русское Богатство 1910, ч. 3, ст. 72—110). Богата фактами статя, присвячена ліквідаційній практиці уряду на Україні, себто боротьбі реакції з укр. національним рухом останніх 4 літ. Безпосередно продовжує статю д. Єфремова статя д. В. Дорошенка в календарі львівської „Просьвіти" на рік 1911 під заг. „Росийська Україна" (ст. 239—252).

Докладна Записка про напрямок просвітної діяльности товариства „Київська Просьвіта", вислухана на засіданні ґубернського в справах товариств присутствія 8 апріля року 1910. (Рада 1910, чч. 85 і 86). Переклад з ч. 100 „Київлянина" реферату, на підставі котрого скасовано „Просьвіту". Документ сей заслугує на увагу історика укр. життя наших часів.

Др. Ст. Баран — Дещо з національної статистики в галицьких середніх школах. (Наша Школа, 1910, ч. 1, ст. 12—19 і ч. 3, ст. 10—27). В другім томі „Студій з поля суспільних наук і статистики", виданих нашим Товариством, умістив др. С. Баран цікаву працю: „З поля національної статистики галицьких середніх шкіл". Стаття в „Н. Школі" являєть ся власне популяризацією сеї більшої праці автора. Автор знайомить нас з відносинами між нами і Поляками на полі шкільництва, рядом цифр ілюструючи наше упосліджене і пониженє.

Ю. Ловицький — Галицьке шкільництво в шк. р. 1910/10 (народні школи, учит. семинар., гімназії). (Діло 1910, чч. 219 і 220. — Загальний перегляд народного шкільництва в 1908/9 р. ibid. ч. 233. — Чинні і нечинні народні школи в 1908/9 р. ibid. ч. 234. — Фреквенция в народних школах в 1908/9 р. ibid. чч. 236 і 237. — Стан науки в народних школах в 1908/9 р. ibid. ч. 246.). Статї д. Ловицького писані на основі офіціяльних даних (Sprawozdanie Rady Szkolnej kr.) добре малюють наше упосліджене на полї шкільництва. Відмічає автор і ті „недостачі" галицької шкільної статистики, які походять з бажаня компетентних чинників закрити се упосліджене.

Іван Ющишин — Які реформи потрібні в народнім шкільництві в Галичині? (Діло 1910, чч. 226—267). Цікаві статї д. Ів. Ющишина, одного з дїяльнїйших працьовників на ниві рідного шкільництва в Галичині, присвячені болючій справі народного шкільництва. Автор основно виказує недостачі і намічає потрібні реформи. *В. Д.*

Іван Герасимович — Подрібний розклад працї українського народного учительства по громадах. Одобрений з'їздом повітових комісий дня 21 і 22. листоп. 1908 р. в Чернівцях. (Каменярі 1909, чч. 3—7, 9/10 і окремо як 4. число Бібліотеки Вільної орг. укр. учительства). Дуже цікава і корисна книжка для просьвітних дїячів, а заразом важний причинок для пізнаня сучасного культурного стану буковинської Руси. Видно, що автор підготовлений теоретично, а з практики знає добре місцеві відносини, які в неоднім ріжнять ся значно від галицьких або закордонно-українських. В статї обговорено дуже подрібно цїлу роботу на селї, а то по читальнях, „Сїчах", шкільних помочах, райфайзенських касах, крамницях системи Рочделя, жіночих громадах і т. д. Окремо згадано про веденє курсів для анальфабетів та про виклади та відчити для народу.

І. Герасимович — На новий шлях (Замітки з нагоди загальних зборів „Української Школи" в Чернівцях, дня

13. червня 1909 р.). (Каменярі 1909, ч. 6 і 7 і окремо: Бібліотека Вільної орґанізації укр. учительства, ч. 3. Чернівці 1909, стор. 16+ табеля, 8⁰). Автор представляє сумний стан буковинського шкільництва в деяких околицях і хоче завернути суспільність до плянової роботи в користь рідної школи. *З. К.*

П. А. — Економічне житє України в 1909 році (Рада, 1910, ч. 1). Автор оповідає про становище селянства і сільсько-господарського та індустріяльного пролєтаріяту на Україні в р. 1909. Передрук в „Руслані", чч. 11 і 12.

А. Ільченко — Національно-економічні відносини на Україні і в Галичині. (Економіст 1910, ч. 8—9, ст. 173—179). Автор коротко оглядає соціяльний склад і добробут ріжних національних ґруп на Україні і в Галичині. Стаття являєть ся частиною реферата, виголошеного на Просьвітно-економічнім конґресі 1909 р.

С. Кузик — Із статистики економічних відносин в Галичині. (Економіст 1910, ч. 1—2, ст. 19—25). Автор подає в своїй статі найважнійші статистичні дані про сільське господарство на підставі останнього тому (т. VIII, в. 1 і 2) „Podręcznika statystyki Galicji", який видає Краєве бюро статистичне.

М. Гехтер — Економічне житє українського селянства в 1909 р. (Л.-Н. В., 1910, ч. 1, ст. 101—116). Автор оповідає про голодуваня селян і брак корму для худоби в першій половині мин. року, які явили ся в результаті неврожаю попереднього року, далі виясняє урожай 1909 року і нарештї спиняєть ся на фактах селянської самодїяльности, головно на полї кооперації.

М. Гехтер — Закон 9 падолиста на Україні. (Л.-Н. В. 1910, чч. 11 і 12). Автор говорить нам про приложеня на Україні відомого закону 9 падолиста 1906 р. „Про вихід з громади" (общини), про той вплив, який має на житє селян се приложеня, про результати, які виходять в нього, та про відношеня населеня до закону.

Ф. Немоловський — Сервітути правобережної України. (Рада 1910, ч. 297). Стаття написана з приводу внесеного урядом в Думі законопроєкта про скасованє сервітутів. Автор виясняє історію сервітутного права і спиняєть ся на значіню сервітутів для селянства. Годючись, що сервітути мусять бути колись скасовані, автор про те проти скасованя їх уже тепер, та ще на тих умовах, які висуває проєкт.

М. Гехтер — З робітничого житя на Україні (Л.-Н. В., 1910, ч. 2, ст. 373—388). Досить цїкавий огляд житя-бідуваня україн-

ського робітництва в 1909 році, зладжений на підставі ґазетних відомостей.

М. Гехтер — Лїкарська допомога українським робітникам. (Л.-Н. В. 1910, ч. 10). Автор знакомить нас за офіціяльними виданями Міністерства Фінансів і Торговлї та Промисловости з сучасним станом лїкарської запомоги фабричним робітникам на Україні. Малюнок даний в статї дуже невідрадний. *В. Д.*

Simon Sagorsky — Die Arbeiterfrage in der südrussischen Landwirtschaft. Монахів, Е. Райнгардт, 1908, ст. 208, 8°. Ціна 6 м. Праця, що звернула на себе увагу фахових людий, приносить дані про природні і господарські обставини України, а дальше про нинїшний стан хлїборобської посїлости і про положене українських хлїборобів і робітників. При тім порушено в ній богато спеціяльних питань, прим. про плату, поживу, помешкане, час служби, заводові хороби і т. д. Витяг з неї з своїми доповненями подав М. Гехтер в Л.-Н. В. за р. 1910. *З. К.*

П. А. — Українська кооперація в 1909 р. (Рада 1910, ч. 3). Автор коротенько знакомить нас з розвитком кооперативної справи на Україні в р. 1909 і з національною її стороною. Висновки оптимістичні.

М. Гехтер — Сїльська кооперация на Україні російській в 1909 р. (Економіст" 1910, ч. 1—2, ст. 9—13). — Дїяльність дрібних сїльсько-господарських товариств на Україні російській, ibid. ч. 4, ст. 81—83. — Дїяльність кредитових товариств на Україні, ibid. ч. 6, ст. 122—6.—Дїяльність селянських споживчих товариств на Україні, ibid. ч. 7, ст. 147—152. — Робітнича кооперация на Україні російській, ibid. ч. 12, ст. 273—275. Статї присвячені кооперативній справі на Україні російській.

Розвиток кооперації у Русинів (Українців) в Галичині. (Економіст 1910, ч. 8—9, ст. 170—173). Є се реферат, предложений галицько-українськими кооператорами Міжнародньому кооперативному конґресови в Гамбурзї в 1910 р. В сім рефератї коротко змальовано картину укр. спільництва в Галичині на підставі звіту краєвого Союзу ревізийного за р. 1909.

А. Ж. — Наш кооперативний рух в Галичині в 1909-ім році. (Дїло 1910, ч. 1). Короткий огляд розвитку наших економічних інституцій в Галичині в 1909 р.

А. Ільченко — З „кооперативної" практики єврейських і польських товариств в Галичині. (Рада 1910, ч. 227). Цїкавий фельтон про лихву в Галичині. Автор подає історичний

огляд лихварства в східній Галичині, нарешті спиняєть ся на кредитових жидівських і жидівсько-польських спілках, котрі леґально управляють лихву, а крім того шкідливі для нашого народу ще й з боку національного.

А Ж. — Жидівські заробково-господарські стовариженя в Галичині в 1908 р. (Економіст 1910, ч. 8—9.). Огляд стану тих заробкових і господарських товариств Галичини, котрі обєднані в „Повшехнім Звьонзку". Товариства сї не жидівські членами, але лиш заправляють ними жиди, що дороблюють ся на них хлїба. В східній Галичині членами сих товариств здебільшого українські міщани і селяни.

Українське спільництво на Буковині. (Економіст 1910, ч. 8—9). Є се властиво справоздане за р. 1909 черновецької „Селянської каси" — союзу хлїборобських спілок на Буковині (174 спілки з більше як 18 тисяч членів).

М. Левитський. — Іван Карпенко-Карий (Тобилевич) і кооперація. (Рада 1910, ч. 214). Автор оповідає про відносини покійного драматурґа до кооперативної справи, спиняючи ся головно на пєсї його „Понад Днїпром" і вражіню від неї селян-кооператорів. *В. Д.*

V. Totomjanz — Die Konsumgenossenschaften in Russland. (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 1906, XXIII, стор. 104—127). Автор подає історію перших споживних товариств у Росії, їх розвій і упадок, теперішне положене фабричних і сїльських споживних спілок а вкінци їх число.

A. Wocikow — Resultate des russischen Zensus und Zentrum der Bevölkerung Russlands. (Petermanns Mitteilungen aus J. Perthes geogr. Anstalt 1908, LIV, стор. 141—145). Статя написана з нагоди працї Менделєева, К познанію Россіи (4 вид. Спб. 1906) і подає головні статистичні дані про роспйську державу, між иншим і про українців. *З. К.*

В. Охримович — Про фальшоване національної статистики при попердних конскрипциях. (Дїло 1910, чч. 285—287). Порівнуючи офіціяльні дані трьох попередних конскрипцій автор уміло викриває ті фальшованя, які практиковали конскрипційні комісарі, записуючи Українців і Жидів за Поляків. Статя дуже актуальна з огляду на перепись сього року.

Д. Д. — Угорська Русь. (Українська Хата 1910, чч. 10—12). Короткий огляд невідрадного житя угорських Русинів у сучаснім і недавноминулім.

Й. Ґродський — Положенє боснійських Русинів. (Руслан 1910, чч. 48—52). Се доповненє нарису друкованого в минулім річнику „Руслана". Доповненя сї торкають ся економічного положеня наших боснійських переселенців.

Й. Ґродський — Про Русинів в Бачці, Славонії і Хорвації та про крижевацку гр.-кат. епархію. (Руслан 1910, чч. 54—57, 59 і 60). Автор подає статистику укр. кольоній, говорить про шкільництво і про церковні відносини у кольоністів. Більше місця присвячує крижевацькій епархії.

М. Гехтер — З нової України. (Літ.-Наук. Вістн. 1910, ч. 9, ст. 487—490). На підставі цифрових даних новійшої статистичної праці про Приморську Область — А. Менщикова, Опытъ изслѣдованія экономическаго положенія новоселовъ 1906 и 1908 гг. въ Примо̀рской Области (Владивосток, 1910) — знайомить нас д. Гехтер з умовами житя наших переселенців на далекім Амурі. Варто зазначити, що виводи автора цілком протилежні текстовій частині зреферованої праці: в книзї д. Менщикова правдиві цифри, а не висновки. *В. Д.*

H. Hitier — L'agriculture russe d'après un ouvrage récent. (Annales de géographie, 1907, стор. 265—269). Статейка написана на підставі праці А. Єрмолова: La Russie agricole devant la crise agraire (Париж, 1907, стор. [IV]+V+349, 8⁰).

R. Pfaundler — Die Ergebnisse der Viehzählung in Russland 1906. (Statistische Monatsschrift. Берно 1907, том XXXIII, стор. 166—168). На підставі урядових чисел автор зіставляє дані про стан худоби в поодиноких областях Росії, м. и. в Полудневозахіднім краю, Полудневій Росії і Північно-західнім краю. Зіставленя виказають загалом велику знижку: особливож значний упадок числа худоби на Україні.

T[oepfer] — Die Auswanderung aus dem europäischen Russland nach Sibirien im Jahre 1906. (Asien. Берлїн 1908, VII, стор. 100—101). Огляд урядових дат що до числа, напряму і стану росийської кольонїзації Сибіру.

Wilhelm Hammerschmidt — Geschichte der Baumwollindustrie in Russland vor der Bauernemanzipation. (Abhandlungen aus dem Staatswissenschaftlichen Seminar zu Strassburg hrg. von G. F. Knapp und W. Wittich, зошит XXI.). Штрасбурґ, К. Трібнер, 1906. Стор. XIV+124, 8⁰. Ціна 3·50 М. Автор представляє коротко положенє Росії перед знесенєм кріпацтва, малює вплив кріпацтва на розвій росийського господарства і обговорює доклад-

нійше початки перших більших рукодільних і фабричних підприємств. Спеціяльно займаєть ся історією розвитку ткацтва.

Dr. David Lewin — Das Branntweinmonopol in Russland. Ergänzungsheft zu XXV Bd. der Zeitschrift für das jesamte Staatswissen. Тібінґен, Г. Лямп, 1908. Стор. 208, 8⁰. Ціна 5 М. Ціїкава книжка з датами про розширене піянства в Росії і з подрібною історією горілчаного податку і заведеня монополю. Докладно представлено теперішний стан горілчаної господарки, її орґанізацію, доходи і наслїдки.

Salomon Margolin — Die wirtschaftliche Lage der jüdischen arbeitenden Klassen in Russland. (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 1907, XXVI, стор. 240—269). Автор перероблює тут свою працю, яка появила ся недавно по московськи і обговорює в ній участь Жидів у ремеслї та їх положене і стан в поодиноких галузях ремесла. Особливо богатий матеріял з білоруських і українських околиць, через що праця має і для нас більший інтерес.

H. Berkusky — Die Lage der russischen „Fremdvölker". (Globus, 1909, I, том XCV, стор. 165—171, 186—191). Для нас стаття інтересна тим, що змальовано в ній в загальних начерках культурний стан і сучасне положене всїляких „инородцїв" (як племен турецько-татарських, моноольських, фінських, кавказьких), з яких деякі живуть також на території, занятій нині українським народом. Особливу увагу присвячено занятю, санїтарним відносинам, становищу жінки і духовій культурі, причім використано досить богату нїмецьку лїтературу, але поминено значно богатшу росийську.

Handbuch des Deutschtums im Auslande nebst einem Adressbuch der deutschen Auslandschulen. Herausgegeben vom Allgemeinen Deutschen Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslande. 2 umgearb. und stark vermehrte Auflage. Berlin, D. Reimer, 1906, ст. XXXI+573, 8⁰, ц. 5 М. Хоч книжка, про яку хочу зробити кілька заміток, вийшла майже чотири роки тому, не стратила вона до тепер вартости і може все ще бути жерелом всїляких інформацій про Нїмцїв за границями нїмецької держави. Нїмецьке шкільне товариство зібрало тут усе, що треба знати про полїтичний, економічний і культурний стан нїмецьких „кольонїстів", зіставило докладну статистику нїмецького розселеня і для унаглядненя долучило кілька мап, на яких зазначені нїмецькі кольонїї. Не забуло при тім на чисто практичні замітки (прим. про місцеві нїмецькі часописи, театри, школи, товариства, місії, парохії, консуляти, більші фірми і т. д.),

так що книжкою може кождий покористувати ся. Для нас важна вона тим, що узгляднено в ній німецьку людність Галичини, Буковини, Угорщини і рос. України і уміщено мапу німецької кольонізації в Австрії і в Росії. *З. К.*

Видання й статї, ширше обговорені в сім томі:

В статї М. Грушевського:

А. А. Шахматовъ — Южныя поселенія Вятичей, 1907.
П. И. Якобій — Вятичи Орловской губерніи, 1907.
В. А. Городцовъ — Древнее населеніе Рязанской губерніи, 1908.
А. Л. Погодин — Записки имп. географ. общества і т. д. (рецензія на працю Якобія), 1908.

Наукова хроніка.

Dr. R. F. Kaindl. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart, 1908.
Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 16 Jahrg., 1909.
Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina, Heft XI—XIII, 1908—9.

Історія політична і суспільно-культурна.

T. Wierzbowski — Vade mecum, 1908.
T. Wierzbowski — Matricularum regni Poloniae summaria, I—III, 1905—8.
F. Jaworski — Lwów stary i wczorajszy, 1910.
M. Korduba — Die Lage der Ukraine und die Politik Mazepas vor der Schlacht bei Poltawa, 1909.
В. Строевъ — Бироновщина и кабинетъ министровъ, I—II, 1909—1910.
М. Рклицкій — Козаки Золотоношскаго уѣзда по даннымъ Румянцевской Описи 1767 года, 1909.

Мова.

Rocznik slawistyczny wydawany przez Jana Łosia, Leona Mańkowskiego, Kazimierza Nitscha i Jana Rozwadowskiego, I—II, 1908—1909.
S. Forman — Srovnávací čítanka slovanských jazyků, 1909.
А. Соболевскій — Къ исторіи малорусскаго нарѣчія, 1910.
З. Кузеля і М. Чайковский — Словар чужих слів, 1910.
M. Vasmer — Etymologien, 1907.

Етнографія.

А. Грушевскій — Изъ исторіи украинской этнографіи, 1909.

В. Францевъ — Карты русскаго и православнаго населенія Холмской Руси съ статистическими таблицами къ нимъ, 1909.

S. Dziewulski — Statystyka ludności gubernii Lubelskiej i Siedleckiej wobec projektu utworzenia gubernii Chełmskiej, 1909.

Dokumenty w sprawie gubernii chełmskiej, 1908.

R. Lilientalowa — Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości, 1909.

Життє суспільне і економічне.

Статистическій справочникъ по Югу Россіи, 1910.

О частномъ землевладѣніи въ Кіевской губ., 1910.

Н. Бойковъ — Потребительная кооперація въ Кіевской губ., 1910.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок, ч. 10,

має на складі між иншими отсі книжки:

	Корон
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах	1·—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
„ Чари на Україні	0·45
Барвінський В. Досліди в поля статистики	0·20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0·50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0·26
Будзиновський В. Хлопська посіліть в Галичині	2·—
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
Вовк Хв. Антропометричні досліди укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1·50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезиї	1·00
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	1·40
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	1·40
„ Угроруські духовні вірші	2·50
„ Зносини Українців із Сербами	0·80
„ Народна пожива на Бойківщині	0·40
„ Як писати заіменик ся при дієсловах	0·40
„ Бойківське весіле в Мшанци	0·60
„ Весіле в Керестурі	1·—
„ Віршована леґенда про рицаря і смерть	0·40
„ Хоценський співанник Левицьких	0·60
„ Леґенда про три жіночі вдачі	0·25
„ Руські оселі в Бачці	1·—
„ Ліґрники	2·—
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по т. V—VII див. Збірник іст.-філ. секції.	7·50
„ Люстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2·00
„ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—V	12·00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельнищина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0·50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні категорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання староруської етноґрафії	0·50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0·50
„ Справа українських катедр і наукові потреби українства	0·45
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України в ілюстр.)	0·60
„ Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Україні	3·00
З. Інтер. Історія ґеоґрафічних відкрить у XV—XVI ст.	2·20
Джиджора Ів. Матеріали московського „Архива Министерства Юстиціи“ до історії гетьманщини	0·40
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1·00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1·80
„ Козаки	0·30
„ Листи до Ів. Франка і инших т. I.	3·40
Драгоманів М. — Листи до Ів. Франка і инших, т. II.	4·40
„ Шевченко, українофіли й соціялізм	2·00
Еґан Е. Економічне положене руських селян на Угорщині	0·26

	Корон
Енгельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави . . .	1·05
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X, XII, XXV і XXVIII по 3·00 кор., т. V, VI, XIII—XV, XVIII—XIX, XXIV, XXVI—XXVII по 4·00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор., т. XI, XXI—XXII по . .	6·00
Єфремов С. Національне питане в Норвегії	0·30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4·00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4·00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській . .	5·00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4·00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4·00
„ т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570	4·00
„ т. VIII: — Акти до історії Козаччини 1513—1630 . . .	4·00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5·00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати? . .	0·40
Заневич — Знесене панщини в Галичині	1·00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—XCVIII по 3·00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплєти I—XX по 48·00, I—L по . .	120·00
Збірник фільольотічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на ліпшім папері 4·00, в оправі . .	5·00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, на ліпшім папері	4·00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3·00, на ліпшім папері .	4·00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський	4·00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський . .	5·00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4·00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III.	4·00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7·00
„ т. X: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство	4·00
„ т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49	6·00
Збірник історично-фільософічної секції т. I—IV розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський)	
т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX віку	4·00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4·50, на ліпшім папері	5·50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V .	7·50
„ т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI .	7·50
„ т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VII	8·00
Збірник математично-природописно-лїкарської секції, т. I, II, III і IX по 3·—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2·00, т. XI—XIII по	5·00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6·00, р. VI і IX по	10·00
„ „ літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по .	12·00
Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов.	3·00
„ Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов.	0·10
„ Пачкарство бакуну в горах у Галичині в XIX ст.	0·60
„ Причинки до історії рекруччини в Галичині	0·20
„ Тісні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр. . .	0·20
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2·40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статї . .	4·00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси .	6·80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь .	3·00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. литовського	3·20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	3·20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв.	2·00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12·80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	3·20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна	8·40

	Корон
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережі	6·60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	3·60
XX. Шульгин — Начерк Коліївщини	3·00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5·00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5·00
Інтрем Дж. Історія політичної економії	4·00
Кавцкі Кароль, Народність і її початки	0·60
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1·20
Карєєв М. Фільософія історії	0·25
„ Фільософія культурної й соціяльної історії	2·80
Колесса Ф. Ритміка українських народних пісень	4·00
Конрад М. Національна економія	2·30
Костомарів М. — Руська історія в житеписах ч. II і III по	1·00
„ Письмо до ред. Колокола	2·00
Кревецький Ів. — Оборонна орґанізація руських селян на галицько-угорськім пограничу в 1848—49 рр.	0·60
„ Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в XIX ст.	0.15
„ До історії орґанізованя національних ґвардій в 1848 р.	0·20
„ Цуцилівська трівога в 1848 р.	1·—
„ Фальшоване метрик для польських повстанців в 1830—31 рр.	0·10
„ Аґрарні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848—49 р.	0·12
„ Галичина в другій половині XVIII ст.	0·80
„ Справа поділу Галичини в р. 1846—1850	2·50
Кримський А. Мусулманство і його будучність	1·70
Крипякевич Ів. Львівська Русь в першій половині XVI в.	2·00
Др. Кузеля З. Причинки до народ. вірувань в початком XIX ст	0·30
„ Про студії над дітьми	0·30
„ Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности	1·50
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7·00
„ Руська Правда	1·00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 18·00, повні річники 1899—1907 по 16·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12·00
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2·80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0·30
Матеріяли до українсько-руської етнольоґії т. I, III і VI	17·00
„ т. II, IV—V і VII (містять монографію проф. Шухевича про Ґуцулів)	22·00
„ т. VIII і IX по 3 К, т. X і XII по 5 К, т. XI	2·00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	2·00
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8·00, т. IV.	2·00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3·00
Олехнович В. Раси Европи	0·70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3·00
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4·00
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по	5·00
„ т. IV і VI. Апокріфи і леґенди з українських рукописів по	5·00
„ т. V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6·00
М. Павлик. М. П. Драгоманів, його ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	4·00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6·00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0·20
„ Скандинавщина в давній Руси	0·40
„ Слово о полку Ігоревім	1·60
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2·80
Правнича часопись, річник IV—V по 6·00, VI, VII—X по	2·—
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	2·—
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3·00, т. IV—V і VI—VII по 4·00, т. VIII—IX по	5·00
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1·00
„ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0·80
„ Начерк ґеоґрафічної термінольоґії	2·00
Свенціцкий Ів. „Архаґґелови вѣщания Марии“ і благовіщенська містерія	1·00
Сеньобо Ш., Австрія в XIX ст.	0·80

	Корон
Сеньобо Ш., Міжнародні революційні партії	0·40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0·45
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське житє	0·60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльности	1·00
Стороженко М. Історія західно-европейських літератур до кінця XVIII ст.	4·40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2·40
Студинський К. Др. З кореспонденції Д. Зубрицького в р. 1840—1853	0·70
„ Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46	3·00
Тен Г., Філософія штуки	1·00
„ Нариси із старинного сьвіта	0·65
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0·30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р.	2·00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3·00
„ Київська Козаччина 1855 р.	0·10
„ Маруся Богуславка в українській літературі	2·00
„ Матеріяли до іст. Гал. Руси — дивн Жерела IV і V	
„ З історії галиц. соймиків	0.40
„ Володимир Антонович	2·—
„ Словацький висланник на Україні 1709 р.	2·—
„ Причинки до іст. Мазепинщини	0·50
„ Листи Петра В. до Л. М. Сінявского	1·—
„ Угорщина і Польща на поч. XVIII в., ч. I.	3·—
„ Причинки до пізнання терит. Угор. Руси	0·20
„ Угорські Русини в уряд. статистиці	0·90
„ Етнографічна карта Угор. Руси	6·—
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0·30
„ Розвій астрономічних поглядів	0·46
„ Розвій поглядів на лихву	0·30
„ Розвій поглядів на вселенну	0·90
„ Розмови з Л. Толстим	0·30
Український-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свенціцкий, Опис рукописів Народного Дому	4·00
Т. II: Др. І. Франко, Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840 р.	4·00
Т. III: М. Тершаковець, Матеріяли до історії нац. відродження Гал. Руси в 1830—40 рр.	5·00
Т. IV: Матеріяли до історії шкільництва у Галичині XVIII—XIX в.	3·00
Т. V: М. Возняк, Фільольоґічні праці Ів. Могильницького	5·00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6·00, II, 4·00, IV, 3·00, оправні о 1·20 дорожші.	
Уманець і Спілка — Словар росийсько-український т. I—IV	12·00
Фер Л. Будда і Буддізм	0·80
Франко Ів. Іван Вишенський	2·00
„ Про панщину і її знесенє 1848 р.	0·60
„ Хмельнищина 1648—9 р. в сучасних віршах	2·00
„ Слово о Лазаревѣ воскресеніи	0·50
„ Апокріфічне евангеліє Псевдо-Матвія	0·30
„ Шевченко героєм польської революційної легенди	0·40
„ Карпато-руське письменство XIII—XVIII в.	2·00
„ Лукіян Кобилиця	0·40
„ Козак Плахта	0·40
„ Король балагулів Антін Шашкевич і його українські вірші	0·35
„ Матеріяли до історії колїївщини	0·40
„ Наливайко в мідяній бикї	0·35
„ Пісня про правду і неправду	0·80
„ Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840.	1·00
„ До біографії Івана Вагилевича	1·00
„ Причинок до студій над Острожською Біблією	0·30
„ Святий Климент у Корсуні	5·00
„ Студії на поли Карпато-руського письменства	1·00
„ Студії над народніми піснями. Ч. I	3·50
„ Нарис історії українсько-руської літератури до р. 1890	3·60
Др. А. Форель. Гігієна нервового і духового житя	2·40
„ „ Про алькоголізм	0·30
Е. Фрас. Нарис геольоґії	1·60
Е. Ширер. Політична історія Палестини	3·50
Др. В. Щурат. Увільненє злочинця дівчиною в Бродах 1727 р.	0·10
„ До біографії і писань Івана з Вишні	0·35

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТЯ,

виходити ме далї книжками 12—15 аркушів великої вісїмки під загальним проводом проф. Мих. Грушевського.

Містити ме белетристику оріґінальну й переклади — повісти, оповідання, драми, поезії, статї з української історії, літератури, суспільної економії й инших областий знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного житя; критику й бібліоґрафію.

Видає **УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА.**

За львівську редакцію відповідає Василь Панейко.

Адмінїстрація у Львові: ул. Супінського, ч. 21.

Редакція й адмінїстрація в Київі (лише для Росії): Велика Володимирська, 28.

Передплата, платна у Львові, виносить:

В Австрії з пересилкою на пів року 12 кор., на цїлий рік 18 кор.

Річна передплата може бути сплачена в трьох ратах: 3 сїчня н. ст. 6 кор., 3 цвітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 6 кор. По порозуміню з адмінїстрацією можна сплачувати рати також в инших термінах, але все з гори. Квартальної передплати не приймаєть ся.

В инших державах (крім Росії) передплата виносить 22 кор. (23 франки, в Америцї 4·50 доляри, в Нїмеччинї 20·40 мар.), і може бути тілько річна.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виходї книжки, дістає належні книжки при найблизшій розсилцї. Реклямувати можна найпізнїйше по одержанню двох дальших книжок. Инші реклямації полагоджуєть ся тілько по вирівнаню належитости за книжку.

На зміну адреси треба присилати 50 сотників; при тім треба подавати все не лише нову, але й стару адресу. — Всякі грошеві претенсії журнала до передплатників платні і заскаржувані у Львові. Доки хто не повідомив адмінїстрації виразно окремим письмом що перестає передплачувати журнал, доти відповідає за всї вислані йому книжки.

Далї приймаєть ся передплата на р. 1910, нові передплатники дістають усї книжки.

З огляду що останними часами ЛНВістник став розширювати ся серед менше заможнїх верств нашої суспільности, загальні збори Українсько-Руської Видавничої Спілки з дня 9/VI. 1910 ухвалили установити **річну передплату для незаможних учеників і студентів висших шкіл, сїльських несталих (провізоричних) учителїв і учительок, підурядників, робітників і селян у висотї 14 корон.**

НАША ШКОЛА

НАУКОВО-ПЕДАҐОҐІЧНИЙ ЖУРНАЛ.

Орґан Товариств українських учителїв середнїх і висших шкіл: „Учительська Громада“ у Львові і „Тов. ім. Сковороди“ в Чернівцях.

Виходить 4 рази на рік книжками 5—6 аркушів.

Видає ***Редакційний Комітет.*** — Відповідає за редакцію: ***Ів. Кревецький.***

Умови передплати: В Австро-Угорщинї: річно 10 кор., півріч̀но 5 кор.
Для заграниць: „ 12 „ „ 6 „

Члени Товариства „Учительська Громада“ і „Тов. ім. Сковороди“ дістають журнал безплатно.

Редакція й Адмінїстрація: ***Львів, ул. Супінського, ч. 21.***

PUBLIKATIONEN

der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supińskyj-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševśkyj, bis jetzt erschienen Bde I—XCV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen. jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. Dreizehn Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—XIII enth. Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševśkyj (I. Teil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569, VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., X—XI Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., XII—XIII Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625). Preis I, II B. à 7·50 III u. IV B. 7·50 VI u. VII B. 7·50, VIII u. IX B. 7·50, Bd. X—XI 7·50 Kr., Bd. XII—XIII 8 Kr., Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Pr. 4 Kr.

2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.

3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg, — 3 Kr. II Band: Materialen zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhd., — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840, — 5 Kr. IV Band: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien, — 3 Kr. V Band: Philologische Schriften des Iv. Mohylnyćkyj. Pr. 5 Kr.

4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.

5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.

6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

7. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, I Bd. Pr. 3 Kr.; II Bd. Pr. 4 Kr.

8. Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. Pres 6 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I und IV Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Konyśkyj, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Teil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratśkyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Teil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX u XI—XII, Die Korrespondenz d. J. Holowaćkvj, Preis à 7 Kr. Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Teil, Preis 3 Kr., 2 Teil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Preis à 3 Kr.

C Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abteilungen, jede unter einer besonderen Redaktion; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratśkyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abteilung 2 Kr. Bände IX—XIII à 5 Kr.

D Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke: 1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570); Bd. VIII (Akten zur Gesch. der ukr. Kosaken 1513—1630). Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV. Eschatologische Apokryphen. Bd. V. Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II III u. IV à 5 Kronen.

3. Kotljarevśkyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 27 Bände. Bd. I enthält: M. Kramarenko, Weihnachtsfeier bei den Kosaken am Schwarzen Meer; M. Rozdolśkyj, Galizische Volksmärchen aus Berlin, Bez. Brody; J. Šymčenko, Volksanekdoten aus der Ukraine; Programm zur Sammlung der Materialien über das ukrainisch-ruthenische Land und Volk . . . . . 3 Kr.
Bd. II, enthält: V. Hnatjuk, Die Leiermänner, ihre Lieder, Gebete, ihr Jargon usw. aus dem Bez. Bučač; G. Žatkovyč, Ethnographische Skizzen aus Ungarisch-Ruthenien; M. Dykariv, Volksmärchen und Anekdoten der Kosaken am Schwarzen Meere . 3 Kr.
Bd. III und IV enth.: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch Ruthenien (Legenden, Novellen, Märchen, Fabeln, Sagen, Anekdoten) 2 Bde . . . . 6 Kr.
Bd. V. enthält: M. Dykariv, Volksgerüchte über die Zarenkrönung; M. Jendyk, Aus den Volkserinnerungen über die Fronarbeit; I. Franko, Huzulische Beschwörungen; Philaret Kolessa, Volksglaube im Dorfe Chodovyči, Stryjer Bez.; I. Franko, Volksglaube im Vorgebirgslande; R. Kaindl, Folkloristisches Material aus dem Munde der galizischer und der Bukovinaer Ruthenen, und andere kleinere Beiträge . . . . . 4 Kr.
Bd. VI enthält: V. Hnatjuk, Volksanekdoten der galizischen Ruthenen . . . 4 Kr.
Bd. VII enthält: J. Rozdolśkyj, Galizisch-ruthenische Volksmärchen . . . 2 Kr.
Bd. VIII enthält: J. Rozdolśkyj, Galizisch-ruthenische Volksschwänke (Novellen) 2 Kr.
Bd. IX enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien, Bd. III (I. Materialien aus den Komitaten Zemplin, Šaroš, Zips; II. Volkslieder aus der Bačka) 3 Kr.
Bd. X enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. I, Heft 1: A — vidaty) . . . . . 4 Kr.
Bd. XI enthält: Ivan Kolessa, Galizisch-ruthenische Volkslieder aus dem Dorfe Chodovyči, Bez. Stryj, mit Noten . . . . . 5 Kr.
Bd. XII—XIII enthält: V. Hnatjuk, Galizisch-ruthenische Volkslegenden, 2 Bde . 6 Kr.
Bd. XIV enthält: V. Lesevyč, Ukrainische Volkserzählungen . . . . 4 Kr.
Bd. XV enthält: V. Hnatjuk, Materialien zur galizisch-ruthenischen Dämonologie 4 Kr.
Bd. XVI enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. I, Heft 2: Vidaty—djity) . . . . 5 Kr.
Bde XVII—XIX enthalten: V. Hnatiuk, Kolomeiken (2 oder 4-zählige Volkslieder) à 4 Kr.
Bd. XX erscheint im Jahre 1910.
Bde XXI—XXII enthalten: St. Ljudkevyč, Galizisch-ruthenische Volksmelodien, T. I—II à 6 Kr.
Bde XXIII, XXIV, XXVII enthalten: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. II, Hefte 1—2: Djity—Pjatj, Bd. III, Heft 1: Rabunok—Čas) . . . . . 11 Kr.
Bd. XXV enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien. Bd. IV. . . . . 3 Kr.
Bd. XXVI enthält: V. Hnatjuk, Volkssagen über die Opryšken . . . . . 4 Kr.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie. Bd. I. Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen. Bd. III, 4 Kr. Neue archäologische Funde, Volkskalender, aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Korporationen der Dorfjugend in der Ukraine. Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Teil). Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Teil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Teil) 6 Kr. Bd. VIII—IX Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr. und 3 Kr. Bd X (enthält Abhandlungen über anthropologische Messungen des ukrain. Volksstammes Huzulen, samt XII Taf. und 1 Karte, über die Kleidung der Bojken (samt XXXII Taf.) und 5 neue Aufzeichnungen von ukrain. Hochzeitsbräuchen und Liedern). Bd. XI (Enthält Abhandlungen über die Bauernbauten und Volkstrachten der Bojken (mit Illustrationen) und neue Beträge zur Dämonologie der Huzulen), 2 Kr. Bd XII. Die Osterlieder mit Melodien, 5 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschdaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—40 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, 10 vorrätig.